L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORUM LIBRI DUODECIM

EX RECENSIONE ET CUM APPARATU CRITICO

HERMANNI ADOLFI KOCH

EDITIONEM KOCHII MORTE INTERRUPTAM
ABSOLVENDAM CURAVIT IOHANNES VAHLEN

IENAE
APUD GUSTAVUM FISCHER
MDCCCLXXIX

PRAEFATIO IOHANNIS VAHLENI.

Hermanno Adolfo Kochio, professore quondam Portensi, immatura morte vitae et suis atque his litteris erepto, pro ea quae mihi cum eo inde ab sodalicio Bonnensi intercesserat amicitia, a me petitum est, ut hanc Senecae editionem coeptam ab ipso et iam aliqua tenus provectam absolvendam curarem. Quam ego condicionem accepi, ita ratus, in opere auctoris manu perfecto praesidii quiddam quaeri quod typothetarum laborem regeret chartasque a vulgaribus operarum peccatis vindicaret. Itaque ad me allatae sunt una cum Senecae exemplo Haasiano a Kochio correcto et adnotationibus criticis ipsius manu exaratis quattuor plagulae typis iam descriptae et ab editore recognitae sed quae prelo nondum defunctae erant. Quas dum percurro, statim percepi, hominem moribundum festinavisse et quasi praevertere mortem inevitabili fato accelerantem voluisse, ut hoc saltem opus extremum ipse vivus vidensque ad umbilicum perduceret: tot enim et tanta erant in his plagulis relicta, quae sic quidem committendum non erat ut exprimerentur ac divulgarentur: sed quod gravius erat, omnino omnem adnotationem criticam tam in hac parte quam in ceteris ita adornatam vidi, ut valde vereri inciperem, ne immutata haec opera in publicum emissa, in tanto adhibito studio et industria, non parem esset utilitatem habitura. Erat enim Kochius homo eruditus ille quidem et acutus sed parum ad edendum veterem scriptorem factus et qui id non satis experiendo didicisset quid agendum et cavendum esset editori, ut subsidia textum scriptoris comitantia, non mole inutili oppressa, tamen in taxandis librorum testimoniis aut in editoris rationibus cognoscendis nusquam legentem destituerent: qui vel in conferendo Senecae dialogorum exemplari

Ambrosiano ea ratione usus erat, quae ipsi quidem, praecipue recenti a pervolutato codice, satisfacere posset, sed qui postea accederet, eum non posset non molestissimis dubitationibus impedire. Quae cum ita essent, intellexi laborem mihi multo quam expectaram ampliorem natum impensamque temporis requiri, quam mihi meis negotiis non vulgari modo negotioso in edendo alieno libro facere aegre concessum erat. Tamen fidem amicitiae deserere nolui spemque irritam reddere quam ipse Kochius ante obitum conceperat, si ab inchoato opere discedendum esset, fore ut librum orbum ego meam in tutelam susciperem; ac dolebam tantum curae ac diligentiae in emendando hoc scriptore sumptum oblivioni dari et infructuosum iacere, qui praesertim haud ignorarem, quam strenue ac paene fervide Kochius extremis vitae annis aggravescente iam morbo id operam dedisset, ut Seneca quidem studiorum et ingenii sui documentum extaret non indignum; emolumenta quoque reputabam quae ex edito libro ad superstites eius reditura essent; maximeque intelligere videbar, adhibita manu correctrici posse fieri, ut haec editio, quae Ambrosiani exemplaris testimonia multo quam ante plenius et accuratius perscripta teneret scriptorisque orationem non raro dubitationi obnoxiam scite collectis exemplis declararet, his cognoscendis et perpoliendis Senecae libris non leviter prodesset. Itaque paratum et compositum a Kochio instrumentum criticum ordinando recidendo addendo ad habiliorem formam, ut potui, redigere studui: et imprimis quidem ordini notarum, cuius magna vis est in his commentariolis minutis, consului, recidi autem quisquilias multas e codice enotatas, quarum utilitatem nullam dispicerem, praecipue nonnullis scribendi aut errandi generibus in illa, quam libro suo praefigendam editor perscripserat, de codice Mediolanensi commentatione, summatim disceptatis; et tamen vel sic multa relicta sunt, quae si res plane integra fuisset aut mihi meis rationibus omnino agere licuisset, nihilo magis toleravissem; sed modum imponebat quod illae quattuor plagulae iam typis expressae erant, alia subterfugerunt imprudentem, aut ne nimius essem ut fit cum multa delerem nonnulla non movi quamvis non meliore iure aliis locum obtinerent. Denique non ita raro

addendi occasio obvenit aut neoessitas est imposita: etenim id quidem Kochius fideliter exsecutus erat, ut ubicunque quid praeter codicem in textu posuisset, de eius testimonio legentem admoneret; sed cum suum exemplum ad Fickerti Haasiique potissimum recensiones applicari vellet, saepe olim emendata et ab illis editoribus recepta quos auctores haberent, indicare omisit: atqui iustum commentarium haec duo pariter edocere expectamus, et quid liber, cuius fide memoria continetur, scriptum exhibeat, et si quid correctum est sine exemplari, unde id originem ducat. Et in Senecae quidem dialogis multa, quae codicis Ambrosiani scriba prave exaravit, correcta habentur in aliis libris illo deterioribus et quorum haec una utilitas est, quod mendis multis, levioribus maxime, medicinam certam afferunt, alia inde ab antiquissimis editionibus emendate scripta sed nulla codicis auctoritate circumferuntur; haec et quae paulatim a doctis criticis aut recte aut probabiliter novata sunt, colligere et in suo quidque loco ponere, tam in hoc scriptore quam in aliis plerisque, taediosa imprimis pars est edendi, quam tamen detrectare par non est si qui satisfacere editoris officio cupit. Ego vero, qui hunc scriptorem multum versavi, latinitatis cognoscendae causa (nam ceteroquin eius argutulas sentiendi et scribendi ineptias non admiror neque amo), sed edendi consilium numquam agitavi, ea quibus in hoc genere Kochii adnotationem suppleri oporteret, in hac subita opera non potui nisi ex Fickerti congerie corradere, haud dubius quin eius operosa et permolesta diligentia obscurandae rei magis quam declarandae idonea me saepe deceperit invitum. E textus forma Kochio probata nihil mutavi, nisi quod semel, p. 8, 27, coniecturam, quam ille in ordinem receperat, *medico obliganti*, quia mihi nimis incerta visa est, restituta tralaticia scriptura, *meliori casu*, in adnotationem reieci: sed tum nondum plene quid haec nova recensio ferret exploratum habebam, postea pertractato libello intellexi mihi non licere illius rationibus meum interponere iudicium: omniaque reliqui ut ab eo perscripta erant, in quibus inutilia plura quae mihi quidem visa sunt et quaedam plane perversa aut ab omni probabilitate aliena, velut p. 37, 3 *nugasque delirae mentis agens* aut p. 54, 25 *prorsus parum*

certus mentis aut p. 86, 28 deletum *senatus* nomen. Quae ego non ea mente dico, quasi omnino hanc recognitionem reprehendam: immo laudo ac lubens profiteor, mihi, si quid iudicare possum, etsi nec Fickertum nec Haasium sua laude defraudatum velim, hanc textus conformationem longe utriusque exemplis videri praestabiliorem, verbaque Senecae partim codicis testimoniis postliminio restitutis partim coniecturis ascitis, aut superiorum criticorum, aut nuper inventis, Madvigii plurimis et Gertzii, Hauptii quoque, multis etiam a Kochio ipso excogitatis, multis partibus probe esse et egregie administrata. Sed in genere critico ut multi hodie maximeque ingeniosi homines admirabilem quandam in re lubrica fiduciam veri prae se ferunt, ita Kochius quoque fervore quodam animi abreptus non eam semper quae decebat modestiam emendandi servavit et in aestimandis coniecturis suis aut alienis saepe maiorem confidentiam quam cautionem probavit.

Sed quoniam in ipso opere meum ubique iudicium cohibendum ratus sum, nunc nonnulla, de quibus paulo certius iudicari posse aut non inutiliter admoneri videbatur, ne plane ἀσύμβολος discedam, disceptabo breviter servato dialogorum ordine.

De ira 1, 7 p. 42, 17 *commota enim semel et excussa mens eo pergit, quo inpellitur.* Ita Kochius; sed codex *mens eiseruit*, ut *is* in litura sit. Inde nihil efficiendum erat, verissimum enim *ei servit*, sed *a* addendum ad *quo*, quod Muretus suaserat: *mens ei servit a quo impellitur.* Simillima oratione Seneca in eodem libro 3, 3 p. 87, 21 *sanum* inquit *hunc aliquis vocat, qui velut tempestate correptus non it sed agitur et furenti malo servit.* Conf. de clem. 1, 10, 2.

De ira 2, 8 p. 61, 16 *ferarum iste conventus est, nisi quod illae inter se placidae sunt morsuque similium abstinent, hi mutua laceratione satiantur. hoc uno ab animalibus mutis differunt, quod illa mansuescunt alentibus, horum rabies ipsos a quibus est nutrita depascitur.* Vulgatur *hoc uno*, quod Kochius tenuit, non sine dubitationis significatione; nec videtur defendi posse; neque vero a Gertzio nobis persuaderi patiemur, hanc interpolatam esse sententiam, quae, modo recte superioribus adnectatur, nihil habet incommodi. Itaque cum in

codice sit *hoc in uno* sed litterae *in u* a correctore scriptae sint in loco raso, suspicor Senecam dedisse *hoc omnino ab animalibus mutis differunt*, ut a feris oratio ad animalium genus omne progrediatur, quemadmodum de ira 1, 3 p. 39, 3 scribitur *sed dicendum est feras ira carere et omnia* animalia *praeter hominem.* Sic enim, addito *animalium* vocabulo, edi oportuit; nam *omnia* nec ferri per se neque abesse potest, ut inde *animalia* recuperetur. Conf. de ira 2, 16 p. 68, 11—15.

De ira 2, 10 p. 62, 26 *Illud potius cogitabis, non esse irascendum erroribus. quid enim, si quis irascatur in tenebris parum vestigia certa ponentibus? quid, si quis surdis imperia non exaudientibus? quid si pueris, quod neglecto dispectu officiorum ad lusus et ineptos aequalium iocos spectent? quid, si inbecillis irasci velis, quod aegrotant, senescunt, fatigantur?* Kochii est *inbecillis*, codex habet *illis*, quod ut est depravatum, ita varie temptarunt, nullo, si quid video, successu. Nam nec pronomen addendo stabiliendum erat, quod Gertzius voluit, *illis irasci velis* [*qui labuntur*] *quod aegrotant* cet., causa enim irascendi ipsum est aegrotare et senescere; nec *aliis* pro *illis* de Schultessii sententia reponitur recte, quoniam aegrotare et cetera cadunt etiam in illos quos ante appellavit scriptor; *inbecillis* autem longius a vero abhorret, neque enim inbecilli soli aegrotant et senescunt. Immo post singularia quaedam genera allata universum Seneca complectitur, pleniore etiam oratione usus, ad hunc modum: *quid si u l l i s irasci velis quod aegrotant senescunt fatigantur.*

De ira 2, 35 p. 82, 13 *Numquid velit quisquam tam graviter hostem ferire, ut relinquat manum in volnere et se ab ictu revocare non possit? atqui tale ira telum est: vix retrahitur. arma nobis expedita prospicimus, gladium commodum et habilem: non vitabimus inpetus animi hos graves, funerosos et inrevocabiles?* Haec postrema *graves funerosos et inrevocabiles* Kochius posuit codici obtemperans, in quo ille *funerosos* sive *funeresos* sibi visus est sat certo dispexisse: alii alia coniecerunt decepti falso de Ambrosiani libri scriptura indiculo: *graves foenere et inrevocabiles* Madvigius; *graves funebres et inrevocabiles* Haasius. Sed nec *funerosos* facile probaveris et

opinor specie vocem ludere, Senecam autem, ut comparatio quam instituit cum armis, cum gladio constaret, scripsisse: *non vitabimus impetus animi hos graves et onerosos et irrevocabiles.* Sic *onerosam gravemque hastam* appellat Ovidius Metam. 13, 108. Addo in transcursu, Kochium videri mihi superiora quoque et quae cum his cohaerent p. 82, 3 corrupisse magis quam emaculasse scribendo: *Irascetur aliquis: tu contra beneficiis provoca. cadit statim simultas ab altera parte deserta. nisi paria non pugnant si utrimque certa victoria concurritur: ille est melior qui prior pedem rettulit, victus est qui vicit.* Nam ne dicam ineptum esse *certa victoria*, verum est quod in codice legitur: *Sed utrimque certabit ira, concurritur*, nisi quod *certabit* levi errore et olim correcto exaratum est pro *certabitur.* Etenim post illa *Irascetur aliquis: tu beneficiis provoca,* haec altera subiicitur condicio *Sed utrimque certabitur ira*, et quid ea obveniente agendum sit, declaratur, *ille melior qui prior pedem rettulit:* consueta dicendi forma nec Graecis aliena, qua Seneca cum alibi usus est tum de cons. ad Helviam c. 11, p. 259, 19. 24, ubi Kochius aliorum opinioni adstipulatus bis illud idem *sed* mutavit in *si* iniuria.

De ira 3, 2, p. 86, 20 *inpotentia* [*non*] *est malum publicum.* Auctore Madvigio Kochius *non* particulam delevit, et negatione quidem addita pervertitur sententia, verum non tollenda erat vox absona sed ex *non* efficiendum *una*; quod quantopere adiuvet scriptoris sensum et extollat, persentiet opinor qui totam comprehensionem paulo intentius aspexerit: *cetera singulos corripiunt, hic u n u s adfectus est, qui interdum publice concipitur. numquam populus universus feminae amore flagravit, nec in pecuniam aut lucrum tota civitas spem suam misit, ambitio viritim singulos occupat: impotentia u n a est malum publicum.*

De ira 3, 8, p. 93, 13 *Difficiles quoque et indomiti natura blandientem ferent: nihil asperum territumque palpanti est.* Magnopere dubito, quam iuste viri valentissimi iudicii *territumque* uno ore damnaverint: certe eorum quae in eius locum subire iusserunt — *tetricumque* Hauptius, *serratumque* Madvigius, ut *serratum morsum* anseribus attribuit Petronius p. 101 B., *horridumque* Gertzius, Kochio

quoque probatum — nihil est quod valde placeat. Et est illa generalis sententia, qua per simile a palpando ductum vis blandiendi explicatur universe, palpanti autem equus neque asper est neque vero territus aut formidolosus. Rem ipse illustrat Seneca cum scribit de clem. 1, 16, 4 *atqui equum non crebris verberibus exterret domandi peritus magister; fiet enim formidolosus et contumax, nisi eum blandiente tactu permulseris.* Conf. Plauti Amphitr. 522 *timidam palpo percutit.*

Ad Gallionem de vita beata c. 20 p. 173, 4 *Sed si vir es, suspice, etiamsi decidunt, magna conantes. generosa res est respicientem non ad suas, sed ad naturae suae vires conari, alta temptare et mente maiora concipere, quam quae etiam ingenti animo adornatis effici possunt.* Hanc interpunctionem *conari, alta temptare* a Gertzio sumpsit Kochius; vulgabatur *conari alta, temptare.* Fallor aut neutrum voluit Seneca, sed haec in unam coalescunt sententiam *respicientem non ad suas sed ad naturae suae vires conari alta temptare,* secundum illud dicendi genus quod in disp. de Taciti dialogo (Comment. in hon. Th. Mommseni p. 665) exemplis pluribus, in quibus Senecae uno, stabilire studui. Nedum ut alterum utrum cognatorum verborum deleri debeat: quorum Haasius *temptare* notavit; sed certe utrum falso adscriptum putes aegre definias.

Ad Serenum de tranquillitate animi c. 12, p. 213, 1 *Proximum ab his erit, ne aut in supervacuis aut ex supervacuo laboremus, id est, ne quae aut non possumus consequi concupiscamus, aut adepti vanitatem cupiditatium nostrarum sero post multum sudorem intellegemus: id est ne aut labor [inritus] sit sine effectu aut effectus labore indignus.* Kochius *inritus* uncinavit cum Madvigio, Gertzius non sine ratione hanc 'miram interpretamenti formam' arbitratus potius *sine effectu* esse delenda censuit; cui rursus Kochius obiecit, haec demi vetare id quod insequeretur *effectus*, ne id quidem iniuria. Ac fortasse erit qui neutrum tolli sed ambo copulari suadeat, *irritus et sine effectu*, quod certe haud deterius est dicendi genus quam quo Cicero scripsit *ignavus et sine animo miles* (ad Att. 1, 18, 5) et multi similiter. At vero nihil aut addendum aut recidendum est. Nam illud quidquid est abundantis orationis, *irritus sine*

effectu, multis multorum scriptorum exemplis certissimis vindicatur. Sic Plautus locutus est

Quadrigentos filios habet,
Atque omnis lectos sine probro

in Bacchisin 974; sic Ennius in saturarum sexto

Quippe sine cura laetus, lautus cum advenis
Insertis malis, expedito brachio,
Alacer celsus, lupino expectans impetu.

ita enim haec iam mihi persuadeo recte tradi nec esse quod metro succurramus; sic Lucilius (647)

Certa sunt sine detrimento quae inter sese commodent;

sic Lucretius (5, 841)

Muta sine ore etiam, sine voltu caeca reperta,

et Lucretii imitator Manilius (5, 464)

solemque reversum
Et caecum sine sole diem;

sic Horatius quoque in arte 444

Nullum ultra verbum aut operam insumebat inanem,
Quin sine rivali teque et tua solus amares;

neque solum poetae, sed etiam scriptores, Petronius c. 137

nec me fallebat inanes scilicet ac sine medulla ventosas nuces in summo humore consistere, graves autem et plenas integro fructu ad ima ferri;

ad quae nescio quam recte Buechelerus 'tripertito dividitur inanitas' adnotet, sed is certe de veritate scripturae nihil dubitavit; denique Seneca ipse, Natur. quaest. 6, 7, 5

abstrusa enim et sine possessore deserta liberius undis vacant,

de otio c. 6, p. 189, 9

sed refert an ad illam voluptatis causa accesserit nihil aliud ex illa petens quam assiduam contemplationem sine exitu;

ad eandemque formam accedunt etiam talia, quale eadem pagina v. 16 legitur

sic imperfectum ac languidum bonum est in otium sine actu proiecta virtus

aut in epistolis 2, 6, 4

miles in media pace decurrit sine ullo hoste

aut apud Petronium c. 41

nos libertatem sine tyranno nacti

aliaque multa quae colligere nihil attinet; illud addidisse non inutile videbitur, ne Graecis quidem non consuetam hanc loquendi abundantiam fuisse, quam Plato non defugiens cum scripsisset πρὸ τοῦ οὐκ εἰωθὼς ἄνευ ἀκολούθου μόνος μετ' αὐτοῦ γίγνεσθαι, τότε ἀποπέμπων τὸν ἀκόλουθον μόνος συνεγιγνόμην in symposio 217 a, compescendam hanc luxuriem rati supervacuum illud μόνος dempserunt, eodem videlicet errore abrepti quo Madvigius et reliqui illa Senecae *irritus sine effectu* curtarunt: et tamen idem Plato in eodem symposio p. 215 c plane ad eundem morem scribit

ἄνευ ὀργάνων ψιλοῖς λόγοις

similiterque iocatur Aristophanes in Lysistrata 143

χαλεπὰ μὲν ναὶ τὼ σιὼ
γυναῖκας ὑπνῶν ἔστ' ἄνευ ψωλᾶς μόνας,

nec secus aut Pindarus Nem. 3, 34 (coll. Pyth. 9, 27)

Ἰωλκὸν εἷλκε μόνος ἄνευ στρατιᾶς

aut Aeschylus Agam. 759 D.

δίχα δ' ἄλλων μονόφρων εἰμί

aut Sophocles Philoct. 31

ὁρῶ κενὴν οἴκησιν ἀνθρώπων δίχα

aliisque locis pluribus hic illic ab interpretibus notatis locuti sunt: et omnino nihil in litteris Graecis frequentius est inde ab carminibus Homericis.

Ad Helviam matrem de consolatione c. 8, p. 254, 24 *emetiamur quascumque terras: nullum inveniri exilium intra mundum potest, quod alienum homini sit.* Ita Kochius haec quae sunt in codice *nullum inveniri et illum intra mundum est alienum homini est* conformavit, fere ut Haasius edidit *nullum inveniri exilium intra mundum potest alienum homini:* neuter oratione satis ad sententiam accommodata aut ad codicem accedente. Quanto melius Madvigius defectu notato: *nullum inveniri exilium intra mundum [potest: nullum enim solum intra mundum] alienum homini est.* Nisi quod sic demum plene codicis testimonio satisfieri videtur si scribimus *nullum inveniri exilium intra mundum [potest: nihil enim quod intra mundum] est, alienum*

homini est. Traditorum enim nihil abiicimus et defectus origo manifesta. Eodem genere peccata plura in Ambrosiano exemplari correcta sunt in eiusdem libri margine, velut de brev. vit. c. 12, p. 234, 3 et ad Helv. c. 19, p. 270, 15. Ut mihi nihil esse videatur quod de brev. vit. c. 7, p. 229, 12 omissa primum sed in margine adiecta verba *non ille diu vixit sed*, quibus aegre oratio careat, ab editoribus notentur tamquam subditicia. Eodemque vitio nisi fallor laborant ea quae

Ad Helviam m. de consolatione c. 12, p. 261, 13 in hunc modum tradita sunt: *Dementes: hoc quod aliquando concupiscunt, semper timent. o quanta illos caligo mentium, quanta ignorantia veritatis exercet quam voluptatis causa imitantur.* Nam quae olim ediderunt *exercet qui fugiunt quod voluptatis* aut quae Kochio in mentem venerunt *exercet qui fugiunt paupertatem quam voluptatis,* in iis non esse acquiescendum apparet; certe tam sententiae quam exhibitae a codice scripturae melius consuletur oratione mutila ad hunc modum suppleta: *o quanta illos caligo mentium, quanta ignorantia veritatis [excaecat, quos timor paupertatis] exercet, quam voluptatis causa imitantur.*

Tantum est minutiarum: ac iam finis praefandi faciendus est sed in querella duplici. Ad aerumnas enim inenarrabiles quae mihi dum operarum inertiam rego exantlandae erant postremo accessit, ut posteaquam disputatio de codice Mediolanensi typis descripta est, hae chartae una cum foliis expressis Lipsia ad me remissae inter vias nescio quo casu interirent neque reciperentur: quo factum est, ut in qua parte minime auctoris scripto carere poteram eam sine hoc adminiculo necessario recognoscere deberem et quaedam per multum laborem expedire non possem. Alterum hoc est: simulacrum codicis photographum quod Kochius Mediolani faciendum curavit, ubi ad redemptorem huius libri misi ut inde copia exemplorum duceretur quae libro adiicerentur, responsum est, ad hunc usum exemplar illud non satis esse comparatum, et nisi melius procuraretur, quod iam fieri non poterat, ab hoc consilio esse abstinendum: itaque hoc ornamento et adiumento utilissimo hic liber me invito carebit.

DE CODICE MEDIOLANENSI.

Codicis Mediolanensis, in quo omnis Senecae dialogorum praeter consolationem ad Polybium posita est memoria, conlationem ab Italis Branca et Bugato saeculo superiore exeunte factam et a Fickerto in suam editionem transcriptam multis nominibus mancam esse nec 'aliquid tantum ad accuratam lectionis fidem desiderari' cum ipse, simulatque mensibus Martio et Aprili a. 1875 in bibliotheca Ambrosiana codicem tractare coepi, intellexi, tum opera iam perfecta et in publicum emissa, quiuis perspiciet et cognoscet. Neque homines illi imperite in munere exequendo uersati potiusque litteris ad palaeographicam rationem exigendis saepe rectissimo ueri sensu sunt ducti; sed ut omittam totum orthographicum genus prorsus neglectum, nec diuersarum manuum genera ullo modo curauerunt et in rasuris et correctionibus indicandis mira libidine uel ea uidere sibi uisi sunt quae nunc quidem omnino non apparent uel ea quae quiuis uideat oportet praetermiserunt et reliquerunt. Accedit eorum locorum, ubi uerba scriptoris ex ipsius codicis testimonio, nec rasuris nec diuersarum manuum opera obscurato, emendare licet, satis magna multitudo, in qua tamen saepe nesciri utrum Italis an Fickerto culpa scriptoris deprauati tribuenda sit, postea accuratius uidebimus.

Est autem codex pergamenus, formae oblongae, Longobardicis litteris saeculo non nono, ut uulgo fertur, sed undecimo exaratus. Qua uetustatis deminutione qui etiam praestantiam eius minui putabit, uideat ne praeiudicatae opinioni plus tribuat quam ipsi ueritati; hoc certe uel sic constabit, omnes reliquos codices ad hunc unum referri, huius fide reliquorum omnium contineri. Sed describere codicem ut pergam, ipse octoginta octo est foliorum. Duorum, quae antecedunt, in primo aduerso Antonius Olgiatus, cuius opera in bibliotheca Ambrosiana ordinanda cardinalem Borromaeum usum esse constat, scripsit 'felicibus auspiciis Frederici Borrhomaei 1603 codex notis sane doctis adspersus,

litteris Longobardicis conscriptus, septingentorum et amplius annorum antiquitate uenerandus: illud etiam te moneo, humanissime lector, ex hoc potissimum codice Muretum sui Senecae quem edidit correctionem petiisse', ad quae addidit tres locos a Mureto ex codice illo emendatos. Quae Olgiati uerba uix attulissem, nisi hic fontem uideremus illius de Mureti codice Siculo fabulae, quam uel Gertz diligenti at superuacanea tamen opera dissoluendam sibi esse putauit; neque minus hic apparent doctae illae notae marginales, quas tamen tertia manu sane nonnullas exhiberi fatendum est. In alterius folii fronte inueniuntur 'est Antonii Francisci Neapolitae Caraccioli siculi et amicorum anno 1583 10 cal. Nou. Messanae'. In auersa parte index minio scriptus hac quidem forma: L. Annei Senecae | Dialogorum libri nuñ. XII. | in primis ad Lucilium. Quare aliqua | incommoda bonis uiris accidant. cum prouidentia sit | ad Serenum. nec iniuriam. nec | contumeliam accipere sapientem... | ad nouatum de ira libri III | ad Marciam | ad Gallionem de uita beata | ad .... de otio | ad Serenum de tranquillitate animi | ad Paulinum de breuitate uitae | ad Polybium | ad Helbiam matrem. Sequitur atramento scriptum: eiusdem epistola ad B. Paulum. eiusdem epitaphium; deinde iterum minio: incipit ad Luç. et cet. In singularum paginarum parte superiore manu saeculi quinti decimi titulus libri atramento scriptus est; inter singulos libros titulus minio antiqua manu; post dialogum de uita beata, quocum fragmentum de otio artissime coniungitur, atramento manu recenti: de tranquillitate animi. Post dialogum de tranquillitate animi et titulum de breuitate uitae una pagina uacua est. Sequitur post dialogum de breuitate uitae: incipit .... de consolatione ......, deinde una pagina uel oblitterata uel abrasa, item sequens dimidia, tum minio scriptum: incipit ad Helbiam matrem, sed singulis paginis non ultra quidem quam septenis suprascriptum manu recenti: ad Lesbiam matrem de cons. In folii octogesimi sexti parte aduersa duae epistulae Pauli manu recenti scriptae sunt, in parte auersa et folio octogesimo septimo et octogesimo octauo reliquae epistulae et epitaphium litteris Longobardicis exaratae, ex qua scripturae diuersitate apparet, qui fieri potuerit, ut Itali ad Fesslerum primum scriberent, Pauli epistulas manu saeculi quinti decimi exaratas esse, deinde iidem adseuerarent, eadem atque codicem manu esse scriptas.

In ipso codice nulla fere discrimina occurrunt, nisi quod libri de ira 1 c. 1 et 2 usque ad uerba *capitis dampna* manu Longobardica illa quidem, sed multo recentiore pagina aduersa folii undecimi, quam uacuam reliquerat manus prior, expleta est. Ceterarum paginarum omnium una est manus, id est uno et aequali tenore sunt exaratae, modo nitidius, modo crassius; modo diligentius, modo neglegentius et properantius; litteris modo atris et splendidis, modo tenuibus et fere euanidis saepiusque utilissima opera fideliter renouatis et recuperatis. Prima manus ipsa nonnumquam, sed raro tamen, singulas litteras supra lineam addidit, saepius; in fine uocabulorum, ceteroqui quae inter lineas inueniuntur, aut ad manum alteram aut ad recentiorum interpretamenta referenda sunt. Interpunctio quin se initio solis punctis continuerit cum dubium non sit, postea omnia signa, quae huc pertinent, accedebant, aeque ac lineolae quibus uel uocabula male copulata separanda uel male disiuncta coniungenda esse significatur. Ceterum correxit uel sic tamen prima manus quae scripserat aliquoties, sed ita ut lineola transuersa quae minus placerent deleret, nonnumquam punctis additis, semel solis punctis usa. Itaque habes 1, 3, 3 *illis se*; 3, 7 *senatoꝝ* ~~*et*~~; 3, 8 *ostendi* ~~*et*~~ *et*; 5, 13, 2 ~~*supra nos licuit*~~; 17, 1 *alexandrū.* *uel nota* *sic* 17, 4 *qui in illa*; 18, 1 *amputari linguā man;* ubi frustra Gertz p. 35 *linguam* defendere studet; 30, 4 *diuum Iulium plures* ~~*amici*~~ *confecerunt amici quam inimici*; 40, 1 *alteri indignor,* ubi *alteri* peruersum esse quiuis uidet; 7, 9, 4 *itaq.* ~~*que*~~ *erras*; 17, 2 *cur tibi nitidior* ~~*supplex*~~ *supellex est?* 10, 9, 2 *nisi occupas*, *fugit* ~~*quid cunctaris inquid quid*~~ *cessas.* Quo magis mirandum est duobus locis 6, 21, 5 *sic habent illum ulterius diligentiam ex consilio perdidisse* uerba *ulterius diligentiam* deleta non esse nec 7, 24, 3 *quae non qua liberis debetur. sed quia liberis debetur. sedquia alibero animo proficiscitur* uerba *sed quia liberis debetur.* Intra hos terminos, ad quos accedunt pauci loci quibus uerba inter se mutanda esse eadem prima manus indicauit, si emendatio codicis se continuisset, ut multis supersederemus turbis, ita magno et prorsus nouo critico adparatu careremus. Atque turbae illae interuenerunt radendi et corrigendi inportunitate per totum codicem grassata, adparatus quasi nouus et utilissimus manu altera.

Hac manu altera satis illa antiqua et terminis fere saeculi duodecimi partis prioris inclusa ad ipsam fidem archetypi scribae Longobardici operam magna cura retractatam esse facile apparet, ita ut quae uel in margine uel inter lineas (haec quidem in commentario nostro critico quoque sine indicio supra lineam scripta habes) addidit mutauitue, ea fere omnia, si a genere orthographico recesseris, pro emendationibus habenda sint aut certe pro lectionibus ipsius archetypi ad criticae artis rationes adcommodandis. Atque ut primum de additamentis unius uel plurium uocum dicam, si ea quae Gertz p. 15—34 conlegit, breuissime percurremus, additis paucis quae ille omisit, uel maxime quam uerum sit, quod dixi, elucebit. 1, 1, 3 *non minus quam quae alienis* [*locis*] *conspecta miraculo sunt* de ueritate uocis *locis* omnino dubitari nequit; 3, 1 *quae tu uocas aspera* (i. m. *quae aduersa et abhominanda*) uerba addita si non necessaria sunt, at Senecae ingenium prorsus redolent; 3, 6 *infelix est Fabricius, quod rus suum, quantum a republica uacauit, fodit? tam cum Pyrrho quam cum diuitiis gerit* (i. m. *quod bellum*) uerbis additis nullo pacto carere licet; 3, 9 *quod illum documentum patientiae fecit?* (i. m. *fidei documentum*) in additamentum idem ualet atque in 3, 1; 3, 11 *idem* [*iste*] *taceat licet* inmerito Gertz fore ut non aegre uoce *iste* careremus dixit; 4, 3 *si illi nullam difficilior casus dedit* (i m. *occasionem*); 4, 11 *praeceptores qui plus laboris ab iis exigunt* uerba *qui plus* manus recentior suprascripsit, quod cum initio admodum miratus essem, quoniam recentiorum manuum numquam tantae bonitatis emendationes sunt, et fere necessitate quadam hic quoque alteram manum requiri intellexissem, postea uidi, ipsam alterius manus scripturam *qplus* recentioris illius inuolucro obtectam esse, ita ut hic simile acciderit quod 2, 4 *patia*, ubi sane recentior manus suprascripsit *enti* cum manus altera idem *enti* iam antea adscripsisset in margine; 5, 5 *hunc . . Demetri . . uocem me memini* (i. m. *audisse*) non tantum temerarium esset cum Gertzio scribere *hanc Demetri uocem memini*, sed uitiosum; 2, 2, 2 *donec abstractus comitem se diu sustentatae ruinae dedit* in margine uerba inportuna *ł arreptus* non altera manus, sed recentior adscripsit; 3, 1 idem ualet in additamentum *ł uestitum;* 6, 8 *non Capitolium arcemue, habent ista hostile fastidium,* in margine *uestigium* ne ipsum quidem manus alterius, sed recentioris est, quo

fundamento posito res redit ad Maduigii sagacitatem, qui sententia recte perspecta coniecit *fatentia hostile fastidium;* quae ipse scripsi, *quae* (absorptum illud ultima syllaba uocis *arcemue*) *habent inustum hostile fastidium*, etiam faciliora esse nemo negabit; 7, 1 *exhibuimus* ⁊*exhibebimus* quiuis copulam, h. e.⁊, asyndeto praeferet; 7, 5 uerba altera manu in margine addita *quaedam ei ēdicionis sunt*, ut tamen *quaedam* abrasum sit, sententia postulat; 8, 3 *ne a fortuna quidem* inmerito Gertz praefert *nec;* 10, 2 *ille me hodie non admisit cum alios ad*, in fine uersus addidit m. 2 *mitteret*, de quo additamento Gertz non debebat dubitare, cum uox *et*, quam addendam esse censet, ipsa lacuna alterius uersus ineuntis confirmetur; 10, 4 *non uincit, sed ne sentit. qdē;* 13, 2 codex planissime habet *ne suscenset quidem*, in margine m. recentiore adscriptum est *succend*, quo corruunt, quae Gertz disputauit; 14, 2 *facit qui contendit* id ipsum quod m. 2 in margine habet *facit se aduersarium* ad sententiam necessarium esse apparet; 16, 2 frustra uerba fecit Gertz de additamento *sibi illatum*, quod supra *uulnus* scripsit manus recentior; 17, 4 *quod genus ultionis est* et paulo post *patientis est*; 18, 3 *Gaius signum petenti m̊ ueneris m̊ priapi dabat* Gertz temere coniecit *Veneris modo, modo Priapi;* 3, 20, 6 *quod apud disertissimum uirum Liuium dicitur* non, ut Gertz putat, *uirum Liuium* supra lineam inuenitur, sed in margine m. 2 ita quidem *ui* . . . . *uiū*, ita ut *T. Liuium*, quod Senecae Gertz uindicauit, quamuis in magnis spatii angustiis hic quoque extare potuisse negari nequeat; 21, 3 *libido . . . sub gladium mariti uenit morte contempta* rectissime Gertzium *uxor* in margine adscriptum post *uenit* ferri non posse censuisse puto, idem utrum alterius an recentioris manus sit, incertus haereo; 4, 10, 2 *si irasceris iuuenibus senibusque quod peccant, irascere infantib; q peccaturi sunt*, ne ipse quidem *quod* probare possum et in archetypo superiore uoce *quod* genitum esse puto; quod Gertz uult *irascere et infantibus* nimiam prae se fert subtilitatem; 4, 11, 2 *et quid* suprascripto *et* locus praeclare emendatur; 4, 20, 2 *uinum . . . pueris Plato negandum putat et ignem* (m. 2 i. m. *uetat igne*) *incitari;* 23, 1 *tu inquit*, (i. m. *solus neminem enim alium cui carus esses, reliqui*); 33, 6 *perierat alter filius, si carnifici conuiua n̄ placuisset* mera temeritas esset, si cum Gertzio scriberemus *ni placuisset;* 5, 4, 4

nonne reuocare se qsq; ab ira uolet cum intellexerit etc.; hic cum *qsq;* extra uersum sit additum manu recentiore, potest non improbabilis uideri Gertzii coniectura *nonne reuocare se ab ira uolet qui intellexerit*, nisi quod rasura uocis *se* ostendere uidetur, hic quoque a correctore illo, cuius operam postea accuratius perspiciemus, cum displicuisset *quisque* positum esse per compendium *qsq*; 5, 18, 2 *quis erat* *huius imperii minister?* nemo de *huius* additi ueritate dubitabit; 6, 6, 3 *quem obruit mare clauum tenentem* in uocem *mare* idem ualet; 8, 1 *licet contumacissimum* (i. m. *cotidie insurgentem et contra remedia efferuescentem, tamen illum efficacissimum*) *mitigandae ferociae tempus eneruat* praeclaram habes emendationem; 11, 3 *quid est homo inbecillum corpus;* 13, 1 *tibicinem tantum tacere iussit* Gertz prudenter iudicat necessarium non esse *tantum*, sed facile intercidere potuisse, itaque tenebimus; 16, 5 *nullum aiunt* (i. m. *frustra cadere telū quod ī confertū*) *agmen inmissum est;* 17, 4 *ubi tot milia captiuorum ille excisis in infinitam altitudinem saxis natiuus carcer incluserat* rursus Gertz frustra multam operam consumpsit in coniectura *ille excisus in infinitam altitudinem natiuus carcer* commendanda; idem 6, 17, 7 *nihil enim ad rem pertinent anni* ut *anni* eiciatur suadens saltem *hoc* ad *pertinet* addendum esse fatetur; 19, 2 *ut quidam odia filiorum simulent et liberos eiurent 7 orbitatem manu faciant* minus recte Gertz asyndeton praefert, cuius omnino iusto amantior est; 23, 5 *et moriturum breui nemo non prudens dixit*; 24, 2 *ex quo nil perdidisti;* 26, 2 *cur te filia tam longa tenet aegritudo*; 26, 3 *cibo prohibitus ostendi quam uibar animo scripsisse;* i. marg. m. 2 significauit ante *quam* esse *magno me* inserenda, quae si cum Haasio ita emendabimus *tam magno me quam uidebar animo scripsisse* ne Gertzii quidem cauillationes optimam sententiam euertent; 26, 6 *abducetque secum uetustas* uox *secum* deesse posset, sed quomodo nunc est, facile adesse patiemur; 7, 1, 4 *alienis q. perimus exemplis*: *que* cum Gertzio eiciendum esset, etiamsi in ipsa linea inueniretur; 2, 4 *uides istos* : uocem *istos*, cum non de lectoris coniectura, sed de codicis lectione agatur, tenebimus; 5, 1 *quoniam et saxa timore nec̄ n tristitia carent,* ne mihi quidem *nec non* placet, sed uide quae infra de his negationibus attuli; 12, 1 *hilarem insaniam insanire*

ac per risum furere: si *insanire* eiceremus, contortissima efficeretur sententia; 20, 6 *nam* [7] *solem lumina aegra formidant* recipiendum esse *et* etiam Gertz censuit; 8, 6, 4 (i. m. *quique sunt*) *quique erunt*; 6, 5 (i. m. *non*) *dubie respondebis*; 9, 2, 1 *utque* [*lacus*] *cum ex tempestate requieuit lacus* mendum archetypi est manu altera seruatum; 16, 4 *ego Herculem fleam quod uiuus uritur* (i. marg. m. 2 *aut Regulum quod tot clauis configitur*) uera lectio est; *transfigitur* uoci *configitur* adscriptum iam incertum; in iis quae sequuntur *aut Catonem quod uolnera sua* (i. m. *fortiter tulit*) haec duo uerba marginalia ad alteram manum non magis pertinent quam *uenirent* et *si non anxie*; 17, 5 *ex adsiduitate* (i. m. *laborum*), quod ut ab altera manu profectum tenendum est; 17, 9 *Catoni ebrietas obiecta est*; *facilius efficiet* (i. m. *quisquis obiecit et*) *crimen honestum quam turpem Catonem;* et quomodo uerba marginalia intercidere potuerint, facile apparet, et uoce *et* in *ei* mutata lenissima emendatione locum sanabimus; ac de perfecto iam cogitauerat Gertz; 10, 3, 3 *quam exiguum* [*tibi*] *de tuo relictum sit* temere Gertz temptauit; 4, 2 *omnis eius sermo ad hoc semper reuolutus est, ut speraret* (i. m. *otium. hoc labores*) *suos etiamsi falso, dulci tamen oblectabat solacio,* in quo loco Gertzium uehementer uexante iam omnia plana erunt; 5, 2 *in quadam* [*ad*] *Atticum epistula*; 7, 1 Gertz cum putasset in codice scriptum esse *licet auaros mihi, licet enumeres uel odia exercentes iniusta uel bella*, in margine uocabulum *iracundos* adiectum, hoc eiciendum censuit, ualde inconsiderate de iracundis cum bella iniusta uel odia gerentibus non conponendis disputans, quasi uirilioribus illis peccatis iracundia minus quam iniustitia uel odium contineatur. Atqui in codice est *licet auaros mihi licet uel odia* etc., in margine adscripsit m. 2 *iracundos enumeres*, quae si cum Haasio ita orationi inserueris *licet auaros mihi, licet iracundos enumeres uel odia* etc., omnia optime habebunt; 7, 10 *non est itaque, quod quemquam propter canos aut rugas putes diu uixisse* (*non ille diu uixit, sed*) *diu fuit.* Hic cum uerba *non ille diu uixit sed* non manu altera sed recentiore adscripta sint, equidem ea recipere ausus non sum; 10, 4 *quam* [*non*] *inopia exagitet;* 12, 3 *dum aut disiecta coma restituitur* (i. m. *aut deficiens hinc atque illinc in frontem conpellitur*); 12, 9 *ille otiosus est* [*cui*] *otii sui et sensus est*, quae omnia tanquam

optimae notae recipienda sunt; 11, 1 *minores natu* ^{se} *ipsos esse fi*^{n}*gunt;* 13, 3 *non est profutura talis scientia, est tamen quae* ^{nos} *speciosa rerum uanitate detineat*; in his duobus locis ipse quoque de ueritate uerborum *se* et *nos* dubito, sed ut de aliis quoque codicis lectionibus; 13, 4 *quae commeatus* $^{per\ tiberim}$ *subuehunt* de ueritate uerborum *per Tiberim* prae Gertzii coniectura *urbi* dubitatio esse nequit; 13, 8 *pomerium quod numquam* ^{prouinciali} *sed Italico agro adquisito proferre moris apud antiquos fuit* non minus temere Gertz *numquam nisi Italico* coniecit; 13, 9 *cuius ista errores minuent?* ^{cuius} *cupiditates prement;* 14, 5 *nocte conueniri* ^{et} *interdiu*; 15, 3 *nobilissimorum* ^{ingeniorum} *familiae;* haec omnia satis per se commendantur; 19, 1 *ubi nos et a corporibus dimissos* rem incertam esse commentarius ostendit; 20, 2 postquam antecessit *foedus ille . . . turpis ille . . .* multo minus mihi placere tertio quoque loco *turpis ille* ingenue fateor, ita ut hic quidem *ille*, quod addidit m. 2, ut alia quae in codice minus satisfaciunt, eiciendum putem; 11, 2, 3 *at quorum omnes* ^{anni} *per calamitatem transierunt;* 9, 5 ^{o} *fortunatiorem Marcellum;* 12, 6 *beatioresne istos putas ... quam Scipionem, cuius* ^{liberi} *a senatu tutore suo in dotem aes graue acceperunt;* quae omnia cum bonae frugis sint, ad uocem *liberi* stabiliendam etiam singulare aliquid accedit, quod paulo post exponemus; 19, 7 *non quaereret, quemadmodum* (i. m. *inde exiret, sed quemadmodum*), de quibus uerbis in commentario dixi.

His locis additamenta unius uel plurium uocabulorum habes altera manu seruata, quae fere omnia quam utilia et ad scriptoris emendationem adcommodata sint, neminem fugit. Item multi sunt loci, quibus uel litterae cum inter scribae manus intercidissent, supplentur uel malae formae rectis mutantur, ueluti, ut pauca dicam: 1, 1, 4 *queris* (sup. *re*); 3, 13 *remetierunt* (sup. *ntur*); 4, 14 *sustat* (sup. *ten*); 5, 11 *da* ^{tos} *currus*; 2, 18, 1 *emendacitatis* (sup. *emdicatis*); 9, 3 *nec aliter caret ira nisi et iniuria* (sup. *re*); 5, 24, 4 *procumque* (sup. *quo*); 41, 3 *inho*^{no}*re*; 6, 12, 2 *ex*^{ui}*su;* 17, 5 *regiae et intemperantie*; 22, 6 *etiam* (sup. *t.i*); 22, 3 *persperis* (sup. *xe*); 23, 1 *obdu-*

resce^{rent}; 7, 26, 3 *spoliatur*^{o} (la); 9, 1, 17 *periculos*^{os}; 11, 7 *copuatas* (l); 10, 12, 9 *in legendos* (i. m. paulo occultius *tel*); 11, 8, 3 *ma*^{xima} *ac minima*; 12, 2 *rurum* (re); quae omnia aegre desideraremus. Singulare est, quod punctis uetustam litterarum inter duas uoces duplicationem saepius delendam esse significat, uelut 5, 23, 3 *multos superbiores*; 15, 3 *in omnis servitute*; 6, 4, 2 *multū meam*; 11, 1 *repetitas sperasti*; 25, 2 *sed domnium*; 9, 1, 11 *cura et tranquillitas* quod est *curae tranquillitas*; 11, 14, 3 *minimum musa*. Vt ex contrario est ubi in eiusmodi uerborum confinio litteram duplicandam esse suadeat: quod genus 6, 16, 7 *a*^{d} *damna*; 7, 20, 5 *adeos* (d); 9, 11, 11 *au*^{t} *tam*; 10, 19, 2 *expecta*^{t} *te*; ad quos accedant hi loci 5, 6, 4 *aliu*^{s} *spem*; 4, 26, 5 *contumace*^{s} *sunt*; 4, 28, 2 *tabula*^{s} *sunt*, nisi littera *s* in fine adiecta saepe dubium sit utrum primae manui an alteri debeatur. In tanta eorum quae habet praestantia ne ipsa quidem aliquotiens uerum seruatum esse, quod iam supra uidimus, mirari nequimus; in quibus erroribus cum saepe cauendum sit ne librario tribuas quod codicis est, uelut 2, 3, 1 *itis*^{in} *infitias*; 5, 23, 6 *fulguritum* (is c), una tamen est propria huius manus ruina, quod negationibus turbatur. Cf. 3, 4, 2 *iracundus* $^{\bar{n}}$ *potest*; 9, 1, 9 *non tamen* $^{\bar{n}}$ *concutit*; 1, 3, 7 *et revocatus* $^{\bar{n}}$ *tantū* $\dot{\bar{n}}$ *retro cessit* ^{s}*et longius fugit*, de quo uide commentarium, ad quos locos cum accedat 7, 5, 1 *timore nec* $^{\bar{n}}$ *tristitia*, quae uerba supra tractaui, fatendum est in hoc genere fide destitui.

Iam ut mittamus hoc quidem loco genus orthographicum, quod non minus ad manum alteram pertinet, manus tertia quoque, cuius reliquias in tabulae photolithographicae margine dextro habes, non multo illa recentior neque duodecimo saeculo inferior, omnino autem superior correctionibus et rasuris quibus totus codex deprauatus est, utilem praebuit codici operam cum indicibus conficiendis tum notis saepe doctrinae non contemnendae plenis adspergendis tum uocabulis uel nude repetendis uel repetitis inter-

pretandis. Atque de doctrina ne calidius dixerim, pertinent sane nonnulla eorum, quae Gertz p. 13 et 14 ridet ad m. 3, uelut 2, 16, 3 *dixerim i. e. dixisse inueniar;* 4, 9, 3 *sacramentum militiae genus est*; 7, 20, 2 *respicientem, partic. pro inf. i. respicere.* At uide talia: 4, 12, 3 *sui iuris: alieni iuris sunt filii familias et serui . reliqui sui iuris sunt; adde sui iuris quemque alterius potestati non subiacentem;* 5, 2, 1 *tam inter Graios quam inter barbaros potens: diuisio secundum Graecos . omnis homo aut graecus aut barbarus*; 2, 5 *rupto iure gentium: ius gentium constitutio naturae, apud omnis homines peraeque custodita;* 3, 5 *indicat operas: inponat operas, unde dominis seruos suos libertate donantibus et eis operas constituentibus dicitur operas inponere*; 6, 10, 1 *commodatique adparatus: commodatum est quod ad usum tantum datum est*; *donatum uero, cuius transfertur perpetuitas* (cf. dig. 13, 6); 10, 2 *usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salua rerum substantia* (cf. inst. II, IV, 1); 9, 11, 2 *fidei commissa sunt quae a testatore uel alio rerum suarum dispositore fidei alterius committuntur ut fiant; uerba in fidei commissorum conscriptione sollemnia: reddo restituo;* itemque ad m. 3 pertinere uidentur quae inueniuntur 9, 8, 7 *age tuum negotium fortuna*: *ut uiri uxoribus libellum repudii remittentes scribunt: age, habe tibi mulier res tuas.* Haec et similia in commentario nostro non inueniri nemo mirabitur; poteram fortasse paulo benignior esse in adferendis uel iteratis uel explicatis uocabulis, in quo genere ne quid reliquisse uidear eorum quae uel ad indolem manus 3 accuratius illustrandam uel ad utilitatem aliquam scriptoris ipsius conuertere liceat, paucis ex commentario repetitis plura ex schedis addam. 4, 19, 4 *siccitas* i. marg. m. 3 adscripta de ueritate lectionis *siccis aetatibus* etiam magis dubitare iubet; 6, 17, 7 uerba *nihil enim ad rem pertinent anni* uocem *anni* m. 2 in ipso codice suprascriptam habent, quae cum m. 3 in margine ita exhibeat: *nihil ad rem pertinent anni, nullam differentiam inducit annorum numerus*, Gertz quam inmerito de uoce *anni* ambiguus haeserit, satis elucet; 7, 26, 6 ubi in textu habemus *halucinanactiones* tertia manus satis inepte adscripsit *habominationes;* 7, 25, 2 codex ipse habet *āminiclū sit*, sed correctum in rasura; iam admodum singulare est, quod in margine m. 3 adscripsit *āminiculū*, ita tamen ut *niculū* prorsus eiusdem rasurae et correctionis obuolucro obtectum sit, quo uocabulum scriptoris ipsius; temporum rationibus, quibus

opera correctoria continetur, quanta ex hoc uno testimonio accedat firmitas, facile apparet; 9, 11, 12 ubi in ipso codice *susum* m rec. in *sūsum* mutauit, m. 3 in margine formam *susum* iterando defendit et stabiliuit; 10, 2, 4 cum apud Senecam ipsum inueniatur *effocantur*, *offocantur* cum aliis de causis probatur tum quod m. 3 in margine praebet *xffocantur;* 10, 10, 6 apud scriptorem inuenitur *inre quieta*, in margine m. 3 recte adscripsit *inrequieta*, sed supra *n* posito *r*, ubi cum litterae forma satis antiqua me diu admodum uexauisset, quippe qua si manus alterius esset, ut initio uidebatur, omnes temporum rationes euerterentur, iam quoniam has ipsas rationes firmissimas esse uideram idemque intellexeram, manus alterius operam semper ad ipsum scriptorem non ad marginem pertinere, nihil restare persuasum est nisi ut ipsa quoque ad manum 3 referretur, in genere orthographico modo antiquiora modo recentiora sequentem. Sequantur leuiora quaedam: 3, 17, 7 in margine m. 3 scriptum non *carrius debito*, ut Fickert narrat, sed *citerius debito* inuenitur; 4, 7, 3 *consistit i. litigat;* 9, 4 *infitiationes i. negationes;* 11, 5 *formido genus retis;* 14, 4 *defungi i. liberari;* 20, 3 *citra lassitudinem i. non usque ad lassitudinem,* quae interpretatio iteratur 5, 9, 1; 28, 3 *successit i. prospere euenit;* 30, 1 *succenset* (non *suscenset* ut in codice) *i. irascetur;* 31, 6 *adulor tibi et te;* 5, 18, 1 *uicatim i. per singulos uicos;* 6, 10, 6 *decondet* i. m. iteratum; 18, 4 *ex uno fonte in occidentem et orientem amnes diffundi*, ubi in ipso codice non recte *defusi amnes* inuenitur; 7, 18, 2 *reptabundus i. repet;* 8, 5, 8 *admirator i. imitator;* 9, 1, 3 *subornantur i. praeparantur;* 10, 3, 5 *praedem i. fideiussorem;* 4, 5 *decernere i. decertare;* 7, 7 *captantium i. heredipetarum;* 7, 9 *satietatem i. tedium.* Atque haec hactenus; unum addendum est, in consolatione ad Heluiam usque ad caput duodecimum tertiae manus easdem fere partes esse quas in ceteris dialogis, postea ipsam euanescere magis magisque in eiusque locum succedere manum Longobardicam non eandem illam quidem atque ipsius codicis sed satis nitidam multumque, ut hoc utar, diuersam a manu quae initium libri primi de ira exarauit. Huius manus habes 12, 6 ubi *liberi* manus altera suprascripsit: *liberi sunt utriusque sexus omnes descendentes personae, filii modo qui in primo gradu sunt;* 13, 4 *in ordinem redegerat i. inter uiles conputauerat;* 14, 3 *filia familie uel familias est, quae in potestate patris est;* 16, 5 *pretendere i. obicere;*

16, 7 *egritudine id ē tristitia;* denique 19, 1 *pro indiuiso datur quod sic in aliū transfertur ut oīb' fiat partib' comune*, nisi quod hic ipsa prima manus sine ulla dubitatione agnoscenda est.

Venio nunc ad rasuras et correctiones, quarum nullam manu altera uel tertia superiorem esse iam supra professus sum, quae quidem dici nequit quantum detrimenti codici attulerint. Ac primum quidem tota uocabula ita abrasa et aliis mutata sunt, ut quid codex habuerit saepe omnino ignotum sit, in quo genere me non morari Italos, qui pluribus locis primam manum legisse sibi uisi sunt, statim ab initio significaui. Veluti 1, 5, 3 *in urbe securos esse praecisos* in rasura legitur *curos ēe probi*, *praecisos* sola coniectura nititur; 4, 8, 2 *non alia quam in ludo gladiatorio uita est quorum ludentium pugnantiumque*, ubi *cum isdem uiuentium*, quod Neapolitana habet, magnam prae se ferre probabilitatem non nego; 4, 10, 6 *ubi isticcine locus est* (i. m. manu rec. *isti scenae*) editiones praebent *ubi istic irae;* 5, 15, 3 *sic edit̃ apud illos sic bibitur* m. 4 in margine coniectura rem acu tetigit scribendo *estur* (cf. Plaut. Most. 235 *dies noctesque estur bibitur*); 7, 2, 2 *uolgum autem tam clamidatos quam coronatos uoco,* ubi priorem scripturam prorsus abrasam esse etiam Itali confessi sunt; 7, 25, 2 *āminiclum sit*, ubi eadem correctoris inportunitate codex ipse et manus tertiae nota marginalis corrupta est, paulo ante tractaui; 10, 6, 2 *subito enim uolnere per inguen accepto conlapsus est*, habemus in rasura *perignes*, ad quae ioci causa addere licet 2, 6, 7 *dilecta scorta* litteras *a scorta* abrasas esse neque tamen ita, ut non ab eo qui aciem intendat, dispici possint. Harum similes si reliquae omnes essent rasurae, male ageretur cum Senecae emendatione, sed plurimae prorsus alius generis sunt et haud raro ita comparatae, ut indignatio in risum conuertatur. Codex enim qualem saeculo duodecimo exeunte fuisse conicere licet cum magis magisque tractaretur, extiterunt quibus non placeret scriptura uno aequabilique tenore decurrens neque multis notis signisue instructa, quas ipsas notas tamquam ad suae aetatis consuetudinem magis adcommodatas illi rasuris inferre conati sunt. Cuius rationis quam uiam et ordinem inierint, satis accurate obseruare licet. Veluti cum scriptura *ae*, quae quidem propter soni ipsius molestiam iam apud ueteres mutationes passa est, minus grata uideretur, primum *a* punctis notatum est, ut 4, 9, 2

nouercae; 5, 15, 3 *uitae genus*; 5, 21, 1 *sensurae*; 5, 28, 1 *causae*; 5, 42, 1 *malae rei*; deinde in huius modestae significationis locum rasurae successerunt ueluti 4, 13, 3 *malę*; 4, 15, 4 *liberę*; 4, 19, 4 *irę*; 4, 25, 2 *rosę*; 4, 26, 4 *quę*; 4, 29, 1 *irę*; 5, 10, 2 *irę*; 5, 10, 4 *contumelię*; 5, 26, 1 *ęgri*; 5, 35, 3 *ęris*; 5, 37, 5 *ęquo*; 6, 2. 2 *feminę*; 6, 11, 3 *tutelę*; quibus locis omnibus *e* per rasuram factum ex *ae*. Quas mutationes si propter soni illius quamcunque molestiam excusare licet, prorsus nihili est aliud correctionis genus, cuius origines non minus diligenter perspicere licet. 7, 20, 5 in uoce *quandoque* primum *que* punctis notatum, deinde *que* in *q*; mutatum est; a qua ratione non multum differt 5, 19, 2 mutatum *emendationemque*, cum 12, 19, 2 in uoce *maternoque* apertissime *q*; ex *que* correctum sit, cuius ipsius correctionis exempla rasura conspicua iam haec uide fere innumera: 4, 2, 6 *equosq*; 4, 5, 5 *conspiciendumq*; 4, 6, 1 *magnificaq*; 4, 6, 2 *letariq*; 4, 9, 1 *equiorisq*; 4, 15, 1 *solidaq*; 4, 15, 2 *temeritatiq*; 4, 20, 4 *torrendaq*; 4, 22, 4 *uisuq*; 4, 22, 4 *itaq*; 4, 31, 6 *leonumq*; 4, 36, 2 *maculosusq*; 4, 36, 6 *reb*; *q*; 5, 1, 2 *instantq*; 5, 3, 6 *atq*; 5, 4, 2 *interdūq*; 5, 7, 2 *atq*; 5, 9, 1 *delicatiusq*; 5, 17, 2 *nasūq*; 5, 17, 4 *manibusq*; 6, 2, 5 *aliosq*; 6, 3, 1 *prouinciaꝝq*; 6, 3, 2 *ubiq*; 6, 20, 4 *firmamentumq*; 6, 22, 1 *ideoq*; 6, 22, 2 *eoq*; 6, 26, 3 *uidemusq*; 6, 26, 6 *necabitq*; 7, 1, 1 *quantoq*; 7, 1, 2 *noctesq*; 7, 1, 4 *uersatq*; 7, 3, 2 *itaq*; 7, 4, 1 *quoq*; 7, 4, 2 *malumq*; 7, 4, 4 *doloresq*; 7, 4, 5 *expulsisq*; 7, 5, 4 *aliaq*; 7, 5, 4 *partesq*; et *noctemq*; 7, 6, 1 *quoq*; 7, 6, 1 *sedeatq*; 7, 6, 2 *amicusq*; 7, 10, 2, *dissolutionemq*; 7, 12, 2 *neq*; et *iocumq*; 7, 12, 3 *quibusq*; 7, 12, 5 *ideoq*; 7, 14, 2 *capteq*; 7, 15, 3 *uoluptatisq*; 7, 15, 5 *neq*; 7, 16, 3 *quoq*; 7, 20, 5 *circaq*; 7, 23, 2 *quisq*; 7, 24, 3 *ubicumq*; 7, 26, 5 *malumq*; 7, 26, 8 *laurumq*; 7, 27, 1 *hominibusq*; 7, 27, 3 *undecumq*; 8, 1, 2 *quoq*; 8, 1, 3 *laudatoresq*; 8, 8, 2 *cuiq*; 10, 2, 2 *plerosq*;. Non minus mira ea correctio est, qua littera *m* in fine uocabulorum lineola mutata est, uelut 4, 5, 4 *Hannibalę*; 4, 15, 4 *uį*; 5, 8, 3 *iracundią*; 5, 8, 6 *celių*, *rixą*; 5, 11, 1 *etiąsi*; 5, 12, 1 *numquą*; 5, 15, 4 *exitių*; 5, 23, 3 *salują*; 5, 24, 4 *tą*; 5, 35, 1 *quą*; 7, 8, 4 *totų*; 7, 12, 3 *se cų*; 7, 20, 5 *alių*; 7, 24, 4 *sapientią*; 7, 25, 1 *rę*; 7, 26, 3 *ią iamq*; 7, 26, 6 *seuų*, *iniquų*, *corruptorę*; 7, 27, 5 *pecunią*; 9, 8, 8 *uestiarių*; 10, 17, 5 *ąbitionem*; 10, 17, 6 *consulatų*; 10, 18, 3 *tą*; 10, 18, 5 *exitių*; 11, 12, 4 *principų*; 11, 16, 7 *illą*. Eidem correctori cum

magis aptum esse uideretur signum 7 quam *et* litteris scriptum, intulit illud signum 5, 17, 3 *fames 7 squalor 7 inluuies*; 7, 22, 4 *precii 7*; 3, 5, 3 *operi 7 emendatissimo*; 10, 15, 4 *iter. 7*. Quod *per* fuisse etiamnunc satis apparet, 5, 2, 6 et 5, 15, 4 in consuetum eius uocis compendium mutauit; 4, 23, 4 *partib'* succedere iussit in locum uocis *partibus* et 4, 25, 1 *thor'* scripsit pro *thorus*; 4, 23, 1 *tort'* pro *tortus*. Multa eiusdem generis cum adferre liceat, ea quae attuli, satis cauere uidentur ne his rasuris nimium tribuamus et reconditum aliquid latere putemus, ubi meris nugis turbatus est scripturae codicis tenor. Nihilominus etiam ex rasuris subinde aliquid frugis bonae ad scriptoris emendationem repeti posse, commentarius noster satis docebit.

Sed ne correctoria quidem hac opera absoluta codicis casus et euenta tandem aliquando ad exitum quendam uenisse indicant recentiorum scribarum manus, quae usque ad finem saeculi quinti decimi eum tractare non desierunt, quarum cum sane aliquod discrimen statuere liceat, ad emendationem nullam earum uel archetypi uel aliorum subsidiorum ope adiutam esse, fidenter adfirmes; si quid bonae frugis habent, id merae coniecturae debetur, multo saepius peruersa et nugatoria adferunt. Atque ut statim ab initio mittamus glossas interlineares, quarum nonnullas iure suo Gertz risu persecutus est, prudentiam quandam et circumspectionem prae se fert ea manus uel earum manuum sylloge, quam tamquam quartam saepius in commentario commemoraui, plerumque sed non semper insignis illa nota c, uelut 2, 2, 2 cum m. 2 codicis scripturam *uenatori* mutasset in *uenatoria*, rectissime in m. posuit *uenatoris*; 5, 23, 8 uoci *feruere* rectissime suprascripsit *fruere*; 5, 15, 3 *edit̃* in margine in *estur* mutandum esse significauit; 5, 15, 4 uoci *resperis* adscripsit *respexeris*; 5, 16, 4 *uite latere*, quod cum in rasura sit nescias utrum *ae* tantum in *e* mutatum sit an *uie* ingenua fuerit scriptura, eadem manus in margine legendum esse significauit *uie latere;* 7, 20, 3 *dominauit* correxit suprascripto *donauit*; 7, 20, 4 *nunc quā* et inter lineas et in margine mutauit in *nūq;* 7, 21, 1 pro *contemnebas* posuit in m. *contemnèndas*; 7, 21, 3 uoci *uincerentur* suprascripsit *uīcereť;* 7, 21, 4 *materię* in marg. mutauit in *materiem;* 7, 23, 1 *in sua quisq; dici uelit* i. m. mutauit in *que sua qsqs dici uelit*; 7, 23, 4 pro *donauit* scripsit *donabit;* 10, 1, 4 *uisu* mutauit in *usu*. Quae omnia cum periti hominis sint, sed ita tamen conparata, ut

coniectura haud difficile inueniri posse uideantur, eiusdem manus haec habes miracula: 7, 20, 4 *pondere*, i. m. *pondero;* 7, 23, 3 *continentis*, i. m. *nō continentis;* 9, 7, 5 *fetus*, suprascr. *cetus;* 9, 11, 11 *frusta*, i. m. *frustra;* 4, 10, 6 *mirari*, i. m. *irari*; 4, 11, 3 *medio cuꝰ libello*, i. m. *c. eiꝰ*; 4, 11, 5 *pennis*, i. m. *c. pannis;* 11, 19, 1 *taceo erā*, quod debebat esse *tacueram*, i. m. *era*, ita ut ne 7, 20, 6 quidem ubi codex habet *hisate*, quod in margine adscripsit eadem manus *hiscite*, uerissimae Bongarsii coniecturae *hiate* fidem detrahere possit.

Iam missa farragine illa notarum, argumentorum, admonitionum, interpretamentorum, qua illud sane discimus, quanta opera et studio Seneca ultimis mediae aetatis saeculis tractatus sit, redeundum est ad manum alteram operamque manu illa ad genus orthographicum adhibitam. Ac totius codicis in genere orthographico ratio admodum est singularis. Cum enim librarius, cui archetypi describendi munus delatum esset, uetustioris cuiusdam orthographiae quantum fieri posset ad illius aetatis rationes adcommodare uel ultro uel coactus studeret, id quidem effecit, ut in uniuersum aequabilitate quadam lectio scriptoris contineretur, sed multa tamen praetermitterentur, quae cum reliquis qualia ab ipso essent constituta, prorsus non conuenirent. Haec ut tolleret una cum totius scriptoris emendatione manus altera sibi proposuit eadem modestia qua in reliquis utebatur uel punctis positis uel singulis litteris suprascriptis uel utroque remedio confuso. Secuti sunt in hoc quoque genere robustioris operae correctores, qui quae manus altera significasset tantum, ita sibi perficienda esse putarent, ut nouas litteras in ueterum locum succedere iuberent, praeterea autem quae ipsi sibi falsa esse intellexisse uiderentur aut ita corrigerent, ut litterae mutatae uestigium aliquod relinquerent aut quod antea scriptum esset, ita delerent, ut rasurae unius beneficio operae eorum admoneamur. Quam ipsorum operam duplicem in tabula photolithographica optime probat primum *apsterret*, ubi *b* in *p* mutatam habes, deinde *assiduus*, ubi primam *s* ex *d* correctam esse satis apparet. Manus alterius operam in eadem tabula ostendit *uolnus* (suprascr. *u*); coniunctae illius et correctorum operae exemplum tabula nostra non praebet; uix ullo totius rei quasi uia et ordo magis perspicitur quam eo quod habemus 5, 7, 1, ubi cum

primum scriptum esset *adq*, manu altera factum est *adq;* deinde suprascripta *t* deleta, denique *d* in *t* mutata est. Singula huic exemplo plus minusue similia fere in commentario indicata sunt. Quae uestigia satis aperta dum sequimur, archetypus qua orthographia usus sit, facile intellegetur. Reliquit librarius in apographo *at* = *ad* 2, 8, 2; 3, 20, 3; 5, 32, 2; 7, 1, 3; 8, 1, 1; 10, 2, 4; 11, 1, 1; 11, 4, 1. *ad* = *at* 2, 5, 7; 2, 6, 4; 2, 15, 2; 4, 10, 4; 4, 11, 2; 4, 28, 4; 5, 6, 6; 5, 25, 4; 5, 28, 6; 5, 41, 1; 7, 14, 1; 9, 8, 6; 10, 16, 4; 11, 4, 2. *adque* = *atque* 5, 7, 1; 5, 18, 4; 5, 34, 3; 5, 42, 2; 3, 13, 3; 3, 1, 4; 10, 11, 2. *adqui* = *atqui* 3, 13, 2; 4, 6, 2; 4, 26, 4; 4, 26, 5; 5, 12, 2; 5, 12, 4; 5, 16, 3; 5, 28, 4. *aput* = *apud* 3, 4, 2; 4, 17, 1; 4, 26, 3; 4, 26, 6; 5, 13, 4; 5, 15, 1; 5, 15, 3; 5, 27, 2; 5, 36, 3; 5, 40, 1; 5, 40, 2; 6, 4, 3; 6, 26, 1; 6, 26, 3; 7, 17, 2; 7, 22, 5; 7, 23, 2; 7, 24, 3; 7, 24, 5; 7, 26, 1; 8, 1, 4; 9, 9, 7; 9, 17, 11; 10, 2, 2; 10, 12, 3; 10, 13, 4; 11, 2, 1. *quod* = *quot* 3, 5, 1; 9, 5, 1; 10, 18, 1. *aliut* = *aliud* 3, 5, 1; 3, 10, 4; 3, 11, 1; 3, 17, 5; 4, 20, 1; 5, 32, 1; 5, 35, 5; 5, 40, 3; 6, 8, 2; 7, 8, 4; 7, 22, 2; 7, 26, 6; 8, 1, 1; 8, 1, 2; 9, 11, 3; 10, 2, 4; 10, 16, 5. *illut* = *illud* 2, 15, 3; 3, 12, 5; 3, 3, 7; 5, 6, 3; 5, 15, 4; 5, 22, 3; 5, 24, 4; 5, 25, 3; 4, 16, 2; 4, 25, 1; 6, 12, 6; 6, 19, 2; 6, 22, 2; 6, 22, 4; 7, 4, 5; 7, 7, 1; 7, 9, 4; 8, 1, 2; 8, 5, 7; 9, 15, 3; 10, 8, 1. *aliquit* = *aliquid* 3, 20, 1; 4, 28, 8; 5, 41, 1; 5, 42, 3; 7, 9, 4; 7, 14, 1; 7, 15, 1; 7, 15, 6; 7, 17, 3; 7, 17, 4; 7, 22, 3; 7, 22, 4. *aliquot* = *aliquod* 7, 3, 1. *istut* = *istud* 5, 42, 4. *quit* = *quid* 6, 17, 2; 6, 17, 5. *quitquit* = *quidquid* 4, 20, 1; 4, 21, 7. *inquid* = *inquit* 3, 12, 1; 5, 23, 2; 5, 38, 2; 7, 6, 1; 7, 10, 1; 8, 5, 6; 9, 3, 2; 9, 8, 7; 9, 11, 5; 9, 14, 3; 9, 14, 7; 9, 14, 8; 9, 14, 9. *capud* = *caput* 9, 10, 3; 9, 14, 10; 8, 5, 4. *reliquid* = *reliquit* 9, 11, 8; 9, 15, 3. *nequit* = *nequid* 5, 19, 3; 7, 13, 5; 7, 16, 1. *set* = *sed* 10, 13, 2. Atque horum omnium nihil ad nostram scriptoris emendationem adhibuimus, quippe quae et a grammaticis improbentur nec monumentis nisi perraro et singillatim repraesententur. Alia ratio est harum formarum, quas infra posui. Praebuit igitur archetypus genetiuum *ostiari* et *cubiculari* 2, 14, 1; *remedi* 3, 16, 1; *fili* 4, 33, 5; *odi* 5, 34, 3; *fili* 6, 25, 1; 6, 25, 3; *gladi* 6, 26, 2; *ingeni* 6, 24, 2; *desideri* 6, 26, 6; *benefici* 7, 24, 3; *ingeni*

8, 6, 2; *imperi* 10, 18, 5; 11, 9, 7; item datiuum uel ablatiuum pluralem *ostiaris* 2, 15, 5; *sobris* 5, 37, 1; *filis* 6, 14, 2; *ingenis* 6, 16, 1; *uaris* 7, 25, 3; *uitis* 7, 12, 3; 7, 17, 3; *congiaris* 9, 7, 2; *filis* 11, 16, 2; 11, 14, 3; e quibus formis datiuos et ablatiuos non recepi quorum his quidem temporibus dubia sit auctoritas; genetiuorum, qui a nominibus propriis in *ius* exeuntibus deriuantur, cum in nostro codice omnino nisi rarissimam formam *ii* meminerim, admodum consentaneum est post ea quae Ritschelius Acad. Monac. vol. 10, p. 339 et Mommsenius Herm. 1, 40 sqq. disputauerunt, quamuis grammatici obloquantur, Senecae quidem temporibus ceterorum quoque genetiuorum formae *i* consuetudinem etiamtum late patuisse, ita ut formas illas ubi codice offerrentur, respuere non auderem. Sequuntur harum formarum reliquiae: *uolgo* 7, 2, 2; *uolgaria* 9, 17, 11; *uolgus* 10, 1, 1; *uolgo* 10, 18, 1; *uolgi* 11, 5, 6; *uolgi* 11, 13, 4; *uoltum* 4, 7, 1; *uoltum* 6, 1, 5; 5, 24, 2; *uoltu* 9, 4, 6; *uoltus* 10, 3, 3; *uoltu* 11, 13, 4; *uoltum* 11, 17, 1; *uolnus* 6, 9, 3; *uolnerum* 6, 1, 8; *uolnere* 6, 22, 3; *uolnerat* 6, 7, 3; *uolneri* 11, 16, 5; *inuolnerabilem* 11, 13, 1; *uolt* 11, 10, 2; 7, 21, 4; *uoltis* 11, 10, 6; *mauolt* 7, 21, 4; *auolsit* 6, 16, 7; 11, 5, 4; *nouos* 9, 11, 10; *laeuomque* 9, 3, 5; *aeuom* 6, 20, 1; *paruolo* 5, 22, 4; *paruola* 4, 29, 3; *auonculum* 11, 19, 4; *proauom* 7, 21, 3; *seruolom* 5, 32, 1, et quae cum his cohaerent: *inicum* 4, 10, 4; *inicus* 5, 27, 2; *aecus* 3, 14, 2; *aecum* 3, 18, 1; *secuntur* 10, 12, 5; *adsecuntur* 10, 17, 4; *relincunt* 3, 7, 4; *loquntur* 7, 20, 1. In his ipsis formis cum constet Quintiliani aetate magnam mutationem extitisse, iam antea ueterem doctrinam paulatim labasse cum admodum uerisimile sit, quid faciendum esset cum diu ambigerem, Haasium secutus *uolgus*, *uoltus*, *uolnus* et quae inde deriuantur constanter tenui, ceteroqui satis habens formas quales codice offerrentur exprimere.

Iam transeo ad locum grauissimum eundemque difficillimum qui est de adsimilatione praepositionum cum uerbis et nominibus coniunctarum. Atque ut primum se contineat quaestio in praepositione *ad*, archetypi has habes in hoc genere reliquias: *adferentis* 6, 2, 4; *adferri* 5, 15, 1; *adferat* 11, 6, 1; *adficiunt* 7, 22, 3; *adfecti* 11, 13, 6; *adfecta* 6, 2, 2; *adfectus* 4, 2, 5; 4, 3, 1; 4, 12, 3; 4, 17, 1; 4, 35, 3; 5, 1, 3; 5, 2, 2; *adfectui* 5, 4, 1; *adfectibus* 10, 16, 2; *adfectum* 4, 7, 1; 9, 2, 1; 9, 15, 3;

adfectu 4, 6, 3; 3, 8, 2; *adfirmabo* 5, 38, 2; *adfirmabat* 10, 13, 8; *adfirmatis* 7, 26, 8; *adflatuque* 9, 7, 4; *adfixa* 6, 2, 4; *adflicta* 9, 5, 3; *adflictas* 11, 9, 8; *adflictationis* 11, 17, 5; *adfunditur* 4, 1, 2; *adgeritis* 11, 10, 6; *adgredi* 5, 41, 1; *adgrediendi* 5, 21, 4; *adgredieris* 5, 40, 2; *adgreditur* 5, 7, 1; *adgressus est* 5, 7, 1; *adgrauando* 5, 12, 1; *adleuatos* 7, 28; *adligatum* 5, 43, 2; *adlisos* 7, 28; *adquiescere* 10, 18, 2; *adquiescit* 5, 9, 2; *adquirere* 9, 8, 3; *adquirit* 5, 5, 4; *adquiritur* 4, 19, 4; *adquisitum* 10, 14, 1; *adquisito* 10, 13, 8; *adparatus* 2, 5, 5; *adpetentes* 5, 2, 6; 2, 12, 1; *adpetens* 1, 2, 2; 3, 6, 4; *adpetunt* 9, 2, 11; *adpetentem* 6, 23, 3; *adpetuntur* 7, 6, 1; *adpetiturum* 8, 7, 3; *adpetamus* 7, 1, 1; *adplicatur* 4, 21, 9; *adplicari* 7, 1, 4; *adplicet* 9, 14, 2; *adprobata* 6, 1, 1; 5, 14, 1; *adprobante* 4, 1, 4; *adprobauit* 4, 3, 5; 11, 9, 5; *adposuit* 5, 15, 1; *adridendum* 5, 15, 3; *adridemus* 4, 2, 5; *adrogantia* 4, 28, 1; *adsiduam* 8, 6, 1; *adsidua* 8, 8, 2; *adsignat* 1, 2, 7; *adsentior* 7, 3, 3; *adsentiatur* 5, 13, 4; *adsensus* 4, 1, 5; *adsensu* 4, 3, 4; 4, 3, 5; 7, 1, 3; *adsentatorum* 4, 21, 7; *adsentatione* 4, 21, 8; *adsilite* 7, 27, 3; *adsilientes* 9, 1, 1; *adsecuntur* 10, 17, 4; *adsurgat* 4, 21, 8; *adsurgit* 4, 21 3; *adseruatur* 2, 15, 5; *adsuescamus* 9, 9, 2; 9, 9, 3; *adsueuimus* 2, 16, 4; *adsuescat* 4, 21, 5; 11, 18, 8; *adsuescitis* 7, 26, 1; *adsuescendum* 9, 10, 4; *adsuesses* 11, 17, 3; *adsumenda est* 3, 7, 1; *adscripseram* 11, 18, 7; *adspectus* 4, 2, 4; *adspectumque* 4, 1, 2; *adspersit* 2, 11, 2; *adstricti* 10, 3, 1; *adstringit* 5, 16, 1; *adtemptari* 4, 28, 7; *adtollens* 9, 2, 4; *adtrahat* 7, 1, 4; *adtrahas* 9, 7, 4; *adtrahes* 9, 3, 6; *adtendite* 1, 6, 7; *adtulerat* 5, 23, 7. His tot exemplis quasi obruti cum considerauerimus fugisse tantum haec librarium archetypi nouitiae orthographiae admodum studiosum, cumque rationem subduxerimus eorum quae monumenta offerunt, ut opinor, non dubitabimus praepositioni *ad* ubique suam integritatem reddere, nisi quod duo monenda sunt. Ac primum quidem uidemus *adparet*, quod in monumentis numquam non adsimilationem patitur, ut in Vergilianis codicibus ita in nostro dissimilationis semper esse expertem, deinde res dubia manet in litteris *dt* conpositis quas nec monumenta satis tuentur et grammatici non sine ratione uidentur inprobare. In quibus eandem uiam atque antea tenui ut codicis formas exprimerem, ceteroqui in duplici *t* adquiescerem. Sequitur praepositio *in* cuius non adsimilatae uix minus largam messem hanc habes: *inbecillum* 6, 11, 3; 7, 7, 3;

8, 1, 1; *inbecillitas* 10, 11, 1; *inbecillitatis* 10, 14, 1; 11, 19, 5; *inbecillitate* 10, 20, 4; *inlinunt* 5, 16, 1; *inlitique* 6, 23, 1; *inlidant* 10, 12, 1; *inlisus* 9, 12, 6; *inlustris* 6, 16, 4; *inlustribus* 5, 3, 5; *inlustriora* 6, 23, 4; *inmerito* 2, 16, 4; 7, 13, 2; 9, 12, 3; *inmeritae* 5, 21, 1; *inmatura* 6, 20, 6; *inmaturus* 6, 21, 1; *inmissum* 5, 6, 2; 6, 16, 5; *inmissi* 10, 12, 1; *inmiscear* 11, 8, 6; *inmani* 5, 8, 3; *inmanem* 5, 41, 1; *inmineat* 5, 43, 2; *inminentis* 6, 23, 5; *inmensum* 2, 18, 1; 11, 10, 11; 11, 16, 1; *inmensae* 6, 10, 6; *inmodicis* 2, 16, 4; *inmortalia* 6, 11, 5; *inmorientem* 10, 20, 2; *inmoderatum* 11, 16, 1; *inmunda* 2, 18, 5; *inparatos* 5, 21, 4; *inpetum* 3, 7, 4; 4, 3, 5; *inpetu* 6, 1, 7; *inpingitur* 7, 24, 3; *inpactum* 6, 21, 1; *inpellitur* 5, 6, 1; 3, 7, 3; *inpellimur* 4, 22, 4; *inpulsum* 3, 12, 5; *inpedimenta* 4, 36, 2; 9, 10, 1; *inpedimento* 5, 1, 1; *inpedimentum* 4, 12, 5; *inpediet* 7, 18, 2; *inpendere* 3, 5, 2; *inpendimus* 9, 3, 8; *inpensae* 9, 9, 6; *inponas* 10, 12, 9; *inponar* 7, 25, 4; *inposita* 11, 1, 1; *inponeres* 11, 14, 3; *inponere* 6, 2, 3; 3, 6, 2; *inponam* 3, 16, 5; *inpositurus* 6, 14, 3; *inpotentia* 11, 14, 2; *inpotens* 5, 38, 2; *inpotenter* 6, 10, 6; *inpotens* 6, 20, 2; *inpotentissima* 7, 4, 4; *inpatiensque* 9, 6, 2; *inprimuntur* 11, 18, 8; *inprobe* 11, 13, 7; *inprobae* 5, 7, 2; *inprobis* 2, 15, 1; *inprobanda* 4, 7, 2; *inprobitas* 6, 24, 2; *inprobatorum* 9, 9, 6; *inprouiso* 6, 11, 4; *inprudentia* 5, 26, 1; *inprudens* 2, 14, 1; *inprudentibus* 2, 19, 1; *inpune* 6, 15, 4; 5, 26, 2; *inpudentis* 4, 7, 2; *inpatiens* 6, 11, 3; *inpatientes* 2, 18, 4; 6, 4, 2; *inpatientemque* 6, 7, 4; *inperes* 6, 8, 3; *inperii* 6, 2, 3; *inplacabili* 5, 42, 3; *inplet* 7, 7, 4; *inplicat* 7, 1, 3; *inportuosi* 11, 7, 8; *inputat* 5, 42, 4; *inrupit* 6, 17, 2; *inritamenta* 9, 6, 2; *inruat* 9, 9, 3. Haec exempla a superioribus eo discrimine separantur, quod cum illa maximam partem uel manu altera uel recentioribus correcta sint, horum nullum fere correctorem expertum est, quo fidentius, cum ne monumenta quidem repugnent, grammaticorum cauillationibus remotis has quoque formas Senecae seruauimus, excepta una *imperandi* uoce, cuius singularem rationem esse constat. Multo pauciora adsimilationis omissae exempla praebet praepositio *con*, haec quoque maximam partem correctionis expertia. Sunt autem haec: *conlapsus* 10, 6, 2; *conlabantur* 11, 2, 3; *conlocatus* 5, 6, 1; *conlocare* 11, 2, 2; *conlocantem* 11, 7, 6; *conlocata* 7, 4, 5; *conlatrant* 7, 17, 1; *conlisit* 4, 29, 2; *conlideret* 1, 3, 14; *conligit* 11, 17, 2; *conluta* 11, 13, 1; 11, 8, 2; *conlaticiis* 6, 10, 1; *conloquia* 11, 15, 1; *conpagibus* 4, 10, 8; *conpulit* 5, 30, 5; *conpes-*

cimus 2, 12, 3; *conpesco* 7, 10, 3; *conpescit* 4, 6, 2; *conplectens* 7, 8, 4; *conplerique* 5, 40, 3; *conpositaque* 5, 35, 3; *conpositi* 11, 5, 3; *conponitur* 4, 3, 3; *conprendi* 7, 4, 1; *conpressa* 5, 4, 2; *conpresus* 7, 1, 2; e quibus ad scriptoris orationem constituendam id sumpsi, ut ante *p* et *l con* intactum relinquerem, ante reliquas litteras codicem sequerer, quod item tenui in uocibus *summouendi*, *summittendi*, similibus. Quibus omnibus et codicis et rationis ope ita constitutis factum est ut in hac adsimilationis genere Haasium fere sequi liceret magno meo gaudio non prorsus interruptis staminibus, quibus nostra cum illius opera copulatur, eo magis quod uel maxime in rebus orthographicis tamen satis multum ab eo recedendum erat idque ipso codice duce et auctore. Ac primum quidem constanter *s* post *ex* in uerbis conpositis codex abicit, paucissimis diuersi generis exemplis relictis; idem *quendam*, *eundem*, *eorundem*, *quorundam* et quae sunt similia exhibere perseuerat; *quidquid* quamquam nec semper tenet et saepius corrigendi opera forma *quicquid* inlata oblitteratum habet, facile tamen omnibus locis reuocandum esse apparuit. Iam reliquas formas quas ut meliores in deteriorum locum succedere iussit aetas nostra, Fleckeiseno maxime auctore et principe ipse quoque seruaui omnes; singularia quaedam, ut *magistratuus*, *mortus*, *propteruos*, *susum*, *balineum* in commentario tractantur. Nonnulla ut hic addam, memorabile est, quod nec *suspitio* nec *conuitium* habet umquam nisi quod 7, 15, 3 *suspiciosa*, ubi *ic* in rasura est, repugnare uideri potest; quo minus Hauptii in Hermae IV, p. 147 (Opp. III, 456) formas *suspitio* et *conuitium* iure suo reicientis sententiam sequi dubitaui. Artioris praepositionis cum nomine coniunctionis, qualis apud Plautum et Terentium (uide Ritschelii Trin. II ind. et Umpfenbachii praef. ad Ter. p 14) apparet, exempla habes 11, 14, 3 *atte*; 10, 7, 7 *aputte*; 5, 23, 2 *attutelam*; 1, 3, 6 *affocum* (*a*^{d}*focū*, post *a* ras.), quibuscum coniungere licet *ex*^{s}*imilitudine* 11, 7, 9 et *ex*^{s}*ordido* 6, 23, 4, quae, si recordabimur *s* post *ex* in uerbis conpositis abiectae constantiam, quin olim scripta sint *exordido* et *eximilitudine* dubitare uix licet. Contra nihil subesse scripturae, qualem habemus 1, 3, 10 *ancxio* et 6, 11, 3 *ancxiae* iure contendere uidetur Hauptius quaestt. Catull 1837, p. 24 (Opp. I, 18).

Disputationem de codicis euentis ad finem perduxi.; de nostris Senecae ad illius fidem emendandi rationibus pauca addam. In quo genere primum commemorandae sunt lectiones satis multae, quas ut uel nouas uel obliuione obrutas ex ipso codice proferre liceret, effecit coniuncta Italorum et Fickerti neglegentia. Neque tantum mihi adsumo, ut siquis uel minus recte quidpiam legerit uel unum alterumue uerbum intercidere passus sit uel inmutauerit ordinem uocabulorum, propterea eum odio et contemptu persequendum esse censeam, hoc dico, ea quae in codice manifesto deprehendantur, cum uel in multis uel in plurimis editionibus non minus recte scripta sint, prorsus oblitterare et quasi restinguere, non cadere in editorem diligentem. Cuius quidem criminis quam saepe Fickert conuincatur cum commentarius noster satis doceat, doleo ne Haasium quidem accuratius ueteres editiones inspicere uoluisse et Fickerti fidei emancipatum quae ille commisisset dimidiata culpa in se transtulisse. Sunt haec omnia, ut facile perspiciantur, satis in commentario significata, hic iterare quae libentius omnino silentio praeterirem, supersedeo. Quo magis iuuabat cum felicissimas quasdam coniecturas Woelfflini, Haasi, Maduigi, Gertzi, aliorum certissimo codicis lumine inlustratas et confirmatas uidebam uel cum ipsi ut eodem duce et auctore uolnera adhuc uel operta uel aperta ut sanarem contingebat. Ceterum me in ipsa Senecae oratione constituenda quantum fieri potuit caute et circumspecte uersatum esse summa fide adfirmare licet, ita ut eundem cum in ueterum coniecturis quarum latissimus laetissimusque patebat campus, tum in recentiorum meisque ipsius recipiendis tenuerim cursum atque adeo haud raro ea quae reiectanea esse manifesto appareret, omnino non commemorauerim. Rationes ipsas, quibus in singulis locis ductus sum, nisi in re perspicua et ab aliis uel a me ipso satis explicata, breuissime enarraui, aliorum quae minus placebant, non minus breuiter refutaui.

Sed haec hactenus. Restat succincta de consolatione ad Polybium admonitio. Ac primum eam Gertzium secutus in finem reieci, ut eorum dialogorum, qui codice Ambrosiano niterentur, perpetua esset continuatio. Consolationis autem illius cum Ambrosianus nisi reliquias nonnullas easque admodum euanidas praebeat nihil, reiecti sumus ad deterioris ordinis codices. E quibus omnium iudicio praestantissimum Berolinensem saec. XIV. ut manu

tractarem egregia eorum qui rebus scholasticis nostris et bibliothecae regiae praesunt liberalitas concessit neque hanc retractationem prorsus inutilem fuisse commentarius docebit. Sed ut hic quoque moles Fickertiana deminueretur, praeter Berolinensis lectiones satis habui codicum D et E uarietatem adscribere, cum utrumque codicem pro temporis breuitate Mediolani recognouissem. Pertinent autem hi codices bibliotheca Ambrosiana ipsi quoque adseruati alter ad saec. XIV. partem priorem, alter ad eiusdem saeculi partem posteriorem. Superior ille D est formae quadratae minoris et continet 'Seneca de prouidentia, de beata uita, de tranquillitate, de breuitate uitae, de ira, de beneficiis, de clementia, de moribus, de paupertate, de remediis fortuitorum, excerpta ex tragoediis, prouerbia Senecae, de uirtutibus.' Alter E est formae folii maioris. Insunt epistulae, de clementia, de beneficiis, de prouidentia, de beata uita, de tranquillitate animorum, de breuitate uitae, de ira, de consolatione, de quattuor uirtutibus, de remediis fortuitorum, de consolatione ad Heluiam, prouerbia. Berolinensi superari utrumque constat, uter utrum superet, difficile dictu, nisi quod E magis operam amanuensis, D manum doctam repraesentat. Ipsas lectiones cum Itali satis accurate indicauerint, tamen uel illi uel quod probabilius est Fickert reliquis piaculis quae commiserunt ne hoc nouum quidem addere dubitauerunt. Cum enim Fickert eadem significatione qua ipse antea usus rectissime et ad uerum codices descripsisset, in adnotatione omnes codicis E lectiones nomine D, omnes quae ad D pertinent, nomine E significat. Haec transferre editori appendicula erat laboris; legentibus ut in extremo huius commentationis quod offertur ridiculum gratum moueat risum et pro bono omine accipiatur ad ipsum opus tractandum, etiam atque etiam opto.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER I.

AD LVCILIVM

QVARE ALIQVA INCOMMODA BONIS VIRIS ACCIDANT CVM PROVIDENTIA SIT

SIVE

DE PROVIDENTIA.

---

1 I. Quaesisti a me, Lucili, quid ita, si prouidentia mundus
regeretur, multa bonis uiris mala acciderent. hoc commodius
in contextu operis redderetur, cum praeesse uniuersis proui-
dentiam probaremus et interesse nobis deum. sed quoniam a toto
particulam reuelli placet et unam contradictionem manente lite
integra soluere, faciam rem non difficilem, causam deorum agam.
2 superuacuum est in praesentia ostendere non sine aliquo custode
tantum opus stare nec hunc siderum coetum discursumque for-
tuiti inpetus esse, et quae casus incitat saepe turbari et cito
arietare, hanc inoffensam uelocitatem procedere aeternae legis
imperio tantum rerum terra marique gestantem, tantum clarissi-
morum luminum et ex disposito relucentium; non esse materiae
errantis hunc ordinem nec quae temere coierunt tanta arte
pendere ut terrarum grauissimum pondus sedeat inmotum et
circa se properantis caeli fugam spectet, ut infusa uallibus maria
molliant terras nec ullum incrementum fluminum sentiant, ut ex
3 minimis seminibus nascantur ingentia. ne illa quidem quae uidentur

1 Quesisti 2 regeretur E^2: ageretur (*conf. Minuc. Fel.* 5, 12 si mundus diuina prouidentia regeretur; 20, 2 si prouidentia mundus regitur; *Quintilian.* 7, 2, 2) accidere nt E^1: accidere 7 inpresentia 8 cętum 9 impetus 10 eternę (*ante* e *ras.*) 12 ex disposito relucentium *Bongarsius*: ex dispositore lucentium 14 immotum

confusa et incerta, pluuias dico nubesque et elisorum fulminum
iactus et incendia ruptis montium uerticibus effusa, tremores la-
bantis soli aliaque quae tumultuosa pars rerum circa terras mouet,
sine ratione, quamuis subita sint, accidunt, sed suas et illa causas
habent non minus quam quae alienis locis conspecta miraculo
sunt, ut in mediis fluctibus calentes aquae et noua insularum in
uasto exilientium mari spatia. iam uero si quis obseruauerit nudari 4
litora pelago in se recedente eademque intra exiguum tempus
operiri, credet caeca quadam uolutatione modo contrahi undas et
introrsum agi, modo erumpere et magno cursu repetere sedem
suam, cum interim illae portionibus crescunt et ad horam ac diem
subeunt ampliores minoresque, prout illas lunare sidus elicuit, ad
cuius arbitrium oceanus exundat. suo ista tempori reseruentur,
eo quidem magis quod tu non dubitas de prouidentia sed quereris.
in gratiam te reducam cum dis aduersus optimos optimis. neque 5
enim rerum natura patitur ut umquam bona bonis noceant. inter
bonos uiros ac deos amicitia est conciliante uirtute: amicitiam
dico? immo etiam necessitudo et similitudo, quoniam quidem
bonus tempore tantum a deo differt, discipulus eius aemulatorque
et uera progenies, quam parens ille magnificus, uirtutum non lenis
exactor, sicut seueri patres, durius educat. itaque cum uideris 6
bonos uiros acceptosque dis laborare, sudare, per arduum escen-
dere, malos autem lasciuire et uoluptatibus fluere, cogita filiorum
nos modestia delectari, uernularum licentia; illos disciplina tristiori
contineri, horum ali audaciam. idem tibi de deo liqueat. bonum
uirum in deliciis non habet: experitur, indurat, sibi illum parat.

II. Quare multa bonis uiris aduersa eueniunt? nihil accidere 1
bono uiro mali potest: non miscentur contraria. quemadmodum
tot amnes, tantum superne deiectorum imbrium, tanta medicatorum
uis fontium non mutant saporem maris, ne remittunt quidem, ita
aduersarum inpetus rerum uiri fortis non uertit animum. manet
in statu et quidquid euenit in suum colorem trahit. est enim

---

3 aliaque *cod* et alia *uulgo* 5 alienis locis 7 exsilientium 14 tu * non sed quereris E^2: sed queris (re *suprascr.*) 15 diis aduersus (us *in rasura*) 16 unquam 17 amicitia. est 19 adeo emulatorq; 21 sic ut 22 diis escendere *Bongarsius*: excedere (n *suprascr.*) 27 nichil 28 quemãmodum 32 quicquid

2 omnibus externis potentior. nec hoc dico, non sentit illa, sed
uincit et alioqui quietus placidusque contra incurrentia attollitur.
omnia aduersa exercitationes putat. quis autem, uir modo et
erectus ad honesta, non est laboris adpetens iusti et ad officia
cum periculo promptus? cui non industrio otium poena est?
3 athletas uidemus, quibus uirium cura est, cum fortissimis quibus-
que confligere et exigere ab his per quos certamini praeparantur,
ut totis contra ipsos uiribus utantur. caedi se uexarique patiuntur
et si non inueniunt singulos pares, pluribus simul obiciuntur.
4 marcet sine aduersario uirtus. tunc apparet quanta sit quantum-
que polleat, cum quid possit patientia ostendit. scias licet idem
uiris bonis esse faciendum, ut dura ac difficilia non reformident
nec de fato querantur, quidquid accidit boni consulant, in bonum
5 uertant. non quid sed quemadmodum feras interest. non uides,
quanto aliter patres, aliter matres indulgeant? illi exercitari iubent
liberos ad studia obeunda mature, feriatis quoque diebus non
patiuntur esse otiosos et sudorem illis et interdum lacrimas ex-
cutiunt. at matres fouere in sinu, continere in umbra uolunt,
6 numquam contristari, numquam flere, numquam laborare. patrium
deus habet aduersus bonos uiros animum et illos fortiter amat
et operibus, inquit, doloribus, damnis exagitentur, ut uerum
conligant robur. languent per inertiam saginata nec labore tantum
sed motu et ipso sui onere deficiunt. non fert ullum ictum
inlaesa felicitas: at cui adsidua fuit cum incommodis suis rixa,
callum per iniurias duxit nec ulli malo cedit sed etiamsi cecidit
7 de genu pugnat. miraris tu, si deus ille bonorum amantissimus,
qui illos quam optimos esse atque excellentissimos uult, fortunam
illis cum qua exerceantur adsignat? ego uero non miror, si di ali-
quando inpetum capiunt spectandi magnos uiros conluctantis cum
8 aliqua calamitate. nobis interdum uoluptati est, si adulescens

---

5 pęna · 11 patia [enti] (enti *m. rec. suprascr. sed idem* enti *in margine m.* 2) 13 quęrantur quiċquid *fortasse* sed quidquid 14 quemāmodum 15 indulgent [a] (a *m. pr.*) 18 at (t *corr.*) uolut [n] (n *m. pr.*) 19 numquam flere, numquam contristari *uulgo, inuerso ordine cod.* 22 colligant 24 inlesa felitas cui *Haase*: ubi assidua 28 si di aliquando *Koch*, si quando dii *Lipsius*: si aliquando 29 impetū spectandi *Pincianus*: spectant dii 30 adolescens (o *corr.*)

constantis animi inruentem feram uenabulo excepit, si leonis incursum interritus pertulit; tantoque hoc spectaculum est gratius, quanto id honestior fecit. non sunt ista, quae possint deorum in se uoltum conuertere, puerilia et humanae oblectamenta leuitatis. ecce spectaculum dignum ad quod respiciat intentus operi 9
suo deus, ecce par deo dignum, uir fortis cum fortuna mala conpositus, utique si et prouocauit. non uideo, inquam, quid habeat in terris Iuppiter pulchrius, si conuertere animum uelit, quam ut spectet Catonem iam partibus non semel fractis stantem nihilo minus inter ruinas publicas rectum. „licet, inquit, omnia in 10
unius dicionem concesserint, custodiantur legionibus terrae, classibus maria, Caesarianus portas miles obsideat: Cato qua exeat habet. una manu latam libertati uiam faciet. ferrum istud, etiam ciuili bello purum et innoxium, bonas tandem ac nobiles edet operas: libertatem quam patriae non potuit, Catoni dabit. adgredere, anime, diu meditatum opus, eripe te rebus humanis. iam Petreius et Iuba concucurrerunt iacentque alter alterius manu caesi. fortis et egregia fati conuentio, sed quae non deceat magnitudinem nostram. tam turpe est Catoni mortem ab ullo petere quam uitam.“ liquet mihi cum magno spectasse gaudio deos, dum ille 11
uir, acerrimus sui uindex, alienae saluti consulit et instruit discedentium fugam, dum studia etiam nocte ultima tractat, dum gladium sacro pectori infigit, dum uiscera spargit et illam sanctissimam animam indignamque quae ferro contaminaretur manu educit. inde crediderim fuisse parum certum et efficax uolnus: 12
non fuit dis inmortalibus satis spectare Catonem semel. retenta ac reuocata uirtus est, ut in difficiliore parte se ostenderet. non enim tam magno animo mors initur quam repetitur. quidni libenter spectarent alumnum suum tam claro ac memorabili exitu euadentem? mors illos consecrat, quorum exitum et qui timent laudant.

III. Sed iam procedente oratione ostendam, quam non sint 1
quae uidentur mala: nunc illud dico, ista quae tu uocas aspera,

---

1 irruentem 4 uultū 8 si eo conuertere *Goerenz, sed uide de ira* 2, 34, 1 mures formicaeque, si manum admoueris, ora conuertunt 10 nichilominus 11 ditionem *Muretus*: condicionem 13 unā anulatā (anulatam *m.* 3 *in marg.*) 15 aggredere 16 animę 20 michi spectasse (*ras. ante* sp) dum *Haase*: quam 23 s̄cissimā 25 uulnus 26 diis immortalibus 28 inicitur *sed corr.* initur 29 spectare^{nt}

quae aduersa et abominanda, primum pro ipsis esse quibus accidunt, deinde pro uniuersis, quorum maior dis cura quam singulorum est, post hoc uolentibus accidere ac dignos malo esse, si nolint. his adiciam fato ista sic ire et eadem lege bonis euenire qua sunt boni. persuadebo deinde tibi, ne umquam boni uiri miserearis. potest enim miser dici, non potest esse.

2 Difficillimum ex omnibus quae proposui uidetur quod primum dixi, pro ipsis esse quibus eueniunt ista quae horremus ac tremimus. pro ipsis est, inquis, in exilium proici, in egestatem deduci, liberos coniugem ecferre, ignominia adfici, debilitari? si miraris haec pro aliquo esse, miraberis quosdam ferro et igne curari nec minus fame ac siti. sed si cogitaueris tecum, remedii causa quibusdam et radi ossa et legi et extrahi uenas et quaedam amputari membra quae sine totius pernicie corporis haerere non poterant, hoc quoque patieris probari tibi, quaedam incommoda pro his esse quibus accidunt, tam me hercules quam quaedam quae laudantur atque adpetuntur contra eos esse quos delectauerunt, simillima cruditatibus ebrietatibusque et ceteris quae necant per
3 uoluptatem. inter multa magnifica Demetri nostri et haec uox est, a qua recens sum; sonat adhuc et uibrat in auribus meis. *nihil*, inquit, *mihi uidetur infelicius eo*, *cui nihil umquam euenit aduersi.* non licuit enim illi se experiri. ut ex uoto illi fluxerint omnia, ut ante uotum, male tamen de illo di iudicauerunt: indignus uisus est a quo uinceretur aliquando fortuna, quae ignauissimum quemque refugit, quasi dicat, quid ego istum mihi aduersarium adsumam? statim arma submittet. non opus est in illum tota potentia mea. leui conminatione pelletur. non potest sustinere uoltum meum. alius circumspiciatur cum quo conferre possimus
4 manum. pudet congredi cum homine uinci parato. ignominiam iudicat gladiator cum inferiore conponi et scit eum sine gloria uinci, qui sine periculo uincitur. idem facit fortuna: fortissimos sibi pares quaerit, quosdam fastidio transit, contumacissimum quemque

1 aduersa et abhominanda (*in marg. m.* 2) 2 diis 4 ire et *Maduig*: eirectę 5 unquā 9 inejestatem 10 hęcferre afficį 13 qb;dā *post* ā *rasura* 14 herere 17 appetuntur 18 neg(c)ant puoluntatem (n *in* p *corr.*) 21 nichil nichil unquā 22 illis (s *del.*) 23 dii 24 aquo (*supra* a *ras.*) 25 ego *E*[1]: ergo 28 uultū 29 parato (o *in ras. fortasse fuit* us) 30 componi

et rectissimum adgreditur, aduersus quem uim suam intendat. ignem experitur in Mucio, paupertatem in Fabricio, exilium in Rutilio, tormenta in Regulo, uenenum in Socrate, mortem in Catone. magnum exemplum nisi mala fortuna non inuenit. infelix 5
est Mucius, quod dextra ignes hostium premit et ipse a se exigit erroris sui poenas? quod regem, quem armata manu non potuit, exusta fugat? quid ergo? felicior esset, si in sinu amicae foueret manum? infelix est Fabricius, quod rus suum, quantum a republica 6
uacauit, fodit? quod bellum tam cum Pyrrho quam cum diuitiis gerit? quod ad focum cenat illas ipsas radices et herbas, quas in repurgando agro triumphalis senex uulsit? quid ergo? felicior esset, si in uentrem suum longinqui litoris pisces et peregrina aucupia congereret? si conchyliis superi atque inferi maris pigritiam stomachi nausiantis erigeret? si ingenti pomorum strue cingeret primae formae feras, captas multa caede uenantium? infelix est 7
Rutilius, quod qui illum damnauerunt causam dicent omnibus saeculis? quod aequiore animo passus est se patriae eripi quam sibi exilium? quod Sullae dictatori solus aliquid negauit et reuocatus tantum non retro cessit et longius fugit? uiderint, inquit, isti quos Romae deprehendit felicitas tua. uideant largum in foro sanguinem et supra Seruilianum lacum (id enim proscriptionis Sullanae spoliarium est) senatorum capita et passim uagantis per urbem percussorum greges et multa milia ciuium Romanorum uno loco post fidem, immo per ipsam fidem trucidata. uideant ista qui exulare non possunt. quid ergo? felix est L. Sulla, 8
quod illi descendenti ad forum gladio summouetur, quod capita sibi consularium uirorum patitur ostendi et pretium caedis per quaestorem ac tabulas publicas numerat? et haec omnia facit ille,

---

1 aggreditur 3 incatonem 5 prȩmit 6 pȩnas 9 quod bellum *m.* 2 *in margine* phyrro 10 a[d] focum (*post* a *ras.*, *uidetur fuisse* affocum) 13 aucupia *in marg. rep. m.* 3 conchylis 14 cingeret[r] 17 sȩclis quo[d] 18 syllȩ 19 reuocatus tantum non retro cessit et longius fugit *Gertz:* reuocatus [n̄]tantū n̄ retro cessit [s]et longius fugit, *ita ut prima manus codicis ipsam scripturam quam Gertz uoluit exhibeat* 20 rome 22 et capita *sed* et *del.* 24 tru[ci]data (ci *m. pr.*, *ut uidetur*) 25 Sylla 26 descenden[ti] q̄ ad 27 ostendi et et (*prius* et *del.*) 28 facie[t]t

9 ille qui legem Corneliam tulit. ueniamus ad Regulum: quid illi fortuna nocuit, quod illum documentum fidei, documentum patientiae fecit? figunt cutem claui et quocumque fatigatum corpus reclinauit, uolneri incumbit, in perpetuam uigiliam suspensa sunt lumina: quanto plus tormenti tanto plus erit gloriae. uis scire quam non paeniteat hoc pretio aestimasse uirtutem? refige illum
10 et mitte in senatum: ęandem sententiam dicet. feliciorem ergo tu Maecenatem putas, cui amoribus anxio et morosae uxoris cotidiana repudia deflenti somnus per symphoniarum cantum ex longinquo lene resonantium quaeritur? mero se licet sopiat et aquarum fragoribus auocet et mille uoluptatibus mentem anxiam fallat, tam uigilabit in pluma quam ille in cruce. sed illi solacium est pro honesto dura tolerare et ad causam a patientia respicit, hunc uoluptatibus marcidum et felicitate nimia laborantem magis
11 his quae patitur uexat causa patiendi. non usque eo in possessionem generis humani uitia uenerunt, ut dubium sit, an electione fati data plures nasci Reguli quam Maecenates uelint. aut si quis fuerit, qui audeat dicere Maecenatem se quam Regulum nasci
12 maluisse, idem iste, taceat licet, nasci se Terentiam maluit. male tractatum Socratem iudicas, quod illam potionem publice mixtam non aliter quam medicamentum inmortalitatis obduxit et de morte disputauit usque ad ipsam? male cum illo actum est, quod gelatus est sanguis ac paulatim frigore inducto uenarum uigor constitit?
13 quanto magis huic inuidendum est quam illis quibus gemma ministratur, quibus exoletus omnia pati doctus exectae uirilitatis aut dubiae suspensam auro niuem diluit? hi quidquid biberunt uomitu remetientur tristes et bilem suam regustantes, at ille
14 uenenum laetus et libens hauriet. quod ad Catonem pertinet, satis dictum est summamque illi felicitatem contigisse consensus hominum fatebitur. quem sibi rerum natura delegit cum quo metuenda conlideret. inimicitiae potentium graues sunt: opponatur simul Pompeio, Caesari, Crasso. graue est a deterioribus honore anteiri:

2 docum̄tum · patientię (· fidei docum̄tum *m.* 2 *in margine*) 4 uulneri incubit inppetuum 6 estimasse refige *sodalis Gertzii*: refice 8 mecenatem ancxio *in margine m.* 3 morosę. uulgari sermone muriosę (murmuriosae ?) ł amaricatae 10 queritur 12 uigilauit 19 idem [iste] 26 quicquid 27 remetierunt [nt] 31 inimicitie (e *corr.*) 32 honore (o *altera ex* e *corr.*)

Vatinio, postferatur. graue est ciuilibus bellis interesse: toto terrarum orbe pro causa bona tam infeliciter quam pertinaciter militet. graue est manus sibi adferre: faciat. quid per haec consequar? ut omnes sciant non esse haec mala, quibus ego dignum Catonem putaui.

IV. Prosperae res et in plebem ac uilia ingenia deueniunt: 1
at calamitates terroresque mortalium sub iugum mittere proprium
magni uiri est. semper uero esse felicem et sine morsu animi
transire uitam ignorare est rerum naturae alteram partem. magnus 2
uir es: sed unde scio, si tibi fortuna non dat facultatem exhibendae
uirtutis? descendisti ad Olympia, sed nemo praeter te: coronam
habes, uictoriam non habes; non gratulor tamquam uiro forti,
sed tamquam consulatum praeturamue adepto: honore auctus
es. idem dicere et bono uiro possum, si illi nullam occasionem 3
difficilior casus dedit in qua [una] uim sui animi ostenderet. miserum
te iudico, quod numquam fuisti miser. transisti sine aduersario
uitam. nemo sciet quid potueris, ne tu quidem ipse. opus est
enim ad notitiam sui experimento. quid quisque posset nisi temptando non didicit. itaque quidam ipsi ultro se cessantibus malis
optulerunt et uirtuti iturae in obscurum occasionem per quam
enitesceret quaesierunt. gaudent, inquam, magni uiri aliquando 4
rebus aduersis, non aliter quam fortes milites bellis; Triumphum ego murmillonem sub Tiberio Caesare de raritate munerum audiui querentem: quam bella, inquit, aetas perit! auida est periculi uirtus et quo tendat, non quid passura sit cogitat, quoniam etiam quod passura est gloriae pars est. militares uiri gloriantur uolneribus, laeti fluentem meliori casu sanguinem ostentant. idem licet fecerint qui integri reuertuntur ex acie, magis spectatur

3 manus sibi *cod.* sibi manus *uulgo* afferre hec 6 prosperae res et *Haupt*: psperaresed 7 proprium *Neap.* ppřiū *i. e. m. pr.* promptium, *m. alt.* promptum 10 faccultatem 11 si nemo *Pincianus* 12 tanquam fortis (s *deleta*) 13 tanquā 14 occasionem, (*m.* 2 *in margine*) 15 una *inducit Gertz* (uiuam *Lipsius*, uniuersam *Haase*) 21 inquam *E*[2]: inqt 22 bellis; Triumphum *Rubenius*: belli triūpho (b *ex* u *corr; post* belli *ras et supra* o *ras.*) 23 Tiberio Caesare *Fickert*: T. Cęsare 25 tendit 27 meliori casu *Lipsius se capere negauit*, *Gronouius frustra explicare studet;* medico obliganti *conieci conl. Cic. Tusc.* 2, 38 at uero ille exercitatus et uetus ob eamque rem fortior medicum modo requirens, a quo obligetur

5 qui saucius redit. ipsis, inquam, deus consulit, quos esse quam
honestissimos cupit, quotiens illis materiam praebet aliquid animose
fortiterque faciendi, ad quam rem opus est aliqua rerum difficultate:
gubernatorem in tempestate, in acie militem intellegas. unde
possum scire, quantum aduersus paupertatem tibi animi sit, si
diuitiis diffluis? unde possum scire, quantum aduersus ignominiam
et infamiam odiumque populare constantiae habeas, si inter plausus
senescis, si te inexpugnabilis et inclinatione quadam mentium
pronus fauor sequitur? unde scio, quam aequo animo laturus sis
orbitatem, si quoscumque sustulisti uides? audiui te, cum alios
consolareris: tunc conspexissem, si te ipse consolatus esses, si te
6 ipse dolere uetuisses. nolite, obsecro uos, expauescere ista, quae
di inmortales uelut stimulos admouent animis: calamitas uirtutis
occasio est. illos merito quis dixerit miseros, qui nimia felicitate
torpescunt, quos uelut in mari lento tranquillitas iners detinet.
7 quidquid illis inciderit, nouum ueniet. magis urgent saeua in-
expertos: graue est tenerae ceruici iugum. ad suspicionem uolneris
tiro pallescit, audaciter ueteranus cruorem suum spectat, qui scit
se saepe uicisse post sanguinem. hos itaque deus quos probat,
quos amat, indurat, recognoscit, exercet. eos autem quibus in-
dulgere uidetur, quibus parcere, molles uenturis malis seruat.
erratis enim, si quem iudicatis exceptum: ueniet et ad illum diu
felicem sua portio. quisquis uidetur dimissus esse, dilatus est.
8 quare deus optimum quemque aut mala ualetudine aut luctu aut
aliis incommodis adficit? quia in castris quoque periculosa fortissimis
imperantur, dux lectissimos mittit qui nocturnis hostes adgrediantur
insidiis aut explorent iter aut praesidium loco deiciant. nemo
eorum qui exeunt dicit, male de me imperator meruit, sed bene
iudicauit. idem dicant quicumque iubentur pati timidis ignauisque
flebilia: digni uisi sumus deo in quibus experiretur, quantum
9 humana natura posset pati. fugite delicias, fugite eneruatam
felicitatem, qua animi permadescunt et nisi aliquid interuenit quod
humanae sortis admoneat, uelut perpetua ebrietate iacent sopiti.

11 c̄solaris (re *supra*) 13 dii 16 quicquid 17 tenerae ceruici *Muretus*: terere ceruicib; (*post* te *uidetur* r *deletum*, *in margine man. rec.* ferre) uulneris 18 tyro 22 ueniet et *Gruterus*: ueniet 24 ualitudine (*post* e *deleta* m) aut luctu *cod.*, *omisit Fickert* 26 aggrediantur 28 Iperator *in ras.* 33 iacent *addidit Koch*

quem specularia semper ab adflatu uindicauerunt, cuius pedes inter
fomenta subinde mutata tepuerunt, cuius cenationes subditus et
parietibus circumfusus calor temperauit, hunc leuis aura non sine
periculo stringet. cum omnia quae excesserunt modum noceant, 10
perniciosissima felicitatis intemperantia est: mouet cerebrum, in
uanas mentes imagines euocat, multum inter falsum ac uerum
mediae caliginis fundit. quidni satius sit perpetuam infelicitatem
aduocata uirtute sustinere quam infinitis atque inmodicis bonis
rumpi? lenior ieiunio mors est: cruditate dissiliunt. hanc itaque 11
rationem di sequuntur in bonis uiris, quam in discipulis suis prae-
ceptores, qui plus laboris ab iis exigunt, in quibus certior spes est.
numquid tu inuisos esse Lacedaemoniis liberos suos credis, quorum
experiuntur indolem publice uerberibus admotis? ipsi illos patres
adhortantur, ut ictus flagellorum fortiter perferant et laceros ac
semianimes rogant, perseuerent uolnera praebere uolneribus. quid 12
mirum, si dure generosos spiritus deus temptat? numquam uirtutis
molle documentum est. uerberat nos et lacerat fortuna. patiamur:
non est saeuitia, certamen est; quod si saepius adierimus, fortiores
erimus. solidissima corporis pars est quam frequens usus agitauit:
praebendi fortunae sumus, ut contra illam ab ipsa duremur. paulatim
nos sibi pares faciet. contemptum periculorum adsiduitas periclitandi
dabit. sic sunt nauticis corpora e ferendo mari dura, agricolis manus 13
tritae, ad excutienda tela militares lacerti ualent, agilia sunt
membra cursoribus: id in quoque solidissimum est quod exercuit.
ad contemnendam potentiam malorum animus patientia peruenit,
quae quid in nobis efficere possit scies, si adspexeris, quantum
nationibus nudis et inopia fortioribus labor praestet. omnes con- 14
sidera gentes, in quibus Romana pax desinit: Germanos dico et
quidquid circa Histrum uagarum gentium occursat. perpetua illos

---

1 afflatu 4 perniciosissima *Woelfflin*: periculosissima 7 quidni *Muretus*: qd ne is 8 immodicis 10 dii sequntur praeceptores qui plus laboris ab[h]is (qui plus *man. rec. suprascripsit, deleta scriptura manus alterius* ꝗplus) 12 nunꝗd 15 uulnera prebere uulneribus 17 patiamur *Muretus*: patimur 18 seuitia qd s[si]ępius 20 prebendi durem'[us.] (us *man. rec.*) 21 faciet *Koch*: faciat 22 si[c] sunt e ferendo *Gertz*: efferendo 25 adc̄tempnendā potentiā maloꝝ. *cod.* malorum potentiam *uulgo* 26 aspexeris 27 prestet 29 quicquid

hiems, triste caelum premit, maligne solum sterile sustentat, imbrem
culmo aut fronde defendunt, super durata glacie stagna persultant,
15 in alimentum feras captant. miseri tibi uidentur? nihil miserum
est quod in naturam consuetudo perduxit. paulatim enim uoluptati
sunt quae necessitate coeperunt. nulla illis domicilia nullaeque
sedes sunt nisi quas lassitudo in diem posuit. uilis et hic quaerendus
manu uictus, horrenda iniquitas caeli, intecta corpora. hoc
quod tibi calamitas uidetur, tot gentium uita est. quid miraris
16 bonos uiros, ut confirmentur, concuti? non est arbor solida nec
fortis nisi in quam frequens uentus incursat. ipsa enim uexatione
constringitur et radices certius figit. fragiles sunt quae in aprica
ualle creuerunt. pro ipsis ergo bonis uiris est, ut esse interriti
possint, multum inter formidolosa uersari et aequo animo ferre
quae non sunt mala nisi male sustinenti.

1 V. Adice nunc, quod pro omnibus est optimum quemque,
ut ita dicam, militare et edere operas. hoc est propositum deo
quod sapienti uiro, ostendere haec, quae uolgus adpetit, quae reformidat,
nec bona esse nec mala. adparebit autem bona esse,
si illa non nisi bonis uiris tribuerit, et mala esse, si tantum malis
2 inrogauerit. detestabilis erit caecitas, si nemo oculos perdiderit,
nisi cui eruendi sunt: itaque careant luce Appius et Metellus. non
sunt diuitiae bonum: itaque habeat illas et Elius leno, ut homines
pecuniam, cum in templis consecrauerint, uideant et in fornice.
nullo modo magis potest deus concupita traducere, quam si illa
3 ad turpissimos defert, ab optimis abigit. at iniquum est uirum
bonum debilitari aut configi aut adligari, malos integris corporibus
solutos ac delicatos incedere. quid porro? non est iniquum fortes
uiros arma sumere et in castris pernoctare et pro uallo obligatis
stare uolneribus, interim in urbe securos esse praecisos et professos

---

1 hiemps prẹmit sustat [ten above] 3 nichil 13 ferre *in ras.*, *in marg. rep. m.* 4 17 ostenderet uulgus appetit 18 apparebit *m. pr.*, *compendio suprascripto m. alt. indicasse uidetur legendum esse* apparebunt 20 destauilis [te b above] cecitas 22 et ẹlius lẹno (*ante* et *fortis rasura*) 25 atiniquū (t *corr. ex* d) 26 debitarī [li above] (*ut uidetur m. pr. suprascripsit*) configi *cod.*, *errauit Fickert;* confringi *Neap.* constringi *Muretus* 27 inicum (c *in* q *mutatum*) 28 incastris [.n. above] (.n. *man. rec.*) 29 uulnerib; praecisos *E*[1]: securos ēe ꝑbisos (curos ēe pbi *in ras.*, ꝑbi *m. rec.*)

inpudicitiam? quid porro? non est iniquum nobilissimas uirgines
ad sacra facienda noctibus excitari, altissimo somno inquinatas
frui? labor optimos citat: senatus per totum diem saepe con- 4
sulitur, cum illo tempore uilissimus quisque aut in campo otium
suum oblectet aut in popina lateat aut tempus in aliquo circulo
terat. idem in hac magna republica fit: boni uiri laborant, in-
pendunt, inpenduntur et uolentes quidem, non trahuntur a fortuna,
sequuntur illam et aequant gradus. si scissent, antecessissent. hanc 5
quoque animosam Demetri fortissimi uiri uocem audisse me memini:
hoc unum, inquit, *de uobis, di inmortales, queri possum, quod
non ante mihi uoluntatem uestram notam fecistis. prior enim ad
ista uenissem, ad quae nunc uocatus adsum. uoltis liberos sumere:
uobis illos sustuli. uoltis aliquam partem corporis: sumite. non
magnam rem promitto. cito totum relinquam. uoltis spiritum:
quidni nullam moram faciam, quo minus recipiatis quod dedistis?
a uolente feretis quidquid petieritis. quid ergo est? maluissem* 6
*offerre quam tradere. quid opus fuit auferre? accipere potuistis.
sed ne nunc quidem auferetis, quia nihil eripitur nisi retinenti.*
nihil cogor, nihil patior inuitus, nec seruio deo sed adsentior, eo
quidem magis, quod scio omnia certa et in aeternum dicta lege
decurrere. fata nos ducunt et quantum cuique temporis restat, 7
prima nascentium hora disposuit. causa pendet ex causa. priuata
ac publica longus ordo rerum trahit ideo fortiter omne patiendum
est, quia non, ut putamus, incidunt cuncta sed ueniunt. olim
constitutum est quid gaudeas, quid fleas, et quamuis magna uideatur
uarietate singulorum uita distingui, summa in unum uenit: accipimus
peritura perituri. quid itaque indignamur? quid querimur? ad 8
hoc parati simus. utatur ut uult suis natura corporibus: nos
laeti ad omnia et fortes cogitemus nihil perire de nostro. quid
est boni uiri? praebere se fato. grande solacium est cum uniuerso
rapi. quidquid est quod nos sic uiuere, sic mori iussit, eadem
necessitate et deos adligat. inreuocabilis humana pariter ac diuina

---

7 impendunt impenduntur 9 audisse *m. 2 in margine* 14 relinq.ª (ā *m. pr.*) 15 *signum interrogandi post* quidni *deleuit Gertz* 16 quicquid 19 nihil cogor — 21 decurrere *a Demetri oratione separauit Gertz* 19 assentior 20 inetñum 21 fata (t *in ras.*) restat (*ante* r *et post* t *ras.*) 22 ora 28 simus *Michaelis Philol. VII*, 223: sumus, *quod ferri non potest nisi* nati [*uel* parti] *scribitur* 31 quicquid 32 alligat

cursus uehit. ille ipse omnium conditor et rector scripsit quidem
9 fata, sed sequitur. semper paret, semel iussit. quare tamen deus
tam iniquus in distributione fati fuit, ut bonis uiris paupertatem et
uolnera et acerba funera adscriberet? non potest artifex mutare
materiam: hoc passa est. quaedam separari a quibusdam non
possunt, cohaerent, indiuidua sunt: languida ingenia et in somnum
itura aut in uigiliam somno simillimam inertibus nectuntur elementis.
ut efficiatur uir cum cura dicendus, fortiore filo opus est. non
erit illi planum iter. sursum oportet ac deorsum eat, fluctuetur
ac nauigium in turbido regat. contra fortunam illi tenendus est
cursus. multa accident dura, aspera, sed quae molliat et conplanet
10 ipse. ignis aurum probat, miseria fortes uiros. uide quam alte
escendere debeat uirtus: scies illi non per secura uadendum.

ardua prima uia est et quam uix mane recentes
enituntur equi. medio est altissima caelo,
unde mare et terras ipsi mihi saepe uidere
sit timor et pauida trepidet formidine pectus.
ultima prona uia est et eget moderamine certo.
tunc etiam quae me subiectis excipit undis,
ne ferar in praeceps, Tethys solet ima uereri.

11 haec cum audisset ille generosus adulescens, placet, inquit, uia:
escendo. est tanti per ista ire casuro. non desinit acrem ani-
mum metu territare:

utque uiam teneas nulloque errore traharis,
per tamen aduersi gradieris cornua tauri
Haemoniosque arcus uiolentique ora leonis.

post haec ait: *iunge datos currus.* his quibus deterreri me
putas, incitor. libet illic stare ubi ipse Sol trepidat. humilis et
inertis est tuta sectari: per alta uirtus it.

1 VI. Quare tamen bonis uiris patitur aliquid mali deus fieri?
ille uero non patitur. omnia mala ab illis remouit, scelera et

---

3 fuitut *in ras.* 4 uulnera asscriberet 5 hoc passa est *h. e. non potest non esse obnoxia eiusmodi malis; cf. de ira* 3, 28, 3 6 coherent 7 nectuntur (tunt *in ras.*) 8 filo *Koch*: fato 10 ac (*in ras.*) 13 escendere *Bongarsius*: extendere 15 celo 16 sepe 17 trepidedet 18 ẽ[&] (& *m. pr.*) 20 thetis (hetis *in ras.*) 21 hec inqd 22 escendo *Bongarsius*: excendo (ex *in ras.*) 23 t̃ritare ut.q;uiã (*omnia in ras.*) 26 hemoniosq. arcus (a *in ras.*) 27 da[tos]currus 28 humilis — 29 uirtus it *separauit a Phaethontis oratione Gertz* 30 mali [deus] fieri (deus *m. pr.*)

flagitia et cogitationes inprobas et auida consilia et libidinem caecam et alieno inminentem auaritiam. ipsos tuetur ac uindicat: numquid hoc quoque aliquis a deo exigit, ut bonorum uirorum etiam sarcinas seruet? remittunt ipsi hanc deo curam: externa contemnunt. Democritus diuitias proiecit onus illas bonae mentis 2
existimans: quid ergo miraris, si id deus bono uiro accidere patitur, quod uir bonus aliquando uolt sibi accidere? filios amittunt uiri boni: quidni, cum aliquando et occidant? in exilium mittuntur: quidni, cum aliquando ipsi patriam non repetituri relinquant? occiduntur: quidni, cum aliquando ipsi sibi manus adferant? quare quaedam dura patiuntur? ut alios pati doceant. nati 3
sunt in exemplar. puta itaque deum dicere: quid habetis quod de me queri possitis uos quibus recta placuerunt? aliis bona falsa circumdedi et animos inanes uelut longo fallacique somnio lusi: auro illos et argento et ebore adornaui, intus boni nihil est. isti 4
quos pro felicibus adspicitis, si non qua occurrunt, sed qua latent uideritis, miseri sunt, sordidi, turpes, ad similitudinem parietum suorum extrinsecus culti. non est ista solida et sincera felicitas: crusta est et quidem tenuis. itaque dum illis licet stare et ad arbitrium suum ostendi, nitent et inponunt; cum aliquid incidit quod disturbet ac detegat, tunc apparet quantum altae ac uerae foeditatis alienus splendor absconderit. uobis dedi bona certa, 5
mansura, quanto magis uersauerit aliquis et undique inspexerit, meliora maioraque. permisi uobis metuenda contemnere, cupiditates fastidire. non fulgetis extrinsecus, bona uestra introrsus obuersa sunt. sic mundus exteriora contempsit spectaculo sui laetus. intus omne posui bonum. non egere felicitate felicitas uestra est. at multa incidunt tristia, horrenda, dura toleratu. 6
quia non poteram uos istis subducere, animos uestros aduersus omnia armaui. ferte fortiter. hoc est quo deum antecedatis:

---

2 cecã. ui^{n}dicat (n *m. rec.*) 3 nunq̣d 6 *signum interrogandi post* ergo *sustulit Gronouius* 9 ñre^{ti}peturi 10 afferant 16 adspicitis *et* 17 uideritis *Neap.*: adspicis *et* uideris 16 sedq̣ua 20 imponunt 21 detegat (at *in fine uersus m. alt. addidit*) 22 fęditatis 25 fulgeṇtis 27 posui *Lipsius*: posuit felicitate (*post* e *ras.*) 28 ad^{t}multa trisṭitia toleraṇtu (*post* u *ras.*, *fortasse fuit* r) 29 isti^{s} 30 ante cędatis

ille extra patientiam malorum est, uos supra patientiam. con-
temnite paupertatem: nemo tam pauper uiuit quam natus est.
contemnite dolorem: aut soluetur aut soluet. contemnite mortem:
quae uos aut finit aut transfert. contemnite fortunam: nullum
7 illi telum quo feriret animum dedi. ante omnia caui, ne quis
uos teneret inuitos. patet exitus. si pugnare non uultis, licet
fugere. ideo ex omnibus rebus quas esse uobis necessarias uolui
nihil feci facilius quam mori. prono animam loco posui: trahitur.
adtendite modo et uidebitis quam breuis ad libertatem et quam
expedita ducat uia. non tam longas in exitu uobis quam in-
trantibus moras posui: alioqui magnum in uos regnum fortuna
8 tenuisset, si homo tam tarde moreretur quam nascitur. omne
tempus, omnis uos locus doceat, quam facile sit renuntiare natu-
rae et munus illi suum inpingere: inter ipsa altaria et sollemnes
sacrificantium ritus, dum optatur uita, mortem condiscite. corpora
opima taurorum exiguo concidunt uolnere et magnarum uirium
animalia humanae manus ictus inpellit. tenui ferro commissura
ceruicis abrumpitur, et cum articulus ille qui caput collumque
9 committit incisus est, tanta illa moles corruit. non in alto latet
spiritus nec utique ferro eruendus est. non sunt uolnere penitus
inpresso scrutanda praecordia: in proximo mors est. non certum
ad hos ictus destinaui locum: quacumque uis peruium est. ipsum
illud quod uocatur mori, quo anima discedit a corpore, breuius
est, quam ut sentiri tanta uelocitas possit: siue fauces nodus
elisit, siue spiramentum aqua praeclusit, siue in caput lapsos subia-
centis soli duritia conminuit, siue haustus ignis cursum animae
remeantis interscidit: quidquid est, properat: ecquid erubescitis
quod tam cito fit timere tam diu?

---

8 nichil 14 mun^u s (u *suprascr. m. pr.*) 16 uulnere 22 destinaui *E*[1]: estimaui uis *Woelfflin*: ui* (*erasa littera potest* s *fuisse*); *conf. Senec. trag. Phoen.* 158 qua uoles mortem exige puiū ē *cod*, *Fickert errat*; paruum est *Neap.* 25 spra^i m̄tū (i *m. pr.*) lapsos (o *renouatum*) 27 quicquid etqd erubescitis quod tam cito fit timere tam diu? *Koch*: erubescitis, qđ tā cito fit timetis diu

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER II.

AD SERENVM

NEC INIVRIAM NEC CONTVMELIAM ACCIPERE SAPIENTEM

SIVE

DE CONSTANTIA SAPIENTIS.

I. Tantum inter Stoicos, Serene, et ceteros sapientiam professos interesse quantum inter feminas et mares non inmerito dixerim, cum utraque turba ad uitae societatem tantundem conferat, sed altera pars ad obsequendum, altera imperio nata sit. ceteri sapientes molliter et blande, ut fere domestici et familiares medici aegris corporibus non qua optimum et celerrimum est medentur sed qua licet: Stoici uirilem ingressi uiam, non ut amoena ineuntibus uideatur curae habent, sed ut quamprimum nos eripiat et in illum editum uerticem educat, qui adeo extra omnem teli iactum surrexit, ut supra fortunam emineat. at 1

ardua per quae uocamur et confragosa sunt. quid enim? plano aditur excelsum? sed ne tam abrupta quidem sunt, quam quidam putant. prima tantum pars saxa rupesque habet et inuii speciem, sicut pleraque ex longinquo speculantibus abscisa et conexa uideri solent, cum aciem longinquitas fallat, deinde propius adeuntibus eadem illa, quae in unum congesserat error oculorum, paulatim adaperiuntur. tum illis quae praecipitia ex interuallo apparebant, 2

1 stoicos[o] serene (o *m. alt. ut uidetur*) 2 immerito 5 cęti et *in ras.* *fortasse* blande agunt *Conf. ad Marc.* 1, 5 alii itaque molliter agant et blandiantur 6 egris 8 amena 10 iatum[c] (c *m. pr.*) *emineat (*fuit fortasse* mem.) 12 abru[p]ta 14 absisa co[n]nexa 15 ppiu[s] (s *m. pr.*)

3 redit lene fastigium. nuper cum incidisset mentio M. Catonis, indigne ferebas, sicut es iniquitatis inpatiens, quod Catonem aetas sua parum intellexisset, quod supra Pompeios et Caesares surgentem infra Vatinios posuisset. et tibi indignum uidebatur, quod illi dissuasuro legem toga in foro esset erepta quodque a rostris usque ad arcum Fabianum per seditiosae factionis manus traditus uoces inprobas et sputa et omnis alias insanae multitudinis contumelias pertulisset.

1 II. Tum ego respondi habere te, quod reipublicae nomine mouereris, quam hinc P. Clodius, hinc Vatinius ac pessimus quisque uenumdabant et caeca cupiditate correpti non intellegebant se dum uendunt et uenire: pro ipso quidem Catone securum te esse iussi. nullam enim sapientem nec iniuriam accipere nec contumeliam posse, Catonem autem certius exemplar sapientis uiri nobis deos inmortales dedisse quam Vlixen et Herculem prioribus saeculis. hos enim Stoici nostri sapientes pronuntiauerunt, inuictos laboribus, contemptores uoluptatis et uictores omnium
2 terrorum. Cato non cum feris manus contulit, quas consectari uenatoris agrestisque est, nec monstra igne ac ferro persecutus est, nec in ea tempora incidit, quibus credi posset caelum umeris unius inniti. excussa iam antiqua credulitate et saeculo ad summam perducto sollertiam cum ambitu congressus, multiformi malo, et cum potentiae inmensa cupiditate, quam totus orbis inter tres diuisus satiare non poterat, aduersus uitia ciuitatis degenerantis et pessum sua mole sidentis stetit solus et cadentem rempublicam, quantum modo una retrahi manu poterat, tenuit, donec abstractus

---

2 impatiens 5 a rostri[s] (s *m. pr.*) 7 imp̄bas 10 uatiniu[s] (s *m. pr.*) 11 uenumdabant *Gertz*: uenumdabat *De orationis forma conf. de ira* 2, 20, 2 calentibus ingeniis subtrahas uinum, quod pueris negandum Plato putat et ignem uetat igne incitari et cęca (et c *in ras.*, *in margine* > ceca *m. rec.*) 12 et uenire (l. uendi *suprascr. m. rec.*) catone* 13 nullam *Gertz*: nullum 15 immortalis (e *supra*) 16 seclis 17 uoluptatis et uictores (*in ras.*) 18 terrorum *Lipsius*: terrarum 19 uenatori[a] (a *m. alt.*, uenatoris *in margine m. rec.*) 20 celū [h]umeris 21 inniti excussa... sollertiam. cum *uulgo; ueram interpunctionem quae est in ed. Neap. reuocauit Gertz* seculo 22 sollertia 23 inter tres *Woelfflin*: intres 26 retrai (h *supra*) + abstractus (*in marg. m. rec.* +l arreptus)

comitem se diu sustentatae ruinae dedit simulque extincta sunt
quae nefas erat diuidi. neque enim Cato post libertatem uixit
nec libertas post Catonem. huic tu putas iniuriam fieri potuisse 3
a populo, quod aut praeturam illi detraxit aut togam? quod
sacrum illud caput purgamentis oris adspersit? tutus est sapiens
nec ulla adfici aut iniuria aut contumelia potest.

III. Videor mihi intueri animum tuum incensum et effer- 1
uescentem. paras adclamare: haec sunt quae auctoritatem prae-
ceptis uestris detrahant. magna promittitis et quae ne optar
quidem, nedum credi possint. deinde ingentia locuti cum pau-
perem negastis esse sapientem, non negatis solere illi et seruum
et tectum et cibum deesse. cum sapientem negastis insanire, non
negatis et alienari et parum sana uerba emittere et quidquid uis
morbi cogit audere. cum sapientem negastis seruum esse, iidem
non itis infitias et uenitarum et imperata facturum et domino suo
seruilia praestaturum ministeria. ita sublato alte supercilio in
eadem quae ceteri descenditis mutatis rerum nominibus. tale ita- 2
que aliquid et in hoc esse suspicor, quod prima specie pulchrum
atque magnificum est, nec iniuriam nec contumeliam accepturum
esse sapientem. multum autem interest, utrum sapientem extra
indignationem an extra iniuriam ponas. nam si dicis illum aequo
animo laturum, nullum habet priuilegium. contigit illi res uolgaris
et quae discitur ipsa iniuriarum adsiduitate, patientia. si negas
accepturum iniuriam, id est neminem illi temptaturum facere,
omnibus relictis negotiis Stoicus fio. ego uero sapientem non 3
imaginario honore uerborum exornare constitui, sed eo loco po-
nere, quo nulla permittatur iniuria. quid ergo? nemo erit qui
lacessat, qui temptet? nihil in rerum natura tam sacrum est,
quod sacrilegum non inueniat, sed non ideo diuina minus in sublimi
sunt, si existunt qui magnitudinem multum ultra se positam non
tacturi adpetant. inuolnerabile est non quod non feritur, sed
quod non laeditur. ex hac tibi nota sapientem exhibebo.

.i. pditā
2 libertatē (*suprascripsit m. rec.*) 5 spersit (a *ante* s *addidit initio uersus m. alt.*) 6 affici 7 michi 8 ac clamare 12 + et tectum (*in marg. m. rec.* +ł. uestitū) 13 quicquid 14 audere (*ante* a *ras.*) 15 in infitias 22 uulgaris 23 assiduitate 28 lacessiat nichil 30 non tacturi *Rubenius*: ñ*acturi 31 appetant inuulnerabile

4 numquid dubium est, quin certius robur sit quod non uincitur quam quod non lacessitur, cum dubiae sint uires inexpertae, at merito certissima firmitas habeatur, quae omnis incursus respuit? sic tu sapientem melioris scito esse naturae, si nulla illi iniuria nocet, quam si nulla fit. et illum fortem uirum dicam, quem bella non subigunt nec admota uis hostilis exterret, non cui pingue otium
5 est inter desides populos. hoc igitur dico, sapientem nulli esse iniuriae obnoxium. itaque non refert, quam multa in illum coiciantur tela, cum sit nulli penetrabilis. quomodo quorundam lapidum inexpugnabilis ferro duritia est nec secari adamas aut caedi uel deteri potest sed incurrentia ultro retundit, quemadmodum quaedam non possunt igne consumi sed flamma circumfusa rigorem suum habitumque conseruant, quemadmodum proiecti quidam in altum scopuli mare frangunt nec ipsi ulla saeuitiae uestigia tot uerberati saeculis ostentant: ita sapientis animus solidus est et id roboris conlegit, ut tam tutus sit ab iniuria quam illa quae rettuli.

1 IV. Quid ergo? non erit aliquis qui sapienti facere temptet iniuriam? temptabit, sed non peruenturam ad eum. maiore enim interuallo a contactu inferiorum abductus est, quam ut ulla uis noxia usque ad illum uires suas perferat. etiam cum potentes et imperio editi et consensu seruientium ualidi nocere ei intendent, tam citra sapientiam omnes eorum inpetus deficient, quam quae neruo tormentisue in altum exprimuntur, cum extra uisum exili-
2 erunt, citra caelum tamen flectuntur. quid? tu putas tum, cum stolidus ille rex multitudine telorum diem obscuraret, ullam sagittam in solem incidisse? aut demissis in profundum catenis Neptunum potuisse contingi? ut caelestia humanas manus effugiunt et ab his qui templa diruunt ac simulacra conflant nihil diuinitati nocetur, ita quidquid fit in sapientem proterue, petulanter, superbe,
3 frustra temptatur. at satius erat neminem esse qui facere uellet.

1 nunqd cēti'* 3 quę ols, *suprascr. m. rec.* p es 6 a[d]mota
11 que[d]amodū (d *m. pr.*) 15 sectis 16 collegit *ed. Neap.*: colligit 17 retuli (*post* re *ras.*) 20 u[l]la 22 ęditi imperio praediti *dubitanter Koch* ei *addidit Gronouius* 24 exilierunt *ed. Neap.*, *Maduig*: exilierint 26 obs[c]uraret (c *m. pr.*) 27 demissis *Pincianus*: dimissis 29 nichil 30 quicquid supbę 31 adsatius *suprascr.* t

rem difficilem optas humano generi, innocentiam. et non fieri eorum interest, qui facturi sunt, non eius, qui pati ne si fiat quidem potest. immo nescio an magis uires sapientiae ostendat tranquillitas inter lacessentia, sicut maximum argumentum est imperatoris armis uirisque pollentis tuta securitas in hostium terra.

V. Diuidamus, si tibi uidetur, Serene, iniuriam a contumelia. 1 prior illa natura grauior est, haec leuior et tantum delicatis grauis, qua non laeduntur homines, sed offenduntur. tanta est tamen animorum dissolutio et uanitas, ut quidam nihil acerbius putent. sic inuenies seruum qui flagellis quam colaphis caedi malit et qui mortem ac uerbera tolerabiliora credat quam contumeliosa uerba. ad tantas ineptias peruentum est, ut non dolore tantum, 2 sed doloris opinione uexemur, more puerorum, quibus metum incutit umbra et personarum deformitas et deprauata facies, lacrimas uero euocant nomina parum grata auribus et digitorum motus et alia quae inpetu quodam erroris inprouidi refugiunt. iniuria propositum hoc habet, aliquem malo adficere. malo autem 3 sapientia non relinquit locum. unum enim illi malum est turpitudo, quae intrare eo ubi iam uirtus honestumque est non potest. ergo si iniuria sine malo nulla est, malum nisi turpe nullum est, turpe autem ad honestis occupatum peruenire non potest: iniuria ad sapientem non peruenit. nam si iniuria alicuius mali patientia est, sapiens autem nullius mali est patiens, nulla ad sapientem iniuria pertinet. omnis iniuria deminutio eius est in quem incurrit, 4 nec potest quisquam iniuriam accipere sine aliquo detrimento uel dignitatis uel corporis uel rerum extra nos positarum. sapiens autem nihil perdere potest. omnia in se reposuit, nihil fortunae credidit, bona sua in solido habet, contentus uirtute, quae fortuitis non indiget ideoque nec augeri nec minui potest. nam et in summum perducta incrementi non habent locum et nihil eripit fortuna nisi quod dedit. uirtutem autem non dat, ideo nec detrahit. libera est, inuiolabilis, inmota, inconcussa, sic contra

3 sapientiae ostendat tranquillitas *Haupt*: sapientia ostendat tranquillitatis 5 imperatori* 8 offeduntur tanta est tam̄ *in ras.* 9 *et* 30 nichil *et sic semper de quo nihil in posterum admonebitur* 11 tolerabiora (li *m. pr. superscr.*) 16 impetu 17 afficere 21 honestis (ad superscr.) 28 credidit *Woelfflin*: credit 30 habent *Neap.*: habet 32 immota

5 casus indurata, ut ne inclinari quidem, nedum uinci possit. aduersus adparatus terribilium rectos oculos tenet, nihil ex uoltu mutat, siue illi dura siue secunda ostentantur. itaque nihil perdet quod perire sensurus sit. unius enim in possessione uirtutis est, ex qua depelli numquam potest. ceteris precario utitur: quis autem iactura mouetur alieni? quodsi iniuria nihil laedere potest ex his quae propria sapientis sunt, quia uirtute salua salua sunt,
6 iniuria sapienti non potest fieri. Megara Demetrius ceperat, cui cognomen Poliorcetes fuit. ab hoc Stilbon philosophus interrogatus, num aliquid perdidisset, nihil, inquit, omnia mea mecum sunt. atqui et patrimonium eius in praedam cesserat et filias rapuerat hostis et patria in alienam dicionem peruenerat et ipsum rex circumfusus uictoris exercitus armis ex superiore loco rogitabat.
7 at ille uictoriam illi excussit et se urbe capta non inuictum tantum sed indemnem esse testatus est. habebat enim uera secum bona, in quae non est manus iniectio. at quae dissipata et direpta ferebantur, non iudicabat sua, sed aduenticia et nutum fortunae sequentia. ideo ut non propria dilexerat. omnium enim extrinsecus adfluentium lubrica et incerta possessio est.

1 VI. Cogita nunc, an huic fur aut calumniator aut uicinus inpotens aut diues aliquis regnum orbae senectutis exercens facere iniuriam possit, cui bellum et hostis ille egregiam artem quassan-
2 darum urbium professus eripere nihil potuit. inter micantes ubique gladios et militarem in rapina tumultum, inter flammas et sanguinem stragemque inpulsae ciuitatis, inter fragorem templorum super deos suos cadentium uni homini pax fuit. non est itaque, quod audax iudices promissum, cuius tibi, si parum fidei habes, sponsorem dabo. uix enim credideris tantum firmitatis in hominem

---

1 indurata *Pincianus*: indurat 2 uultu 3 secda (pspera *m. rec. superscr.*) 6 ẹdere (l i) 7 que (ppa *m. pr. superscr.*) salua salua *Koch*, sua salua salua *Lipsius*: sua salua 8 Megara *Pincianus*: Megaram 9 poli hercetes 10 oṁia mecum (ma *superscr. m. pr.*) 12 dicionem *uulgo*: c̄dicionem 13 uictoris (uicto *in ras.*) 16 atquẹ (t *ex* d *corr.*) 18 delexerat 19 affluentiū 21 impotens (i. superbus *m. rec. superscr.*) 22 et hostis ille *Neap.*: et hostis et ille 26 suos *habet cod. quod cum detrimento sententiae omittitur a nonnullis* 27 habes *Pincianus*: habeo 28 sponsorem (fidei iussorem *m. rec. superscr.*) crediderís *Koch* (*conl. de ira* 2, 36, 3): credis homine

aut tantam animi magnitudinem cadere. sed [si] prodit in medium
qui dicat: non est quod dubites, an attollere se homo natus 3
supra humana possit, an dolores, damna, ulcerationes, uolnera,
magnos motus rerum circa se frementium securus adspiciat et
dura placide ferat et secunda moderate, nec illis cedens nec his
fretus, unus idemque inter diuersa sit nec quicquam suum nisi
se putet esse, se quoque ea parte, qua melior est: en adsum 4
hoc uobis probaturus, sub isto tot ciuitatium euersore munimenta
incussu arietis labefieri et turrium altitudinem cuniculis ac laten-
tibus fossis repente desidere et aequaturum editissimas arces
aggerem crescere, at nulla machinamenta posse reperiri, quae
bene fundatum animum agitent. erepsi modo e ruinis domus et 5
incendiis undique relucentibus flammas per sanguinem fugi. filias
meas quis casus habeat, an peior publico nescio. solus et senior
et hostilia circa me omnia uidens tamen integrum incolumemque
esse censum meum profiteor: teneo, habeo quidquid mei habui.
non est quod me uictum uictoremque te credas: uicit fortuna 6
tua fortunam meam. caduca illa et dominum mutantia ubi sint
nescio: quod ad res meas pertinet, mecum sunt, mecum erunt.
perdiderunt isti diuites patrimonia, libidinosi amores suos et magno 7
pudoris inpendio dilecta scorta, ambitiosi curiam et forum et loca
exercendis in publico uitiis destinata; feneratores perdiderunt
tabellas, quibus auaritia falso laeta diuitias imaginatur: ego quidem
omnia integra inlibataque habeo. proinde istos interroga, qui
flent, lamentantur, qui strictis gladiis nuda pro pecunia corpora
opponunt, qui hostem onerato sinu fugiunt. ergo ita habe, 8
Serene, perfectum illum uirum, humanis diuinisque uirtutibus
plenum nihil perdere. bona eius solidis et inexuperabilibus mu-
nimentis praecincta sunt. non Babylonios illis muros contuleris,

---

1 sed [si] prodit *Maduig*: sed si prodit 3 uulnera 4 motuus *De hoc u longae indicio, quod Detlefsen in ipsum Plinii textum induxit, cf. Ribbeckii indicem Vergilianum p.* 449 *et Brambach Orthogr. p.* 131 *sq.* aspiciat 5 cędens 7 esse, se *Maduig*: ēe 11 a(t)dnulla 13 incend(i)is (i *rec. superscr.*) 14 an peior publico: *dedecus pudicitiae uiolatae indicari adnotat Lipsius* 16 quicquid 20 libidinos(i) (i *m. pr.*) 21 impendio dilect * * * (*in rasura* a scorta *apparet*) 24 illibataque 25 lamentantur, qui *Gertz*: qui lamentantur 26 habe *E*[1]: habes 28 monimtis 29 illis *Gertz*: illi

quos Alexander intrauit, non Carthaginis aut Numantiae moenia, una manu capta, non Capitolium arcemue, quae habent inustum hostile fastidium: illa quae sapientem tuentur, et a flamma et ab incursu tuta sunt, nullum introitum praebent, excelsa, inexpugnabilia, dis aequa.

1 VII. Non est quod dicas, ita ut soles, hunc sapientem no-
strum nusquam inueniri. non fingimus istud humani ingenii uanum
decus nec ingentem imaginem falsae rei concipimus, sed qualem
conformamus, exhibuimus et exhibebimus, raro forsitan magnisque
aetatum interuallis unum. neque enim magna et excedentia solitum
ac uolgarem modum crebro gignuntur. ceterum hic ipse M. Cato,
a cuius mentione haec disputatio processit, uereor ne supra no-
2 strum exemplar sit. denique ualidius debet esse quod laedit eo
quod laeditur. non est autem fortior nequitia uirtute: non potest
ergo laedi sapiens. iniuria in bonos nisi a malis non temptatur.
bonis inter se pax est. mali tam bonis perniciosi quam inter se.
quodsi laedi nisi infirmior non potest, malus autem bono infirmior
est, nec iniuria bonis nisi a dispari uerenda est: iniuria in sapientem
uirum non cadit. illud enim iám non es admonendus neminem
3 bonum esse nisi sapientem. si iniuste, inquit, Socrates damnatus
est, iniuriam accepit. hoc loco intellegere nos oportet posse
euenire, ut faciat aliquis iniuriam mihi et ego non accipiam: tam-
quam si quis rem, quam e uilla mea subripuit, in domo mea
4 ponat, ille furtum fecerit, ego nihil perdiderim. potest aliquis no-
cens fieri, quamuis non nocuerit. si quis cum uxore sua tamquam
cum aliena concumbat, adulter erit, quamuis illa adultera non sit.
aliquis mihi uenenum dedit, sed uim suam remixtum cibo perdidit:
uenenum ille dando sceleris se obligauit, etiam si non nocuit.
non minus latro est, cuius telum obposita ueste elusum est. omnia
scelera etiam ante effectum operis, quantum culpae satis est, per-
5 fecta sunt. quaedam eius condicionis sunt et hac uice copulantur,

---

1 męnia 2 quae habent inustum *Koch*: habent ista (fatentia hostile fastidium *Maduig*) 3 + fastidium, *in marg. m. rec.* + uestigium illaq; quę (quę *m. rec. superscr.*) 4 diis 5 qd (d *corr. ex* t) ista 8 conformamus *Woelfflin*: confirmamus (i) et *add. m. alt.* 11 hec 12 ualidus (i *m. pr.*) 14 nisi [a] malis 18 ãmonendus 22 q[a] (*ras.*) 25 cũ aliena *cod.* aliena *sine* cum *Fickert et Haase* 26 remixtum *uulgo ante Fickertum*: remixtam 27 ille *Maduig*: illud sceleris *Gertz*: sceleri 30 * * eicdicionis sunt *in marg. m. alt.*

ut alterum sine altero esse possit, alterum sine altero non possit. quod dico conabor facere manifestum. possum pedes mouere, ut non curram: currere non possum, ut pedes non moueam. possum, quamuis in aqua sim, non natare: si nato, non possum in aqua non esse. ex hac sorte et hoc est de quo agitur. si 6 iniuriam accepi, necesse est factam esse. sin est facta, non est necesse accepisse me. multa enim incidere possunt quae summoueant iniuriam. ut intentatam manum deicere aliquis casus potest et emissa tela declinare, ita iniurias qualescumque potest aliqua res repellere et in medio intercipere, ut et factae sint nec acceptae.

VIII. Praeterea iustitia nihil iniustum pati potest, quia non 1 coeunt contraria. iniuria autem non potest fieri nisi iniuste: ergo sapienti iniuria non potest fieri. nec est quod mireris, si nemo illi potest iniuriam facere: ne prodesse quidem quisquam potest. et sapienti nihil deest quod accipere possit loco muneris, et malus nihil potest dignum tribuere sapiente. habere enim prius debet quam dare. nihil autem habet quod ad se transferri sapiens gauisurus sit. non potest ergo quisquam aut nocere sapienti aut 2 prodesse, quoniam diuina nec iuuari desiderant nec laedi possunt. sapiens autem uicinus proximusque dis consistit, excepta mortalitate similis deo. ad illa nitens pergensque excelsa, ordinata, intrepida, aequali et concordi cursu fluentia, secura, benigna, bono publico nata, et sibi et aliis salutaria nihil humile concupiscet, nihil flebit. qui rationi innixus per humanos casus diuino incedit animo, non 3 habet unde accipiat iniuriam. ab homine me tantum dicere putas? ne a fortuna quidem, quae quotiens cum uirtute congressa est, numquam par recessit. si maximum illud, ultra quod nihil habent iratae leges ac saeuissimi domini quod minentur, in quo imperium suum fortuna consumit, aequo placidoque animo accipimus et

---

6 in∗iuria sin *Koch*: si∗ 8 intentatam manum *cod. Gruteri*: intentata manu 9 immissa *Gertz* 14 *interpunctionem a Fickerto turbatam* (mireris: si . . facere, ne) *restituit Gertz* illi potest *cod.* potest illi *uulgo* 19 lędi∗possunt 20 [i]dis 21 a[d]tilla 23 humili[a] 24 *interpunctionem emendauit Gertz; fuit* flebit qui . . . animo. non incedit *Neap.*: incedet 25 unde *Pincianus*: ubi 26 afortuna[quidē] que q[o]tiens 28 quod minentur *Pincianus*: minętantur *omisso* quod (*praeter puncta* ne *superscriptum esse uidetur, ut ipsa manus altera* minentur *uoluisse uideatur*)

scimus mortem malum non esse, ob hoc ne iniuriam quidem, multo facilius alia tolerabimus, damna, dolores, ignominias, locorum commutationes, orbitates, discidia, quae sapientem, etiam si uniuersa circumueniant, non mergunt, nedum ut ad singulorum inpulsus maereat. et si fortunae iniurias moderate fert, quanto magis hominum potentium, quos scit fortunae manus esse?

1 IX. Omnia itaque sic patitur ut hiemis rigorem et intemperantiam caeli, ut feruores morbosque et cetera forte accidentia, nec de quoquam tam bene iudicat, ut illum quicquam putet consilio fecisse, quod in uno sapiente est. aliorum omnium non consilia, sed fraudes et insidiae et motus animorum inconditi sunt, quos casibus adnumerat. omne autem fortuitum circa nos saeuit ex
2 aduenticio. illud quoque cogitat, iniuriarum latissime patere materiam in illis, per quae periculum nobis quaesitum est, ut accusatore summisso aut criminatione falsa aut inritatis in nos potentiorum odiis, quaeque alia inter togatos latrocinia sunt. est et illa iniuria frequens, si lucrum alicui excussum est aut praemium diu captatum, si magno labore adfectata hereditas auersa est et quaestuosae domus gratia erepta. haec effugit sapiens, qui nescit nec in spem
3 nec in metum uiuere. adice nunc quod iniuriam nemo inmota mente accipit, sed ad sensum eius perturbatur. caret autem perturbatione uir erectus. erroribus moderatur suis altae quietis et placidae. nam si tangit illum iniuria, et mouet et inpellit. caret autem ira sapiens, quam excitat iniuriae species, nec aliter careret ira nisi et iniuria, quam scit sibi non posse fieri: inde tam erectus laetusque est, inde continuo gaudio elatus. adeo autem ad offensiones rerum hominumque non contrahitur, ut ipsa illi iniuria usui sit, per quam experimentum sui capit et uirtutem temptat.

---

2 damna dolores ***Pincianus***: damna et dolores 4 circum ueniant 5 impulsus mereat 7 hyemis 8 necdeq°quā 12 adnumerat *deteriores nonnulli*: adnumerant ex aduenticio *Koch*: et inuitia *Conf. ad Marc.* 10, 1 quod circa nos ex aduenticio fulget (et in uilia *Maduig*) 14 in illis *Maduig*: illis 15 irritatis 16 odiis *Maduig*: motis $\overset{o}{\text{latcinia}}$ (o *m. pr.*) 17 alicui *Neap.*: alicuius excussū *non* excessum *cod.* 22 altae quietis et placidae, *quae temptauit Gertz, defenduntur simili loco ad Heluiam* 5, 5 inuictum animum tenet exploratae iam firmitatis; *ipsa autem conclusio facile suppletur* 23 inpellit *Bentleius*: inpedit $\overset{re}{\text{caret}}$ 25 non posse fieri *uulgo*: posse ñ fieri

faueamus, obsecro uos, huic proposito aequisque et animis et 4
auribus adsimus, dum sapiens iniuriae excipitur: nec quicquam
ideo petulantiae uestrae aut rapacissimis cupiditatibus aut caecae
temeritati superbiaeque detrahitur. saluis uitiis uestris haec sapienti
libertas quaeritur. non ut uobis facere non liceat iniuriam, agimus,
sed ut ille omnes iniurias in altum demittat patientiaque se ac
magnitudine animi defendat. sic in certaminibus sacris plerique 5
uicerunt caedentium manus obstinata patientia fatigando: ex hoc
puta genere sapientem eorum, qui exercitatione longa ac fideli
robur perpetiendi lassandique omnem inimicam uim consecuti sunt.

X. Quoniam priorem partem percucurrimus, ad alteram 1
transeamus, qua quibusdam propriis, plerisque uero communibus
contumeliam refutabimus. est minor iniuria, quam queri magis
quam exequi possumus, quam leges quoque nulla dignam uindicta
putauerunt. hunc adfectum mouet humilitas animi contrahentis se 2
ob dictum factumue inhonorificum: ille me hodie non admisit,
cum alios admitteret; et sermonem meum aut superbe auersatus
est aut palam risit; et non in medio me lecto, sed in imo con-
locauit, et alia huius notae, quae quid uocem nisi querellas
nausiantis animi? in quae fere delicati et felices incidunt. non
uacat enim haec notare cui peiora instant. nimio otio ingenia 3
natura infirma et muliebria et inopia uerae iniuriae lasciuientia his
commouentur, quorum pars maior constat uitio interpretantis.
itaque nec prudentiae quicquam in se esse nec fiduciae ostendit
qui contumelia adficitur. non dubie enim contemptum se iudicat,
et hic morsus non sine quadam humilitate animi euenit suppri-
mentis se ac descendentis: sapiens autem a nullo contemnitur.
magnitudinem suam nouit nullique tantum de se licere nuntiat

1 et animis (***dein ras. in qua apparet*** et) auribus 3 ideo ***E***[1]: adeo 6 demittat ***E***[1]: dimittat (i ***in*** e ***corr.***) 8 cedentium 10 ppendi (eti) 11 pcucurrimus ***cod.*** percurrimus ***uulgo*** 12 quāqb; dā 13 refutabimus ***olim correctum***: refutauimus queri 14 possumus ***deteriores***: possimus 16 ob dictum factumue ***Gertz***: obdictum factum.q. 17 admitteret (mitteret ***m. alt. post*** ad ***in fine uersus addidit, initio alterius parua lacuna et rasura***) et ***ante*** sermonem ***orationis forma declarata addidit Gertz*** 20 dilicati (i ***in*** e ***corr.***) 23 quorum ***E***[2]: quarum 27 contempnitur 28 nullique tantum de se licere ***Haase progr. Vratisl.*** 1853 ***p.*** 10 ***ex Verg. Aen.*** 6, 502 ***sumpta esse significauit***

sibi et omnis has, quas non miserias animorum sed molestias
4 dixerim, non uincit sed ne sentit quidem. alia sunt quae sapientem feriunt, etiam si non peruertunt, ut dolor corporis et debilitas aut amicorum liberorumque amissio et patriae bello flagrantis calamitas. haec non nego sentire sapientem. nec enim lapidis illi duritiam ferriue adserimus. nulla uirtus est, quae non sentias perpeti. quid ergo est? quosdam ictus recipit, sed receptos euincit et sanat et conprimit. haec uero minora ne sentit quidem nec aduersus ea solita illa uirtute utitur dura tolerandi, sed aut non adnotat aut digna risu putat.

1 XI. Praeterea cum magnam partem contumeliarum superbi insolentesque faciant et male felicitatem ferentes, habet quo illum adfectum inflatum respuat, pulcherrimam uirtutem omnium [animi], magnanimitatem: illa, quidquid eiusmodi est, transcurrit ut uanas species somniorum uisusque nocturnos nihil habentis solidi atque
2 ueri. simul illud cogitat, omnes inferiores esse, quam ut illis audacia sit tanto excelsiora despicere. contumelia a contemptu dicta est, quia nemo nisi quem contempsit, tali iniuria notat. nemo autem maiorem melioremque contemnit, etiam si facit aliquid, quod contemnentes solent: nam et pueri os parentium feriunt et crines matris turbauit lacerauitque infans et sputo adspersit aut nudauit in conspectu suorum tegenda et uerbis obscenioribus non pepercit. et nihil horum contumeliam dicimus. quare? quia qui
3 fecit, contemnere non potest. eadem causa est, cur nos mancipiorum nostrorum urbanitas in dominos contumeliosa delectet, quorum audacia ita demum sibi in conuiuas ius facit, si coepit a domino. et ut quisque contemptissimus et ut ludibrio maxime est, ita solutissimae linguae est. pueros quidam in hoc mercantur procaces et illorum inpudentiam acuunt ac sub magistro habent, qui probra meditate effundant, nec has contumelias uocamus, sed argutias:

---

2 sentit. qdē 5 illis 6 adserimus (s supra) sentias *E*¹: sentiat 7 comprimit

10 Preterea 11 q° illū affectū *cod., item Muretus, uulgo* istum (*in marg.* q° illū affectū *m.* 4 *iteraait*) 12 [animi], magnanimitatem *Haase*: animi *in fine uersus; supra uersum excurrens m. rec. addidit* sanitatem, *initio insequentis uersus* magnianimitatem, *quam uocem m.* 4 *in margine iterauit*

13 quicquid 16 a contemtu 17 contemsit 26 contemptissimis (c supra) (*margo m.* 3 contemptissim') et ut maxime ludibrio est *E*², et ut ludibrio maxime est *Koch*: et ut ludibrium est 28 impudentiā 29 effundant *E*²: effundunt

quanta autem dementia est iisdem modo delectari, modo offendi, et rem ab amico dictam maledictum uocare, a seruulo ioculare conuicium?

XII. Quem animum nos aduersus pueros habemus, hunc 1
sapiens aduersus omnes, quibus etiam post iuuentam canosque puerilitas est. an quicquam isti profecerunt, quibus puerilis animi mala sunt auctique in maius errores, qui a pueris magnitudine tantum formaque corporum differunt, ceterum non minus uagi incertique, uoluptatium sine dilectu adpetentes, trepidi et non ingenio sed formidine quieti? non ideo quicquam inter illos 2
puerosque interesse quis dixerit, quod illis talorum nucumue et aeris minuti auaritia est, his auri argentique et urbium; quod illi inter ipsos magistratus gerunt et praetextam fascesque ac tribunal imitantur, hi eadem in campo foroque et in curia serio ludunt; illi in litoribus harenae congestu simulacra domuum excitant, hi ut magnum aliquid agentes in lapidibus ac parietibus et tectis moliendis occupati tutelae corporum inuenta in periculum uerterunt. ergo par pueris longiusque progressis, sed in alia maioraque error est. non inmerito itaque horum contumelias sapiens ut iocos 3
accipit. et aliquando illos tamquam pueros malo poenaque admonet [adficit], non quia accepit iniuriam, sed quia fecerunt et ut desinant facere. sic enim et pecora uerbere domantur, nec irascimur illis, cum sessorem recusauerunt, sed conpescimus, ut dolor contumaciam uincat. ergo et illud solutum scies, quod nobis opponitur: quare, si non accepit iniuriam sapiens nec contumeliam, punit eos qui fecerunt? non enim se ulciscitur, sed illos emendat.

XIII. Quid est autem, quare hanc animi firmitatem non credas 1
in uirum sapientem cadere, cum tibi in aliis idem notare, sed non ex eadem causa liceat? quis enim phrenetico medicus irascitur? quis febricitantis et a frigida prohibiti maledicta in malam partem accipit? hunc adfectum aduersus omnis habet sapiens, quem aduersus 2

---

1 hisdem 2 ioculari * 4 oms * (*ras. puncti*) 5 puerilis animi *Gertz*: animi 6 errores (*ras.*) pueri^{s} (s *m. pr.*) 10 inter esse 11 au^{ti}aria argentiq; * (*ras. unius puncti*) 12 magistratuus *uide p.* 22, 4 14 simulac* domuū exci^{n}tat (n *m. pr.*) 15 degentes ac *delet Gertz sed uide Schultessium* (*diar. Gotting.* 1874 *p.* 1449) *et Thurotum* (*Revue critiq.* 1875 *p.* 71) 18 immerito 19 pęnaq; admonet [adficit] *Fickert*: āmonet afficit 28 frenetico 30 affectū

aegros suos medicus, quorum nec obscena, si remedio egent,
contrectare nec reliquias et effusa intueri dedignatur nec per
furorem saeuientium excipere conuicia: scit sapiens omnis hos
qui togati purpuratique incedunt, ualentes coloratos [male sanos]
esse, quos non aliter uidet quam aegros intemperantis. itaque ne
suscenset quidem, si quid in morbo petulantius ausi sunt aduersus
medentem, et quo animo honores eorum nihilo aestimat, eodem
3 parum honorifice facta. quemadmodum non placebit sibi, si illum
mendicus coluerit, nec contumeliam iudicabit, si illi homo plebis
ultimae salutanti mutuam salutationem non reddiderit: sic se ne
suspiciet quidem, si illum multi diuites suspexerint. scit enim
illos nihil a mendicis differre, immo miseriores esse. illi enim
exiguo, hi multo egent. et rursus non tangetur, si illum rex
Medorum Attalusue Asiae salutantem silentio ac uoltu adroganti
transierit. scit statum eius non magis habere quicquam inuiden-
dum quam eius, cui in magna familia cura obtigit aegros insanos-
4 que conpescere. num moleste feram, si mihi non reddiderit nomen
aliquis ex his, qui ad Castoris negotiantur nequam mancipia ementes
uendentesque, quorum tabernae pessimorum seruorum turba refertae
sunt? non, ut puto. quid enim is boni habet, sub quo nemo
nisi malus est? ergo ut huius humanitatem inhumanitatemque
neglegit, ita et regis: habes sub te Parthos et Medos et Bactrianos,
sed quos metu contines, sed propter quos remittere arcum tibi
non contingit, sed lupos taeterrimos, sed uenales, sed nouum
5 aucupantes dominium. nullius ergo mouebitur contumelia. omnes
enim inter se differant, sapiens quidem pares illos ob aequalem
stultitiam omnis putat. nam si semel se demiserit eo, ut aut
iniuria moueatur aut contumelia, non poterit umquam esse securus.
securitas autem proprium bonum sapientis est, nec committet, ut iudi-
cando contumeliam sibi factam honorem habeat ei qui fecit. necesse
est enim, a quo quisque contemni moleste ferat, suspici gaudeat.

---

1 obscęna 4 male sanos *inducit Haase* (incedunt ut ualentes, coloratos male sanos esse *cum Maduigio Gertz*) 8 quemādmodū 10 se *omissum, quod certatim addunt uel ante* ne *uel post* ne *uel ante* si 14 asyę uultu arroganti 16 egros 17 cōpescere 24 contingit *Curio*: contigit lupos taeterrimos *Koch*: post t̃rimos (hostes teterrimos *cum Maduigio Gertz*) 26 differant *Gertz*: differunt 28 poterit *non* potuerit *cod.* unquā 30 necessesest

XIV. Tanta quosdam dementia tenet, ut sibi contumeliam 1
fieri putent posse a muliere. quid refert quam habeant, quot lecticarios habentem, quam oneratas aures, quam laxam sellam? aeque inprudens animal est et, nisi scientia accessit ac multa eruditio, ferum, cupiditatium incontinens. quidam se a cinerario inpulsos moleste ferunt et contumeliam uocant ostiari difficultatem, nomenculatoris superbiam, cubiculari supercilium. o quantus inter ista risus tollendus est, quanta uoluptate inplendus animus ex
alienorum errorum tumultu contemplanti quietem suam! quid ergo? 2
sapiens non accedet ad fores, quas durus ianitor obsidet? ille uero, si res necessaria uocabit, experietur et illum quisquis erit tamquam canem acrem obiecto cibo leniet nec indignabitur aliquid inpendere, ut limen transeat, cogitans et in pontibus quibusdam pro transitu dari. itaque illi quoque, quisquis erit, qui hoc salutationum publicum exerceat, donabit. scit emi solere uenalia. ille pusilli animi est, qui sibi placet, quod ostiario libere respondit, quod uirgam eius fregit, quod ad dominum accessit et petiit corium. facit se ad-
uersarium qui contendit, et ut uincat, par fuit. at sapiens colapho 3
percussus quid faciet? quod Cato, cum illi os percussum esset: non excanduit, non uindicauit iniuriam, ne remisit quidem, sed
factam negauit: maiore animo non agnouit quam ignouisset. non 4
diu in hoc haerebimus: quis enim nescit nihil ex his, quae creduntur mala aut bona, ita uideri sapienti ut omnibus? non respicit, quid omnes turpe iudicent aut miserum. non it qua populus, sed ut sidera contrarium mundo iter intendunt, ita hic aduersus opinionem omnium uadit.

XV. Desinite itaque dicere: non accipiet ergo sapiens in- 1
iuriam, si caedetur, si oculus illi eruetur? non accipiet contumeliam, si obscenorum uocibus inprobis per forum agetur? si in conuiuio

---

2 habeat (n supra *m. pr.*) quot] quod 6 impulsos ostiari (i supra) 7 inter ista risus tollendus *deteriores*: risus inter ista risus tolerandus 8 implendus 11 tanquā 12 impendere 15 sciet *inmerito Gertz cf.* 13, 3 non placebit sibi . . . scit; non tangetur . . . scit emi solere *Koch*: emere (me *in ras.*) *Non peculiaris quaedam emendi res uenales scientia significatur, sed rerum uenalium emtionem cuiuis permitti idque illum scire* 17 petiit *E*²: petit facit *omisso* se aduersarium *sed in margine* facit se aduersariū *m. alt.* 18 colapho *cod.* colaphis *uulgo* 19 illi os (i os *in ras.*) 24 omnes *Gertz*: homines non it *deteriores*: n̄ut (*in ras.*) 25 sydera 28 eruetur *deteriores*: eruer(e)tur

regis recumbere infra mensam uescique cum seruis ignominiosa
officia sortitis iubebitur? si quid aliud ferre cogetur eorum quae
2 excogitari pudori ingenuo molesta possunt? in quantumcumque
ista uel numero uel magnitudine creuerint, eiusdem naturae erunt:
si non tangent illum parua, ne maiora quidem. si non tangent
pauca, ne plura quidem. sed ex inbecillitate uestra coniecturam
capitis ingentis animi, et cum cogitastis, quantum putetis uos pati
posse, sapientis patientiae paulo ulteriorem terminum ponitis: at
illum in aliis mundi finibus sua uirtus conlocauit nihil uobiscum
3 commune habentem. quaere et aspera et quaecumque toleratu
grauia sunt audituque et uisu refugienda: non obruetur eorum
coetu et qualis singulis, talis uniuersis obsistet. qui dicit illud
tolerabile sapienti, illud intolerabile, et animi magnitudinem intra
certos fines tenet, male agit: uincit nos fortuna, nisi tota uincitur.
4 ne putes istam Stoicam esse duritiam, Epicurus, quem uos patronum
inertiae uestrae adsumitis putatisque mollia ac desidiosa praecipere
et ad uoluptates ducentia, raro, inquit, fortuna sapienti interuenit.
quam paene emisit uiri uocem! uis tu fortius loqui et illam ex toto
5 summouere! domus haec sapientis angusta, sine cultu, sine strepitu,
sine adparatu, nullis adseruatur ianitoribus turbam uenali fastidio
digerentibus, sed per hoc limen uacuum et ab ostiariis liberum
fortuna non transit. scit non esse illic sibi locum, ubi sui nihil est.
1 XVI. Quodsi Epicurus quoque, qui corpori plurimum indulsit,
aduersus iniurias exurgit, quid apud nos incredibile uideri potest
aut supra humanae naturae mensuram? ille ait iniurias tolerabiles
esse sapienti, nos iniurias non esse. nec enim est, quod dicas hoc
2 naturae repugnare. non negamus rem incommodam esse uerberari
et inpelli et aliquo membro carere, sed omnia ista negamus iniurias esse. non sensum illis doloris detrahimus, sed nomen iniuriae,
quod non potest recipi uirtute salua. uter uerius dicat uidebimus:
ad contemptum quidem iniuriae uterque consentit. quaeris quid
inter duos intersit? quod inter gladiatores fortissimos, quorum

6 imbecillitate 8 ad[t]illū 9 collocauit 10 quaere *Maduig*: quare 12 cętu illud (d *ex* t *corr.*) 15 putes, *m. rec. superscr.* ł dicas patr[o]ū (o *m. pr.*) 18 pęnę 20 apparatu ad[s]seruatur 21 uac[u]ū ab[h]ost[i]iaris 24 qui id *Haase* 31 cont[p]ētū 32 inter duos *recte tuetur Gertz*

alter premit uolnus et stat in gradu, alter respiciens ad clamantem
populum significat nihil esse et intercedi non patitur. non est, 3
quod putes magnum, quo dissidemus: illud quo de agitur, quod
unum ad uos pertinet, utraque exempla hortantur, contemnere
iniurias et quas iniuriarum umbras ac suspiciones dixerim, contumelias, ad quas despiciendas non sapiente opus est uiro, sed
tantum consipiente, qui sibi possit dicere: utrum merito mihi
ista accidunt an inmerito? si merito, non est contumelia, iudicium
est. si inmerito, illi qui iniusta facit, erubescendum est. et quid 4
est illud quod contumelia dicitur? in capitis mei leuitatem iocatus est et in oculorum ualetudinem et in crurum gracilitatem et in staturam: quae contumelia est, quod apparet audire? coram uno aliquid dictum ridemus, coram pluribus indignamur, et eorum aliis libertatem non relinquimus, quae ipsi in nos dicere adsueuimus. iocis temperatis delectamur, inmodicis irascimur.

XVII. Chrysippus ait quendam indignatum, quod illum ali- 1
quis ueruecem marinum dixerat. in senatu flentem uidimus Fidum Cornelium, Nasonis Ouidi generum, cum illum Corbulo struthocamelum depilatum dixisset. aduersus alia maledicta mores et uitam conuolnerantia frontis illi firmitas constitit, aduersus hoc tam absurdum lacrimae prociderunt: tanta animorum inbecillitas
est, ubi ratio discessit. quid quod offendimur, si quis sermonem 2
nostrum imitatur, si quis incessum, si quis uitium aliquod corporis aut linguae exprimit? quasi notiora illa fiant alio imitante quam nobis facientibus. senectutem quidam inuiti audiunt et canos et alia ad quae uoto peruenitur. paupertatis maledictum quosdam perussit, quam sibi obiecit quisquis abscondit. itaque materia petulantibus et per contumeliam urbanis detrahitur, si ultro illam
et prior occupes. nemo risum praebuit qui ex se coepit. Vatinium, 3

1 uulnus, *m. rec. superscr.* sibi illatū   3 quo dissidemus *E*[1]: quod dissidem'   7 consipiente *Rubenius*: conspiciente   Qui[d] si possit   8 immerito   9 immerito   [e]rubecsendū   10 leuitatē, *m. rec. superscr.* planitie ł depi[s]latione, *item m. rec. in marg.* leūitatem ł depilationem   12 que   14 adsueuimus   17 berbecē   19 et uitam *Lipsius*: etuitia   20 etc̄uulnerantia   25 quidam *deteriores*: q̧dem   27 itaque] atqui *Gertz*, *sed illud refertur ad crimen ex ipsa abscondita paupertate in abscondentes redundans*   29 cępit *h. e.* coepit, *quo risus a nobis ipsis occupatus significatur*

hominem natum et ad risum et ad odium, scurram fuisse uenustum ac dicacem memoriae proditum est. in pedes suos ipse plurima dicebat et in fauces concisas. sic inimicorum, quos plures habebat quam morbos, et in primis Ciceronis urbanitatem effugerat. si hoc potuit ille duritia oris, qui adsiduis conuiciis pudere dedidicerat, cur is non possit, qui studiis liberalibus et sapientiae cultu ad
4 aliquem profectum peruenerit. adice quod genus ultionis est eripere ei, qui fecit, factae contumeliae uoluptatem. solent dicere: o miserum me! puto, non intellexit. adeo fructus contumeliae in sensu et indignatione patientis est. deinde non deerit illi aliquando par. inuenietur qui te quoque uindicet.

1 XVIII. C. Caesar inter cetera uitia, quibus abundabat, contumeliosus mira libidine ferebatur omnis aliqua nota feriendi, ipse materia risus benignissima: tanta illi palloris insaniam testantis foeditas erat, tanta oculorum sub fronte anili latentium toruitas, tanta capitis destituti et emendicatis capillis adspersi deformitas. adice obsessam setis ceruicem et exilitatem crurum et enormitatem pedum. inmensum est, si uelim singula referre, per quae in parentes auosque suos contumeliosus fuit, per quae in uniuersos
2 ordines: ea referam, quae illum exitio dederunt. Asiaticum Valerium in primis amicis habebat, ferocem uirum et uix aequo animo alienas contumelias laturum. huic in conuiuio, id est in contione, uoce clarissima, qualis in concubitu esset uxor eius, obiecit. di boni, hoc uirum audire principem scire et usque eo licentiam peruenisse, ut, non dico consulari, non dico amico, sed tantum marito princeps et adulterium suum narret et fasti-

---

1 uenustum *Gronouius*: et uenustum 5 assiduis dedidicerat *Pincianus*: didicerat 6 cur^{is} (*post* cur *ras.*) 7 peruenerit *Muretus*: peruenerat ultionis^{est} 9 contumelie 10 patientis$^{\bar{e}}$ $\bar{n}$derit^{e} 12 C. *et hic et infra scripsi secutus praeceptum Quint.* 1, 7, 28 *et lapidum incisorum auctoritatem, quamuis codex mira constantia omnibus locis* G. *teneat* 13 mira libidine *Haase, Maduig*: mirabiliter 15 fędita^{s} (s *m. pr.*) anili * (*ras. trium fere litterarum*) 16 em̄dacitatis *sed* em̄dicatis *superscr.* aspersi *uerba* tanta — deformitas, *quae Gertz se non intellegere profitetur, satis, ut opinor, explicantur iis quae inueniuntur de breu. uit.* 12, 3 dum coma .. deficiens hinc atque illinc in frontem conpellitur 17 sętis inormitatem 23 id est *Lipsius*: idē (*post* e *leuis ras.*) inconcione

dium! Chaereae contra, tribuno militum, sermo non pro manu 3
erat, languidus sono et, ni facta nosses, suspectior. huic Gaius
signum petenti modo Veneris, modo Priapi dabat aliter atque
aliter exprobrans armato mollitiam. haec ipse perlucidus, crepidatus,
auratus. coegit itaque illum uti ferro, ne saepius signum peteret:
ille primus inter coniuratos manum sustulit, ille ceruicem mediam
uno ictu decidit. plurimum deinde undique publicas ac priuatas
iniurias ulciscentium gladiorum ingestum est, sed primus uir fuit,
qui minime uisus est. at idem Gaius omnia contumelias putans, 4
ut sunt ferendarum inpatientes faciendarum cupidissimi, iratus fuit
Herennio Macro, quod illum Gaium salutauerat. nec inpune cessit
primipilari, quod Caligulam dixerat. hoc enim in castris natus et
alumnus legionum uocari solebat, nullo nomine militibus familiarior
umquam factus. sed iam Caligulam conuicium et probrum iudicabat.
conturbatis ergo hoc ipsum solacio erit, etiamsi nostra facilitas 5
ultionem omiserit, futurum aliquem qui poenas exigat a procace
et superbo et iniurioso, quae uitia numquam in uno homine et in
una contumelia consumuntur. respiciamus eorum exempla, quorum
laudamus patientiam, ut Socratis, qui comoediarum publicatos in
se et spectatos sales in partem bonam accepit risitque non minus
quam cum ab uxore Xanthippe inmunda aqua perfunderetur.
Antistheni mater barbara et Thraessa obiciebatur. respondit et
deorum matrem Idaeam esse.

XIX. Non est in rixam conluctationemque ueniendum. procul 1
auferendi pedes sunt et quidquid horum ab inprudentibus fiet
(fieri autem nisi ab inprudentibus non potest) neglegendum et
honores iniuriaeque uolgi in promiscuo habendae. nec his dolen-
dum nec illis gaudendum: alioqui multa timore contumeliarum 2
aut taedio necessaria omittemus publicisque et priuatis officiis, ali-

1 chęrre* contra tribuno *Gertz*: contbuno 2 languidus (us *in ras.*) 3 m^{o} ueneris$^{\overset{o}{m}}$ priapi (*superscr. m. alt.*) 9 putans, ut *Bongarsius*, *Haase*: putat et 10 inpatientes *cod.* cupidissimi *deteriores* : cupidissimis 11 impune 12 primipilarii 14 unquā (un *in ras.*) 15 conturbatis *E*[2]: conturbatus 16 qpęnas 17 nunquā 18 contumeli[a] (a *m. pr.*) 19 Socrates qcomediaꝝ 20 et spectatos] expectatos 22 e^{t}hressa 23 ideam 24 colluctationem 25 qcqd 26 n̄potest* (*ras. fortasse puncti*) 27 uulgi impromiscuo

quando etiam salutaribus non occurremus, dum muliebris nos cura angit aliquid contra animum audiendi. aliquando etiam obirati potentibus detegemus hunc adfectum intemperanti libertate. non est autem libertas nihil pati. fallimur. libertas est animum superponere iniuriis et eum facere se, ex quo solo sibi gaudenda ueniant, exteriora diducere a se, ne inquieta agenda sit uita omnium risus, omnium linguas timenti. quis enim est, qui non possit contumeliam
3 facere, si quisquam potest? diuerso autem remedio utetur sapiens adfectatorque sapientiae: inperfectis enim et adhuc ad publicum se iudicium dirigentibus hoc proponendum est inter iniurias ipsos contumeliasque debere uersari: omnia leuiora accident expectantibus. quo quisque honestior genere, fama, patrimonio est, hoc se fortius gerat, memor in prima acie altos ordines stare. contumelias et uerba probrosa et ignominias et cetera dehonestamenta uelut clamorem hostium ferat et longinqua tela et saxa sine uolnere circa galeas crepitantia. iniurias uero ut uolnera, alia armis, alia pectori infixa, non deiectus, ne motus quidem gradu sustineat. etiamsi premeris et infesta ui urgeris, cedere tamen turpe est: adsignatum a natura locum tuere. quaeris quis hic sit locus? uiri.
4 sapienti aliud auxilium est huic contrarium. uos enim rem geritis, illi parta uictoria est. ne repugnate uestro bono et hanc spem, dum ad uerum peruenistis, alite in animis libentesque meliora excipite et opinione ac uoto iuuate: esse aliquem inuictum, esse aliquem, in quem nihil fortuna possit, e republica generis humani est.

---

5 gaudenda] *ne manca sit sententia, adiciendum esse uidetur* dolenda 6 diducere *Gertz*: deducere risus* 9 affectatorq; 12 onestior 13 *interpunctionem correxit Gertz, fuit* gerat. memor . . . stare contumelias 16 uulnere uulnera 18 infestaui & urgere 19 queris 20 est (*ras.*) 23 aliquem *Muretus*: aliquid 24 e re publica humani generis est *Curio*: ere publica est. generis humani est.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER III.

AD NOVATVM

DE IRA

LIBER I.

I. Exegisti a me, Nouate, ut scriberem quemadmodum 1
posset ira leniri, nec inmerito mihi uideris hunc praecipue adfectum
pertimuisse maxime ex omnibus taetrum ac rabidum. ceteris enim
aliquid quieti placidique inest, hic totus concitatus et in inpetu
doloris est, armorum sanguinis suppliciorum minime humana furens
cupiditate, dum alteri noceat sui neglegens, in ipsa inruens tela et
ultionis secum ultorem tracturae auidus. quidam itaque e sapien- 2
tibus uiris iram dixerunt breuem insaniam. aeque enim inpotens
sui est, decoris oblita, necessitudinum inmemor, in quod coepit
pertinax et intenta, rationi consiliisque praeclusa, uanis agitata
causis, ad dispectum aequi uerique inhabilis, ruinis simillima, quae
super id quod oppressere franguntur. ut scias autem non esse 3
sanos quos ira possedit, ipsum illorum habitum intuere. nam ut
furentium certa indicia sunt audax et minax uoltus, tristis frons, torua
facies, citatus gradus, inquietae manus, color uersus, crebra et
uehementius acta suspiria, ita irascentium eadem signa sunt:
flagrant ac micant oculi, multus ore toto rubor exaestuante ab 4
imis praecordiis sanguine, labra quatiuntur, dentes conprimuntur,
horrent ac subriguntur capilli, spiritus coactus ac stridens, articu-

2 ĩmerito affectum 3 tetrum 5 doloris est *cod.* est doloris *uulgo* 6 irruens 7 ultorem tracturae *Pincianus*: multa ira tracturū (ū *in ras.*) 8 eq̄ 9 cępit 11 dispectum *deteriores*: despectū 14 sunt audax] *recta interpunctio* (*uulgabatur enim* sunt, audax) *a Gertzio reuocata iam inuenitur in ed. Ven. alt.* uult' 17 exaestuante *B*: et estuante 18 ymis 19 surrigunt'

lorum se ipsos torquentium sonus, gemitus mugitusque et parum
explanatis uocibus sermo praeruptus et conplosae saepius manus
et pulsata humus pedibus et totum concitum corpus nugasque
delirae mentis agens, foeda uisu et horrenda facies deprauantium
5 se atque intumescentium. nescias utrum magis detestabile uitium
sit an deforme. cetera licet abscondere et in abdito alere: ira
se profert et in faciem exit, quantoque maior, hoc efferuescit
manifestius. non uides ut omnium animalium, simul ad nocendum
insurrexerunt, praecurrant notae ac tota corpora solitum quietumque
6 egrediantur habitum et feritatem suam exasperent? spumant apris
ora, dentes acuuntur adtritu, taurorum cornua iactantur in uacuum
et harena pulsu pedum spargitur, leones fremunt, inflantur inritatis
colla serpentibus, rabidarum canum tristis adspectus est: nullum
est animal tam horrendum tam perniciosumque natura, ut non
7 appareat in illo, simul ira inuasit, nouae feritatis accessio. nec
ignoro ceteros quoque adfectus uix occultari, libidinem metumque
et audaciam dare sui signa et posse praenosci. neque enim ulla
uehementior intra agitatio, quae nihil moueat in uoltu. quid ergo
interest? quod alii adfectus apparent, hic eminet.
1 II. Iam uero si effectus eius damnaque intueri uelis, nulla
pestis humano generi pluris stetit. uidebis caedes ac uenena et
reorum mutuas sordes et urbium clades et totarum exitia gentium
et principum sub ciuili hasta capita uenalia et subiectas tectis
faces nec intra moenia coercitos ignes sed ingentia spatia regionum
2 hostili flamma relucentia. adspice nobilissimarum ciuitatum funda-
menta uix notabilia: has ira deiecit. adspice solitudines per multa
milia sine habitatore desertas: has ira exhausit. adspice tot me-

3 nugasque delirae mentis *Koch*: magnasque irae minas *cod.* magnasque ruinas *Maduig*, magnasque ore spumas *Haupt* 4 fęda 5 adq; uiciū 6 et in abdito *plerique libri*: et abdito 9 praecurrant] procurrant *cum uetustioribus editionibus maluit Gertz sed illud tuetur Schultess conlato u.* 17 praenosci; *cf. praeterea epp.* 74, 33 quemadmodum in corporibus languosis signa praecurrunt quietumque *ceteri*: qetū 12 arena irritatis 14 tam perniciosumque] *de hac particulae* que *conlocatione, ab editoribus spreta, cf. Ellendt ad Cic. de or.* 1, 1, 2, *ubi cum alia exempla ex libro illo, tum* 2, 33, 142 tantos tam praecipitatosque casus *adfert* 15 nouae *Neap.*: noue (*non* noua) *cod.* 16 affect' 18 agitatio *Maduig*: cogitatio *cod.* concitatio *Gertz* est *post* cogitatio *omissum* uultu 19 afftus 20 dap̄naq; 23 asta 27 aspice

moriae proditos duces, mali exempla fati: alium ira in cubili suo
confodit, alium intra sacra mensae iura percussit, alium inter leges
celebrisque spectaculum fori lancinauit, alium filii parricidio dare
sanguinem iussit, alium seruili manu regalem aperire iugulum,
alium in cruce membra distendere. et adhuc singulorum supplicia 3
narro: quid, si tibi libuerit relictis in quos ira uiritim exarsit
adspicere caesas gladio contiones et plebem inmisso milite con-
trucidatam et in perniciem promiscuam totos populos capitis
damnatos * * *

* * * tamquam aut curam nostram deserentibus aut auctoritatem 4
contemnentibus. quid? gladiatoribus quare populus irascitur et
tam inique, ut iniuriam putet, quod non libenter pereunt? con-
temni se iudicat et uoltu, gestu, ardore a spectatore in aduersarium
uertitur. quidquid est tale, non est ira, sed quasi ira, sicut puero- 5
rum, qui si ceciderunt, terram uerberari uolunt et saepe ne sciunt
quidem, cur irascantur, sed tantum irascuntur, sine causa et sine
iniuria, non tamen sine aliqua iniuriae specie nec sine aliqua poenae
cupiditate. deluduntur itaque imitatione plagarum et simulatis
deprecantium lacrimis placantur et falsa ultione falsus dolor tollitur.

III. Irascimur, inquit, saepe non illis qui laeserunt, sed iis 1
qui laesuri sunt: ut scias iram non ex iniuria nasci. uerum est
irasci nos laesuris, sed ipsa cogitatione nos laedunt, et iniuriam
qui facturus est, iam facit. ut scias, inquit, non esse iram poenae 2
cupiditatem, infirmissimi saepe potentissimis irascuntur. nec poenam
concupiscunt quam non sperant. primum diximus cupiditatem
esse poenae exigendae, non facultatem. concupiscunt autem
homines et quae non possunt. deinde nemo tam humilis est, qui
poenam uel summi hominis sperare non possit: ad nocendum
potentes sumus. Aristotelis finitio non multum a nostra abest. 3
ait enim iram esse cupiditatem doloris reponendi. quid inter
nostram et hanc finitionem intersit, exequi longum est. contra

---

2 m̄se iura (ira *Neap.*) *malim abesse cf. Tac. ann.* 1, 42 sacra legationis; 2, 65 sacra regni; 13, 16 inter sacra mensae: *Val. Max.* 5, 3, 3 a sacris perfidae mensae ĩt leges *quod est* inter leges *cod., quam scripturam a superioribus editoribus fere retentam non est cur abiciamus* 5 distendere *Lipsius*: diffindere 7 aspicere 8 capitis damnatos *Maduig*: capitis dampna 13 uultu 14 quicqd 16 cur *Gruterus*: cui 17 pęnę 20 *et* 23 inqt (t *corr.*) 23 *et* 26 pęnę 24 *et* 28 pęnā

utramque dicitur feras irasci nec iniuria inritatas nec poenae
dolorisue alieni causa. nam etiamsi haec efficiunt, non haec
4 petunt. sed dicendum est feras ira carere et omnia praeter
hominem. nam cum sit inimica rationi, nusquam tamen nascitur,
nisi ubi rationi locus est. inpetus habent ferae, rabiem, feritatem,
incursum: iram quidem non magis quam luxuriam. et in quasdam
5 uoluptates intemperantiores homine sunt. non est quod credas
illi qui dicit:

non aper irasci meminit, non fidere cursu
cerua nec armentis incurrere fortibus ursi.

irasci dicit incitari, inpingi. irasci quidem non magis sciunt quam
6 ignoscere. muta animalia humanis adfectibus carent, habent autem
similes illis quosdam inpulsus: alioqui si amor in illis esset, et
odium esset. si amicitia, et simultas. si dissensio, et concordia:
quorum aliqua in illis quoque extant uestigia, ceterum humanorum
7 pectorum propria bona malaque sunt. nulli nisi homini concessa
prudentia est, prouidentia, diligentia, cogitatio. nec tantum uirtutibus humanis animalia, sed etiam uitiis prohibita sunt. tota
illorum ut extra ita intra forma humanae dissimilis est: regium
est illud et principale aliter ductum. ut uox est quidem, sed
non explanabilis et perturbata et uerborum inefficax, ut lingua,
sed deuincta nec in motus uarios soluta: ita ipsum principale
parum suptile, parum exactum. capit ergo uisus speciesque rerum
8 quibus ad inpetus euocetur, sed turbidas et confusas. ex eo procursus illorum tumultusque uehementes sunt, metus autem sollicitudinesque et tristitia et ira non sunt, sed his quaedam similia:
ideo cito cadunt et mutantur in contrarium et cum acerrime
saeuierunt expaueruntque, pascuntur et ex fremitu discursuque
uesano statim quies soporque sequitur.

1 IV. Quid esset ira satis explicitum est. quo distet ab iracundia apparet: quo ebrius ab ebrioso et timens a timido. iratus

---

1 irritatas (*prior* r *corr.*) pęnę 7 uoluptates *libri plerique*: uoluntates 9 nonaperirasci (eri *corr. in ras.*) 12 affectib; 13 alioquI si amor in illis esset et odium, esset amicitia et simultas, dissensio et concordia *Maduig probabiliter* 19 regium — 20 ductum *induxit Haase, uindicauit Maduig* regium est *Pincianus*: regumē 20 illud (d *ex* t *corr.*) ut *in ras.* 23 subtile, *sed* b *corr.* 24 impetus 25 illorum *Haase*: illa2̶4̶ 29 utesano, *in marg. m.* 4 uesano

potest non esse iracundus: iracundus potest aliquando iratus non
esse. cetera quae pluribus apud Graecos nominibus in species 2
iram distinguunt, quia apud nos uocabula sua non habent, prae-
teribo, etiamsi amarum nos acerbumque dicimus, nec minus
stomachosum, rabiosum, clamosum, difficilem, asperum, quae omnia
irarum differentiae sunt. inter hos morosum ponas licet, delicatum
iracundiae genus. quaedam enim sunt irae, quae intra clamorem 3
considant. quaedam non minus pertinaces quam frequentes. quae-
dam saeuae manu, uerbis parciores. quaedam in uerborum male-
dictorumque amaritudinem effusae. quaedam ultra querellas et
auersationes non exeunt. quaedam altae grauesque sunt et in-
trorsus uersae. mille aliae species sunt mali multiplicis.

V. Quid esset ira quaesitum est, an in ullum aliud animal 1
quam in hominem caderet, quo ab iracundia distaret et quot
eius species essent: nunc quaeramus, an ira secundum naturam
sit et an utilis atque ex aliqua parte retinenda.

An secundum naturam sit manifestum erit, si hominem in- 2
spexerimus: quo quid est mitius, dum in recto animi habitu est?
quid autem ira crudelius est? quid homine aliorum amantius?
quid ira infestius? homo in adiutorium mutuum genitus est, ira
in exitium. hic congregari uult, illa discedere. hic prodesse, illa
nocere. hic etiam ignotis succurrere, illa etiam carissimos perdere.
hic aliorum commodis uel inpendere se paratus est, illa in pericu-
lum, dummodo deducat, descendere. quis ergo magis naturam 3
ignorat rerum quam qui optimo eius operi et emendatissimo hoc
ferum ac perniciosum uitium adsignat? ira, ut diximus, auida
poenae est, cuius cupidinem inesse pacatissimo hominis pectori
minime secundum eius naturam est. beneficiis enim humana uita
constat et concordia, nec terrore sed mutuo amore in foedus
auxiliumque commune constringitur.

---

1 iracundus potest *Muretus*: iracundus n̄ potest   2 apud (d *ex* t *corr.*)
3 distingunt   aput   6 morsū (o *m. pr.*)   8 considant (*non* concidant) *cod. cf. de ben.* 3, 23, 2 donec hostilis ira consideret   10 quęrellas
11 auersationes *E*[1]: aduersationes   13 aliut   14 qḍ *superscr.* ot
16 adq;   18 qḍ *superscr.* o   habitu *dett.*: habitus   19 quid homine *dett. Pincianus*: homine   22 perdere *Haase*: petere   23 commodis *E*[2]: incom̄odis   inpēdere se (se *in ras.*)   25 7 emendatissimo (7 e *in ras.*)
27 pęnę   cupiditnem (t *del. m. pr.*)   29 infędus

1 VI. Quid ergo? non aliquando castigatio necessaria est?
quidni? sed haec sine ira, cum ratione. non enim nocet, sed
medetur specie nocendi. quemadmodum quaedam hastilia detorta
ut corrigamus adurimus et adactis cuneis non ut frangamus sed
ut explicemus elidimus, sic ingenia uitio praua dolore corporis
2 animique corrigimus. nempe medicus primo in leuibus uitiis
temptat non multum ex cotidiana consuetudine inflectere et cibis,
potionibus, exercitationibus ordinem inponere ac ualitudinem tantum
mutata uitae dispositione firmare. proximum est, ut modus pro-
ficiat. si modus et ordo non proficit, subducit aliqua et circum-
cidit. si ne hoc quidem respondet, interdicit cibis et abstinentia
corpus exonerat. si frustra molliora cesserunt, ferit uenam mem-
brisque, si adhaerentia nocent et morbum diffundunt manus adfert:
3 nec ulla dura uidetur curatio, cuius salutaris effectus est. ita
legum praesidem ciuitatisque rectorem decet, quamdiu potest,
uerbis et his mollioribus ingenia curare, ut facienda suadeat
cupiditatemque honesti et aequi conciliet animis faciatque uitiorum
odium, pretium uirtutium; transeat deinde ad tristiorem orationem,
qua moneat adhuc et exprobret; nouissime ad poenas et has
adhuc leues et reuocabiles decurrat; ultima supplicia sceleribus
ultimis ponat, ut nemo pereat, nisi quem perire etiam pereuntis
4 intersit. hoc uno medentibus erit dissimilis, quod illi quibus uitam
non potuerunt largiri facilem exitum praestant, hic damnatos cum
dedecore et traductione uita exigit, non quia delectetur ullius
poena, procul est enim a sapiente tam inhumana feritas, sed ut
documentum omnium sint, et quia uiui noluerunt prodesse, morte
certe eorum respublica utatur. non est ergo natura hominis
poenae adpetens: ideo ne ira quidem secundum naturam hominis,
5 quia poenae adpetens est. et Platonis argumentum adferam:
quid enim nocet alienis uti ex parte qua nostra sunt? *Vir bonus,*
inquit, *non laedit. poena laedit. bono ergo poena non conuenit.*

---

2 sine ira *Gertz*: sincera 8 acualetudinem 11 hoc *Maduig*: adhoc (adhuc *E*[2]) 18 uirtutū [i above] (i *m. pr. ut uidetur*) 19 adpęnas 20 ul tima (l *corr.*) 23 damnatos *Fickert*: dānat; 24 uitā (*utrum lineola manu pr. an alt. addita sit, incertum*) 26 et qui uiui *Muretus*, et quia uiui *Haupt*: et qui alicui 28 *et* 29 pęnę 29 aḍferā (f *superscr.*) 31 nonledit pena lędit pęna *et sic semper*

ob hoc nec ira, quia poena irae conuenit. si uir bonus poena non gaudet, non gaudebit ne eo quidem adfectu, cui poena uoluptati est: ergo non est naturalis ira.

VII. Numquid, quamuis non sit naturalis ira, adsumenda 1
est, quia utilis saepe fuit? extollit animos et incitat. nec quicquam sine illa magnificum in bello fortitudo gerit, nisi hinc flamma subdita est et hic stimulus peragitauit misitque in pericula audaces. optimum itaque quidam putant temperare iram, non tollere, eoque detracto quod exundat, ad salutarem modum cogere, id uero retinere, sine quo languebit actio et uis ac uigor animi resoluetur.
primum facilius est excludere perniciosa quam regere, et non ad- 2
mittere quam admissa moderari. nam cum se in possessione posuerunt, potentiora rectore sunt nec recidi se minuiue patiuntur.
deinde ratio ipsa, cui freni traduntur, tamdiu potens est quamdiu 3
diducta est ab adfectibus. si miscuit se illis et inquinauit, non potest continere quos summouere potuisset. commota enim semel
et excussa mens eo pergit, quo inpellitur. quarundam rerum 4
initia in nostra potestate sunt, ulteriora nos ui sua rapiunt nec regressum relincunt. ut in praeceps datis corporibus nullum sui arbitrium est nec resistere morariue deiecta potuerunt, sed consilium omne et paenitentiam inreuocabilis praecipitatio abscidit et non licet eo non peruenire, quo non ire licuisset: ita animus si in iram, amorem aliosque se proiecit adfectus, non permittitur reprimere inpetum. rapiat illum oportet et ad imum agat pondus suum et uitiorum natura procliuis.

VIII. Optimum est primum inritamentum irae protinus sper- 1
nere ipsisque repugnare seminibus et dare operam ne incidamus in iram. nam si coepit ferre transuersos, difficilis ad salutem recursus est, quoniam nihil rationis est, ubi semel adfectus inductus est iusque illi aliquod uoluntate nostra datum est: faciet
de cetero quantum uolet, non quantum permiseris. in primis, 2
inquam, finibus hostis arcendus est. nam cum intrauit et portis se intulit, modum a captiuis non accipit. neque enim sepositus est animus et extrinsecus speculatur adfectus, ut illos non patiatur

---

13 posuer̄ (*in fine ras.*) rectore sunt *deteriores nonnulli*: rectores sunt
15 abadfectib; (f *superscr.*) 17 eo pergit *Koch*: eiseruit (*sed* is *in ras.*)
19 relincunt (c *in* q *corr.*) 22 nonrę∗licuisset 28 cępit

ultra quam oportet procedere, sed in adfectum ipse mutatur
ideoque non potest utilem illam uim et salutarem proditam iam
3 infirmatamque reuocare. non enim, ut dixi, separatas ista sedes
suas diductasque habent, sed adfectus et ratio in melius peiusque
mutatio animi est. quomodo ergo ratio occupata et oppressa
uitiis resurget, quae irae cessit? aut quemadmodum ex confusione
4 se liberabit, in qua peiorum mixtura praeualuit? sed quidam,
inquit, in ira se continent. utrum ergo ita ut nihil faciant
eorum quae ira dictat an ut aliquid? si nihil faciunt, adparet non
esse ad actiones rerum necessariam iram, quam uos, quasi fortius
5 aliquid ratione haberet, aduocabatis. * * denique interrogo, ualentior
est quam ratio an infirmior? si ualentior, quomodo illi modum
ratio poterit inponere, cum parere nisi inbecilliora non soleant?
si infirmior est, sine hac per se ad rerum effectus sufficit ratio
6 nec desiderat inbecillioris auxilium. at irati quidam constant
sibi et se continent. quando? cum iam ira euanescit et sua
sponte decedit, non cum in ipso feruore est. tunc enim potentior
7 est. quid ergo? non aliquando in ira quoque et dimittunt incolumes
intactosque quos oderunt et a nocendo abstinent? faciunt. quando?
cum adfectus repercussit adfectum et aut metus aut cupiditas
aliquid inpetrauit. non rationis tunc beneficio quieuit, sed adfectuum infida et mala pace.

1 IX. Deinde nihil habet in se utile nec acuit animum ad res
bellicas. numquam enim uirtus uitio adiuuanda est se contenta.
quotiens inpetu opus est, non irascitur, sed exurgit et in quantum
putauit opus esse, concitatur remittiturque, non aliter quam quae
tormentis exprimuntur tela, in potestate mittentis sunt in quantum
2 torqueantur. *ira*, inquit Aristoteles, *necessaria est. nec quicquam
sine illa expugnari potest, nisi illa inplet animum et spiritum
accendit. utendum autem illa est non ut duce, sed ut milite.*

---

4 affect; 7 se liberabit *ceteri*: seliberauit 9 apparet *(*parua ras.*) 11 *post* aduocabatis *alteram partem argumentationis omissam esse Haase intellexit* 20 adfectus *et* adfectū *utrobique* f *sup.* d *scr.*

21 affectuum 25 impetu exsurgit 26 remittiturque] enititurque *Maduig, sed illud non temptandum esse uidit Schultess: ut tela, quae in potestate mittentis sunt, magis minusue torquentur, ita iram qui eius compos est modo concitat, modo remittit,* 27 sunt *(*parua ras.*)

quod est falsum. nam si exaudit rationem sequiturque qua ducitur,
iam non est ira, cuius proprium est contumacia. si uero repugnat
et non ubi iussa est quiescit, sed libidine ferociaque prouehitur,
tam inutilis animi minister est quam miles, qui signum receptui
neglegit. itaque si modum adhiberi sibi patitur, alio nomine 3
adpellanda est, desiit ira esse, quam effrenatam indomitamque
intellego. si non patitur, perniciosa est nec inter auxilia numeranda.
ita aut ira non est aut inutilis est. nam si quis poenam exigit 4
non ipsius poenae auidus, sed quia oportet, non est adnumerandus
iratis. hic erit utilis miles qui scit parere consilio. adfectus quidem
tam mali ministri quam duces sunt.

X. Ideo numquam adsumet ratio in adiutorium inprouidos 1
et uiolentos inpetus, apud quos nihil ipsa auctoritatis habeat, quos
numquam conprimere possit, nisi pares illis similisque opposuerit,
ut irae metum, inertiae iram, timori cupiditatem. absit hoc a 2
uirtute malum, ut umquam ratio ad uitia confugiat. non potest
hic animus fidele otium capere, quatiatur necesse est fluctueturque,
qui malis suis tutus est, qui fortis esse nisi irascitur non potest,
industrius nisi cupit, quietus nisi timet: in tyrannide illi uiuendum
est in alicuius adfectus uenienti seruitutem. non pudet uirtutes
in clientelam uitiorum demittere? deinde desinit quicquam posse 3
ratio, si nihil potest sine adfectu, et incipit par illi similisque esse.
quid enim interest, si aeque adfectus inconsulta res est sine ratione
quam ratio sine adfectu inefficax? par utrumque est, ubi esse
alterum sine altero non potest. quis autem sustineat adfectum
exaequare rationi? ita, inquit, utilis adfectus est, si modicus est. 4
immo si natura utilis est. sed si inpatiens imperii rationisque
est, hoc dumtaxat moderatione consequetur, ut quo minor fuerit,
minus noceat: ergo modicus adfectus nihil aliud quam malum
modicum est.

XI. Sed aduersus hostes, inquit, ira est necessaria. nusquam 1

---

1 est falsum *cod.* falsum est *uulgo* qua ducitur *uulgo*: quo ducitur
6 appellanda desit 7 pni∗ciosa 8 pęnā *et* 9 pęnę 13 aput
(t *corr. in* d) 14 opposuerit *cod.*, *Gertz*, apposuerit *Neap. Taru. Ven. alt.* opposueris *uulgo* 17 capere, quatiatur] *sic Gertz interpunxit*, *uulgo* capere: quatiatur 20 est∗(*parua ras.*) 22 similisq; (i *extrema corr.*)
23 sięq; 24 affectu∗(*parua ras.*) 29 aliud (d *corr.*)
31 ĩq̧t (t *corr.*)

minus: ubi non effusos esse oportet inpetus, sed temperatos et
obedientes. quid enim est aliud, quod barbaros tanto robustiores
corporibus, tanto patientiores laborum comminuat nisi ira in-
2 festissima sibi? gladiatores quoque ars tuetur, ira denudat. deinde
quid opus est ira, cum idem proficiat ratio? an tu putas uenatorem
irasci feris? atqui et uenientis excipit et fugientis persequitur, et
omnia illa sine ira facit ratio. quid Cimbrorum Teutonorumque
tot milia superfusa Alpibus ita sustulit, ut tantae cladis notitiam
ad suos non nuntius sed fama pertulerit, nisi quod erat illis ira
pro uirtute? quae ut aliquando propulit strauitque obuia, ita
3 saepius sibi exitio est. Germanis quid est animosius? quid ad
incursum acrius? quid armorum cupidius? quibus innascuntur in-
nutriunturque, quorum unica illis cura est in alia neglegentibus.
quid induratius ad omnem patientiam? ut quibus magna ex parte
non tegimenta corporum prouisa sint, non suffugia aduersus
4 perpetuum caeli rigorem: hos tamen Hispani Gallique et Asiae
Syriaeque molles bello uiri, antequam legio uisatur, caedunt ob
nullam aliam rem opportunos quam iracundiam. agedum illis
corporibus, illis animis delicias, luxum, opes ignorantibus da
rationem, da disciplinam: ut nil amplius dicam, necesse erit certe
5 nobis mores Romanos repetere. quo alio Fabius adfectas imperii
uires recreauit, quam quod cunctari et trahere et morari sciuit,
quae omnia irati nesciunt? perierat imperium, quod tunc in ex-
tremo stabat, si Fabius tantum ausus esset quantum ira suadebat:
habuit in consilio fortunam publicam et aestimatis uiribus, ex
quibus iam perire nihil sine uniuerso poterat, dolorem ultionem-
que seposuit, in unam utilitatem et occasiones intentus. iram ante
6 uicit quam Hannibalem. quid Scipio? non relicto Hannibale et
Punico exercitu omnibusque quibus irascendum erat, bellum in
Africam transtulit tam lentus, ut opinionem luxuriae segnitiaeque
7 malignis daret? quid alter Scipio? non circa Numantiam multum
diuque sedit et hunc suum publicumque dolorem aequo animo
tulit, diutius Numantiam quam Carthaginem uinci? dum circum-

---

1 impetus 2 obędientes aliud (d *corr.*) 6 eṭuenientis effugientis 9 ira pro uirtute *cod.*, pro uirtute ira *uulgo* 21 affectas, *sed* ·ı· afflictas *m. rec. superscr.* 27 occasionis intentus. iram *interpunxit Gertz*, *uulgo* intentus iram 33 tuli*

uallat et includit hostem, eo conpulit, ut ferro ipsi suo caderent.
non est itaque utilis ne in proeliis quidem aut bellis ira. in 8
temeritatem enim prona est, et pericula dum inferre uult, non
cauet. illa certissima est uirtus quae se diu multumque circum-
spexit et rexit et ex lento ac destinato prouexit.

XII. Quid ergo? inquit, uir bonus non irascetur, si caedi 1
patrem suum uiderit, si rapi matrem? non irascetur, sed uindi-
cabit, sed tuebitur. quid autem times, ne parum magnus illi
stimulus etiam sine ira pietas sit? aut dic eodem modo: quid
ergo? cum uideat secari patrem suum filiumue, uir bonus non
flebit nec linquetur animo? quae accidere feminis uidemus, quotiens
illas leuis periculi suspicio perculit. officia sua uir bonus exequetur 2
inconfusus, intrepidus. et sic bono uiro digna faciet, ut nihil
faciat uiro indignum. pater caedetur: defendam. caesus est:
exequar, quia oportet, non quia dolet. irascuntur boni uiri pro 3
suorum iniuriis. cum hoc dicis, Theophraste, quaeris inuidiam
praeceptis fortioribus et relicto iudice ad coronam uenis. quia
unusquisque in eiusmodi suorum casu irascitur, putas iudicaturos
homines id fieri debere, quod faciunt. fere enim iustum quisque
adfectum iudicat, quem adgnoscit. sed idem faciunt, si calda non 4
bene praebetur, si uitreum fractum est, si calceus luto sparsus
est. non pietas illam iram, sed infirmitas mouet, sicut pueris,
qui tam parentibus amissis flebunt quam nucibus. irasci pro suis 5
non est pii animi, sed infirmi. illud pulchrum dignumque, pro
parentibus, liberis, amicis, ciuibus prodire defensorem ipso officio
ducente, uolentem, iudicantem, prouidentem, non inpulsum et
rabidum. nullus enim adfectus uindicandi cupidior est quam ira
et ob id ipsum ad uindicandum inhabilis: praerapida et amens,

---

1 *malim* hostes *propter insequentia* 2 prēliis 6 īqt (t *ex* d *corr.*) irascetur *Muretus*: irascitur 7 patrē (*in ras.*) 10 uiderit *commendat Gertz, habet iam Neapol.* 12 exsequetur *cod., Gertz, uulgo* exsequitur 15 exsequar irascuntur boni uiri pro suorum iniuriis *quae in codice et uulgo leguntur infra* 20 *post* agnoscit *huc reuocauit Gertz* 16 theop[h]raste 20 affectū adgnoscit 22 infirmatas (*superscr.* i) 24 illut (t *corr. in* d) 26 ducente (n *corr. ex* m) uolentem *dett.*: uolente 27 affectus 28 inhabilis est *Gertz* praerapida *Muretus*, praerabida *Pincianus*: praerapidus

ut omnis fere cupiditas, ipsa sibi in id in quod properat opponitur:
itaque nec in pace nec in bello umquam bono fuit. pacem enim
similem belli efficit, in armis uero obliuiscitur Martem esse
communem uenitque in alienam potestatem, dum in sua non est.
6 deinde non ideo uitia in usum recipienda sunt, quia aliquando
aliquid effecerunt. nam et febres quaedam genera ualetudinis
leuant, nec ideo non ex toto illis caruisse melius est. abominandum
remedii genus est sanitatem debere morbo. simili modo ira
etiam si aliquando ut uenenum et praecipitatio et naufragium ex
inopinato profuit, non ideo salutaris iudicanda est. saepe enim
saluti fuere pestifera.

1 XIII. Deinde quae habenda sunt, quo maiora eo meliora et
optabiliora sunt. si iustitia bonum est, nemo dicet meliorem
2 futuram, si quid detractum ex ea fuerit. si fortitudo bonum est,
nemo illam desiderabit ex aliqua parte deminui: ergo et ira quo
maior hoc melior. quis enim ullius boni accessionem recusauerit?
atqui augeri illam inutile est: ergo et esse. non est bonum quod
3 incremento malum fit. utilis, inquit, ira est, quia pugnaciores
facit. isto modo et ebrietas: facit enim propteruos et audaces
multique meliores ad ferrum fuere male sobrii. isto modo dic
et phrenesin atque insaniam uiribus necessariam, quia saepe uali-
4 diores furor reddit. quid? non aliquotiens metus ex contrario
fecit audacem, et mortis timor etiam inertissimos excitauit in
proelium? sed ira, ebrietas, metus aliaque eiusmodi foeda et ca-
duca inritamenta sunt nec uirtutem instruunt, quae nihil uitiis
eget, sed segnem alioqui animum et ignauum paullum adleuant.
5 nemo irascendo fit fortior, nisi qui fortis sine ira non fuisset.
ita non in adiutorium uirtutis uenit, sed in uicem. quid quod,
si bonum esset ira, perfectissimum quemque sequeretur? atqui
iracundissimi infantes senesque et aegri sunt. et inualidum omne
natura querulum est.

---

1 in quo 3 efficit *Neap.*: effecit 5 q^{a} 9 ex inopinato *deteriores nonnulli*: ex opinato 12 auenda *Maduig, sed* habenda *tuetur Gertz*
14 siqd (d *corr.*) 16 ullius *dett.*: illius 17 adq (d *corr. in* t)
19 pptuos, *de qua forma cf. Ritschelii Acta sec. Lips. II p.* 468 *s.* 20 adferrum *Conf. Cic. epp. ad Att.* 2, 21, 4 tam uehemens uir tamque acer in ferro
21 adq (*superscr.* t) 23 inplin 24 fęda 26 adleuant (l *superscr.*)
29 adq 30 egri

XIV. Non potest, inquit, fieri [Theophrastus], ut non uir 1
bonus irascatur malis. isto modo quo melior quisque, hoc iracundior erit: uide ne contra placidior solutusque adfectibus sit
et cui nemo odio sit. peccantis uero quid habet cur oderit, cum 2
error illos in eiusmodi delicta conpellat? non est autem prudentis errantis odisse; alioqui ipse sibi odio erit. cogitet quam multa contra bonum morem faciat, quam multa ex his quae egit, ueniam desiderent: iam irascetur etiam sibi. neque enim aecus iudex
aliam de sua, aliam de aliena causa sententiam fert. nemo, 3
inquam, inuenietur qui se possit absoluere. et innocentem quisque se dicit respiciens testem, non conscientiam. quanto humanius mitem et patrium animum praestare peccantibus et illos non persequi, sed reuocare! errantem per agros ignorantia uiae melius est ad rectum iter admouere quam expellere.

XV. Corrigendus est itaque, qui peccat, et admonitione et 1
ui, et molliter et aspere, meliorque tam sibi quam aliis faciendus non sine castigatione, sed sine ira. quis enim cui medetur irascitur? at corrigi nequeunt nihilque in illis lene aut spei bonae capax est: tollantur e coetu mortalium facturi peiora quae contingunt, et quo uno modo possunt desinant mali esse, sed
hoc sine odio. quid enim est, cur oderim eum, cui tum maxime 2
prosum, cum illum sibi eripio? num quis membra sua tunc odit, cum abscidit? non est illa ira, sed misera curatio. rabidos effligimus canes et trucem atque inmansuetum bouem occidimus et morbidis pecoribus, ne gregem polluant, ferrum demittimus. portentosos fetus extinguimus, liberos quoque, si debiles monstrosique editi sunt, mergimus. nec ira, sed ratio est a sanis inutilia
secernere. nil minus quam irasci punientem decet, cum eo magis 3
ad emendationem poena proficiat, si iudicio lata est sententia. inde est, quod Socrates seruo ait: caederem te, nisi irascerer. admonitionem serui in tempus sanius distulit, illo tempore se admonuit: cuius erit [tam] temperatus adfectus, cum Socrates non sit ausus se irae committere?

---

1 inqd teoprastus *Nomen omisit Taruisina* 3 affectib; sit *addidit Gertz* 4 peccatis (n *suprascr.*) 8 ęcus (*ex* c *factum est* q) 12 n̄pseq ∗ 24 ađq; 26 dębiles monstrosq: (ı *fort. m. pr.*) 29 lata] inrogata *Maduig*, inlata *Gertz* sentientia *addidit Koch* 32 tam *om.* E^1, iam *Gertz* affectus

1 XVI. Ergo ad coercitionem errantium sceleratorumque irato
castigatore non opus est. nam cum ira delictum animi sit, non
oportet peccata corrigere peccantem. quid ergo? non irascar
latroni? quid ergo? non irascar uenefico? non. neque enim mihi
irascor, cum sanguinem mitto. omne poenae genus remedi loco
2 admoueo. tu adhuc in prima parte uersaris errorum nec grauiter
laberis sed frequenter: obiurgatio te, primum secreta deinde
publica, emendare temptabit. tu longius iam processisti, quam ut
possis uerbis sanari: ignominia contineberis. tibi fortius aliquid
et quod sentias inurendum est: in exilium et loca ignota mitteris.
in te duriora remedia iam solida nequitia desiderat: et uincula
3 publica et carcer adhibebitur. tibi insanabilis animus et sceleribus
scelera contexens, et iam non causis, quae numquam malo de-
futurae sunt, inpelleris, sed satis tibi est magna ad peccandum
causa peccare, perbibisti nequitiam et ita uisceribus inmiscuisti, ut
nisi cum ipsis exire non possit: olim miser mori quaeris, bene
de te merebimur, auferemus tibi istam qua uexaris insaniam et
per tua alienaque uolutato supplicia id quod unum tibi bonum
superest repraesentabimus, mortem. quare irascar cui cum maxime
4 prosum? interim optimum misericordiae genus est occidere. si
intrassem ualetudinarium exercitus ut sciens aut domus diuitis,
non idem imperassem omnibus per diuersa aegrotantibus. uaria in
tot animis uitia uideo et ciuitati curandae adhibitus sum: pro
cuiusque morbo medicina quaeratur. hunc sanet uerecundia, hunc
5 peregrinatio, hunc dolor, hunc egestas, hunc ferrum. itaque et si
peruersa induenda magistratui uestis et conuocanda classico contio
est, procedam in tribunal non furens nec infestus sed uoltu legis
et illa sollemnia uerba leni magis grauique quam rabida uoce
concipiam et agi iubebo non iratus sed seuerus. et cum ceruicem

4 uenefico (o *ex* i *corr.*) 5 pęnę remedi[i] 6 tu (*in ras.*)
8 publica *Pincianus*: publicata 12 adhibebitur *E*[2]: adhibetur 17 qua
uexaris *deteriores*: quā uexas uexaris 18 uolutato *nescio quis*: uoluptate
21 exercitus sciens (ut sciens *Maduig*) aut domini diuitis *Goerenz*: exercitatus et
sciens aut domus diuitis *cod.* domini *necessarium non uidetur etsi commendari
uideatur Verg. Aen.* 12, 473 nigra uelut magnas domini cum diuitis aedes per-
uolat . . hirundo 27 uultu *Pincianum conicientem* uoltu leni et illa sollemnia
uerba magis graui quam rabida *refutauit Lipsius, idem non minus* agi (29)
quam lege agi *dici docuit*

noxio imperabo praecidi et cum parricidas insuam culleo et cum mittam in supplicium militare et cum Tarpeio proditorem hostemue publicum inponam, sine ira eo uoltu animoque ero, quo serpentes et animalia uenenata percutio. iracundia opus est ad puniendum. 6 quid? tibi lex uidetur irasci iis, quos non nouit, quos non uidit, quos non futuros sperat? illius itaque sumendus est animus, quae non irascitur, sed constituit. nam si bono uiro ob mala facinora irasci conuenit, et ob secundas res malorum hominum inuidere conueniet. quid enim est indignius quam florere quosdam et eos indulgentia fortunae abuti, quibus nulla potest satis mala inueniri fortuna? sed tam commoda illorum sine inuidia uidebit quam scelera sine ira. bonus iudex damnat inprobanda, non odit. quid 7 ergo? non, cum eiusmodi aliquid sapiens habebit in manibus, tangetur animus eius eritque solito commotior? fateor. sentiet leuem quendam tenuemque motum. nam, ut dicit Zenon, *in sapientis quoque animo, etiam cum uolnus sanatum est, cicatrix manet.* sentiet itaque suspiciones quasdam et umbras adfectuum: ipsis quidem carebit.

XVII. Aristoteles ait *adfectus quosdam, si quis illis bene* 1 *utatur, pro armis esse.* quod uerum foret, si uelut bellica instrumenta sumi deponique possent induentis arbitrio. haec arma quae Aristoteles uirtuti dat, ipsa per se pugnant, non expectant manum, et habent, non habentur. nil aliis instrumentis opus est: 2 satis nos instruxit ratione natura. hoc dedit telum, firmum, perpetuum, obsequens, nec anceps nec quod in dominum remitti posset. non ad prouidendum tantum, sed ad res gerendas satis est per se ipsa ratio. etenim quid est stultius quam hanc ab iracundia petere praesidium, rem stabilem ab incerta, fidelem ab infida, sanam ab aegra? quid, quod ad actiones quoque, in quibus solis 3 opera iracundiae uidetur necessaria, multo per se ratio fortior est? nam cum iudicauit aliquid faciendum, in eo perseuerat. nihil enim melius inuentura est se ipsa, quo mutetur. ideo stat semel constitutis: iram saepe misericordia retro egit. habet enim non soli- 4 dum robur, sed uanum tumorem uiolentisque principiis utitur, non

3 uultu 16 uuln' 17 affectuū 19 affect' 22 quę [a]ristoteles (a *superscr. m. pr. ut uid.*) 24 ratione *deteriores*: rationi 29 ab * egra quidquid ad actiones *B*: quidqđactiones

aliter quam qui a terra uenti surgunt et fluminibus paludibusque
5 concepti sine pertinacia uehementes sunt: incipit magno inpetu,
deinde deficit ante tempus fatigata, et, quae nihil aliud quam
crudelitatem ac noua genera poenarum uersauerat, cum animad-
uertendum est, iam fracta lenisque est. adfectus cito cadit, ae-
6 quali sest ratio. ceterum etiam ubi perseuerauit ira, nonnumquam,
si plures sunt qui perire meruerunt, post duorum triumue sanguinem
occidere desinit. primi eius ictus acres sunt sicut serpentium
uenena a cubili erepentium nocent, innoxii dentes sunt, cum illos
7 frequens morsus exhausit: ergo non paria patiuntur qui paria
commiserunt, et saepe qui minus commisit, plus patitur, quia
recentiori obiectus est. et in totum inaequalis est: modo ultra
quam oportet excurrit, modo citerius debito resistit. sibi enim
indulget et ex libidine iudicat et audire non uult et patrocinio
non relinquit locum et ea tenet quae inuasit et eripi sibi iudicium
suum, etiam si prauum est, non sinit.

1 XVIII. Ratio utrique parti tempus dat. deinde aduocationem
et sibi petit, ut excutiendae ueritati spatium habeat: ira festinat.
ratio id iudicare uult quod aequum est: ira id aecum uideri uult
2 quod iudicauit. ratio nil praeter ipsum de quo agitur spectat:
ira uanis et extra causam obuersantibus commouetur. uoltus illam
securior, uox clarior, sermo liberior, cultus delicatior, aduocatio
ambitiosior, fauor popularis exasperant. saepe infesta patrono
reum damnat; etiam si ingeritur oculis ueritas, amat et tuetur
errorem. coargui non uult et in male coeptis honestior illi perti-
3 nacia uidetur quam paenitentia. Cn. Piso fuit memoria nostra uir
a multis uitiis integer, sed prauus et cui placebat pro constantia
rigor. is cum iratus duci iussisset eum, qui ex commeatu sine
commilitone redierat, quasi interfecisset quem non exhibebat,

---

3 deficit *Lipsius*: defecit aliud (d *ex* t *corr.*) 5 iam fracta *Muretus*: iam ira fracta affect; 8 prim; (*ex* ; *uidetur* i *facta esse*) 9 uena (ne *superscr.*) 12 recentior[i] 13 debitoresistit (citerius debito *in marg. m.* 3 *repetitum*) 14 patricinio (o *superscr.*) 18 ueritatispatium 19 ęcū (*ex* c *est* q *factum*) uideri uult *Neap.*: uideri non uult 21 uult' 23 fauor (u *in* b *corr.*) 24 damnat *ceteri ut uidetur*: dānant 27 ira prauus *Gertz*, *sed* prauus *non erat temptandum, cf. ad Heluiam* 10, 10 tam prauae mentis homini; *Vell. Pat.* 2, 18, 6 P. Sulpicius . . . subito prauus ac praeceps; 2, 80, 3 iussu hominis prauissimi 28 is (*in ras.*)

roganti tempus aliquod ad conquirendum non dedit. damnatus
extra uallum productus est et iam ceruicem porrigebat, cum subito
apparuit ille commilito qui occisus uidebatur. tunc centurio 4
supplicio praepositus condere gladium speculatorem iubet, damnatum
ad Pisonem reducit redditurus Pisoni innocentiam: nam militi fortuna
reddiderat. ingenti concursu deducuntur conplexi alter alterum
cum magno gaudio castrorum commilitones. conscendit tribunal
furens Piso ac iubet duci utrumque, et eum qui non occiderat et eum
qui non perierat. quid hoc indignius? quia unus innocens apparuerat, 5
duo peribant. Piso adiecit et tertium. nam ipsum centurionem,
qui damnatum reduxerat, duci iussit. constituti sunt in eodem
illo loco perituri tres ob unius innocentiam. o quam sollers est 6
iracundia ad fingendas causas furoris! te, inquit, duci iubeo,
quia damnatus es. te, quia causa damnationis commilitoni fuisti.
te, quia iussus occidere imperatori non paruisti. excogitauit
quemadmodum tria crimina faceret, quia nullum inuenerat.

XIX. Habet, inquam, iracundia hoc mali: non uult regi. 1
irascitur ueritati ipsi, si contra uoluntatem suam apparuit. cum
clamore et tumultu et totius corporis iactatione quos destinauit
insequitur adiectis conuiciis maledictisque. hoc non facit ratio: 2
sed si ita opus est, silens quietaque totas domus funditus tollit et
familias reipublicae pestilentes cum coniugibus ac liberis perdit,
tecta ipsa diruit et solo exaequat et inimica libertati nomina ex-
tirpat: hoc non frendens nec caput quassans nec quicquam inde-
corum iudici faciens, cuius tum maxime placidus esse debet et in
statu uoltus, cum magna pronuntiat. *quid opus est,* inquit Hieronymus, 3
cum uelis caedere aliquem, tua prius labra mordere? quid, si ille
uidisset desilientem de tribunali proconsulem et fasces lictori au-
ferentem et suamet uestimenta scindentem, quia tardius scinde-
bantur aliena? quid opus est mensam euertere? quid pocula ad- 4
fligere? quid se in columnas inpingere? quid capillos auellere?
femur pectusque percutere? quantam iram putas, quae, quia in
alium non tam cito quam uult erumpit, in se reuertitur? tenentur
itaque a proximis et rogantur, ut sibi ipsi placentur. quorum nil 5

---

10 peri*bant   13 Iq̄d (d *corr. in* t)   18 uoluntatem *Neap.*: uoluptatem
22 coiugıbꝰ (*sup.* o *fortasse lineola fuit*)   26 uultus   27 cedere
30 adfligere (f *superscr.*)   31 īpungere   34 sibi ipsi *cod.* ipsi sibi *uulgo*

facit quisquis uacuus ira meritam cuique poenam iniungit. dimittit
saepe eum, cuius peccatum deprendit, si paenitentia facti spem bonam
pollicetur, si intellegit non ex alto uenire nequitiam, sed summo, quod
aiunt, animo inhaerere. dabit inpunitatem nec accipientibus nocitu-
6 ram nec dantibus. nonnumquam magna scelera leuius quam minora
conpescet, si illa lapsu, non crudelitate commissa sunt, his inest latens
et operta et inueterata calliditas. idem delictum in duobus non
eodem malo adficiet, si alter per neglegentiam admisit, alter
7 curauit ut nocens esset. hoc semper in omni animaduersione
seruabit, ut sciat alteram adhiberi, ut emendet malos, alteram, ut
tollat. in utroque non praeterita, sed futura intuebitur. nam, ut
Plato ait, *nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur.
reuocari enim praeterita non possunt, futura prohibentur.* et quos
uolet nequitiae male cedentis exempla fieri, palam occidet, non
8 tantum ut pereant ipsi, sed ut alios pereundo deterreant. haec
cui expendenda aestimandaque sunt, uides quam debeat omni
perturbatione liber accedere ad rem summa diligentia tractandam,
potestatem uitae necisque. male irato ferrum committitur.

1 XX. Ne illud quidem iudicandum est, aliquid iram ad
magnitudinem animi conferre. non est enim illa magnitudo, tumor
est. nec corporibus copia uitiosi umoris intentis morbus incre-
2 mentum est, sed pestilens abundantia. omnes quos uecors animus
supra cogitationes extollit humanas, altum quiddam et sublime
spirare se credunt: ceterum nil solidi subest, sed in ruinam prona
sunt, quae sine fundamentis creuere. non habet ira cui insistat.
non ex firmo mansuroque oritur, sed uentosa et inanis est tantum-
que abest a magnitudine animi, quantum a fortitudine audacia, a
fiducia insolentia, ab austeritate tristitia, a seueritate crudelitas.
3 multum, inquam, interest inter sublimem animum et superbum.
iracundia nihil amplum decorumque molitur. contra mihi uidetur
ueternosi et infelicis animi, imbecillitatis sibi conscii, saepe indole-
scere, ut exulcerata et aegra corpora, quae ad tactus leuissimos

---

19 aliqd (d *corr. ex* t) 21 uitiosiuoris (h m *superscr.*) 25 ira (ir *in ras.*) 27 quā tū
28 austeritate] auctoritate *Muretus* (*et praecepit Neapolitana scribendo* ab auctoritate crudelitas), *quae coniectura eo speciosior est, quod apud Quintil. quoque* 12, 5, 1 *M. habet* austeritas, *reliqui codd.* auctoritas; *nihilominus* austeritate *mutandum non esse, ostendit idem Quintil.* 2, 2, 5 non austeritas eius tristis, non dissoluta sit comitas 29 sublime 31 conscii *Pincianus*: c̄scia

gemunt. ita ira muliebre maxime ac puerile uitium est. at in-
cidit et in uiros. nam uiris quoque puerilia ac muliebria sunt
ingenia. quid ergo? non aliquae uoces ab iratis emittuntur quae 4
magno emissae uideantur animo? immo ueram ignorantibus magni-
tudinem. qualis illa dira et abominanda: oderint, dum metuant.
Sullano scias saeculo scriptam. nescio utrum sibi peius optauerit,
ut odio esset, an ut timori. oderint. occurrit illi futurum, ut
execrentur, insidientur, opprimant. quid adicit? di illi male faciant:
adeo repperit dignum odio remedium. oderint: quid? dum
pareant? non. dum probent? non. quid ergo? dum timeant.
sic ne amari quidem uellem. magno hoc dictum spiritu putas? 5
falleris. nec enim magnitudo ista est, sed inmanitas. non est
quod credas irascentium uerbis, quorum strepitus magni, minaces
sunt, intra mens pauidissima. nec est quod existimes uerum esse, 6
quod apud disertissimum uirum T. Liuium dicitur *uir ingenii magni
magis quam boni.* non potest istud separari: aut et bonum erit
aut nec magnum, quia magnitudinem animi inconcussam intellego
et introrsus solidam et ab imo parem firmamque, qualis inesse
malis ingeniis non potest. terribilia enim esse et tumultuosa et 7
exitiosa possunt: magnitudinem quidem, cuius firmamentum robur-
que bonitas est, non habebunt. ceterum sermone, conatu et omni
extra paratu facient magnitudinis fidem. eloquentur aliquid, quod 8
tu magni spiritus putes, sicut C. Caesar, qui iratus caelo, quod
opstreperet pantomimis, quos imitabatur studiosius quam spectabat,
quodque comessatio sua fulminibus terreretur, prorsus parum certus
mentis ad pugnam uocauit Iouem et quidem sine missione, Homeri-
cum illum exclamans uersum,

Ἦ μ᾽ ἀνάειρ᾽ ἢ ἐγὼ σέ.

quanta dementia fuit! putauit aut sibi noceri ne ab Ioue quidem 9
posse aut se nocere etiam Ioui posse. non puto parum momenti

1 at (t *corr.*) 4 magn^{o}emissę (e *in ras.*) animo? im̄o *Maduig*: animo* 6 syllano sęclo peius (*in ras.*) 9 q^{d} quid tum? *Gertz* 11 ne *cod. Berol.*: nec *Conf. Gertzium* spiritu] spū 14 existemes 15 apud disertissimū dicit^{v} *sed* ui . . . . uiū *in marg. m. alt. ductibus paene euanidis, in quibus latere uidetur quod ex deterioribus uulgatur* uirum Liuium; *praenomen* T. *addidit Gertz qui id huic nomini semper addi a Seneca obseruauit* 23 spiritus *addidit Koch*, animi *malebat Gertz* 24 obstreperet *deteriores*: obstreperet$\overset{v}{*}$ (*ras. puncti*) 25 certus mentis *Koch*: certis 28 Ἦ μ᾽ ἀνάειρ᾽ ἢ ἐγὼ σέ *Muretus*: HMANAPENEΓΩCE.

hanc eius uocem ad incitandas coniuratorum mentes addidisse.
ultimae enim patientiae uisum est eum ferre, qui Iouem non ferret.
1 XXI. Nihil ergo in ira, ne cum uidetur quidem uehemens
et deos hominesque despiciens, magnum, nihil nobile est. aut
si uidetur alicui magnum animum ira producere, uideatur et
luxuria: ebore sustineri uult, purpura uestiri, auro tegi, terras
transferre, maria concludere, flumina praecipitare, nemora sus-
2 pendere. uideatur et auaritia magni animi: aceruis auri argentique
incubat et prouinciarum nominibus agros colit et sub singulis
uillicis latiores habet fines quam quos consules sortiebantur.
3 uideatur et libido magni animi: transnatat freta, puerorum greges
castrat, sub gladium mariti uenit [uxor] morte contempta. uideatur
et ambitio magni animi: non est contenta honoribus annuis, si
fieri potest, uno nomine occupare fastus uult, per omnem orbem
4 titulos disponere. omnia ista non refert in quantum procedant
extendantque se. angusta sunt, misera, depressa: sola sublimis
et excelsa uirtus est, nec quicquam magnum est nisi quod simul
placidum.

---

6 terra^{s} (s *m. pr. superscr.*) 11 uideatur (u *pr. in ras.*) 12 uenit +morte *sed in marg. ut uid. m. rec.* +uxor, *quam uocem adhuc uulgatam delendam esse uidit Gertz* 14 fastus (s *extr. in ras.*)

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER IV.

AD NOVATVM

DE IRA

LIBER II.

I. Primus liber, Nouate, benigniorem habuit materiam. facilis 1
enim in procliui uehiculorum decursus est. nunc ad exiliora
ueniendum est. quaerimus enim ira utrum iudicio an inpetu in-
cipiat, id est utrum [sua] sponte moueatur an quemadmodum
pleraque, quae intra nos insciis nobis oriuntur. debet autem in 2
haec se demittere disputatio, ut ad illa quoque altiora possit exur-
gere. nam et in corpore nostro ossa neruique et articuli, firma-
menta totius et uitalia, minime speciosa uisu, prius ordinantur;
deinde haec, ex quibus omnis in faciem adspectumque decor est;
post haec omnia, qui maxime oculos rapit, color, ultimus perfecto
iam corpore adfunditur. iram quin species oblata iniuriae moueat, 3
non est dubium: sed utrum speciem ipsa statim sequatur et non
accedente animo excurrat, an illo adsentiente moueatur quaerimus.
nobis placet nihil illam per se audere, sed animo adprobante. 4
nam speciem capere acceptae iniuriae et ultionem eius concupiscere
et utrumque coniungere, nec laedi se debuisse et uindicari debere,
non est eius inpetus, qui sine uoluntate nostra concitatur. ille 5
simplex est: hic conpositus et plura continens. intellexit aliquid,

---

2 in procliui uehiculorum *Koch*: inpcliuia uitio2̶4 *cod. Conf. Senecae excerpta controu. lib. III praef.* 9 in procliue nitentibus uehiculis moraturas manus inicit 4 sua *inducit Gertz* 6 dimittere (i *in* e *corr.*) 6 possit *dett.*: posset 9 aspectūque (*post* a *ras.*) 11 affunditur (*prior* f *e corr.*) 12 ipsa *Gertz*: ipsā 13 assentiente (*prior* s *e corr.*) 14 approbante (*prior* p *e corr.*) 16 nec ledi se (*in ras.*) 17 impetus

indignatus est, damnauit, ulciscitur: haec non possunt fieri, nisi animus eis quibus tangebatur adsensus est.

1 II. Quorsus, inquis, haec quaestio pertinet? ut sciamus quid sit ira. nam si inuitis nobis nascitur, numquam rationi succumbet. omnes enim motus qui non uoluntate nostra fiunt, inuicti et ineuitabiles sunt, ut horror frigida adspersis, ad quosdam tactus aspernatio. ad peiores nuntios subriguntur pili et rubor ad inproba uerba suffunditur sequiturque uertigo praerupta cernentis. quorum quia nihil in nostra potestate est, nulla quo minus fiant
2 ratio persuadet. ira praeceptis fugatur. est enim uoluntarium animi uitium, non ex his, quae condicione quadam humanae sortis eueniunt ideoque etiam sapientissimis accidunt. inter quae et primus ille ictus animi ponendus est, qui nos post opinionem in-
3 iuriae mouet. hic subit etiam inter ludicra scaenae spectacula et lectiones rerum uetustarum. saepe Clodio Ciceronem expellenti et Antonio occidenti uidemur irasci. quis non contra Mari arma, contra Sullae proscriptionem concitatur? quis non Theodoto et Achillae et ipsi puero non puerile auso facinus infestus est?
4 cantus nos nonnumquam et citata modulatio instigat Martiusque ille tubarum sonus, mouet mentes et atrox pictura et iustissimorum
5 suppliciorum tristis adspectus. inde est, quod adridemus ridentibus et contristat nos turba maerentium et efferuescimus ad aliena certamina; quae non sunt irae, non magis quam tristitia est, quae ad conspectum mimici naufragii contrahit frontem, non magis quam timor, qui Hannibale post Cannas moenia circumsidente lectoris percurrit animum. sed omnia ista motus sunt animorum moueri nolentium nec adfectus, sed principia proludentia adfectibus.
6 sic enim militaris uiri in media pace iam togati aures tuba suscitat

---

2 eis *deteriores*: eius assensus (*prima* s *e corr.*) 6 īeuitabiles (*prima* e *corr.*) aspsis 7 tact' *e corr.*, *uidetur* tactis *fuisse* ad peioris rọbur (*corr. in* rubor) 15 claudio (*in ras.*) ciceroñ (*post* n *ras.*, *in marg. m.* 4 · · c. ciceronē) excellenti (c *in* p *corr.*) 16 marii (*in ras.*) 17 sille (*in ras*). 18 achillę ministris (*suprascr. m. rec.*) 20 sonus, mouet] *interpunctionem correxit Maduig*, *uulgabatur* sonus mouet 21 adspectus inde est, quod E^1: idest quod *cod.* iidemque *Maduig* arridem' (*prior* r *corr.*) 26 animum *Muretus*: animos *cf. Verg. Aen.* 2, 120 per ima cucurrit ossa tremor 27 nolentium *cod.*, *Pincianus*; uolentium *uulgo* *In* affectus *et* affectibus *prior* f *e corr.* 28 uiri (*corr. m. pr. ex* uir)

equosque castrenses erigit crepitus armorum. Alexandrum aiunt
Xenophanto canente manum ad arma misisse.

III. Nihil ex his, quae animum fortuito inpellunt, adfectus 1
uocari debet: ista, ut ita dicam, patitur magis animus quam facit.
ergo adfectus est non ad oblatas rerum species moueri, sed per-
mittere se illis et hunc fortuitum motum prosequi. nam si quis 2
pallorem et lacrimas procidentis et inritationem umoris obsceni
altumue suspirium et oculos subito acriores aut quid his simile
indicium adfectus animique signum putat, fallitur nec intellegit
corporis hos esse pulsus. itaque et fortissimus plerumque uir dum 3
armatur expalluit et signo pugnae dato ferocissimo militi paulum
genua tremuerunt et magno imperatori antequam inter se acies
arietarent cor exiluit et oratori eloquentissimo dum ad dicendum
conponitur summa riguerunt. ira non moueri tantum debet, sed 4
excurrere: est enim inpetus. numquam autem inpetus sine adsensu
mentis est. neque enim fieri potest, ut de ultione et poena agatur
animo nesciente: putauit se aliquis laesum, uoluit ulcisci, dissuadente
aliqua causa statim resedit: hanc iram non uoco, motum animi
rationi parentem. illa est ira, quae rationem transilit, quae secum
rapit. ergo prima illa agitatio animi, quam species iniuriae in- 5
cussit, non magis ira est quam ipsa iniuriae species: ille sequens
inpetus, qui speciem iniuriae non tantum accepit, sed adprobauit,
ira est, concitatio animi ad ultionem uoluntate et iudicio pergentis.
numquam dubium est quin timor fugam habeat, ira inpetum.
uide ergo an putes aliquid sine adsensu mentis aut peti posse
aut caueri.

IV. Et ut scias quemadmodum incipiant adfectus aut crescant 1
aut efferantur, est primus motus non uoluntarius quasi praeparatio
adfectus et quaedam comminatio. alter cum uoluntate non con-
tumaci, tamquam oporteat me uindicari, cum laesus sim, aut
oporteat hunc poenas dare, cum scelus fecerit. tertius motus est
iam inpotens, qui non si oportet ulcisci uult, sed utique, qui

---

1 equosq: (q: *corr.*) 2 xenophanto (o *extr. corr.*) 3 *et* 5 *in* affectus *prior* f *e corr.* 7 irritationē umoris *superscr.* h 10 pulsus *ceteri*: pulsos 12 int̄ (t *in ras.*) 15 aū impetus assensu (*prior* s *e corr.*) 16 pęna 20 incussit *non* incursit 22 impetus approbauit (*prior* p *e corr.*) 25 aliquid (d *corr.*) assensu (*prior* s *e corr.*) 27 *et* 29 affectus (*prior* f *e corr.*) 31 pęnas 32 impotens

2 rationem euicit. primum illum animi ictum effugere ratione non
possumus, sicut ne illa quidem quae diximus accidere corporibus,
ne nos oscitatio aliena sollicitet, ne oculi ad intentationem subitam
digitorum conprimantur. ista non potest ratio uincere, consuetudo
fortasse et adsidua obseruatio extenuat. alter ille motus, qui
iudicio nascitur, iudicio tollitur.

1 V. Illud etiamnunc quaerendum est, hi, qui uolgo saeuiunt et
sanguine humano gaudent, an irascantur, cum eos occidunt, a qui-
bus nec acceperunt iniuriam nec accepisse ipsi se existimant: qualis
2 fuit Apollodorus aut Phalaris. haec non est ira, feritas est. non enim
quia accepit iniuriam nocet, sed parata est, dum noceat, uel accipere.
nec illi uerbera lacerationesque in ultionem petuntur, sed in uolu-
3 ptatem. quid ergo? origo huius mali ab ira est, quae ubi frequenti
exercitatione et satietate in obliuionem clementiae uenit et omne
foedus humanum eiecit animo, nouissime in crudelitatem transit:
rident itaque gaudentque et uoluptate multa perfruuntur plurimum-
4 que ab iratorum uoltu absunt, per otium saeui. Hannibalem aiunt
dixisse, cum fossam sanguine humano plenam uidisset: o formo-
sum spectaculum! quanto pulchrius illi uisum esset, si flumen ali-
quod lacumue conplesset? quid mirum, si hoc maxime spectaculo
caperis innatus sanguini et ab infante caedibus admotus? sequetur
te fortuna crudelitati tuae per uiginti annos secunda dabitque
oculis tuis gratum ubique spectaculum. uidebis istud et circa
Trasumennum et circa Cannas et nouissime circa Carthaginem tuam.
5 Volesus nuper sub diuo Augusto pro consule Asiae, cum trecentos
uno die securi percussisset, incedens inter cadauera uoltu superbo,
quasi magnificum quiddam conspiciendumque fecisset, graece pro-
clamauit: o rem regiam! quid hic rex fecisset? non fuit haec
ira, sed maius malum et insanabile.

1 ratione me uicit 3 intentationem subitam̥ *olim correctum*: inpotentationē subita 5 assidua (*prior* s *e corr.*) 7 querendū hic (ic *in ras.*) uulgo seuiunt 9 ipsi se *Gertz*: ipsos 10 Apollodo*rus aut *olim correctum*: aput (t *in* d *corr.*) 11 accepit *dett.*: accipit uel *Lipsius*: uelle 12 lacerationesq; (nesq; *corr.*) 15 fędus 17 uultu sęuiṭ Hannibalē (ē *in ras.*) 19 aliq̣d (*in ras.*) 20 lacumue *Gertz*: lacumque 24 thransymennum 25 ꝑconsul* (e *eras.*) CCC^{os} 26 uultu 27 conspiciendumq* grece

VI. Virtus, inquit, ut honestis rebus propitia est, ita turpibus 1
irata esse debet. quid si dicat uirtutem et humilem et magnam
esse debere? atqui hoc dicit, qui illam extolli uult et deprimi,
quoniam laetitia ob recte factum clara magnificaque est, ira ob
alienum peccatum sordida et angusti pectoris est. nec umquam 2
committet uirtus, ut uitia, dum conpescit, imitetur: iram ipsam casti-
gandam habet, quae nihilo melior est, saepe etiam peior his delictis,
quibus irascitur. gaudere laetarique proprium et naturale uirtutis
est: irasci non est ex dignitate eius, non magis quam maerere.
atqui iracundiae tristitia comes est et in hanc omnis ira uel post
paenitentiam uel post repulsam reuoluitur. et si sapientis est 3
peccatis irasci, magis irascetur maioribus et saepe irascetur: se-
quitur, ut non tantum iratus sit sapiens, sed iracundus. atqui si
nec magnam iram nec frequentem in animo sapientis locum habere
credimus, quid est, quare non ex toto illum hoc adfectu liberemus?
modus enim esse non potest, si pro facto cuiusque irascendum 4
est. nam aut iniquus erit, si aequaliter irascetur delictis inaequa-
libus, aut iracundissimus, si totiens excanduerit quotiens iram
scelera meruerint.

VII. Et quid indignius quam sapientis adfectum ex aliena 1
pendere nequitia? desinet ille Socrates posse eundem uoltum
domum referre, quem domo extulerat. atque si irasci sapiens
turpiter factis debet et concitari contristarique ob scelera, nihil
est aerumnosius sapiente: omnis illi per iracundiam maeroremque
uita transibit. quod enim momentum erit, quo non inprobanda 2
uideat? quotiens processerit domo, per sceleratos illi auarosque
et prodigos et inpudentis et ob ista felices incedendum erit. nus-
quam oculi eius flectentur, ut non quod indignentur inueniant.
deficiet, si totiens a se iram quotiens causa poscet exegerit.
haec tot milia ad forum prima luce properantia quam turpes 3
lites, quanto turpiores aduocatos habent? alius iudicia patris

2 dicat *Maduig*: dicatur 4 magnificaq; (; *in ras.*) 6 irã ipsã *non* ipsam iram *cod.* 7 peior his (*in ras.*) 8 lętariq; (; *in ras.*) 9 męrere (m *corr.*) 10 atqui (at *corr.*) iracundiae E^2: iracundia et 13 atqui (t *ex* d *corr.*) 15 affectu (*prior* f *e corr.*) 17 nam aut *plerique*: nã ut 20 affectū (*prior* f *e corr.*) 22 atque *Gertz*: atqui 24 erūpnosi' (*ante* e *ras.*, *item* nosi' *corr.*) merorēq;

accusat, quae mereri satius fuit. alius cum matre consistit. alius
delator uenit eius criminis, cuius manifestior reus est. et iudex
damnaturus quae fecit eligitur et corona pro mala causa pugnat
patroni uoce corrupta.

1 VIII. Quid singula persequor? cum uideris forum multitudine
refertum et saepta concursu omnis frequentiae plena et illum
circum, in quo maximam sui partem populus ostendit: hoc scito,
2 istic tantundem esse uitiorum quantum hominum. inter istos quos
togatos uides nulla pax est. alter in alterius exitium leui con-
pendio ducitur. nulli nisi ex alterius iniuria quaestus est. felicem
oderunt, infelicem contemnunt. maiorem grauantur, minori graues
sunt. diuersis stimulantur cupiditatibus. omnia perdita ob leuem
uoluptatem praedamque cupiunt. non alia quam in ludo gladiatorio
3 uita est cum isdem uiuentium pugnantiumque. ferarum iste con-
uentus est, nisi quod illae inter se placidae sunt morsuque similium
abstinent, hi mutua laceratione satiantur. hoc uno ab animalibus
mutis differunt, quod illa mansuescunt alentibus, horum rabies
ipsos a quibus est nutrita depascitur.

1 IX. Numquam irasci desinet sapiens, si semel coeperit:
omnia sceleribus ac uitiis plena sunt. plus committitur quam
quod possit coercitione sanari. certatur ingenti quodam nequitiae
certamine: maior cotidie peccandi cupiditas, minor uerecundia est.
expulso melioris aequiorisque respectu, quocumque uisum est libido
se inpingit, nec furtiua iam scelera sunt: praeter oculos eunt,
adeoque in publicum missa nequitia est et in omnium pectoribus
2 eualuit, ut innocentia non rara, sed nulla sit. numquid enim

---

1 mereri *cur offendat non uideo, modo* iudicia *ea intellegas quae uel mala uel bona esse possint*; *cf. etiam Plin. Paneg.* 72 si iudicium nostrum mereri perseuerasses 3 pugnat *Koch*: bona *cod. Verbum desiderari uidit Gertz quoque,* bona *prauum esse non item* 10 iniuria (*in marg. add. m. rec.* al. dāpno)
11 maiore (*post* e *fuit* m) grauantur (*primum fuit* grauant, *m. alt. suprascr.* ᵛ, *deinde rec. m. addidit* ur) 14 cum isdem uiuentium *B, Neap.*: quorum ludentiū *cod. sed* quorum *et* l *et* d *e corr. in ras. nec quid antea fuerit expiscari licuit*; (cum isdem bibentium *Gertz*) iste *Neap.*: idē (*in ras.*) 16 hoc uno *Neap.* hoc in uno *cod. sed.* in u *corr. in ras., quid antea fuerit ne hic quidem apparet, certe non fuit* autem; *mendum etiamnum latet, nisi uerba* hoc — depascitur *cum Gertzio eicienda esse censebimus* 19 desinēs (ēs *corr. in* et) 21 quodam *Pincianus*: quidem 22 cotidie (co *corr.*) 23 ęquiorisq; (iorisq; *corr.*)
24 preter

singuli aut pauci rupere legem? undique uelut signo dato ad fas nefasque miscendum coorti sunt.

non hospes ab hospite tutus.
non socer a genero. fratrum quoque gratia rara est.
inminet exitio uir coniugis, illa mariti.
lurida terribiles miscent aconita nouercae.
filius ante diem patrios inquirit in annos.

et quota ista pars scelerum est? non descripsit castra ex una 3
parte contraria et parentium liberorumque sacramenta diuersa, subiectam patriae ciuis manu flammam et agmina infestorum equitum ad inquirendas proscriptorum latebras circumuolitantia et uiolatos fontes uenenis et pestilentiam manu factam et praeductam obsessis parentibus fossam, plenos carceres et incendia totas urbes concremantia dominationesque funestas et regnorum publicorumque exitiorum clandestina consilia, et pro gloria habita, quae quamdiu opprimi possunt, scelera sunt, raptus ac stupra et ne os
quidem libidini exceptum. adde nunc publica periuria gentium 4
et rupta foedera et praedam ualidioris, quidquid non resistebat abductum, circumscriptiones, furta, fraudes, infitiationes, quibus trina non sufficiunt fora. si tantum irasci uis sapientem, quantum scelerum indignitas exigit, non irascendum illi, sed insaniendum est.

X. Illud potius cogitabis, non esse irascendum erroribus. quid 1
enim, si quis irascatur in tenebris parum uestigia certa ponentibus? quid, si quis surdis imperia non exaudientibus? quid, si pueris, quod neglecto dispectu officiorum ad lusus et ineptos aequalium iocos spectent? quid, si inbecillis irasci uelis, quod aegrotant, senescunt, fatigantur? inter cetera mortalitatis incommoda et hoc est, caligo mentium nec tantum necessitas errandi, sed errorum
amor. ne singulis irascaris, uniuersis ignoscendum est, generi 2
humano uenia tribuenda est. si irasceris iuuenibus senibusque,

---

2 coorti sūt (*in ras., fuit fortasse* coartati) 6 nouercāe 8 describsit ex una parte] ex uno corpore *dubitanter Koch conl. de clem.* 1, 12, 2 si in hostile nomen ciues et ex eodem corpore abrupti transierint, *quod exemplum cum aliis eiusdem generis adfert Kritz ad Vell. Pat.* 2, 109, 1 11 inquirendas *Gertz*: conqrendas 17 libidini *ceteri*: libidine 18 qcqđ 19 abductum *Pincianus et alii*: adductū 23 certa *non* circa *cod.* 26 inbecillis *Koch*: illis *cod., quod Schultess in* aliis *mutat, Gertz ita tuetur ut post* uelis *addat* qui labuntur

quod peccant, irascere infantibus: peccaturi sunt. num quis irascitur pueris, quorum aetas nondum nouit rerum discrimina? maior est
3 excusatio et iustior hominem esse quam puerum. hac condicione nati sumus, animalia obnoxia non paucioribus animi quam corporis morbis, non quidem obtusa nec tarda, sed acumine nostro male utentia, alter alteri uitiorum exempla. quisquis sequitur priores male iter ingressos, quidni habeat excusationem, cum publica uia
4 errauerit? in singulos seueritas imperatoris distringitur: at necessaria uenia est, ubi totus deseruit exercitus. quid tollit iram sapientis? turba peccantium. intellegit quam et inicum sit et periculosum
5 irasci publico uitio. Heraclitus quotiens prodierat et tantum circa se male uiuentium, immo male pereuntium uiderat, flebat, miserebatur omnium qui sibi laeti felicesque occurrebant, miti animo, sed nimis inbecillo: et ipse inter deplorandos erat. Democritum contra aiunt numquam sine risu in publico fuisse: adeo nihil illi uidebatur serium eorum, quae serio gerebantur. ubi istic
6 irae locus est? aut ridenda omnia aut flenda sunt. non irascetur sapiens peccantibus. quare? quia scit neminem nasci sapientem, sed fieri, scit paucissimos omni aeuo sapientis euadere, quia condicionem humanae uitae perspectam habet: nemo autem naturae sanus irascitur. quid enim, si mirari uelit non in siluestribus dumis poma pendere? quid, si miretur spineta sentesque non utili aliqua
7 fruge conpleri? nemo irascitur, ubi uitium natura defendit. placidus itaque sapiens et aequus erroribus, non hostis, sed corrector peccantium, hoc cotidie procedit animo: multi mihi occurrent uino dediti, multi libidinosi, multi ingrati, multi auari, multi furiis ambitionis agitati. omnia ista tam propitius adspiciet quam aegros

1 infantibus: peccaturi sunt *Haase*: infantib; q peccaturi sunt   3 c̄ditione (*in ras.*)   6 alter alteri *Muretus*: altera alteri   8 at (*corr.*)   10 inicū (u *suprascripsit et* c *in* q *mutauit m. alt.*)   13 leti (*corr. in ras.*)   15 contra (i. e contrario *suprascr. m. rec.*)   sin̄ (n̄ *in ras.*)   16 eorūquę (uę *in ras.*)   istic irae *Pincianus*: isticcine (ccine *in ras.*, *quid ante fuerit non apparet*; *in margine m.* 4 c. isti scenę isticcine)   19 fieri, scit *interpungit Gertz*; *uulgo* fieri. scit   omni ęuo (ni ę *in ras.*)   sapientis (pes *suprascr. m. rec.*)   21 mirari (*in marg m.* 4 c. irari)   22 spineta (ta *corr.*)   23 compleri   24 sz corrector (*in ras.*)   25 hoc cotidie (*post* hoc *ras.*, co *corr.*)   procedet *Gertz*   27 aspiciet

suos medicus. numquid ille, cuius nauigium multam undique 8
laxatis conpagibus aquam trahit, nautis ipsique nauigio irascitur?
occurrit potius et aliam excludit undam, aliam egerit, manifesta
foramina praecludit, latentibus et ex occulto sentinam ducentibus
labore continuo resistit. nec ideo intermittit, quia quantum ex-
haustum est subnascitur. lento adiutorio opus est contra mala
continua et fecunda, non ut desinant, sed ne uincant.

XI. Vtilis est, inquit, ira, quia contemptum effugit, quia malos 1
terret. primum ira, si quantum minatur ualet, ob hoc ipsum quod
terribilis est, et inuisa est. periculosius est autem timeri quam
despici. si uero sine uiribus est, magis exposita contemptui est
et derisum non effugit. quid enim est iracundia in superuacuum
tumultuante frigidius? deinde non ideo quaedam, quia sunt terri- 2
biliora, potiora sunt. nec hoc sapientia dici uelit, quod ferae,
sapientis quoque telum esse, timeri. et quid? non timetur febris,
podagra, ulcus malum? numquid ideo quicquam in istis boni est?
at contra omnia despecta foedaque et turpia, ipso quo timentur:
sic ira per se deformis est et minime metuenda, at timetur a pluri-
bus sicut deformis persona ab infantibus. quid, quod semper in 3
auctores redundat timor nec quisquam metuitur ipse securus? occurrat
hoc loco tibi Laberianus ille uersus, qui medio ciuili bello in
theatro dictus totum in se populum non aliter conuertit, quam si
missa esset uox publici adfectus,

necesse est multos timeat quem multi timent.

ita natura constituit, ut quidquid alieno metu magnum est, a suo 4
non uacet. leonum quam pauida sunt ad leuissimos sonos pectora?
acerrimas feras umbra et uox et odor insolitus exagitat. quidquid

---

1 nauigium *uulgo*: naufragium 11 exposita (ita *in ras.*) 12 insup uacuū 14 nec hoc sapientia dici uelit, quod ferae, sapientis quoque telum esse, timeri *Maduig*: ne hoc sapientia dici uelim quod ferę, sapientis quoq; telū est timeri (bestię *suprascr. m. rec.*) 15 et quid? *Koch* (*conl. de ben.* 5, 19, 7): et quid *cod.* ecquid *uulgo* 16 nunquia (n *uidetur* m *fuisse*, a *in* d *corr.*) 17 at (*corr.*) *De particulis* at contra *apud Senecam saepissime coniunctis Gertz non debebat dubitare* fędaq; ipso quo *hoc est* quo ipso, *ita ut Gertzii coniectura* ipsoque eo *necessaria non sit*; *de conlocatione uocis* ipso *cf. Liu.* 42, 11 beneficiis etiam suis, ingentia quae in eum congesta erant 21 ciuili bello *uulgo*: cui' libello (*in marg.* ei') 23 affectus (*prior* f *corr.*) 25 qcqd 27 quicquid

terret et trepidat. non est ergo quare concupiscat quisquam sapiens timeri, nec ideo iram magnum quiddam putet, quia formidini est, quoniam quidem etiam contemptissima timentur ut uenenato
5 bestiae pestiferae morsu. nec mirum est, cum maximos ferarum greges linea pinnis distincta contineat et in insidias agat, ab ipso effectu dicta formido: uanis enim uana terrori sunt. curriculi motus rotarumque uersata facies leones redigit in caueam. elephantos
6 porcina uox terret. sic itaque ira metuitur, quomodo umbra ab infantibus, a feris rubens pinna. non ipsa in se quicquam habet firmum aut forte, sed leues animos mouet.

1 XII. Nequitia, inquit, de rerum natura tollenda est, si uelis iram tollere: neutrum autem potest fieri. primum potest aliquis non algere, quamuis ex rerum natura hiems sit, et non aestuare, quamuis menses aestiui sint. aut loci beneficio aduersus intemperiem anni tutus est aut patientia corporis sensum utriusque
2 peruicit. deinde uerte istud: necesse est prius iracundiam ex animo tollas quam uirtutem recipias, quoniam cum uirtutibus uitia non coeunt, nec magis quisquam eodem tempore et iratus potest
3 esse et uir bonus quam aeger et sanus. non potest, inquit omnis ex animo ira tolli: nec hoc hominis natura patitur. atqui nihil est tam difficile et arduum quod non humana mens uincat et in familiaritatem perducat adsidua meditatio, nullique sunt tam
4 feri et sui iuris adfectus, ut non disciplina perdomentur. quodcumque sibi imperauit animus optinuit: quidam ne umquam riderent consecuti sunt. uino quidam, alii Venere, quidam omni umore interdixere corporibus. alius contentus breui somno uigiliam

1 deterret *cod.*, *sed* terret *in sententia generali cum plerisque tenui quamquam Seneca ipsius conpositi amantissimus est* et petiam *suprascr. m. rec.*
3 ut uenenato bestiae pestiferae morsu *Haupt*: ut uenena et ossa pestifera et morsus (orsus *in ras.*) 5 linia (i *corr. in* e) pennis (*in marg. m.* 4 c. pannis)
6 effectu *E*[2]: affectu 7 redigit *Pincianus*: redegit elefantos 9 ruben[s] (s *suprascr. m. pr.*) pina *sed* piña *m. alt.* 13 ex rerum natura *suspectat Gertz non sine ratione* hiemps 16 uirtutem ex animo tollas quam iracundiam *cod.*, *uulgo*, *in quibus* uirtutem *et* iracundiam *transposuit Gertz*, *iure*, *quoniam ita demum sententia initio capitis posita uertitur*, *et propter uerba* non potest, inquit, omnis ex animo ira tolli 20 ira tolli (to *in ras.*)
22 assidua (*prior* s *corr.*) 23 feri 7 sui (7 *h. e.* et *in ras.*) affectus (*prior* f *corr.*) 24 obtinuit (b *ex* p *corr.*) 25 uenere *pauci*: ueneri omni umore *deteriores nonnulli*: omi in re (in re *corr. in ras.*)

indefatigabilem extendit. didicerunt tenuissimis et aduersis funibus
currere et ingentia uixque humanis toleranda uiribus onera portare
et in inmensam altitudinem mergi ac sine ulla respirandi uice
perpeti maria. mille sunt alia, in quibus pertinacia inpedimentum 5
omne transcendit ostenditque nihil esse difficile cuius sibi ipsa
mens patientiam indiceret. istis quos paulo ante rettuli aut nulla
tam pertinacis studii aut non digna merces fuit. quid enim magnificum
consequitur ille qui meditatus est per intentos funes ire?
qui sarcinae ingenti ceruices supponere? qui somno non submittere
oculos? qui penetrare in imum mare? et tamen ad finem operis
non magno auctoramento labor peruenit. nos non aduocabimus 6
patientiam, quos tantum praemium expectat, felicis animi inmota
tranquillitas? quantum est effugere maximum malum iram et
cum illa rabiem, saeuitiam, crudelitatem, furorem, alios comites eius?

XIII. Adfectus eius non est quod patrocinium nobis quaeramus 1
et excusatam licentiam, dicentes aut utile id esse aut ineuitabile.
cui enim tandem uitio aduocatus defuit? non est quod dicas excidi
non posse. sanabilibus aegrotamus malis ipsaque nos in
rectum genitos natura, si emendari uelimus, iuuat. nec, ut quibusdam
uisum est, arduum in uirtutes et asperum iter est: plano
adeuntur. non uanae uobis auctor rei uenio. facilis est ad beatam 2
uitam uia: inite modo bonis auspiciis ipsisque dis bene iuuantibus.
multo difficilius est facere ista quae facitis. quid est animi quiete
otiosius, quid ira laboriosius? quid clementia remissius, quid crudelitate
negotiosius? uacat pudicitia, libido occupatissima est. omnium
denique uirtutum tutela facilis est, uitia magno coluntur. debet 3
ira remoueri. hoc ex parte fatentur etiam qui dicunt esse minuendam:
tota dimittatur, nihil profutura est. sine illa facilius rectiusque
scelera tollentur, mali punientur et transducentur in melius.
omnia quae debet sapiens sine ullius malae rei ministerio efficiet
nihilque admiscebit, cuius modum sollicitius obseruet.

XIV. Numquam itaque iracundia admittenda est, aliquando 1
simulanda, si segnes audientium animi concitandi sunt, sicut tarde
consurgentes ad cursum equos stimulis facibusque subditis excitamus.

---

3 in immensā altitudinem (s. maris *suprascr. m̃. rec.*) 9 sarcine sūmittere 15 affectus (f *prior corr.*) 20 inuirtute. s; (. s; *in ras.*) est$^{s;}$ plano (s; *h. e.* sed *suprascr. m. rec.*) 30 male (e *in ras.*) 31 āmiscebit (ā *corr.*) 34 consurgentes (tes *corr. in ras.*)

aliquando incutiendus est iis metus apud quos ratio non proficit: irasci quidem non magis utile est quam maerere, quam metuere.
2 quid ergo? non incidunt causae quae iram lacessant? sed tunc maxime illi opponendae manus sunt. nec est difficile uincere animum, cum athletae quoque in uilissima sui parte occupati tamen ictus doloresque patiantur, ut uires caedentis exhauriant, nec cum
3 ira suadet, feriant, sed cum occasio. Pyrrhum maximum praeceptorem certaminis gymnici solitum aiunt iis quos exercebat praecipere, ne irascerentur. ira enim perturbat artem et qua noceat tantum adspicit. saepe itaque ratio patientiam suadet, ira uindictam,
4 et qui primis defungi malis potuimus, in maiora deuoluimur. quosdam unius uerbi contumelia non aequo animo lata in exilium proiecit. et qui leuem iniuriam silentio ferre noluerant, grauissimis malis obruti sunt, indignatique aliquid ex plenissima libertate deminui seruile in sese adtraxerunt iugum.

1 XV. Vt scias, inquit, iram habere in se generosi aliquid, liberas uide sis gentes, quae iracundissimae sunt, ut Germanos et Scythas. quod euenit, quia fortia solidaque natura ingenia, antequam disciplina molliantur, prona in iram sunt. quaedam enim non nisi melioribus innascuntur ingeniis, sicut ualida arbusta laeta quamuis neglecta tellus creat, et alta fecundi soli silua est:
2 itaque et ingenia natura fortia iracundiam ferunt nihilque tenue et exile capiunt ignea et feruida, sed inperfectus illis uigor est, ut omnibus, quae sine arte ipsius tantum naturae bono exurgunt, sed nisi cito domita sunt, quae fortitudini apta erant, audaciae
3 temeritatique consuescunt. quid? non mitioribus animis uitia leniora coniuncta sunt, ut misericordia et amor et uerecundia? itaque saepe tibi bonam indolem malis quoque suis ostendam. sed
4 non ideo uitia non sunt, si naturae melioris indicia sunt. deinde omnes istae feritate liberae gentes leonum luporumque ritu ut seruire non possunt, ita nec imperare. non enim humani uim

---

3 causaque (aque *in ras.*) 5 ad letę (d *corr.*) 7 feriant *Gertz*: feriunt Phyrrū 8 solitū aiunt (ū a *in ras.*) 9 pturbat (ptur *corr.*) 17 uide.sis ***Koch*** (*conl. ad Marc.* 19, 1): uidebis 18 solida q. (q. *in ras.*) nature (e *corr.*) 21 laeta *Gertz*: et laeta 21 neclecta (c *in* g *corr.*) alta ***Maduig***: alia 25 sed] et *Gertz* 26 temeritatiq; consuescunt (eritatiq; con *in ras.*) 30 istae *ceteri*: istinc (inc *corr.*) libere (e *corr.*) 31 uī (ī corr.)

ingenii, sed feri et intractabilis habent. nemo autem regere potest
nisi qui et regi. fere itaque imperia penes eos fuere populos, qui 5
mitiore caelo utuntur. in frigora septentrionemque uergentibus
inmansueta ingenia sunt, ut ait poeta,

suoque simillima caelo.

XVI. Animalia, inquit, generosissima habentur, quibus mul- 1
tum inest irae. errat qui ea in exemplum hominis adducit, quibus
pro ratione est inpetus: homini pro inpetu ratio est. sed ne illis
quidem omnibus idem prodest: iracundia leones adiuuat, pauor
ceruos, accipitrem inpetus, columbam fuga. quid, quod ne illud 2
quidem uerum est, optima animalia esse iracundissima? feras putem,
quibus ex raptu alimenta sunt, meliores quo iratiores. patientiam
laudauerim boum et equorum frenos sequentium. quid est autem
cur hominem ad tam infelicia exempla reuoces, cum habeas
mundum deumque, quem ex omnibus animalibus ut solus imitetur,
solus intellegit? simplicissimi, inquit, omnium habentur iracundi. 3
fraudulentis enim et uersutis conparantur et simplices uidentur,
quia expositi sunt. quos quidem non simplices dixerim, sed in-
cautos. stultis, luxuriosis nepotibusque hoc nomen inponimus et
omnibus uitiis parum callidis.

XVII. Orator, inquit, iratus aliquando melior est. immo 1
imitatus iratum. nam et histriones in pronuntiando non irati
populum mouent, sed iratum bene agentes: et apud iudices ita-
que et in contione et ubicumque alieni animi ad nostrum arbitrium
agendi sunt, modo iram, modo metum, modo misericordiam ut
aliis incutiamus, ipsi simulabimus, et saepe id quod ueri adfectus
non effecissent, efficiet imitatio adfectuum. languidus, inquit, 2
animus est, qui ira caret. uerum est, si nihil habet ira ualentius.
nec latronem oportet esse nec praedam, nec misericordem nec
crudelem. illius nimis mollis animus, huius nimis durus est:

---

4 pǫta (o *supra*) 5 suoq; (o *in ras.*) 7 adducit *non* abducit *cod.* 8 impetus impetu 10 illud (d *ex* t *corr.*) 13 boum *deteriores*: bonum
19 imponim' (*fuit* inp) 23 apud (d *corr.*) 26 incutiamus *ceteri*: incutimus semulabim' *sed* semul *in ras.* affectus (*prior* f *corr.*)
27 efficiet *Koch*: effecit *cod. sed futurum uidetur necessarium esse propter* simulabimus; *coniunctum cum eo* effecisset *defenditur simili loco Quint.* 1, 1, 18 maiora tamen aliqua puer discet ipso illo anno quo minora didicisset
affectuū (*prior* f *corr.*) 29 praedam *Muretus*: prędonem

temperatus sit sapiens et ad res fortius agendas non iram, sed uim adhibeat.

1 XVIII. Quoniam quae de ira quaeruntur tractauimus, accedamus ad remedia eius. duo autem, ut opinor, sunt: ne incidamus in iram et ne in ira peccemus. ut in corporum cura alia de tuenda ualetudine, alia de restituenda praecepta sunt, ita aliter iram debemus repellere, aliter conpescere. ut uitemus, quaedam ad uniuersam uitam pertinentia praecipientur. ea in educationem et in sequentia tempora diuidentur.

2 Educatio maximam diligentiam plurimumque profuturam desiderat. facile est enim teneros adhuc animos conponere, difficulter reciduntur uitia, quae nobiscum creuerunt.

1 XIX. Oportunissima ad iracundiam feruidi animi natura est
nam cum elementa sint quattuor, ignis, aquae, aëris, terrae,
potestates pares his sunt, feruida, frigida, arida atque umida. et
locorum itaque et animalium et corporum et morum uarietates
mixtura elementorum facit et proinde aliquo magis incumbunt
ingenia, prout alicuius elementi maior uis abundauit. inde quasdam
umidas uocamus aridasque regiones et calidas et frigidas. eadem
2 animalium hominumque discrimina sunt: refert quantum quisque
umidi in se calidique contineat. cuius in illo elementi portio praeualebit, inde mores erunt. iracundos feruida animi natura faciet:
est enim actuosus et pertinax ignis. frigidi mixtura timidos facit:
3 pigrum est enim contractumque frigus. uolunt itaque quidam ex
nostris iram in pectore moueri efferuescente circa cor sanguine.
causa cur hic potissimum adsignetur irae locus non alia est, quam
4 quod in toto corpore calidissimum pectus est. quibus umidi plus
inest, eorum paulatim crescit ira, quia non est paratus illis calor,
sed motu adquiritur. itaque puerorum feminarumque irae acres

---

6 d' tuenda (d' *in ras.*) 7 conpescere. ut uitemus, quaedam *Maduig interpunxit, uulgo* conpescere, ut uitemus. quaedam 13 Oppportunissima 15 potes states (*prior* s, *quae est in fine uersus, deleta*) ^{h}umida 17 mixtura (*ras. post* i *in fine uersus*) aliquo *Maduig*: inaliquos 19 ^{h}umidas 21 ^{h}umidi calidiq; (*fuit* call) 23 facit *cum Gertzio uidetur esse delendum* 25 pectore* moueri efferuescente *deteriores*: efferuescenti sanguine (san *in ras.*) 27 humidi (*fuit* umidi) 29 acquiritur (c *ex* d *corr.*) ire (e *corr.*)

magis quam graues sunt leuioresque dum incipiunt. siccis aetatibus
uehemens robustaque ira est, sed sine incremento, non multum
sibi adiciens, quia inclinatum calorem frigus insequitur. senes diffi-
ciles et queruli sunt, ut aegri et conualescentes et quorum aut
lassitudine aut detractione sanguinis exhaustus est calor. in eadem 5
causa sunt siti fameque tabidi et quibus exangue corpus est
maligneque alitur et deficit. uinum incendit iras, quia calorem
auget. pro cuiusque natura quidam ebrii efferuescunt, quidam
saucii. neque ulla alia causa est, cur iracundissimi sint flaui rubentes-
que, quibus talis natura color est, qualis fieri ceteris inter iram
solet. mobilis enim illis agitatusque sanguis est.

XX. Sed quemadmodum natura quosdam procliues in iram 1
facit, ita multae incidunt causae, quae idem possint quod natura.
alios morbus aut iniuria corporum in hoc perduxit, alios labor aut
continua peruigilia noctesque sollicitae et desideria amoresque.
quidquid aliud aut corpori nocuit aut animo, aegram mentem in
querellas parat. sed omnia ista initia causaeque sunt. plurimum 2
potest consuetudo, quae si grauis est, alit uitium. naturam quidem
mutare difficile est, nec licet semel mixta nascentium elementa
conuertere. sed in hoc nosse profuerit, ut calentibus ingeniis sub-
trahas uinum, quod pueris Plato negandum putat et ignem uetat
igne incitari. nec cibis quidem inplendi sunt. distendentur enim
corpora et animi cum corpore tumescent. labor illos citra lassi- 3
tudinem exerceat, ut minuatur, non ut consumatur calor nimius-
que ille feruor despumet. lusus quoque proderunt. modica enim

---

1 graue^s ętatib; siccis aetatibus *uerum esse nequit, quoniam in insequentibus siccitas non solum ad aetatem aliquam refertur; itaque cum m.* 3 *in margine adscripserit* siccitas, *uide ne legendum sit* siccitatibus *paulo audaciore usu pluralis, ut apud Minucium Felicem* 36, 8 fortitudo enim in infirmitatibus roboratur; *olim conieceram* sicci plus habentibus 2 robustaq; (ro *corr.*) est (*corr.*) 4 quęruli 6 tabidi *Gertz*: rabidi 8 auget pro cuiusque natura. quidam *uulgo, interpunctionem emendauit Gertz* 13 que (e *corr.*)
14 labor aut (r aut *in ras.*) 16 qdqd (*corr., fuit* qt. qt) aliud (d *ex* t *corr.*) 17 querelas (as *in ras., fuit ni fallor* las) 18 si grauis est *uix uerum est, magis placeat* si ingrauescit 20 profuerit *Lipsius*: profuit subtrahas (has *in ras.*) 21 plato negandū *cod., item priores editiones,* negandum Plato *Fickert et Haase* 22 ignē (*in margine m. alt.* uetat igne) implendi (m *ex* n *corr.*) sunt *Neapolitana*: sint 23 citra (*in ras.*) 24 exerceat (ea *in ras.*)

4 uoluptas laxat animos et temperat. umidioribus siccioribusque et
rigidis non est ab ira periculum, sed maiora uitia metuenda sunt,
pauor et difficultas et desperatio et suspiciones. mollienda itaque
fouendaque talia ingenia et in laetitiam euocanda sunt. et quia
aliis contra iram, aliis contra tristitiam remediis utendum est nec
dissimillimis tantum ista, sed contrariis curanda sunt, semper ei
occurremus quod increuerit.

1 XXI. Plurimum, inquam, proderit pueros statim salubriter
institui, difficile autem regimen est, quia dare debemus operam,
2 ne aut iram in illis nutriamus aut indolem retundamus. diligenti
obseruatione res indiget. utrumque enim et quod extollendum et
quod deprimendum est, similibus alitur. facile autem etiam ad-
3 tendentem similia decipiunt. crescit licentia spiritus, seruitute
comminuitur. adsurgit, si laudatur, et in spem sui bonam adduci-
tur, sed eadem ista insolentiam et iracundiam generant: itaque
sic inter utrumque regendus est, ut modo frenis utamur, modo
4 stimulis. nihil humile, nihil seruile patiatur. numquam illi necesse
sit rogare suppliciter nec prosit rogasse, potius causae suae et
5 prioribus factis et bonis in futurum promissis donetur. in certa-
minibus aequalium nec ringi illum patiamur nec irasci. demus
operam, ut familiaris sit iis, cum quibus contendere solet, ut in
certamine adsuescat non nocere uelle, sed uincere. quotiens supera-
uerit et dignum aliquid laude fecerit, attolli, non gestire patiamur.
gaudium enim exultatio, exultationem tumor et nimia aestimatio
6 sui sequitur. dabimus aliquod laxamentum, in desidiam uero otium-
que non resoluemus et procul a contactu deliciarum retinebimus.
nihil enim magis facit iracundos quam educatio mollis et blanda:
ideo unicis quo plus indulgetur, pupillisque quo plus licet, corruptior
animus est. non resistet offensis cui nihil unquam negatum est,
cuius lacrimas sollicita semper mater apstersit, cui de paedagogo
7 satisfactum est. non uides, ut maiorem quamque fortunam maior
ira comitetur? in diuitibus et nobilibus et magistratibus praecipue

1 humidiorib; (*totum in ras.*) 13 crescit *unus deteriorum*: crescet 14 assurgit (*prior* s *corr.*) 15 itaque sic *cod.*, sic itaque *uulgo* 20 ringi *Koch*: uinci *cod.*, *quod nullo pacto uoci irasci opponere licet*; *neque prohibere poterant praeceptores quominus in certaminibus illis alteruter aequalium uinceret* 21 familiari[s] 22 assuescat (*prior* s *corr.*) 26 contactu *deteriores*: c̄tractu 30 abstersit

apparet, cum quidquid leue et inane in animo erat, secunda se
aura sustulit. felicitas iracundiam nutrit, ubi aures superbas adsen-
tatorum turba circumstetit: tibi enim ille respondeat? non pro
fastigio te tuo metiris: ipse te proicis. et alia quibus uix sanae
et ab initio bene fundatae mentes restiterint. longe itaque ab 8
adsentatione pueritia remouenda est. audiat uerum et timeat in-
terim, uereatur semper. maioribus adsurgat. nihil per iracundiam
exoret. quod flenti negatum fuerit, quieto offeratur. et diuitias
parentium in conspectu habeat, non in usu. exprobrentur illi
perperam facta. pertinebit ad rem praeceptores paedagogosque 9
pueris placidos dari. proximis adplicatur omne quod tenerum est
et in eorum similitudinem crescit. nutricum et paedagogorum
rettulere mox adulescentium mores. apud Platonem educatus puer 10
cum ad parentes relatus uociferantem uideret patrem, numquam,
inquit, hoc apud Platonem uidi. non dubito quin citius patrem
imitatus sit quam Platonem. tenuis ante omnia uictus *sit* et non 11
pretiosa uestis et similis cultus cum aequalibus: non irascetur ali-
quem sibi conparari quem ab initio multis parem feceris.

XXII. Sed haec ad liberos nostros pertinent: in nobis quidem 1
sors nascendi et educatio nec uitii locum nec iam praecepti habet.
sequentia ordinanda sunt. contra primas itaque causas pugnare 2
debemus: causa autem iracundiae opinio iniuriae est; cui non
facile credendum est. ne apertis quidem manifestisque statim
accedendum. quaedam enim falsa ueri speciem ferunt. dandum 3
semper est tempus: ueritatem dies aperit. ne sint aures crimi-
nantibus faciles: hoc humanae naturae uitium suspectum notum-
que nobis sit, quod quae inuiti audimus, libenter credimus et ante-
quam iudicemus, irascimur. quid, quod non criminationibus tantum, 4
sed suspicionibus inpellimur et ex uoltu risuque alieno peiora
interpretati innocentibus irascimur? itaque agenda est contra se
causa absentis et in suspenso ira retinenda. potest enim poena
dilata exigi, non potest exacta reuocari.

---

1 quidquid (*prior* d *corr.*) secūda (ūda *in ras.*) 2 assentatorum (*prior* s *corr.*) 5 restiterint *Muretus*: restiterunt 6 assentatione (*prior* s *corr.*) 7 adsugat (r *m. pr.*) 11 applicatur (*prior* p *corr.*) 13 rettulere (*totum in ras.*) adulescentium *Haupt*: inadolescentiā (o *corr.*) 16 sit *addidit Haase* 24 adcedendū falsa ueri (sa ueri *in ras.*) 27 quodq; 31 pęna

1 XXIII. Notus est ille tyrannicida qui inperfecto opere
conprehensus et ab Hippia tortus, ut conscios indicaret, circum-
stantes amicos tyranni nominauit quibusque maxime caram salutem
eius sciebat. et cum ille singulos, ut nominati erant, occidi
iussisset, interroganti, ecquis superesset, tu, inquit, solus: neminem
enim alium cui carus esses reliqui. effecit ira, ut tyrannus ty-
rannicidae manus adcommodaret et praesidia sua gladio suo caede-
2 ret. quanto animosius Alexander? qui cum legisset epistulam
matris, qua admonebatur, ut a ueneno Philippi medici caueret,
3 acceptam potionem non deterritus bibit. plus sibi de amico suo
credidit. dignus fuit qui innocentem haberet, dignus qui faceret.
hoc eo magis in Alexandro laudo, quia nemo tam obnoxius irae
fuit. quo rarior autem moderatio in regibus, hoc laudanda magis
4 est. fecit hoc et C. Caesar ille qui uictoria ciuili clementissime
usus est. cum scrinia deprendisset epistularum ad Cn. Pompeium
missarum ab iis qui uidebantur aut in diuersis aut in neutris
fuisse partibus, conbussit. quamuis moderate soleret irasci, maluit
tamen non posse. gratissimum putauit genus ueniae nescire, quid
quisque peccasset.

1 XXIV. Plurimum mali credulitas facit. saepe ne audiendum
quidem est, quoniam in quibusdam rebus satius est decipi quam
diffidere. tollenda ex animo suspicio et coniectura, fallacissima
inritamenta. ille me parum humane salutauit. ille osculo meo
non adhaesit. ille inchoatum sermonem cito abrupit. ille ad
2 cenam non uocauit. illius uoltus auersior uisus est. non deerit
suspicioni argumentatio: simplicitate opus est et benigna rerum
aestimatione. nihil nisi quod in oculos incurret manifestumque
erit credamus, et quotiens suspicio nostra uana apparuerit,

---

2 hippia tort' (pia tort' *in ras.*) 5 interroganti *Maduig*: intrrogauit etquis (panquis *suprascr. m. rec.*) tu inquit (*in marg. addidit m. rec.* solus neminē enī aliū cui car' esses reliqui) 7 accommodaret *memorabili exemplo pro* commodaret, *quod Muretus praetulit, cf. de ira* 3, 11, 4 qui uellent manus ei commodare; 3, 12, 2 an manum alteri commodauerit; *epp.* 8, 6 uocem et manum commodarem; *epp.* 70, 8 non commodabit poenae suae manum; *praeterea epp.* 24, 21; 33, 9; *quaestt. natt.* 2, 9, 2; *dicendum tamen est non multum differre epp.* 88, 18 ceteros uoluptatibus nostris ingenia adcommodantes sua *et epp.* 113, 3 si mihi adcommodaueris subtilitatem et intentionem tuam 8 epistolam (o *corr.*) 13 rarior *Pincianus*: maior 14 G. Cesar 17 partib; (ib; *corr.*) combussit 25 nō (ō *in ras.*) uultus

obiurgemus credulitatem. haec enim castigatio consuetudinem efficiet non facile credendi.

XXV. Inde et illud sequitur, ut minimis sordidissimisque 1
rebus non exacerbemur. parum agilis est puer aut tepidior aqua
poturo aut turbatus torus aut mensa neglegentius posita: ad ista
concitari insania est. aeger et infelicis ualetudinis est quem leuis
aura contraxit, adfecti oculi quos candida uestis obturbauit, dissolutus deliciis cuius latus alieno labore condoluit. Mindyridem 2
aiunt fuisse ex Sybaritarum ciuitate. qui cum uidisset fodientem
et altius rastrum adleuantem, lassum se fieri questus uetuit illum
opus in conspectu suo facere. idem habere se peius questus est,
quod foliis rosae duplicatis incubuisset. ubi animum simul et 3
corpus uoluptates corrupere, nihil tolerabile uidetur, non quia dura,
sed quia mollis patitur. quid est enim, cur tussis alicuius aut
sternutamentum aut musca parum curiose fugata in rabiem agat
aut obuersatus canis aut clauis neglegentis serui manibus elapsa?
feret iste aequo animo ciuile conuicium et ingesta in contione 4
curiaue maledicta, cuius aures tracti subsellii stridor offendit?
perpetietur hic famem et aestiuae expeditionis sitim, qui puero
male diluenti niuem irascitur? nulla itaque res magis iracundiam
alit quam luxuria intemperans et inpatiens: dure tractandus animus est, ut ictum non sentiat nisi grauem.

XXVI. Irascimur aut iis, a quibus ne accipere quidem in- 1
iuriam potuimus, aut iis, a quibus accipere iniuriam potuimus.
ex prioribus quaedam sine sensu sunt, ut liber, quem minutioribus 2
litteris scriptum saepe proiecimus et mendosum lacerauimus, ut
uestimenta, quae, quia displicebant, scidimus. his irasci quam
stultum est, quae iram nostram nec meruerunt nec sentiunt? sed 3
offendunt nos uidelicet qui illa fecerunt. primum saepe antequam
hoc apud nos distinguamus irascimur. deinde fortasse ipsi quoque
artifices excusationes iustas adferent. alius non potuit melius

---

1 castigasṭigạtio 3 illud (d *corr.*) 4 tepidior aqua (or a *in ras.*) 5 turbatus thor' (thor' *in ras.*) 6 eger ualitudinis (i *prima corr.*) 7 affecti (*prior* f *corr.*) obturbauit *Müller*: obturbat 10 alleuantem (*prior* l *corr.*) 11 idem habere sę peius *Maduig*, idem *iam Muretus*: bilē habere sępius (bilē *corr. in ras.*) 12 rose (e *corr.*) 14 cur tussis (cur t *in ras.*) 17 iste (i *corr.*) 19 ęstiue (e *corr.*) 23 ne accipere quidem *cod.*, nec accipere *uulgo* 30 aput 31 afferent

facere quam fecit, nec ad tuam contumeliam parum didicit. alius
non in hoc ut te offenderet fecit. ad ultimum quid est dementius
4 quam bilem in homines collectam in res effundere? atqui ut his
irasci dementis est, quae anima carent, sic mutis animalibus, quae
nullam iniuriam nobis faciunt, quia uelle non possunt: non est
enim iniuria nisi a consilio profecta. nocere itaque nobis possunt
5 ut ferrum aut lapis, iniuriam quidem facere non possunt. atqui
contemni se quidam putant, ubi iidem equi obsequentes alteri
equiti, alteri contumaces sunt, tamquam iudicio, non consuetudine
6 et arte tractandi quaedam quibusdam subiectiora sint. atqui ut
his irasci stultum est, ita pueris et non multum a puerorum
prudentia distantibus. omnia enim ista peccata apud aequum
iudicem pro innocentia habent inprudentiam.

1 XXVII. Quaedam sunt quae nocere non possunt nullamque
uim nisi beneficam et salutarem habent, ut di inmortales, qui nec
uolunt obesse nec possunt. natura enim illis mitis et placida est,
2 tam longe remota ab aliena iniuria quam a sua. dementes itaque
et ignari ueritatis illis inputant saeuitiam maris, inmodicos imbres,
pertinaciam hiemis, cum interim nihil horum quae nobis nocent
prosuntque ad nos proprie derigatur. non enim nos causa mundo
sumus hiemem aestatemque referendi: suas ista leges habent,
quibus diuina exercentur. nimis nos suspicimus, si digni nobis
uidemur propter quos tanta moueantur. nihil ergo horum in
3 nostram iniuriam fit, immo contra nihil non ad salutem. quaedam
esse diximus quae nocere non possint, quaedam quae nolint. in
iis erunt boni magistratus parentesque et praeceptores et iudices,
quorum castigatio sic accipienda est quomodo scalpellum et abs-
4 tinentia et alia quae profutura torquent. adfecti sumus poena:
succurrat non tantum quid patiamur, sed quid fecerimus, in con-

---

3 bilem (b *corr.*) atqui (t *corr.*) 4 que (e *corr.*) 7 atq (*corr. ex* adq) 8 contēpni idem (i *corr.*) obsequentes (ob *in ras.*, *uidetur ante* post *fuisse*, p *certe apparet initio*) 9 contumace[s] tanquā 12 apud (d *in* t *corr.*) 14 possunt *ceteri*: possint 15 dii immortales (i im *corr.*) 20 derigantur *cod.*, dirigatur *alii* 22 ui diuina *Maduig*, *sed* diuina *non est cur offendat, modo* quibus *paulo benigniore interpretatione ita explicemus* nempe eas quibus 23 quo[s] ergo (*in ras.*) 25 nollint (*prior* l *del.*) 28 affecti pęna

silium de uita nostra mittamur: si modo uerum ipsi nobis dicere uoluerimus, pluris litem nostram aestimabimus.

XXVIII. Si uolumus aequi rerum omnium iudices esse, hoc 1
primum nobis persuadeamus, neminem nostrum esse sine culpa. hinc enim maxima indignatio oritur: nihil peccaui et nihil feci. immo nihil fateris. indignamur aliqua admonitione aut coercitione nos castigatos, cum illo ipso tempore peccemus, quo adicimus
malefactis adrogantiam et contumaciam. quis est iste qui se 2
profitetur omnibus legibus innocentem? ut hoc ita sit, quam angusta innocentia est ad legem bonum esse? quanto latius officiorum patet quam iuris regula? quam multa pietas, humanitas, liberalitas, iustitia, fides exigunt, quae omnia extra publicas tabulas
sunt? sed ne ad illam quidem artissimam innocentiae formulam 3
praestare nos possumus: alia fecimus, alia cogitauimus, alia optauimus, aliis fauimus, in quibusdam innocentes sumus, quia non
successit. hoc cogitantes aequiores simus delinquentibus, credamus 4
obiurgantibus: utique nobis ne irascamur (cui enim non, si nobis quoque?), minime dis. non enim illorum, sed lege mortalitatis patimur quidquid incommodi accidit. at morbi doloresque incurrunt. utique aliquo defungendum est domicilium putre sortitis. dicetur aliquis male de te locutus: cogita an prior feceris, cogita
de quam multis loquaris. cogitemus, inquam, alios non facere 5
iniuriam, sed reponere, alios pro nobis facere, alios coactos facere, alios ignorantes, etiam eos qui uolentes scientesque faciunt, ex iniuria nostra non ipsam iniuriam petere: aut dulcedine urbanitatis prolapsus est, aut fecit aliquid, non ut nobis obesset, sed quia
consequi ipse non poterat, nisi nos repulisset. saepe adulatio, 6
dum blanditur, offendit. quisquis ad se rettulerit, quotiens ipse in suspicionem falsam inciderit, quam multis officiis suis fortuna speciem iniuriae induerit, quam multos post odium amare coeperit, poterit non statim irasci, utique si sibi tacitus ad singula quibus

---

5 oritur. Nihil *uulgo*; *interpunctionem correxit Gertz* 6 āmonitione (ā *corr.*) 7 quo *Neapolitana*: quod *cod.*; *Haase* tempore *delendum censet* 8 arrogantiā (*prior* r *corr.*) 12 liberalita[s] (a[s] *corr.*) tabula[s] sunt 14 nos (s *corr.*) 18 diis 19 at (*corr.*) 20 utique aliquo defungendum *Maduig*: utiq; aliquod fugiendū (ti *corr.*) 23 ꝓnob *cod.*, *h. e.* pro nobis, *ut Muretus scripserat et Haase reposuit iure, etsi uituperatus a Gertzio*; *hoc enim dicit, aliquando contra nos facta opinamur, quae quis pro nobis facere sibi uisus est*

7 offenditur dixerit: haec et ipse commisi. sed ubi tam aequum
iudicem inuenies? is qui nullius non uxorem concupiscit et satis
iustas causas putat amandi, quod aliena est, idem uxorem suam
adspici non uult. et fidei acerrimus exactor est perfidus. et
mendacia persequitur ipse periurus. et litem sibi inferri aegerrime
calumniator patitur. pudicitiam seruulorum suorum adtemptari
8 non uult qui non pepercit suae. aliena uitia in oculis habemus,
a tergo nostra sunt: inde est, quod tempestiua filii conuiuia
pater deterior filio castigat et nihil alienae luxuriae ignoscit qui
nihil suae negauit et homicidae tyrannus irascitur et punit furta
sacrilegus. magna pars hominum est quae non peccatis irascitur,
sed peccantibus. faciet nos moderatiores respectus nostri, si
consuluerimus nos: numquid et ipsi aliquid tale commisimus?
numquid sic errauimus? expeditne nobis ista damnare?

1 XXIX. Maximum remedium irae mora est. hoc ab illa pete
initio, non ut ignoscat, sed ut iudicet. graues habet inpetus
primos: desinet, si expectat. nec uniuersam illam temptaueris
2 tollere: tota uincetur, dum partibus carpitur. ex his quae nos
offendunt, alia renuntiantur nobis, alia ipsi audimus aut uidemus.
de iis quae narrata sunt, non debemus cito credere: multi
mentiuntur ut decipiant, multi, quia decepti sunt. alius crimi-
natione gratiam captat et fingit iniuriam, ut uideatur doluisse
factam. est aliquis malignus et qui amicitias cohaerentis diducere
uelit. est [suspicax] et qui spectare ludos cupiat et ex longin-
3 quo tutoque speculetur quos conlisit. de paruola summa iudi-
caturo tibi res sine teste non probaretur, testis sine iureiurando
non ualeret. utrique parti dares actionem, dares tempus, non
semel audires. magis enim ueritas elucet quo saepius ad manum
uenit. amicum condemnas de praesentibus? antequam audias,
antequam interroges, antequam illi aut accusatorem suum nosse
liceat aut crimen, irasceris? iam enim, iam quid utrimque dice-
4 retur audisti? hic ipse qui ad te detulit, desinet dicere, si probare

---

4 aspici 5 egerrime (e *prim. corr.*) 6 attemptari (*prima* t *corr.*) 8 a tergo (a t *in ras.*) 13 aliqd (d *ex* t *corr.*) 15 ire (*corr.*) 16 graues habet inpetus primos, *quae in codice post* tollere (18) *leguntur, huc reuocauit Gertz* 18 dum (*in ras.*) 24 suspicax *seclusit Haase*, supprocax *coniecit Lipsius* 25 paruola (o *in* u *corr.*) 26 siñ teste (ñ *in ras.*) 28 elucet (e *prior corr.*) 31 quid *addidit Curio, sed malim altero* iam *deleto* iam enim quid

debuerit. non est, inquit, quod me protrahas, ego productus
negabo. alioqui nihil umquam tibi dicam. eodem tempore et
instigat et ipse se certamini pugnaeque subtrahit. qui dicere tibi
nisi clam non uult, paene non dicit. quid est iniquius quam
secreto credere, palam irasci?

XXX. Quorundam ipsi testes sumus. in his naturam ex- 1
cutiemus uoluntatemque facientium. puer est: aetati donetur.
nescit an peccet. pater est: aut tantum profuit, ut illi etiam in-
iuriae ius sit, aut fortasse ipsum hoc meritum eius est quo
offendimur. mulier est: errat. iussus est: necessitati quis nisi
iniquus suscenset? laesus est: non est iniuria pati quod prior
feceris. iudex est: plus credas illius sententiae quam tuae. rex
est: si nocentem punit, cede iustitiae, si innocentem, cede fortunae.
mutum animal est aut simile muto: imitaris illud, si irasceris. 2
morbus est aut calamitas: leuius transiliet sustinentem. deus est:
tam perdis operam cum illi irasceris, quam cum illum alteri
precaris iratum. bonus uir est qui iniuriam fecit: noli credere.
malus: noli mirari, dabit poenas alteri quas debet tibi, et iam
sibi dedit qui peccauit.

XXXI. Duo sunt, ut dixi, quae iracundiam concitant: 1
primum, si iniuriam uidemur accepisse. de hoc satis dictum est.
deinde, si iniqua accepisse. de hoc dicendum est. iniqua quaedam
iudicant homines, quia pati non debuerint, quaedam, quia non
sperauerint. indigna putamus quae inopinata sunt. itaque maxime 2
commouent quae contra spem expectationemque euenerunt. nec
aliud est quare in domesticis minima offendant, in amicis iniuriam
uocemus neglegentiam. quomodo ergo, inquit, inimicorum nos 3
iniuriae mouent? quia non expectauimus illas aut certe non
tantas. hoc efficit amor nostri nimius. inuiolatos nos etiam
inimicis iudicamus esse debere. regis quisque intra se animum
habet, ut licentiam sibi dari uelit, in se nolit. aut ignorantia ita- 4
que nos aut insolentia iracundos facit. ignorantia rerum: quid
enim mirum est malos mala facinora edere? quid noui est, si
inimicus nocet, amicus offendit, filius labitur, seruus peccat?

---

2 dicam* (*ras. fortasse puncti*) 11 iniquus (quus *in ras.*) 18 pęnas
20 concitant *plerique*: cōcitent (ci *corr.*) 22 iniqua accepisse *Michaelis*:
iniq; accepisse 26 aliud (d *corr.*)

turpissimam aiebat Fabius imperatori excusationem esse: non putaui. ego turpissimam homini puto. omnia puta, expecta:
5 etiam in bonis moribus aliquid existet asperius. fert humana natura insidiosos animos, fert ingratos, fert cupidos, fert inpios. cum de unius moribus iudicabis, de publicis cogita. ubi maxime gaudebis, maxime metue. ubi tranquilla tibi omnia uidentur, ibi nocitura non desunt sed quiescunt. semper futurum aliquid quod te offendat existima. gubernator numquam ita totos sinus securus explicuit, ut non expedite ad contrahendum armamenta
6 disponeret. illud ante omnia cogita, foedam esse et execrabilem uim nocendi et alienissimam homini, cuius beneficio etiam saeua mansuescunt. adspice taurorum iugo colla submissa et elephantorum pueris pariter ac feminis persultantibus terga inpune calcata et repentis inter pocula sinusque innoxio lapsu dracones et intra domum ursorum leonumque ora placida tractantibus adulantisque
7 dominum feras: pudebit cum animalibus permutasse mores. nefas est nocere patriae: ergo ciui quoque, nam hic pars patriae est. sanctae partes sunt, si uniuersum uenerabile est. ergo et homini, nam hic in maiore tibi urbe ciuis est. quid si nocere uelint manus pedibus? manibus oculi? ut omnia inter se membra consentiunt, quia singula seruari totius interest, ita homines singulis parcent, quia ad coetum geniti sunt. salua autem esse societas
8 nisi custodia et amore partium non potest. ne uiperas quidem et natrices, et si qua morsu aut ictu nocent, effligeremus, si ut reliqua mansuefacere possemus aut efficere, ne nobis aliisue periculo essent. ergo ne homini quidem nocebimus, quia peccauit, sed ne peccet, nec umquam ad praeteritum, sed ad futurum poena referetur. non enim irascitur, sed cauet. nam si puniendus est cuicumque prauum maleficumque ingenium est, poena neminem excipiet.
1 XXXII. At enim ira habet aliquam uoluptatem et dulce est dolorem reddere. minime: non enim ut in beneficiis honestum est merita meritis repensare, ita iniurias iniuriis. illic uinci turpe

---

3 exsistet 4 impios 6 metue *Gertz*: metues 10 fędam 12 aspice taurorum *Haase*: elephantorum summissa elephantorum *Haase*: taurorum 13 persul * tantib; impune 15 leonūq; (q; *in ras.*) 22 cętū 23 uipera[s] qde ([s]qdem *in ras.*) 24 ut reliqua *deteriorum unus et editiones*: in reliquam 25 aliiue (s above) (s *ante* ue *del.*) 29 excipiet (t *corr.*) 32 repēsare (ēsare *in ras.*)

est, hic uincere. humanum uerbum est et quidem pro iusto
receptum [ultio et] talio. non multum differt iniuria nisi ordine:
qui dolorem regerit tantum excusatius peccat. M. Catonem 2
[ignorans] in balineo quidam percussit inprudens. quis enim illi
sciens faceret iniuriam? postea satisfacienti Cato, non memini,
inquit, me percussum. melius putauit non agnoscere quam uin-
dicare. nihil, inquis, illi post tantam petulantiam mali factum 3
est? immo multum boni: coepit Catonem nosse. magni animi
est iniurias despicere. ultionis contumeliosissimum genus est non
esse uisum dignum, ex quo peteretur ultio. multi leues iniurias
altius sibi demisere, dum uindicant: ille magnus et nobilis, qui
more magnae ferae latratus minutorum canum securus exaudit.

XXXIII. Minus, inquit, contemnemur, si uindicauerimus in- 1
iuriam. si tamquam ad remedium uenimus, sine ira ueniamus,
non quasi dulce sit uindicari, sed quasi utile. saepe autem satius
fuit dissimulare, quam ulcisci. potentiorum iniuriae hilari uoltu,
non patienter tantum ferendae sunt. facient iterum, si se fecisse
crediderint. hoc habent pessimum animi magna fortuna insolentes:
quos laeserunt et oderunt. notissima uox est eius qui in cultu 2
regum consenuerat. cum illum quidam interrogaret, quomodo
rarissimam rem in aula consecutus esset, senectutem, iniurias,
inquit, accipiendo et gratias agendo. saepe adeo iniuriam uindi-
care non expedit, ut ne fateri quidem expediat. C. Caesar Pastoris 3
splendidi equitis Romani filium cum in custodia habuisset munditiis
eius et cultioribus capillis offensus, rogante patre ut salutem sibi
filii concederet, quasi de supplicio admonitus duci protinus iussit.
ne tamen omnia inhumane faceret aduersum patrem, ad cenam
illum eo die inuitauit. uenit Pastor uoltu nihil exprobrante. 4
propinauit illi Caesar heminam et posuit illi custodem. perdurauit
miser, non aliter quam si filii sanguinem biberet. unguentum et
coronas misit et obseruare iussit an sumeret: sumpsit. eo die,
quo filium extulerat, immo quo non extulerat, iacebat conuiua

---

1 humanum *Maduig*: inhumanum 2 ultioet *seclusit Haase* differt iniuria *Gertz*: differt *omisso* iniuria 4 ignorans *omisit E*[2] bal∗neo, *fuit* balineo 8 cępit 9 dispicere (*prior* i *corr. in* e) 12 canum *plerique*: ciuiū 13 contēpnemur 16 uultu 22 uindicare *cod. et editores priores*, uindicari *Fickert et Haase* 26 cōcederet (cō *in ras.*) ammonitus (am *corr.*) 28 uultu

centesimus et potiones uix honestas natalibus liberorum podagricus senex hauriebat, cum interim non lacrimam emisit, non dolorem aliquo signo erumpere passus est. cenauit tamquam pro filio
5 exorasset. quaeris, quare? habebat alterum. quid ille Priamus? non dissimulauit iram et regis genua complexus est? funestam perfusamque cruore fili manum ad os suum retulit, cenauit? sed tamen sine unguento, sine coronis, et illum hostis saeuissimus multis solaciis, ut cibum caperet, hortatus est, non ut pocula
6 ingentia super caput posito custode siccaret. contempsisset tyrannum pater, si sibi timuisset: nunc iram conpescuit pietas. dignus fuit cui permitteret a conuiuio ad ossa fili legenda discedere. ne hoc quidem permisit benignus interim et comis adulescens: propinationibus senem crebris, ut cura leniretur, admonens lacessebat. contra ille se laetum et oblitum, quid eo actum esset die, praestitit. perierat alter filius, si carnifici conuiua non placuisset.

1 XXXIV. Ergo ira abstinendum est, siue par est qui lacessendus est siue superior siue inferior. cum pare contendere anceps est, cum superiore furiosum, cum inferiore sordidum. pusilli hominis et miseri est repetere mordentem. mures formicaeque, si manum admoueris, ora conuertunt, inbecillia se laedi putant, si
2 tanguntur. faciet nos mitiores, si cogitauerimus, quid aliquando nobis profuerit ille cui irascimur, et meritis offensa redimetur. illud quoque occurrat, quantum nobis commendationis allatura sit
3 clementiae fama, quam multos uenia amicos utiles fecerit. ne irascamur inimicorum et hostium liberis, inter Sullanae crudelitatis exempla est, quod a republica liberos proscriptorum submouit:
4 nihil est iniquius quam aliquem heredem paterni odii fieri. cogitemus, quotiens ad ignoscendum difficiles erimus, an expediat nobis omnes inexorabiles esse. quam saepe ueniam qui negauit petiit? quam saepe eius pedibus aduolutus est, quem a suis reppulit? quid est gloriosius quam iram amicitia mutare? quos populus

---

4 quare (are *corr.*) 6 filii 9 contempsisset tyrannum pater *Maduig*: contempsisset romanū patrem 11 a conuiuio (*post* a *ras.*) filii (*alterum* i *a corr. add.*) 12 adolescens (o *corr.*) 13 lenitur (re *m. pr.*) 15 perierat E^2: periret (ret *corr.*) n̄placuisset 19 hominis et miseri est *cod. et edd. usque ad Fickertum et Haasium, qui* hominis est et miseri *scripserunt* 20 ledi 22 redimetur (tur *in ras.*) 25 liberis, inter *interpunxit Maduig*; *fuit antea* liberis. inter syllane 26 abrepublica 29 petiit *Gertz*: petit

Romanus fideliores habet socios quam quos habuit pertinacissimos hostes? quod hodie esset imperium, nisi salubris prouidentia uictos permiscuisset uictoribus? irascetur aliquis: tu contra beneficiis 5
prouoca. cadit statim simultas ab altera parte deserta. nisi paria non pugnant. si utrimque certa uictoria concurritur: ille est melior qui prior pedem rettulit, uictus est qui uicit. percussit te: recede. referiendo enim et occasionem saepius feriendi dabis et excusationem. non poteris reuelli, cum uoles.

XXXV. Numquid uelit quisquam tam grauiter hostem ferire, 1
ut relinquat manum in uolnere et se ab ictu reuocare non possit? atqui tale ira telum est: uix retrahitur. arma nobis expedita prospicimus, gladium commodum et habilem: non uitabimus inpetus animi hos graues, funerosos et inreuocabiles? ea demum 2
uelocitas placet, quae ubi iussa est uestigium sistit nec ultra destinata procurrit flectique et a cursu ad gradum reduci potest. aegros scimus neruos esse, ubi inuitis nobis mouentur. senex aut infirmi corporis est, qui cum ambulare uult currit: animi motus eos putemus sanissimos ualidissimosque, qui nostro arbitrio ibunt, non suo ferentur. nihil tamen aeque profuerit quam primum 3
intueri deformitatem rei, deinde periculum. non est ullius adfectus facies turbatior. pulcherrima ora foedauit, toruos uoltus ex tranquillissimis reddit.

linquit decor omnis

iratos: et siue amictus illis conpositus est ad legem, trahent uestem omnemque curam sui effundent; siue capillorum natura uel arte iacentium non informis habitus, cum animo inhorrescunt. tumescunt uenae. concutietur crebro spiritu pectus, rabida uocis

---

4 *post* altera *rasura satis magna* paria non 5 si utrimque certa uictoria concurritur *Koch*: sed utrimq; certabit (b *uidetur* u *fuisse*) iraconcurritur
10 uulnere 11 atqui (*in ras.*) 12 et habile 13 impetus animi hos graues (mi hos *in ras.*) animi his graues magis *Neap.* 13 funerosos et *intactum reliqui, quoniam codex habet* funerosos, *ita ut prior* o *possit fuisse* e, sos *autem quantum equidem dispicere potui ipsius primae manus sit. tria adiectiua minus offendent, si* graues *interpunctione artius cum uoce* inpetus *coniungetur.* furiosos et *Neap.* foenere et *Maduig*, funebres et *Haase, nixi illi scriptura primae manus codicis, quae apud Fickertum indicatur*, funeres
15 flectiq et a cursu (q et a *in ras.*) 20 deform i tatem (i *in ras.*) affectus (*prior* f *corr.*) 21 fędauit uultus 24 illis *Gronouius*: illius compositus 25 siue *Gronouius*: si

eruptio colla distendet. tum artus trepidi, inquietae manus, totius
4 corporis fluctuatio. qualem intus putas esse animum, cuius extra
imago tam foeda est? quanto illi intra pectus terribilior uoltus
est, acrior spiritus, intentior inpetus, rupturus se nisi eruperit?
5 quales sunt hostium uel ferarum caede madentium aut ad caedem
euntium adspectus, qualia poetae inferna monstra finxerunt sub-
cincta serpentibus et igneo flatu, quales ad bella excitanda dis-
cordiamque in populos diuidendam pacemque lacerandam taeterri-
mae inferum exeunt: talem nobis iram figuremus, flamma lumina
ardentia, sibilo mugituque et gemitu et stridore et si qua his inuisior
uox est perstrepentem, tela manu utraque quatientem, neque
enim illi se tegere curae est, toruam cruentamque et cicatricosam
et uerberibus suis liuidam, incessus uesani, obfusam multa caligine,
incursitantem, uastantem fugantemque et omnium odio laborantem,
sui maxime, si aliter nocere non possit, terras, maria, caelum
6 ruere cupientem, infestam pariter inuisamque. uel, si uidetur, sit
qualis apud uates nostros est,

sanguineum quatiens dextra Bellona flagellum,
aut scissa gaudens uadit Discordia palla,

aut si qua magis dira facies excogitari diri adfectus potest.

1 XXXVI. Quibusdam, ut ait Sextius, iratis profuit adspexisse
speculum. perturbauit illos tanta mutatio sui. uelut in rem
praesentem adducti non agnouerunt se. et quantulum ex uera
2 deformitate imago illa speculo repercussa reddebat? animus si
ostendi et si in ulla materia perlucere posset, intuentis nos con-
funderet ater maculosusque et aestuans et distortus et tumidus.
nunc quoque tanta deformitas eius est per ossa carnesque et tot
3 inpedimenta effluentis: quid si nudus ostenderetur? speculo
quidem neminem deterritum ab ira credideris: quid. ergo? qui ad
speculum uenerat, ut se mutaret, iam mutauerat. iratis quidem nulla
est formosior effigies quam atrox et horrida qualesque esse etiam

---

2 cui' extra (i' extra *in ras.*) 3 uultus 4 impetus se n^s (*in ras.*) 5 aut ad (t ad *corr.*) 6 poete (*in ras.*) succincta 7 qualis 8 teterrimae *Haase*: deterrime *cod.* deae taeterrimae *Gertz* 13 uęsanis offusam (ff *in ras.*) 15 maria* (s *erasum*) 17 aput 20 affectus (*prior* f *corr.*) 21 aspexisse speculum *in ras.* 26 maculosusq; (; *corr.*) 29 credideris *Maduig*: credis 30 mutaret (mu *corr.*) 31 formosior (sior *corr.*) qualesq; etiam (ee *suprascr. m. pr.*)

uideri uolunt. magis illud uidendum est, quam multis ira per 4
se nocuerit. alii nimio feruore rupere uenas et sanguinem
supra uires elatus clamor egessit et luminum subfudit aciem in
oculos uehementius umor egestus et in morbos aegri reccidere.
nulla celerior ad insaniam uia est. multi itaque continuauerunt 5
irae furorem nec quam expulerant mentem umquam receperunt:
Aiacem in mortem egit furor, in furorem ira. mortem liberis,
egestatem sibi, ruinam domui inprecantur, et irasci se negant non
minus quam insanire furiosi. amicissimis hostes uitandique carissimis,
legum nisi qua nocent inmemores, ad minima mobiles, non
sermone, non officio adiri faciles, per uim omnia gerunt, gladiis
et pugnare parati et incumbere. maximum enim illos malum 6
cepit et omnia exuperans uitia. alia paulatim intrant: repentina
et uniuersa uis huius est. omnis denique alios adfectus sibi
subicit. amorem ardentissimum uincit. transfoderunt itaque amata
corpora et in eorum quos occiderant iacuere conplexibus. auaritiam,
durissimum malum minimeque flexibile, ira calcauit adactam opes
suas spargere et domui rebusque in unum collatis inicere ignem.
quid? non ambitiosus magno aestimata proiecit insignia honoremque
delatum reppulit? nullus adfectus est, in quem non ira
dominetur.

---

2 rupere uenas (*infra* uenas *charta est lacera*, *suprascripsit m. rec.*) 3 suffudit 4 re cidere (*post* re *fuit* c *punctis notata*) 8 irasci se (se *corr.*) 10 immemores minima (a *corr.*) 13 exuperans (ex *corr.*) 14 affectus 16 iacuere (*in ras.*) auaritiam (tiam *in ras.*) 17 minimũq; (mũq: *in ras.*, *fuit* miq;) *cod. unde* minimeque *scripsi, quod est in E*[1] *et Gertz quoque uoluit, quamquam aliquid scrupuli inicit de breu. uit.* 1, 1 minime, *ubi* e *in ras.* 17 adactam *Michaelis, Gertz*: adacta 18 reb; q; (; *in ras.*) 20 affectus

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER V.

AD NOVATVM

DE IRA

LIBER III.

1 I. Quod maxime desiderasti, Nouate, nunc facere temptabimus,
iram excidere animis aut certe refrenare et inpetus eius inhibere.
id aliquando palam aperteque faciendum est, ubi minor uis mali
patitur, aliquando ex occulto, ubi nimium ardet omnique inpedi-
mento exasperatur et crescit. refert quantas uires quamque
integras habeat, utrum reuerberanda et agenda retro sit an cedere
ei debeamus, dum tempestas prima desaeuit, ne remedia ipsa
2 secum ferat. consilium pro moribus cuiusque capiendum erit.
quosdam enim preces uincunt. quidam insultant instantque sum-
missis. quosdam terrendo placabimus. alios obiurgatio, alios con-
fessio, alios pudor coepto deiciet, alios mora, lentum praecipitis
3 mali remedium, ad quod nouissime descendendum est. ceteri enim
adfectus dilationem recipiunt et curari tardius possunt: huius in-
citata et se ipsa rapiens uiolentia non paulatim procedit, sed dum
incipit, tota est. nec aliorum more uitiorum sollicitat animos, sed
abducit et inpotentes sui cupidosque uel communis mali exagitat,
nec in ea tantum in quae destinauit, sed in occurrentia ob iter
4 furit. cetera uitia inpellunt animos: ira praecipitat. etiam si
resistere contra adfectus suos non licet, at certe adfectibus ipsis
licet stare: haec non secus quam fulmina procellaeque et si qua

---

2 impetus 6 reuerberanda *Heusinger*: neuerberanda 9 instantq; (; *corr.*) 11 deiciet *Koch*: deiecit 13 affectus (*prior* f *corr.*) 17 ob iter furit *Müller*, obiter furit *uulgo*: obi ter[r]fuit 18 pręcipitat (*uidetur fuisse* ant) 19 affectus affectibus

alia inreuocabilia sunt, quia non eunt, sed cadunt, uim suam magis
ac magis intendit. alia uitia a ratione, hoc a sanitate desciscit. 5
alia accessus lenes habent et incrementa fallentia: in iram deiectus
animorum est. nulla itaque res urget magis attonita et in uires
suas prona et siue successit, superba, siue frustratur, insana. ne
repulsa quidem in taedium acta, ubi aduersarium fortuna subduxit,
in se ipsa morsus suos uertit. nec refert, quantum sit ex quo
surrexerit ex leuissimis enim in maxima euadit.

II. Nullam transit aetatem, nullum hominum genus excipit. 1
quaedam gentes beneficio egestatis non nouere luxuriam. quaedam,
quia exercitae et uagae sunt, effugere pigritiam. quibus incultus
mos agrestisque uita est, circumscriptio ignota est et fraus et
quodcumque in foro malum nascitur: nulla gens est, quam non
ira instiget, tam inter Graios quam inter barbaros potens, non
minus perniciosa leges metuentibus quam quibus iura distinguit
modus uirium. denique cetera singulos corripiunt, hic unus adfectus 2
est, qui interdum publice concipitur. numquam populus uniuersus
feminae amore flagrauit, nec in pecuniam aut lucrum tota ciuitas
spem suam misit. ambitio uiritim singulos occupat. inpotentia
[non] est malum publicum: saepe in iram uno agmine itum est.
uiri, feminae, senes, pueri, principes uolgusque consensere et tota 3
multitudo paucissimis uerbis concitata ipsum concitatorem ante-
cessit. ad arma protinus ignesque discursum est et indicta fini-
timis bella aut gesta cum ciuibus. totae cum stirpe omni 4
crematae domus et modo eloquio fauorabili habitus in multo
honore iram suae contionis excepit. in imperatorem suum legiones
pila torserunt. dissedit plebs tota cum patribus. publicum con-
silium, [senatus] non expectatis dilectibus nec nominato imperatore
subitos irae suae duces legit ac per tecta urbis nobilis consectatus
uiros supplicium manu sumpsit. uiolatae legationes rupto iure 5

---

2 intendit *Gertz*: tendit aratione (a *pr. corr.*) asan i tate esciscit (*ante* es *charta lacera est*) 3 in iram (m *pr. m. ut uid.*) *cod.*, in ira *uulgo* 7 in se ipsa *cod.*, in se ipsam *E*[1], *commendat Gertz, sed uide* 4, 2 cum se ipsae manus frangunt *et* 1, 3 se ipsa rapiens uiolentia 16 affectus (*prior* f *corr.*) 20 non *induxit Maduig* in iram *deteriores*: inira 21 uulgusq; 25 fauorabili *Maduig*: fauorabilis 28 senatus *induxit Koch, quod esse interpretamentum apparet*; *cf. Vell. Pat.* 1, 8, 6 hic centum homines electos appellatosque patres instar habuit consilii publici 29 tecta * 30 uiolate

gentium rabiesque infanda ciuitatem tulit. nec datum tempus,
quo resideret tumor publicus, sed deductae protinus classes et
oneratae tumultuario milite. sine more, sine auspiciis populus
ductu irae suae egressus fortuita raptaque pro armis gessit,
6 deinde magna clade temeritatem audacis irae luit. hic barbaris
forte ruentibus in bella exitus est. cum mobiles animos species
iniuriae perculit, aguntur statim et qua dolor traxit ruinae modo
legionibus incidunt inconpositi, interriti, incauti, pericula adpetentes
sua. gaudent feriri et instare ferro et tela corpore urgere et per
suum uolnus exire.

1 III. Non est, inquis, dubium, quin magna ista et pestifera sit
uis: ideo quemadmodum sanari debeat monstra. atqui, ut in
prioribus libris dixi, stat Aristoteles defensor irae et uetat illam
nobis execari: calcar ait esse uirtutis. hac erepta inermem ani-
2 mum et ad conatus magnos pigrum inertemque fieri. necessarium
est itaque foeditatem eius ac feritatem coarguere et ante oculos
ponere, quantum monstri sit homo in hominem furens quantoque
inpetu ruat non sine pernicie sua perniciosus et ea deprimens,
3 quae mergi nisi cum mergente non possunt. quid ergo? sanum
hunc aliquis uocat, qui uelut tempestate correptus non it sed
agitur et furenti malo seruit? nec mandat ultionem suam, sed
ipse eius exactor animo simul ac manu saeuit carissimorum
4 eorumque quae mox amissa fleturus est carnifex? hunc aliquis
adfectum uirtuti adiutorem comitemque dat, consilia, sine quibus
uirtus nihil gerit, obturbantem? caducae sinistraeque sunt uires
et in malum suum ualidae, in quas aegrum morbus et accessio
5 erexit. non est ergo quod me putes tempus in superuacuis con-
sumere, quod iram, quasi dubiae apud homines opinionis sit, in-
famem, cum aliquis sit et quidem de inlustribus philosophis, qui
illi indicat operas et tamquam utilem ac spiritus subministrantem

2 pten; 3 onerate et 6 ruentibus E^2: uiuentibus 8 legionibus *Maduig*: regionib; interriti *uix uerum, conicio* inparati appetentes (*prior* p *corr.*) 9 p.. (*fuit* per, *lineolam corr. fecit*) 10 uulnus 12 atqui (t *corr.*) 15 inertemque *Pincianus*: inermemq; 16 fęditatem 18 impetu 21 et furenti *uulgo*: effurenti 22 manuseuit (*ante* s *altera* s *deleta*) 24 affectū 25 sinistręq; * (*ras., in qua fuit* sunt) uire^s sunt (*post* uire *fuit* s, *qua littera erasa suprascripsit* s *m rec.*) 28 aput 29 illustrib; (il *corr.*) philosophis *

in proelia, in actus rerum, ad omne quodcumque calore aliquo
gerendum est, uocet. ne quem fallat tamquam aliquo tempore, 6
aliquo loco profutura, ostendenda est rabies eius effrenata et
adtonita adparatusque illi reddendus est suus, eculei et fidiculae
et ergastula et cruces et circumdati defossis corporibus ignes et
cadauera quoque trahens uncus, uaria uinculorum genera; uaria
poenarum, lacerationes membrorum, inscriptiones frontis et bestia-
rum inmanium caueae. inter haec instrumenta conlocetur ira
dirum quiddam atque horridum stridens, omnibus per quae furit
taetrior.

IV. Vt de ceteris dubium sit, nulli certe adfectui peior est 1
uoltus, quem in prioribus libris descripsimus asperum et acrem
et nunc subducto retrorsus sanguine fugatoque pallentem, nunc
in os omni calore ac spiritu uerso subrubicundum et similem cru-
ento, uenis tumentibus, oculis nunc trepidis et exilientibus, nunc
in uno obtutu defixis et haerentibus. adice dentium inter se 2
arietatorum ut aliquem esse cupientium non alium sonum quam
est apris tela sua adtritu acuentibus. adice articulorum crepitum,
cum se ipsae manus frangunt et pulsatum saepius pectus, anhelitus
crebros tractosque altius gemitus, instabile corpus, incerta uerba
subitis exclamationibus, trementia labra interdumque conpressa et
dirum quiddam exibilantia: ferarum me hercules, siue illas fames 3
agitat siue infixum uisceribus ferrum, minus taetra facies est,
etiam cum uenatorem suum semianimes morsu ultimo petunt,
quam hominis ira flagrantis. age, si exaudire uoces ac minas
uacet, qualia excarnificati animi uerba sunt? nonne reuocare se 4
quisque ab ira uolet, cum intellexerit illam a suo primum malo
incipere? non uis ergo admoneam eos, qui ·iram pro· summa

---

1 prȩlia   4 attonita (*prior* t *ex* d *corr.*)   apparatusq;   7 pȩna24
8 immanium   collocetur   9 atq; (*corr.*)   orridū (*ante* o *erasa* h)
11 affectui (*prior* f *corr.*)   12 uultus   describsim'   13 subducto *cum codice Fickert et Haase*, subito *uulgo*   sanguine fugatoq; *cod.*, fugatoque sanguine *Fickert et Haase*   14 in os (*post* in *ras.*, *fuit* n *punctis notata*)
17 ut *Lipsius*: et   18 attritu (*prior* t *corr.*, *fuit* d, *deinde* t *suprascripta, sed deleta, in marg. m.* 3 attritu)   21 interdūq; (q; *in ras.*)   23 taetra *non* tȩtra *raro exemplo*   26 se qsq; (se *in ras.*, qsq; *extra uersum, additum ut uidetur, manu recentiore*)   sẹ ab ira uolet qui *Gertz uix recte*
28 ammoneam (m *pr. corr.*)   pro summa potentia *Gertz, quod ipse quoque conieceram*: summa potentia

potentia exercent et argumentum uirium existumant et in magnis magnae fortunae bonis ponunt paratam ultionem, quam non [sit] potens, immo ne liber quidem dici possit irae suae captiuus?
5 non uis admoneam, quo diligentior quisque sit et ipse se circumspiciat, alia animi mala ad pessimos quosque pertinere, iracundiam etiam eruditis hominibus et in alia sanis inrepere? adeo ut quidam simplicitatis indicium iracundiam dicant et uolgo credatur facillimus quisque huic obnoxius.

1 V. Quorsus, inquis, hoc pertinet? ut nemo se iudicet tutum ab illa, cum lenes quoque natura et placidos in saeuitiam ac uiolentiam euocet. quemadmodum aduersus pestilentiam nihil prodest firmitas corporis et diligens ualetudinis cura, promiscue enim inbecilla robustaque inuadit: ita ab ira tam inquietis moribus periculum est quam conpositis et remissis, quibus eo turpior ac
2 periculosior est, quo plus in illis mutat. sed cum primum sit non irasci, secundum desinere, tertium alienae quoque irae mederi, dicam primum, quemadmodum in iram non incidamus, deinde quemadmodum nos ab illa liberemus, nouissime quemadmodum irascentem retineamus placemusque et ad sanitatem reducamus.

3 Ne irascamur praestabimus, si omnia uitia irae nobis subinde proposuerimus et illam bene aestimauerimus. accusanda est apud nos, damnanda. perscrutanda eius mala et in medium protrahenda
4 sunt. ut qualis sit appareat, conparanda cum pessimis est. auaritia adquirit et contrahit, quo aliquis melior utatur: ira inpendit, paucis gratuita est. iracundus dominus quot in fugam seruos egit? quot in mortem? quanto plus irascendo quam id erat, propter quod irascebatur, amisit? ira patri luctum, marito diuor-
5 tium attulit, magistratui odium, candidato repulsam. peior est quam luxuria, quoniam illa sua uoluptate fruitur, haec alieno dolore. uincit malignitatem et inuidiam: illae enim infelicem fieri uolunt, haec facere. illae fortuitis malis delectantur, haec non

1 existimant (*altera* i *fuit* u) 2 sit *seclusit Haase* 3 captiuus *Lipsius*: captus 4 ammoneam (*prior* m *corr.*) 7 uulgo 12 ualitudinis (*prima* i *corr.*) 14 compositis 16 desinere *Gronouius*: detinere 21 aput 22 mala * 23 comparanda 24 acquirit (c *ex* d *corr.*) contrahit * quo * (*fuit* quod) inpendit *Muretus*: incendit 25 grata (tui *supra*; *fortasse m. pr. suprascr.*) 25 *et* 26 quod *pro* quot 28 repulsam (r *corr.*)

potest expectare fortunam. nocere ei quem odit, non noceri uult. nihil est simultatibus grauius: has ira conciliat. nihil est 6
bello funestius: in hoc potentium ira prorumpit. ceterum etiam illa plebeia ira et priuata inerme et sine uiribus bellum est. praeterea ira, ut seponamus, quae mox secutura sunt, damna, insidias, perpetuam ex certaminibus mutuis sollicitudinem, dat poenas dum exigit: naturam hominis eiurat. illa in amorem hortatur, haec in odium. illa prodesse iubet, haec nocere. adice quod, cum in- 7
dignatio eius a nimio sui suspectu ueniat et animosa uideatur, pusilla est et angusta. nemo enim non eo, a quo se contemptum iudicat, minor est: at ille ingens animus et uerus aestimator sui non uindicat iniuriam, quia non sentit. ut tela a duro resiliunt 8
et cum dolore caedentis solida feriuntur, ita nulla magnum animum iniuria ad sensum sui adducit, fragilior eo quod petit. quanto pulchrius uelut nulli penetrabilem telo omnis iniurias contumeliasque respuere! ultio doloris confessio est: non est magnus animus, quem incuruat iniuria. aut potentior te aut inbecillior laesit: si inbecillior, parce illi, si potentior, tibi.

VI. Nullum est argumentum magnitudinis certius quam nihil 1
posse quo instigeris accidere. pars superior mundi et ordinatior ac propinqua sideribus nec in nubem cogitur nec in tempestatem inpellitur nec uersatur in turbinem. omni tumultu caret. inferiora fulminantur. eodem modo sublimis animus, quietus semper et in statione tranquilla conlocatus, omnia intra se premens, quibus ira contrahitur, modestus et uenerabilis est et dispositus; quorum nihil inuenies in irato. quis enim traditus dolori et furens non 2
primam reiecit uerecundiam? quis inpetu turbidus et in aliquem ruens non quidquid in se uerecundi habuit abiecit? cui officiorum numerus aut ordo constitit incitato? quis linguae temperauit? quis ullam partem corporis tenuit? quis se regere potuit inmissum? proderit nobis illud Democriti salutare praeceptum, quo monstratur 3

---

1 noceri * uụlt 4 plebeia (ia *corr.*) 6 pęnas 9 a nimio sui suspectu ueniat E^2: ani misuspectu eueniat *cod. sed* ueniat *consuetudo Senecae postulat* 20 posse** (*ras. circiter trium litterarum, ex quibus* a *in fine uidetur superesse*) quo accipere (p *in* d *corr.*) 23 fulminātur (nātur *in ras.*) 24 collocatus (col *in ras.*) infra *Gruterus, quod ad* premens *accommodare uix licet, deberet esse* infra se uidens 31 illut (t *in* d *corr.*)

tranquillitas, si neque priuatim neque publice multa aut maiora
uiribus nostris egerimus. numquam tam feliciter in multa dis-
currenti negotia dies transit, ut non aut ex homine aut ex re
4 offensa nascatur, quae animum in iras paret. quemadmodum
per frequentia urbis loca properanti in multos incursitandum est
et aliubi labi necesse est, aliubi retineri, aliubi respergi: ita in
hoc uitae actu dissipato et uago multa inpedimenta, multae
querellae incidunt. alius spem nostram fefellit, alius distulit, alius
5 intercepit. non ex destinato proposita fluxerunt. nulli fortuna
tam dedita est, ut multa temptanti ubique respondeat. sequitur
ergo, ut is cui contra quam proposuerat aliqua cesserunt, inpatiens
hominum rerumque sit, ex leuissimis causis irascatur nunc perso-
6 nae, nunc negotio, nunc loco, nunc fortunae, nunc sibi. itaque
ut quietus possit esse animus, non est iactandus nec multarum,
ut dixi, rerum actu fatigandus nec magnarum supraque uires
adpetitarum. facile est leuia aptare ceruicibus et in hanc aut
illam partem transferre sine lapsu: at quae alienis in nos manibus
inposita aegre sustinemus, uicti in proxumos effundimus. etiam
dum stamus sub sarcina, inpares oneri uacillamus.

1 VII. Idem accidere in rebus ciuilibus ac domesticis scias.
negotia expedita et habilia sequuntur actorem: ingentia et supra
mensuram gerentis nec dant se facile et, si occupata sunt, premunt
atque adducunt administrantem tenerique iam uisa cum ipso
cadunt: ita fit, ut frequenter inrita sit eius uoluntas, qui non
quae facilia sunt adgreditur, sed uult facilia esse quae adgressus
2 est. quotiens aliquid conaberis, te simul et ea quae paras quibus-
que pararis ipse metire. faciet enim te asperum paenitentia operis
infecti. hoc interest utrum quis feruidi sit ingeni an frigidi atque
humilis: generoso repulsa iram exprimet, languido inertique

---

1 si neque *uulgo*: sine quo 6 aliubi *Fickert ex codice*, alicubi *uulgo* 8 quęrele (le *corr.*, *fuit* lle) aliu^s spem (s *fort. m. pr.*) 10 tā (*in ras.*) 16 appetitarū (*prior* p *corr.*) 17 at (*corr.*) 18 in proximos *E*[1]: in ꝑxumo 23 atq; (*fuit* adq; *deinde ex* d *facta* t) adducunt *Neap.*, *quod recte Lipsius* contrahunt, incuruant *interpretatur*; abducunt *cum codice Fickert et Haase*, *quod quemadmodum cum* premunt *conueniat non apparet* āministrantem (ā *corr.*) 25 facilia (ia *corr.*) aggreditur (*prior* g *corr.*) aggressus est (*prior* g *corr.*) 26 aliquid (d *ex* t *corr.*) 28 ĩgenii (ĩ *corr.*) atq; (q; *corr.*)

tristitiam. ergo actiones nostrae nec paruae sint nec audaces et
inprobae. in uicinum spes exeat. nihil conemur, quod mox
adepti quoque successisse miremur.

VIII. Demus operam, ne accipiamus iniuriam, quia ferre 1
nescimus. cum placidissimo et facillimo et minime anxio moroso-
que uiuendum est. sumuntur a conuersantibus mores et ut
quaedam in contactos corporis uitia transiliunt, ita animus mala
sua proxumis tradit. ebriosus conuictores in amorem meri traxit. 2
inpudicorum coetus fortem quoque [et], si liceat, uirum emolliit.
auaritia in proximos uirus suum transtulit. eadem ex diuerso
ratio uirtutum est, ut omne quod secum habent mitigent. nec
tam ualetudini profuit mitis regio et salubrius caelum quam ani-
mis parum firmis in turba meliore uersari. quae res quantum 3
possit intelleges, si uideris feras quoque conuictu nostro mansue-
scere nullique etiam inmani bestiae uim suam permanere, si
hominis contubernium diu passa est. retunditur omnis asperitas
paulatimque inter placida dediscitur. accedit huc, quod non
tantum exemplo melior fit qui cum quietis hominibus uiuit, sed
quod causas irascendi non inuenit nec uitium suum exercet.
fugere itaque debebit omnis quos inritaturos iracundiam sciet.
qui sunt, inquis, isti? multi ex uariis causis idem facturi: 4
offendet te superbus contemptu, dicax contumelia, petulans iniuria,
liuidus malignitate, pugnax contentione, uentosus et mendax
uanitate. non feres a suspicioso timeri, a pertinace uinci, a deli-
cato fastidiri. elige simplices, faciles, moderatos, qui iram tuam 5
nec euocent et ferant. magis adhuc proderunt summissi et hu-
mani et dulces, non tamen usque in adulationem. nam iracundos
nimia adsentatio offendit. erat certe amicus noster uir bonus, 6

---

1 paruae] *erat cum conicerem* tardae, *sed uide de tranq. an.* 3, 2 quorum maximae in seducto actiones sunt 4 ne* (*fuit* nec) 8 proximis (imis *corr.*, *fuit* umis) conuictores (res *postea additum*) 9 cętus si liceat *Koch*, et siliceum *Pincianus*: et si liceat *cod. Singularis hic uerborum* si liceat *usus confirmatur locis simillimis Minucii Felicis* 8, 4 miserentur miseri ipsi, si fas est, sacerdotum *et Arnobii* 1, 6, 4 Christum . . uultis . . si liceat, beluarum agrestium ritu cruentis oribus mandere. *particula* et *delenda erat, quod discrimen ineptum inter* fortem *et* uirum *inferret* 12 mitis *Heusinger*: utilis 13 q̄ (*in ras.*) 15 si homis (*in ras.*) 17 int̃ (t̃ *in ras.*) 18 q[i]etis (q[i] *corr.*) 20 iracundiā* (*fuit* am) 22 te (*in ras.*)

sed irae paratioris, cui non magis tutum erat blandiri quam
maledicere. Caelium oratorem fuisse iracundissimum constat. cum
quo, ut aiunt, cenabat in cubiculo lectae patientiae cliens, sed
difficile erat illi in copulam coniecto rixam eius cum quo cohae-
rebat effugere. optimum iudicauit quidquid dixisset sequi et
secundas agere: non tulit Caelius adsentientem et exclamauit:
dic aliquid contra, ut duo simus. sed ille quoque, quod non
7 irasceretur, iratus cito sine aduersario desiit. eligamus ergo uel
hos potius, si conscii nobis iracundiae sumus, qui uoltum nostrum
ac sermonem sequantur. facient quidem nos delicatos et in
malam consuetudinem inducent nihil contra uoluntatem audiendi,
sed proderit uitio suo interuallum et quietem dare. difficiles
quoque et indomiti natura blandientem ferent: nihil asperum
8 territumque palpanti est. quotiens disputatio longior et pugna-
cior erit, in prima resistamus, antequam robur accipiat. alit se
ipsa contentio et demissos altius tenet. facilius est se a certa-
mine abstinere quam abducere.

1 IX. Studia quoque grauiora iracundis omittenda sunt aut
certe citra lassitudinem exercenda et animus non inter dura
uersandus, sed artibus amoenis tradendus. lectio illum carminum
obleniat et historia fabulis detineat. mollius delicatiusque trac-
2 tetur. Pythagoras perturbationes animi lyra conponebat. quis
autem ignorat lituos et tubas concitamenta esse, sicut quosdam
cantus blandimenta, quibus mens resoluatur? confusis oculis
prosunt uirentia et quibusdam coloribus infirma acies adquiescit,
quorundam splendore praestringitur: sic mentes aegras studia
3 laeta permulcent. forum, aduocationes, iudicia fugere debemus

2 celiū* 4 rixā* (m *eras.*) 4 cohaerebat *Gertz*: hęrebat 8 desit
9 uultū 12 difficiles . . ferent (*conl.* 5, 1 lenes quoque natura et placidos) *Gertz*: difficilis . . ferent *cod.* difficilis . . feret *uulgo* 14 taetrumque *uulgo*, tetricumque *Haupt*, serratumque *Maduig*, horridumque *Gertz*, *ex quibus omnibus maxime placebit* horridumque, *si contuleris Varroniana apud Non.* 45, 2 equus mordax, calcitro, horridus *cum Hor. sat.* 2, 1, 20 cui male si palpere, recalcitrat undique tutus 15 antequam alit *cod.*, *item B*, *omissis uerbis* robur accipiat, *quae nisi cum sententiae detrimento omitti uix posse cum Gertzio consentio*; *accesserunt uerba illa in Neapolitana* 16 demissos *uulgo*: dimissos
19 inter dura *Gertz*: inter plura 20 amęnis 21 delicatiusq; (q; *in ras.*)
22 componebat 26 praestringitur *uulgo*: pręstringuntur

et omnia quae exulcerant uitium, aeque cauere lassitudinem
corporis: consumit enim quidquid in nobis mite placidumque est
et acria concitat. ideo quibus stomachus suspectus est, processuri 4
ad res agendas maioris negoti bilem cibo temperant, quam
maxime mouet fatigatio, siue quia calorem in media conpellit et
nocet sanguini cursumque eius uenis laborantibus sistit, siue quia
corpus adtenuatum et infirmum incumbit animo. certe ob eandem
causam iracundiores sunt ualetudine aut aetate fessi. fames
quoque et sitis ex isdem causis uitanda est: exasperat et incendit
animos. uetus dictum est a lasso rixam quaeri. aeque autem 5
et ab esuriente et a sitiente et ab omni homine quem aliqua
res urit. nam ut ulcera ad leuem tactum, deinde etiam ad
suspicionem tactus condolescunt, ita animus adfectus minimis
offenditur, adeo ut quosdam salutatio et epistula et oratio et
interrogatio in litem euocent.

X. Numquam sine querella aegra tanguntur. optimum est 1
itaque ad primum mali sensum mederi sibi. tum uerbis quoque
suis minimum libertatis dare et inhibere inpetum. facile est 2
autem adfectus suos, cum primum oriuntur, deprehendere: morbo-
rum signa praecurrunt. quemadmodum tempestatis ac pluuiae
ante ipsas notae ueniunt, ita irae, amoris omniumque istarum
procellarum animos uexantium sunt quaedam praenuntia. qui 3
comitiali uitio solent corripi, iam aduentare ualetudinem intelle-
gunt, si calor summa deseruit et incertum lumen neruorumque
trepidatio est, si memoria sublabitur caputque uersatur. solitis
itaque remediis incipientem causam occupant et odore gustuque
quidquid est quod alienat animos repellitur: aut fomentis contra
frigus rigoremque pugnatur, aut si parum medicina profecit,
uitauerunt turbam et sine teste ceciderunt. prodest morbum 4

---

2 qcqd 5 comcompellit 7 attenuatum (*prima* t *corr.*) 8 ualitudine (i *corr.*) fames quoque et sitis . . . incendit animos *inmerito Gertz ante* ideo quibus (3) *transponenda censet*; *primum de fatigatione, qua ne bilis moueatur cibo temperanda est, dicitur, deinde de fame ac siti in uniuersum, ad quae referuntur uerba*: ab esuriente et a sitiente 9 causi^s (s *del.*) 12 re^s (s *del.*) 13 affectus (*prior* f *corr.*) 14 epistola (o *corr.*) oratio *plerique*: ratio 16 querela 17 tum *significat ipsum illud tempus quo primus mali sensus nos subit* 18 impetum 19 affectus (*prior* f *corr.*) 21 nota eueniunt (*post* a *ras.*) ire amoris (*post* ire *ras.*) 23 ualitudinem (i *corr.*)

suum nosse et uires eius antequam spatientur opprimere. ' uideamus quid sit, quod nos maxime concitet. alium uerborum, alium rerum contumeliae mouent. hic uult nobilitati, hic formae suae parci. hic elegantissimus haberi cupit, ille doctissimus. hic superbiae inpatiens est, hic contumaciae. ille seruos non putat dignos quibus irascatur, hic intra domum saeuus est, foris mitis. ille rogari inuidiam iudicat, hic non rogari contumeliam. non omnes ab eadem parte feriuntur. scire itaque oportet, quid in te inbecillum sit, ut id maxime protegas.

1 XI. Non expedit omnia uidere, omnia audire. multae nos iniuriae transeant, ex quibus plerasque non accipit qui nescit. non uis esse iracundus? ne fueris curiosus. qui inquirit quid in se dictum sit, qui malignos sermones, etiamsi secreto habiti sunt, eruit, se ipse inquietat. quaedam interpretatio eo perducit, ut uideantur iniuriae. itaque alia differenda sunt, alia deridenda, alia
2 donanda. circumscribenda multis modis ira est. pleraque in lusum iocumque uertantur. Socratem aiunt colapho percussum nihil amplius dixisse quam molestum esse, quod nescirent homines,
3 quando cum galea prodire deberent. non quemadmodum facta sit iniuria refert, sed quemadmodum lata. nec uideo quare difficilis sit moderatio, cum sciam tyrannorum quoque tumida et fortuna et licentia ingenia familiarem sibi saeuitiam repressisse.
4 Pisistratum certe, Atheniensium tyrannum, memoriae proditur, cum multa in crudelitatem eius ebrius conuiua dixisset nec deessent qui uellent manus ei commodare et alius hinc, alius illinc faces subderent, placido animo tulisse et hoc inritantibus respondisse, non magis illi se suscensere quam si quis obligatis oculis in se incurrisset.

1 XII. Magna pars querellas manu fecit aut falsa suspicando aut leuia adgrauando. saepe ad nos ira uenit, saepius nos ad illam. quae numquam arcessenda est. etiam cum incidit, reiciatur.
2 nemo dicit sibi: hoc propter quod irascor aut feci aut fecisse potui. nemo animum facientis, sed ipsum aestimat factum: atqui

3 contumelie (e *in ras.*) 6 foris (s *corr.*) 13 etiāsi (ās *in ras.*) 14 interprętatio 18 quod (d *corr.*) 26 irritantib; (*prior* r *ex* n *corr.*) 27 sucensere (*post* su *ras.*, *fuit* s) 29 quęrelas (las *in ras.*) 30 aggrauando (*prior* g *corr.*) 31 numquā (ā *in ras.*) 33 atqui (t *corr.*)

ille intuendus est, uoluerit an inciderit, coactus sit an deceptus,
odium secutus sit an praemium, sibi morem gesserit an manum
alteri commodauerit. aliquid aetas peccantis facit, aliquid fortuna,
ut ferre ac pati aut humanum sit aut utile. eo nos loco con- 3
stituamus, quo ille est cui irascimur. nunc facit nos iracundos
iniqua nostri aestimatio et quae facere uellemus pati nolumus.
nemo se differt: atqui maximum remedium irae dilatio est, ut 4
primus eius feruor relanguescat et caligo quae premit mentem
aut residat aut minus densa sit. quaedam ex his quae te prae-
cipitem ferebant, hora, non tantum dies molliet, quaedam ex toto
euanescent. si nihil egerit petita aduocatio, apparebit iam iudicium
esse, non iram. quidquid uoles quale sit scire, tempori trade.
nihil diligenter in fluctu cernitur. non potuit inpetrare a se Plato 5
tempus, cum seruo suo irasceretur, sed ponere illum statim tunicam
et praebere scapulas uerberibus iussit sua manu ipse caesurus.
postquam intellexit irasci se, sicut sustulerat manum suspensam
detinebat et stabat percussuro similis. interrogatus deinde ab
amico, qui forte interuenerat, quid ageret, exigo, inquit, poenas
ab homine iracundo. uelut stupens gestum illum saeuituri de- 6
formem sapienti uiro seruabat, oblitus iam serui, quia alium quem
potius castigaret inuenerat. itaque abstulit sibi in suos potestatem
et ob peccatum quoddam commotior, tu, inquit, Speusippe, ser-
uulum istum uerberibus obiurga: nam ego irascor. ob hoc non 7
cecidit, propter quod alius cecidisset. irascor, inquit: plus faciam
quam oportet, libentius faciam: non sit iste seruus in eius potestate
qui in sua non est. aliquis uult irato committi ultionem, cum
Plato sibi ipse imperium abrogauerit? nihil tibi liceat, dum irasceris.
quare? quia uis omnia licere.

XIII. Pugna tecum ipse, si uincere iram non potes, ne te 1
illa. incipis uincere, si apsconditur, si illi exitus non datur. signa

4 ferre ac *Gertz*: ferre aut utile *Maduig*: humile 7 atqui (t *corr.*) 8 prȩmit 9 q̄te (te *in ras.*) 10 extoto 11 egrit (e *supra*) 12 quicq̣d scire* 15 manu (ma *in fine uersus m. sec. sine ras.*) 16 se (*in ras.*) 17 interrogatus (atus *in ras.*) 18 pȩnas 19 deformem (de *corr.*) 24 cecidi* 25 libentius] *male* licentius *Gertz* 29 pugna tecum ipse, si uincere iram non potes, ne te illa. incipis uincere, si absconditur, si illi exitus non datur *et uerbis et interpunctione emendata Maduig*: non potes te (*post* potes *parua ras.*) illa incipit 30 absconditur (b *ex* p *corr.*)

eius obruamus et illam quantum fieri potest occultam secretamque
2 teneamus. cum magna id nostra molestia fiet. cupit enim exilire
et incendere oculos et mutare faciem. sed si eminere illi extra
nos licuit, supra nos est. in imo pectoris secessu recondatur
feraturque, non ferat. immo in contrarium omnia eius indicia
flectamus: uoltus remittatur, uox lenior sit, gradus lentior. pau-
3 latim cum exterioribus interiora formantur. in Socrate irae signum
erat uocem summittere, loqui parcius. apparebat tunc illum sibi
opstare. deprehendebatur itaque a familiaribus et coarguebatur,
nec erat illi exprobratio latitantis irae ingrata. quidni gauderet,
quod iram suam multi intellegerent, nemo sentiret? sensissent
autem, nisi ius amicis obiurgandi se dedisset, sicut ipse sibi in
4 amicos sumpserat. quanto magis hoc nobis faciendum est? roge-
mus amicissimum quemque, ut tunc maxime libertate aduersus
nos utatur, cum minime illam pati poterimus, nec adsentiatur irae
nostrae. contra potens malum et apud nos gratiosum, dum con-
5 sipimus, dum nostri sumus, aduocemus. qui uinum male ferunt
et ebrietatis suae temeritatem ac petulantiam metuunt, mandant
suis, ut e conuiuio auferantur. intemperantiam in morbo suam
6 experti parere ipsis in aduersa ualetudine uetant. optimum est
notis uitiis inpedimenta prospicere et ante omnia ita conponere
animum, ut etiam grauissimis rebus subitisque concussus iram aut
non sentiat aut magnitudine inopinatae iniuriae exortam in altum
7 retrahat nec dolorem suum profiteatur. id fieri posse apparebit,
si pauca ex turba ingenti exempla protulero, ex quibus utrumque
discere licet, quantum mali habeat ira, ubi hominum praepotentium
potestate tota utitur, quantum sibi imperare possit, ubi metu ma-
iore conpressa est.

1 XIV. Cambysen regem nimis deditum uino Praexaspes unus
ex carissimis monebat, ut parcius biberet, turpem esse dicens

---

4 supra nos licuit (*haec lineola transuersa deleta*) supra nos est recondatur (re *in ras. extra uersum*) 6 uultus lentior *uulgo*: lenior 9 obstare (b *ex* p *factum*) dep̄hendebatur (p̄hen *in ras., fuit fortasse* deprendebatur) 12 nisi ius *uulgo*: nisi his se dedisset (se ded *in ras.*) 15 assentiatur (*prior* s *corr.*) 16 contra potens *Bip.*[1] contranos potens apud (d *corr.*) consipimus *Gronouius*: conspicimus 17 Q[i] (*in ras.*) 20 ualitudine (i *corr.*) 23 sentiat * in altum *Muretus*: inalium 28 comprẹssa 29 Praexaspes *Pincianus*: thraexhaspes

ebrietatem in rege, quem omnium oculi auresque sequerentur.
ad haec ille, ut scias, inquit, quemadmodum numquam excidam
mihi, adprobabo iam et oculos post uinum in officio esse et manus.
bibit deinde liberalius quam alias capacioribus scyphis et iam 2
grauis ac uinolentus obiurgatoris sui filium procedere ultra limen
iubet adleuataque super caput sinistra manu stare. tunc intendit
arcum et ipsum cor adulescentis, id enim petere se dixerat, figit
rescissoque pectore haerens in ipso corde spiculum ostendit ac
respiciens patrem interrogauit, satisne certam haberet manum. at
ille negauit Apollinem potuisse certius mittere. di illum male 3
perdant animo magis quam condicione mancipium! eius rei laudator fuit, cuius nimis erat spectatorem fuisse. occasionem
blanditiarum putauit pectus filii in duas partes diductum et cor
sub uolnere palpitans. controuersiam illi facere de gloria debuit
et reuocare iactum, ut regi liberet in ipso patre certiorem manum
ostendere. o regem cruentum! o dignum in quem omnium 4
suorum arcus uerterentur! cum execrati fuerimus illum conuiuia
suppliciis funeribusque soluentem, tamen sceleratius telum illud
laudatum est quam missum. uidebimus quomodo se pater gerere
debuerit stans super cadauer filii sui caedemque illam, cuius et
testis fuerat et causa: id de quo nunc agitur, apparet, iram supprimi posse. non maledixit regi, nullum emisit ne calamitosi quidem 5
uerbum, cum aeque cor suum quam filii transfixum uideret. potest
dici merito deuorasse uerba. nam si quid tamquam iratus dixisset,
nihil tamquam pater facere potuisset. potest, inquam, uideri 6
sapientius se in illo casu gessisse, quam cum de potandi modo
praeciperet ei, quem satius erat uinum quam sanguinem bibere,
cuius manus poculis occupari pax erat: accessit itaque ad numerum
eorum, qui magnis cladibus ostenderunt, quanti constarent regum
amicis bona consilia.

XV. Non dubito quin Harpagus quoque tale aliquid regi 1
suo Persarumque suaserit, quo offensus liberos illi epulandos

---

3 appbabo (p *prior corr.*) 4 ⁊ iam *h. e.* etiam *in ras.* 5 uino lentus 6 ableuataq; 8 rescissoq; (*post* o *uidetur* s *fuisse*) 9 satisne certam (ne c *in ras.*) 10 dii 11 condicioē (c *alt. et* ē *corr.*) 14 uulnere 24 deuorasse (sse *in ras.*) namsi (s *corr.*) quid (d *corr.*) 26 casu (su *corr.*) 27 ei *addidit Haase* 28 occupari (ari *in ras.*) 31 Harpagus *dett.*, *edd.*: harpalus

adposuit et subinde quaesiit, an placeret conditura. deinde ut satis illum plenum malis suis uidit, adferri capita illorum iussit et quomodo esset acceptus interrogauit. non defuerunt misero uerba, non os concurrit: apud regem, inquit, omnis cena iucunda est.
2 quid hac adulatione profecit? ne ad reliquias inuitaretur. non ueto patrem damnare regis sui factum, non ueto quaerere dignam tam truci portento poenam, sed hoc interim conligo, posse etiam ex ingentibus malis nascentem iram abscondi et ad uerba con-
3 traria sibi cogi. necessaria ista est doloris refrenatio, utique hoc sortitis uitae genus et ad regiam adhibitis mensam: sic estur apud illos, sic bibitur, sic respondetur, funeribus suis adridendum est. an tanti sit uita uidebimus: alia ista quaestio est. non consolabimur tam triste ergastulum, non adhortabimur ferre imperia carnificum: ostendemus in omni seruitute apertam libertati uiam, nisi aeger animus est. suo uitio miser est, cui miserias finire
4 secum licet. dicam et illi, qui in regem incidit sagittis pectora amicorum petentem, et illi, cuius dominus liberorum uisceribus patres saturat: quid gemis, demens, quid expectas, ut te aut hostis aliquis per exitium gentis tuae uindicet aut rex a longinquo potens aduolet? quocumque respexeris, ibi malorum finis est: uides illum praecipitem locum? illac ad libertatem descenditur. uides illud mare, illud flumen, illum puteum? libertas illic in imo sedet. uides illam arborem breuem, retorridam, infelicem? pendet inde libertas. uides iugulum tuum, guttur tuum, cor tuum? effugia seruitutis sunt. nimis tibi operosos exitus monstro et multum animi ac roboris exigentes? quaeris quod sit ad libertatem iter? quaelibet in corpore tuo uena.

---

1 apposuit (p *prior corr.*) 2 afferri (*prior* f *corr.*) 4 nō os (*corr.*, *fuit* nonos) apud (d *corr.*) iocunda (o *corr.*) 7 pęnam colligo 10 uitaegenus estur ***Muretus***: editur (*in ras.*, *in marg. m.* 4 *c.* estur) 11 apud (d *corr.*) arridendum (*prior* r *corr.*) 14 in omiseruitute *superscr.* i omi uiam, nisi aeger animus est. suo uitio m. e. cui ***Maduig***: si *pro* nisi *et* animus et *et* huic *pro* cui *cod.* 17 amico24 (ami *in fine uersus sine ras. addidit m. sec.*) 18 demen .s qd expectas ut te aut (*haec omnia in ras.*) 19 p (*ras.*) exitiū (*ras.*) 20 resperis (*in marg. m.* 4 *c.* respexeris) 22 illđ (đ *corr.*) mare illud (d *corr.*) ī imo (*in ras.*) 23 retorridam ***Pincianus***: etorridam h (*potest* r *ante* et *fuisse*) 24 inde (*in ras.*)

XVI. Quamdiu quidem nihil tam intolerabile nobis uidetur, 1
ut nos expellat e uita, iram, in quocumque erimus statu, remoue-
amus: perniciosa est seruientibus. omnis enim indignatio in tor-
mentum suum proficit et imperia grauiora sentit quo contumacius
patitur. sic laqueos fera, dum iactat, adstringit. sic aues uiscum,
dum trepidantes excutiunt, plumis omnibus inlinunt. nullum tam
artum est iugum quod non minus laedat ducentem quam repu-
gnantem. unum est leuamentum malorum ingentium, pati et
necessitatibus suis obsequi. sed cum utilis sit seruientibus ad- 2
fectuum suorum et huius praecipue rabidi atque effreni continentia,
utilior est regibus: perierunt omnia, ubi quantum ira suadet, for-
tuna permittit, nec diu potest quae multorum malo exercetur
potentia stare. periclitatur enim, ubi eos qui separatim gemunt,
communis metus iunxit. plerosque itaque modo singuli mactaue-
runt, modo uniuersi, cum illos conferre in unum iras publicus
dolor coegisset. atqui plerique sic iram quasi insigne regium 3
exercuerunt, sicut Dareus, qui primus post ablatum mago imperium
Persas et magnam partem orientis obtinuit. nam cum bellum
Scythis indixisset orientem cingentibus, rogatus ab Oeobazo nobili
sene, ut ex tribus liberis unum in solacium patri relinqueret, duo-
rum opera uteretur, plus quam rogabatur pollicitus omnis se illi
dixit remissurum et occisos in conspectu parentis abiecit, crudelis
futurus, si omnis abduxisset. at quanto Xerxes facilior? qui Pythio 4
quinque filiorum patri unius uacationem petenti, quem uellet eligere
permisit. deinde quem elegerat, in partes duas distractum ab
utroque uiae latere posuit et hac uictima lustrauit exercitum.
habuit itaque quem debuit exitum: uictus et late longeque fusus
ac stratam ubique ruinam suam cernens medius inter suorum
cadauera incessit.

XVII. Haec barbaris regibus feritas in ira fuit, quos nulla eru- 1
ditio, nullus litterarum cultus inbuerat: dabo tibi ex Aristotelis sinu

---

2 expellat (at *in ras.*) 5 adstringit uiscum (ui *in ras.*) 6 illinunt (*prior* l *corr.*) 9 affectuum (*prior* f *corr.*) 10 atq; (tq; *corr.*) 11 quantum ira (tum i *corr.*) 16 atqui (at *corr.*) 18 pers$\overset{s}{\text{a}}$ (s *del.*) 19 ab Oeobazo *Lipsius*: aborobazo 23 Xerses 26 uite latere (te latere *in ras.*, *in marg. m.* 4 *c.* uie) 28 inĩ (ĩ *in ras.*) 31 exaristoteł sinu (ł sinu *in ras.*)

regem Alexandrum, qui Clitum carissimum sibi et una educatum
inter epulas transfodit manu quidem sua, parum adulantem et
pigre ex Macedone ac libero in Persicam seruitutem transeuntem.
2 nam Lysimachum aeque familiarem sibi leoni obiecit. numquid
ergo hic Lysimachus felicitate quadam dentibus leonis elapsus
3 ob hoc, cum ipse regnaret, mitior fuit? nam Telesphorum Rhodium
amicum suum undique decurtatum, cum aures illi nasumque abscidisset, in cauea uelut nouum aliquod animal et inuisitatum diu
pauit, cum oris detruncati mutilatique deformitas humanam faciem
perdidisset. accedebat fames et squalor et inluuies corporis in
4 stercore suo destituti. callosis super haec genibus manibusque,
quas in usum pedum angustiae loci cogebant, lateribus uero attritu
exulceratis non minus foeda quam terribilis erat forma eius uisentibus, factusque poena sua monstrum misericordiam quoque amiserat: tamen cum dissimillimus esset homini qui illa patiebatur,
dissimilior erat qui faciebat.

1 XVIII. Utinam ista saeuitia intra peregrina exempla mansisset
nec in Romanos mores cum aliis aduenticiis uitiis etiam suppliciorum irarumque barbaria transisset! M. Mario cui uicatim populus
statuas posuerat, cui ture ac uino supplicarat, L. Sulla praefringi
crura, erui oculos, amputari manus iussit et quasi totiens occideret
quotiens uolnerabat, paulatim et per singulos artus lacerabat.
2 quis erat huius imperii minister? quis nisi Catilina iam in omne

---

1 alexandrū (*sequuntur* [uel] nota alexandrū amicum suum clitum inter epulas occidisse qui et condiscipulus illi fuit[sic] *linea transuersa deleta*) una[l. simt] (*suprascr. m. rec.*) 2 parū adulantē (a *post* ū *corr. in ras.*) 4 nunquid 7 nasūq; (q; *corr.*) 8 aliquod animal *cod.* animal aliquod *uulgo* 8 inuisitatum *Bentleius*: inusitatum 9 humanā faciē (*post* humanā *litterae nonnullae apparuerunt, quamuis parum apertae, fortasse* nē, *ut conicere liceat* humanam omnem faciem) 10 pdidi[s]set (*post* i *alt. ras. unius litterae*) fames 7 squalor (7 *in ras.*) 7 illuuies (7 *in ras.*) 11 ca[l]losis manib;q; (q; *in ras.*) 12 attritu (*totum in ras.*) 13 fęda 14 pęna 15 qui in illa (in *punctatum, praeterea lineola transuersa deletum*) 17 seuitia 20 ac uino. N. (*hoc notandi signum saepissime in margine codicis apparet*) supplicarat *Gertz*: supplicabat Sylla 21 amputari linguā man; (linguā *notatum et praeterea lineola transuersa deletum inmerito retinendum esse censet Gertz*) 21 totie[n]s 22 uulnerabat lacerabat *Koch*: lacerab[a]it *cod.* lacerauit *uulgo* 23 erat [huius] imperii

facinus manus exercens? is illum ante bustum Q. Catuli carpebat
grauissimus mitissimi uiri cineribus, supra quos uir mali exempli,
popularis tamen et non tam inmerito quam nimis amatus per
stillicidia sanguinem dabat. dignus erat Marius qui illa pateretur,
Sulla qui iuberet, Catilina qui faceret, sed indigna respublica quae
in corpus suum pariter et hostium et uindicum gladios reciperet.
quid antiqua perscrutor? modo C. Caesar Sextum Papinium, cui 3
pater erat consularis, Betilienum Bassum quaestorem suum, pro-
curatoris sui filium, aliosque et senatores et equites Romanos uno
die flagellis cecidit, torsit, non quaestionis sed animi causa. deinde 4
adeo inpatiens fuit differendae uoluptatis, quam ingens crudelitas
eius sine dilatione poscebat, ut in xysto maternorum hortorum,
qui porticum a ripa separat, inambulans cum matronis atque aliis
senatoribus quosdam ex illis ad lucernam decollaret. quid instabat?
quod periculum aut priuatum aut publicum una nox minabatur?
quantulum fuit lucem expectare denique, ne senatores populi Ro-
mani soleatus occideret?

XIX. Quam superba fuerit crudelitas eius ad rem pertinet 1
scire, quamquam aberrare alicui possimus uideri et in deuium exire:
sed hoc ipsum pars erit irae super solita saeuientis. ceciderat
flagellis senatores: ipse effecit, ut dici posset: solet fieri. torserat
per omnia quae in rerum natura tristissima sunt, fidiculis, talaribus,
eculeo, igne, uoltu suo. et hoc loco respondebitur: magnam 2
rem! si tres senatores quasi nequam mancipia inter uerbera et
flammas diuisit homo, qui de toto senatu trucidando cogitabat,
qui optabat, ut populus Romanus unam ceruicem haberet, ut
scelera sua tot locis ac temporibus diducta in unum ictum et
unum diem cogeret. quid tam inauditum quam nocturnum suppli-
cium? cum latrocinia tenebris abscondi soleant, animaduersiones,

1 exercens ^{i}s illū quinti catuli 7 Ḡ. cęsar 11 ingens *Pincianus*: ingentem 13 inambulans cum matronis atque aliis senatoribus quosdam ex illis *Lipsius*: inambulans quosdam ex illis cum matronis a^{t}dque aliis senatoribus *cod.*, *quo ordine retento Gertz* cum *in* coram *mutandum esse censet* 19 alicui *Fickert*: aliqui 20 irę sup (*post* irę *ras.*) 21 posset *cod.*, *item Neap.*, *Muretus*, *Lipsius*; possit *prorsus inmerito Bip.*[1], *quod retinuerunt Fickert et Haase*, *quorum ille* dici possit *omnes libros habere affirmat* 23 uultu 29 *supra* animaduersiones *m. rec.* reorum punitiones

quo notiores sunt, plus in exemplum emendationemque proficiant.
3 et hoc loco respondebitur mihi: quod tanto opere admiraris, isti
beluae cotidianum est. ad hoc uiuit, ad hoc uigilat, ad hoc
lucubrat. nemo certe inuenietur alius, qui imperauerit omnibus iis,
in quos animaduerti iubebat, os inserta spongia includi, ne uocis
emittendae haberent facultatem. cui umquam morituro non est
relictum qua gemeret? timuit, ne quam liberiorem uocem extremus
dolor mitteret, ne quid quod nollet audiret. sciebat autem in-
4 numerabilia esse, quae obicere illi nemo nisi periturus auderet cum
spongiae non inuenirentur, scindi uestimenta miserorum et in os
farciri pannos imperauit: quae ista saeuitia est? liceat ultimum
spiritum trahere. da exiturae animae locum. liceat illam non per
5 uolnus emittere. adicere his longum est, quod patres quoque
occisorum eadem nocte dimissis per domos centurionibus confecit:
id est, homo misericors luctu liberauit. non enim Gai saeuitiam,
sed irae, propositum est describere: quae non tantum uiritim furit
sed gentes totas lancinat, sed urbes et flumina et tuta ab omni
sensu doloris conuerberat.

1 XX. Sic rex Persarum totius populi nares recidit in Syria,
unde Rhinocolura loco nomen est. pepercisse illum iudicas, quod
non tota capita praecidit? nouo genere poenae delectatus est.
2 tale aliquid passi forent Aethiopes, qui ob longissimum uitae
spatium Macrobiotae adpellantur. in hos enim, quia non supinis
manibus exceperant seruitutem missisque legatis libera responsa
dederant, quae contumeliosa reges uocant, Cambyses fremebat et
non prouisis commeatibus, non exploratis itineribus, per inuia, per
arentia trahebat omnem bello utilem turbam, cui intra primum
iter deerant necessaria nec quicquam subministrabat sterilis et in-
3 culta humanoque ignota uestigio regio. sustinebant famem primo
tenerrima frondium et cacumina arborum, tum coria igne mollita
et quidquid necessitas cibum fecerat. postquam inter harenas

---

1 quonotioressunt emendationemque 6 unquam (un *corr.*) 8 nequid (d *corr.*) 11 sęuitia 12 puulnus 13 q* 15 id est *Muretus*: adest lu^{c}tu 15 Gai (*in marg. m. 4 c.* gaji) 18 comuerberat 21 pęnae 22 forent ethiopes (*post* forent *ras.*) 23 macrobiotae] mac ro bidę appellantur 26 periinuia (i *prima del.*) 28 subministrabat (b *prima puncto notata et supra* u *posita lineola*)

radices quoque et herbae defecerant apparuitque inops etiam ani-
malium solitudo, decimum quemque sortiti alimentum habuerunt
fame saeuius. agebat adhuc ira regem praecipitem, cum partem 4
exercitus amisisset, partem comedisset, donec timuit, ne et ipse
uocaretur ad sortem: tum demum signum receptui dedit. serua-
bantur interim generosae illi aues et instrumenta epularum camelis
uehebantur, cum sortirentur milites eius, quis male periret, quis
peius uiueret.

XXI. Hic iratus fuit genti et ignotae et inmeritae, sensurae 1
tamen: Cyrus flumini. nam cum Babylona oppugnaturus festinaret
ad bellum, cuius maxima momenta in occasionibus sunt, Gynden
late fusum amnem uado transire temptauit, quod uix tutum est,
etiam cum sensit aestatem et ad minimum deductus est. ibi unus 2
ex iis equis, qui trahere regium currum albi solebant, abreptus
uehementer commouit regem: iurauit itaque se amnem illum regis
comitatus auferentem eo redacturum, ut transiri calcarique etiam
a feminis posset. huc deinde omnem transtulit belli adparatum 3
et tamdiu adsedit operi, donec C et LXXX cuniculis diuisum alueum
in CCC et LX rivos dispergeret et siccum relinqueret in diuersum
fluentibus aquis. periit itaque et tempus, magna in magnis rebus 4
iactura, et militum ardor, quem inutilis labor fregit, et occasio ad-
grediendi inparatos, dum ille bellum indictum hosti cum flumine
gerit. hic furor, quid enim aliud uoces? Romanos quoque contigit. 5
C. enim Caesar uillam in Herculanensi pulcherrimam, quia mater
sua aliquando in illa custodita erat, diruit fecitque eius per hoc
notabilem fortunam. stantem enim praenauigabamus, nunc causa
dirutae quaeritur.

XXII. Et haec cogitanda sunt exempla, quae uites, et illorum ex 1
contrario, quae sequaris, moderata, lenia, quibus nec ad irascendum
causa defuit nec ad ulciscendum potestas. quid enim facilius fuit 2
Antigono quam duos manipulares duci iubere, qui incumbentes

---

1 herbae *dett*: herba^{s}* defecerunt *Gertz*: defecerant 6 illi aues *uulgo*: illis oues 9 sensur^{a}e 11 Gyndem E^{2}: gygem 17 huc *dett.*: hoc apparatum 18 assedit 21 aggrediendi (*prior* g *corr.*) 22 fl^{u}amine 24 G̅. 28 illa (a *in ras.*) ex *cod.* illorum ex *Koch*, *quoniam* quibus *ad exempla referri nequit*: *cf. de tranq. animi* 2, 1 nec ulli propius admouerim exemplo quam eorum

regis tabernaculo faciebant, quod homines et periculosissime et libentissime faciunt, de rege suo male existimabant? audierat omnia Antigonus, utpote cum inter dicentes et audientem palla interesset. quam ille leuiter commouit et, longius, inquit, discedite,
3 ne uos rex audiat. idem quadam nocte, cum quosdam ex militibus suis exaudisset omnia mala inprecantis regi, qui ipsos in illud iter et inextricabile lutum deduxisset, accessit ad eos, qui maxume laborabant, et cum ignorantis a quo adiuuarentur explicuisset, nunc, inquit, maledicite Antigono, cuius uitio in has miserias incidistis: ei autem bene optate, qui uos ex hac uoragine
4 eduxit. idem tam miti animo hostium suorum maledicta quam ciuium tulit. itaque cum in paruolo quodam castello Graeci obsiderentur et fiducia loci contemnentes hostem multa in deformitatem Antigoni iocarentur et nunc staturam humilem, nunc conlisum nasum deriderent, gaudeo, inquit, et aliquid boni spero, si in
5 castris meis Silenum habeo. cum hos dicaces fame domuisset, captis sic usus est, ut eos qui militiae utiles erant, in cohortes describeret, ceteros praeconi subiceret: id quoque se negauit facturum fuisse, nisi expediret his dominum habere, qui tam malam haberent linguam.

1 XXIII. Huius nepos fuit Alexander, qui lanceam in conuiuas suos torquebat, qui ex duobus amicis quos paulo ante rettuli, alterum ferae obiecit, alterum sibi. ex his duobus tamen qui
2 leoni obiectus est, uixit. non habuit hoc auitum ille uitium, ne paternum quidem. nam si qua alia in Philippo uirtus, fuit et contumeliarum patientia, ingens instrumentum ad tutelam regni. Demochares ad illum Parrhesiastes ob nimiam et procacem linguam adpellatus inter alios Atheniensium legatos uenerat. audita benigne legatione Philippus, dicite, inquit, mihi, facere quid possim, quod sit Atheniensibus gratum. excepit Demochares

2 existimabant *Gronouius*: existimant 3 dicentes *Pincianus*: dicentem 7 illud (d *ex* t *corr.*) 8 laboraba^{n}t explicuisset (*prior* s *in ras.*) 11 tam miti E^{1}: ịmmiti 12 gręcię 13 contem^{p}nentes 15 aliquid (d *ex* t *corr.*) 16 fame^{s} 17 capịtis 18 id quoque E^{1}: idque 19 expediret ^{his} (*post* t *ras.*) 26 at tutelā (at *in* ad *uidetur mutatum esse*) 28 appellatus 29 inquid^{t}

et, te, inquit, suspendere. indignatio circumstantium ad tam 3
inhumanum responsum exorta erat. quos Philippus conticescere
iussit et Thersitam illum saluum incolumemque dimittere. at uos,
inquit, ceteri legati, nuntiate Atheniensibus multo superbiores esse,
qui ista dicunt quam qui inpune dicta audiunt. multa et diuus 4
Augustus digna memoria fecit dixitque, ex quibus appareat iram
illi non imperasse. Timagenes historiarum scriptor quaedam in
ipsum, quaedam in uxorem eius et in totam domum dixerat nec
perdiderat dicta. magis enim circumfertur et in ore hominum
est temeraria urbanitas. saepe illum Caesar monuit, moderatius 5
lingua uteretur: perseueranti domo sua interdixit. postea Timagenes
in contubernio Pollionis Asini consenuit ac tota ciuitate
direptus est. nullum illi limen praeclusa Caesaris domus apstulit.
historias quas postea scripserat, recitauit [et conbussit] et libros 6
acta Caesaris Augusti continentis in ignem inposuit. inimicitias
gessit cum Caesare: nemo amicitiam eius extimuit, nemo quasi
fulguritum refugit. fuit qui praeberet tam alte cadenti sinum.
tulit hoc, ut dixi, Caesar patienter, ne eo quidem motus, quod 7
laudibus suis rebusque gestis manus adtulerat. numquam cum
hospite inimici sui questus est. hoc dumtaxat Pollioni Asinio
dixit: θηριοτροφεῖς. paranti deinde excusationem opstitit et, 8
fruere, inquit, mi Pollio, fruere. et cum Pollio diceret, si
iubes, Caesar, statim illi domo mea interdicam, hoc me, inquit
putas facturum, cum ego uos in gratiam reduxerim? fuerat enim
aliquando Timageni Pollio iratus nec ullam aliam habuerat causam
desinendi, quam quod Caesar coeperat.

---

3 saluū (*ras.*) ad (t *suprascr.*) 7 Imagines *hic et u.* 11 *sed u.* 25 timageni 9 in ore (*post* in *ras. fuit* n) 10 cesar 11 domu 13 direptus est *de hac uoce cf. Otto Iahn proleg. ad Pers. p. XLIX adn., iterum inuenitur de breu. uit.* 7, 8 abstulit (b *corr. ex* p) 14 et combussit *inducit Maduig* 15 continentis (pes *suprascr. m. rec.*) in ignem inposuit *Koch*: in ignem posuit *cod. Similiter Ter. Andr.* 1, 1, 102 in ignem inpositast *BCD praebent* posita est; *Seneca ipse de clem.* 2, 4, 2 *ad Terenti exemplum dixit*: in ignem uiuos inponunt, *neque dubitandum, quin hoc loco et ad Marc.* 17, 7 *idem restituendum sit*; *Maduig maluit* in igne posuit 17 fulguritum (isc *suprascr.*) 19 attulerat (*prior* t *corr.*) 20 quęstus 21 theriotro phis obstitit (b *ex* p *corr.*) 22 feruere (c. fruere *suprascr. m.* 4) 26 cęperat

1 XXIV. Dicat itaque sibi quisque, quotiens lacessetur, numquid potentior sum Philippo? illi tamen inpune maledictum est numquid in domo mea plus possum quam toto orbe terrarum diuus Augustus potuit? ille tamen contentus fuit a conuiciatore
2 suo secedere. quid est quare ego serui mei clarius responsum et contumaciorem uoltum et non peruenientem usque ad me murmurationem flagellis et conpedibus expiem? quis sum, cuius aures laedi nefas sit? ignouerunt multi hostibus: ego non ignos-
3 cam pigris, neglegentibus, garrulis? puerum aetas excuset, feminam sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas. nunc primum offendit: cogitemus quamdiu placuerit. saepe et alias offendit: feramus quod diu tulimus. amicus est: fecit quod noluit. inimicus:
4 fecit quod debuit. prudentiori credamus: stultiori remittamus. pro quocumque illud nobis respondeamus, sapientissimos quoque uiros multa delinquere, neminem esse tam circumspectum, cuius non diligentia aliquando sibi ipsa excidat, neminem tam maturum, cuius non grauitatem in aliquod feruidius factum casus inpingat, neminem tam timidum offensarum, qui non in illas, dum uitat, incidat.

1 XXV. Quomodo homini pusillo solacium in malis fuit, etiam magnorum uirorum titubare fortunam, et aequiore animo filium in angulo fleuit, qui uidit acerba funera etiam ex regia duci: sic animo aequiore fert ab aliquo laedi, ab aliquo contemni, cuicumque uenit in mentem nullam esse tantam potentiam, in quam non
2 incurrat iniuria. quod si etiam prudentissimi peccant, cuius non error bonam causam habet? respiciamus quotiens adulescentia nostra in officio parum diligens fuerit, in sermone parum modesta, in uino parum temperans. si iratus est, demus illi spatium, quo dispicere quid fecerit possit: ipse se castigabit. denique debeat
3 poenas: non est quod cum illo paria faciamus. illud non ueniet in dubium, quin se exemerit turbae et altius steterit quisquis despexit lacessentis: proprium est magnitudinis uerae non sentire se percussum. sic inmanis fera ad latratum canum lenta respexit.

1 lacessitur (i *corr.*, *fuit* e) numquid (d *ex* t *corr.*) 2 impune 6 uoltum (u *suprascr.*) 7 compedibus 14 pcumq; (quo *suprascr.*) illud (d *ex* t *corr.*) 15 delinquere 18 tā* 25 incurrat *Neap.*: occurrat 30 illud (d *corr.* *ex* t) 31 exsemerit 33 se percussum *E*[2]: sepcussum

sic inritus ingenti scopulo fluctus adsultat. qui non irascitur, in-
concussus iniuria perstitit, qui irascitur, motus est. at ille, quem 4
modo altiorem omni incommodo posui, tenet amplexu quodam
modo summum bonum. nec homini tantum, sed ipsi fortunae
respondet: omnia licet facias, minor es, quam ut serenitatem
meam obducas. uetat hoc ratio, cui uitam regendam dedi. plus
mihi nocitura est ira quam iniuria. quidni plus? illius modus
certus est: ista quousque me latura sit dubium est.

XXVI. Non possum, inquis, pati. graue est iniuriam sustinere. 1
mentiris. quis enim iniuriam non potest ferre, qui potest iram?
adice nunc quod id agis, ut et iram feras et iniuriam. quare fers
aegri rabiem et phrenetici uerba? puerorum proteruas manus?
nempe quia uidentur nescire quid faciant: quid interest, quo quis-
que uitio fiat inprudens? inprudentiae par in omnibus patrocinium
est. quid ergo? inquis, inpune illi erit? puta uelle te, tamen 2
non erit. maxima est enim factae iniuriae poena fecisse, nec quis-
quam grauius adficitur quam qui ad supplicium paenitentiae tra-
ditur. deinde ad condicionem rerum humanarum respiciendum est, 3
ut omnium accidentium aequi iudices simus. iniquus autem est,
qui commune uitium singulis obicit: non est Aethiopis inter suos
insignitus color, nec rufus crinis et coactus in nodum apud Ger-
manos uirum dedecet. nihil in uno iudicabis notabile aut foedum,
quod genti suae publicum est. et ista quae rettuli, unius regionis
atque anguli consuetudo defendit: uide nunc, quanto in iis iustior
uenia sit, quae per totum genus humanum uolgata sunt. omnes 4
inconsulti et inprouidi sumus, omnes incerti, queruli, ambitiosi.
quid lenioribus uerbis ulcus publicum abscondo? omnes mali sumus:
quidquid itaque in alio reprehenditur, id unusquisque in suo sinu
inueniet. quid illius pallorem, illius maciem notas? pestilentia est.
placidiores itaque inuicem simus: mali inter malos uiuimus. una
nos res facere quietos potest, mutuae facilitatis conuentio. ille iam 5

---

1 in[r]ritus 2 ad[t] 3 posui* quodammodo *auctore Lipsio Koch*: quodam 5 mino[r] es (*ante* es *ras.*) 12 egri (*ante* e *ras.*) 14 inprudentiae *Pincianus*: inprudentia 15 puta uelle te tam̄ (te tam̄ *in ras.*) *cod.* puta te uelle *uulgo* 16 pęna 19 sumus (*corr. in* simus) iniqu[u]as 20 obicit *Koch*: obiecit 22 fędum 27 lenioribus *Muretus*: leuioribus 29 maciem *uulgo*: aciem 30 simus *uulgo*: sumus

mihi nocuit, ego illi nondum. sed iam aliquem fortasse laesisti. sed laedes. noli aestumare hanc horam aut hunc diem. totum inspice mentis tuae habitum: etiamsi nihil mali fecisti, potes facere.

1 XXVII. Quanto satius est sanare iniuriam quam ulcisci? multum temporis ultio absumit, multis se iniuriis obicit, dum una dolet. diutius irascimur omnes quam laedimur: quanto melius est abire in diuersum nec uitia uitiis opponere? num quis satis constare sibi uideatur, si mulam calcibus repetat et canem morsu?
2 ista, inquis, peccare se nesciunt. primum quam inicus est, apud quem hominem esse ad inpetrandam ueniam nocet? deinde si cetera animalia hoc irae tuae subducit, quod consilio carent, eodem loco tibi sit quisquis consilio caret. quid enim refert an alia mutis dissimilia habeat, si hoc quod in omni peccato muta
3 defendit, simile habet, caliginem mentis? peccauit: hoc enim primum? hoc enim extremum? non est quod illi credas, etiamsi dixerit: iterum non faciam. et iste peccabit et in istum alius et tota uita inter errores uolutabitur. mansuete inmansueta tractanda
4 sunt. quod in luctu dici solet efficacissime, et in ira dicetur: utrum aliquando desines an numquam? si aliquando, quanto satius est iram relinquere quam ab ira relinqui? an semper haec agitatio permanebit? uides quam inpacatam tibi denunties uitam?
5 qualis enim erit semper tumentis? adice nunc, quod cum bene te ipse succenderis et subinde causas, quibus stimuleris, renouaueris, sua sponte ira discedet et uires illi dies subtrahet: quanto satius est a te illam uinci quam a se?

1 XXVIII. Huic irasceris, deinde illi. seruis, deinde libertis. parentibus, deinde liberis. notis, deinde ignotis. ubique enim causae supersunt, nisi deprecator animus accessit. hinc te illo furor rapiet, illinc alio, et nouis subinde inritamentis orientibus continuabitur rabies: age, infelix, ecquando amabis? o quam
2 bonum tempus in re mala perdis! quanto nunc erat satius amicos

---

2 oram 4 sanare *Maduig*: sanari 8 sibi ui deatur 9 inicus (*ex* c *factum est* q, u *suprascr.*) aput 11 cetera (*in ras.*) 13 mutis *Med. D corr.*: multis in omni] *malim* ab omni 16 dixerit *cod.*, *item Lipsius*: dixit *uulgo* 18 in 'radicetur 21 agitatio *Haase*: cogitatio uides . . . uitam? *Koch mutata interpunctione* (*conl. ad Marc.* 13, 4 uides quam magno animo tulerit?); uide *Neap. Gertz* denuntiens 28 causae deprecator 30 ecquando *Goerenz*: et quando

parare, inimicos mitigare, rempublicam administrare, transferre in res domesticas operam, quam circumspicere, quid alicui facere possis mali, quod aut dignitati eius aut patrimonio aut corpori uolnus infligas, cum id tibi contingere sine certamine ac periculo non possit, etiamsi cum inferiore concurses. uinctum licet accipias 3 et ad arbitrium tuum omni patientiae expositum: saepe nimia uis caedentis aut articulum loco mouit aut neruum in his quos fregerat dentibus fixit. multos iracundia mancos, multos debiles fecit, etiam ubi patientem nancta est materiam. adice nunc, quod nihil tam inbecille natum est, ut sine elidentis periculo pereat. inbecillos ualentissimis alias dolor, alias casus exaequat. quid, 4 quod pleraque eorum, propter quae irascimur, offendunt nos magis quam laedunt? multum autem interest, utrum aliquis uoluntati meae opstet an desit, eripiat an non det. atqui in aequo ponimus, utrum aliquis auferat an neget, utrum spem nostram praecidat an differat, utrum contra nos faciat an pro se, amore alterius an odio nostri. quidam uero non tantum 5 iustas causas standi contra nos, sed etiam honestas habent: alius patrem tuetur, alius fratrem, alius patriam, alius amicum. his tamen non ignoscimus id facientibus, quod nisi facerent, improbaremus, immo, quod est incredibile, saepe de facto bene existimamus, de faciente male. at me hercules uir magnus ac iustus fortissimum 6 quemque ex hostibus suis et pro libertate ac salute patriae pertinacissimum suspicit et talem sibi ciuem, talem militem contingere optat.

XXIX. Turpe est odisse quem laudes: quanto uero turpius 1 ob id aliquem odisse, propter quod misericordia dignus est? si captiuus in seruitutem subito depressus reliquias libertatis tenet nec ad sordida ac laboriosa ministeria agilis occurrit, si ex otio piger equum uehiculumque domini cursu non exaequat, si inter cotidiana peruigilia fessum somnus oppressit, si rusticum laborem recusat aut non fortiter obit a seruitute urbana et feriata translatus ad durum opus: distinguamus, utrum aliquis non possit an 2 nolit: multos absoluemus, si coeperimus ante iudicare quam irasci.

---

4 uulnus 9 nancta 14 obstet (b *ex* p *corr.*) adq 22 ad me hercules 26 estó dissequem 27 mīam 30 equum (m *in ras.*) 31 cottidianā 32 obit *E.*[2]: obiit 34 cęperimus

nunc autem primum inpetum sequimur. deinde quamuis uana nos
concitauerint, perseueramus, ne uideamur coepisse sine causa. et
quod iniquissimum est, pertinaciores nos facit iniquitas irae. reti-
nemus enim illam et augemus, quasi argumentum sit iuste irascentis
grauiter irasci.

1 XXX. Quanto melius est initia ipsa perspicere quam leuia
sint, quam innoxia? quod accidere uides animalibus mutis, idem
in homine deprendes: friuolis turbamur et inanibus. taurum color
rubicundus excitat, ad umbram aspis exurgit, ursos leonesque
mappa proritat. omnia quae natura fera ac rabida sunt, con-
2 sternantur ad uana. idem inquietis et stolidis ingeniis euenit.
rerum suspicione feriuntur, adeo quidem, ut interdum iniurias
uocent modica beneficia, in quibus frequentissima, certe acerbissima
iracundiae materia est. carissumis enim irascimur, quod minora
nobis praestiterint quam mente concepimus quamque alii tulerunt:
3 cum utriusque rei paratum remedium sit. magis alteri indulsit:
nostra nos sine conparatione delectent. numquam erit felix quem
torquebit felicior. minus habeo quam speraui: sed fortasse plus
speraui quam debui. haec pars maxime metuenda est. hinc per-
niciosissimae irae nascuntur et sanctissima quaeque inuasurae.
4 diuum Iulium plures confecerunt amici quam inimici, quorum non
expleuerat spes inexplebiles. uoluit quidem ille, neque enim quis-
quam liberalius uictoria usus est, ex qua nihil sibi uindicauit nisi
dispensandi potestatem sed quemadmodum sufficere tam inprobis
desideriis posset, cum tantum omnes concupiscerent, quantum unus
5 poterat? uidit itaque strictis circa sellam suam gladiis commilitones
suos, Cimbrum, Tillium, acerrimum paulo ante partium defensorem,
aliosque post Pompeium demum Pompeianos. haec res sua in
reges arma conuertit fidissimosque eo conpulit, ut de morte eorum
cogitarent, pro quibus et ante quos mori uotum habuerunt.

1 XXXI. Nulli ad aliena respicienti sua placent. inde dis quoque
irascimur, quod aliquis nos antecedat, obliti quantum hominum
retro sit, et paucis inuidentem quantum sequatur a tergo ingentis

---

2 cępisse 3 iniquissimū (ui *in ras.*) 14 carissumis (u *in* i *mut.*) 15 tulerunt *Maduig*: tulerint 20 sanctissima* 21 plures amici confecerunt amici (*prius* amici *lineola transuersa deletum*) 24 im pbis 25 quantū* 27 Tillium *Muretus*: uillium 31 indediis 33 a tergo (a *in ras.*, t *initio uersus addita*)

inuidiae. tanta tamen inportunitas hominum est, ut quamuis
multum acceperint, iniuriae loco sit plus accipere potuisse. dedit
mihi praeturam: sed consulatum speraueram. dedit duodecim 2
fasces: sed non fecit ordinarium consulem. a me numerari uoluit
annum: sed deest mihi ad sacerdotium. cooptatus in collegium
sum: sed cur in unum? consummauit dignitatem meam: sed
patrimonio nihil contulit. ea dedit mihi quae debebat alicui dare.
de suo nihil protulit. age potius gratias pro his, quae accepisti. 3
reliqua expecta et nondum plenum esse te gaude. inter uoluptates
est superesse quod speres. omnes uicisti: primum esse te in
animo amici tui laetare. multi te uincunt: considera, quanto
antecedas plures quam sequaris. quod sit in te uitium maximum
quaeris? falsas rationes conficis: data magno aestumas, accepta
paruo.

XXXII. Aliud in alio nos deterreat: quibusdam timeamus 1
irasci, quibusdam uereamur, quibusdam fastidiamus. magnam rem
sine dubio fecerimus, si seruolum infelicem in ergastulum miserimus.
quid properamus uerberare statim, crura protinus frangere? non
peribit potestas ista, si differetur. sine id tempus ueniat, quo ipsi 2
iubeamus: nunc ex imperio irae loquimur. cum illa abierit, tunc
uidebimus, quanto ista lis aestumanda sit in hoc enim praecipue
fallimur: ad ferrum uenimus, ad capitalia supplicia, et uinculis,
carcere, fame uindicamus rem castigandam flagris leuioribus.
quomodo, inquis, nos iubes intueri, quam omnia, per quae laedi 3
uideamur, exigua, misera, puerilia sint? ego uero nihil magis
suaserim quam sumere ingentem animum et haec, propter quae
litigamus, discurrimus, anhelamus, uidere quam humilia et abiecta
sint, nulli qui altum quiddam aut magnificum cogitat respicienda.

XXXIII. Circa pecuniam plurimum uociferationis est: haec 1

---

5 cooptatus (o *altera corr.*) 12 sit in te *unus deteriorum*: sitiente 13 estumas (*ex* u *facta* i) 15 Aliud (d *ex* t *corr.*) 17 siseruulum (uu *corr.*) in ergastulum (*post* in *ras.*) 20 loquimur *Bip.*[1]: loquemur 21 ęstumanda (u *in* i *mut.*) 22 ad capitalia (d *corr.*) 24 quomodo . . . nos iubes intueri . . .? *fere significant*: *qui fieri potest, ut nos iubeas intueri?*, *ut de ira* 2, 31, 3 quomodo ergo, inquit, inimicorum nos iniuriae mouent? *epp.* 5, 7 quomodo ista tam diuersa pariter eunt? *et Quint.* 1, 10, 33 quomodo non hanc quoque artem necessariam esse operi nostro uel iniqui consentient? *ceterum admodum placuit quod Haase proposuit* intueri, tamquam omnia

fora defatigat, patres liberosque committit, uenena miscet, gladios
tam percussoribus quam legionibus tradit. haec est sanguine nostro
delibuta. propter hanc uxorum maritorumque noctes strepunt
litibus et tribunalia magistratuum premit turba, reges saeuiunt
rapiuntque et ciuitates longo saeculorum labore constructas euertunt,
2 ut aurum argentumque in cinere urbium scrutentur. libet intueri
fiscos in angulo iacentis: hi sunt propter quos oculi clamore
exprimantur, fremitu iudiciorum basilicae resonent, euocati ex
longinquis regionibus iudices sedeant iudicaturi, utrius iustior
3 auaritia sit. quid si ne propter fiscum quidem, sed pugnum aeris
aut inputatum a seruo denarium senex sine herede moriturus
stomacho dirumpitur? quid si propter usuram * aut milensimam
ualetudinarius fenerator distortis pedibus et manibus ad conputandum
non relictis clamat ac per uadimonia asses suos in ipsis morbi
4 accessionibus uindicat? si totam mihi ex omnibus metallis, quae
cum maxime deprimimus, pecuniam proferas, si in medium proicias
quidquid thensauri tegunt auaritia iterum sub terras referente, quae
male egesserat: omnem istam congeriem non putem dignam quae
frontem uiri boni contrahat. quanto risu prosequenda sunt quae
nobis lacrimas educunt?

1 XXXIV. Cedo nunc, persequere cetera, cibos, potiones horumque
causa paratas in ambitionem munditias, uerba, contumelias,
motus corporum parum honorificos et suspiciones, et contumacia
iumenta et pigra mancipia, interpretationes malignas uocis alienae,
quibus efficitur, ut inter iniurias naturae numeretur sermo homini
datus: crede mihi, leuia sunt propter quae non leuiter excande-
2 scimus, qualiaque pueros in rixam et iurgium concitant. nihil ex
his quae tam tristes agimus, serium est, nihil magnum: inde,
inquam, uobis ira et insania est, quod exigua magno aestumatis.
auferre hic mihi hereditatem uoluit. hic me diu in spem supre-

1 defatigat (a *prima corr.*, *fuit fortasse* e) 3 dilibuta 4 prȩmit 8 fremitu* 9 utrius *Neap.* utrū* [uis] 10 ficū [s] pugnam ȩris (a *ex* u *facta*) 12 aut (*lineolam addidit corr.*); *ante* aut *intercidisse uidetur* centensimam *uel simile quid* 13 ualetudinarius (*in marg.* ualetudinarius *m.* 3 *addidit*) fȩnerator ad conputandum *Pincianus*: ad comparandū 17 the[•]nsauri 22 paratas in *Maduig*: paratam 27 qualiaque *Gertz*: qualiaquȩ exis [h] 28 tristes *E*[1]: triste 29 uobis *deteriores pauci*: nobis

mam captatis criminatus est. hic scortum meum concupiuit. quod 3
uinculum amoris esse debebat, seditionis atque odii causa est,
idem uelle. iter angustum rixas transeuntium concitat: diffusa
et late patens uia ne populos quidem conlidit. ista quae adpetitis,
quia exigua sunt nec possunt ad alterum nisi alteri erepta transferri, eadem adfectantibus pugnas et iurgia excitant.

XXXV. Respondisse tibi seruum indignaris libertumque et 1
uxorem et clientem: deinde idem de republica libertatem sublatam quereris, quam domi sustulisti. rursus si tacuit interrogatus,
contumaciam uocas. et loquatur et taceat et rideat: coram 2
domino? inquis: immo coram patre familiae. quid clamas? quid
uociferaris? quid flagella media cena petis, quod serui loquuntur
quod non eodem loco turba contionis est, silentium solitudinis?
in hoc habes aures, ut non modulata tantum et mollia et ex dulci 3
tracta conpositaque accipiant: et risum audias oportet et fletum,
et blanditias et lites, et prospera et tristia, et hominum uoces et
fremitus animalium latratusque. quid miser expauescis ad clamorem serui, ad tinnitum aeris aut ianuae inpulsum? cum tam delicatus fueris, tonitrua audienda sunt. hoc quod de auribus dictum 4
est, transfer ad oculos, qui non minus fastidio laborant, si male
instituti sunt: macula offenduntur et sordibus et argento parum
splendido et stagno non ad solum perlucente. hi nempe oculi, 5
qui non ferunt nisi uarium ac recenti cura nitens marmor, qui
mensam nisi crebris distinctam uenis, qui nolunt domi nisi auro
pretiosiora calcari, aequissimo animo foris et scabras lutosasque semitas spectant et maiorem partem occurrentium squalidam, parietes insularum exesos, rimosos, inaequales. quid ergo aliud est, quod illos in publico non offendat, domi moueat, quam opinio illic aequa et patiens, domi morosa et querula?

XXXVI. Omnes sensus perducendi sunt ad firmitatem. natura 1
patientes sunt, si animus illos desiit corrumpere, qui cotidie ad

---

1 captatis *Maduig*: captatus 2 adq; odi 4 collidit appetitis 6 affectantibus 7 ibi 8 de re p̄. 9 quā* 12 loquuntur *unus deteriorum*: loquantur 13 concionis est* 18 ęris (*ante* ę *rasura unius litterae*) 25 calcari *nescio quis*: calcare 27 aliud (d *ex* t *effecta*)

28 quod id quod illos *Gertz*, *sed opinione eos moueri*, *non rebus*, *ipsum illud est quod scriptor demonstrat* 29 quęrula 31 desiit *deteriores*: desit

rationem reddendam uocandus est. faciebat hoc Sextius, ut con-
summato die, cum se ad nocturnam quietem recepisset, interro-
garet animum suum: quod hodie malum tuum sanasti? cui uitio
2 obstitisti? qua parte melior es? desinet ira et moderatior erit,
quae sciet sibi cotidie ad iudicem esse ueniendum. quicquam ergo
pulchrius hac consuetudine excutiendi totum diem? qualis ille
somnus post recognitionem sui sequitur? quam tranquillus, quam
altus ac liber, cum aut laudatus est animus aut admonitus et
3 speculator sui censorque secretus cognouit de moribus suis? utor
hac potestate et cotidie apud me causam dico. cum sublatum e
conspectu lumen est et conticuit uxor moris mei iam conscia,
totum diem mecum scrutor factaque ac dicta mea remetior. nihil
mihi ipse abscondo, nihil transeo. quare enim quicquam ex errori-
bus meis timeam, cum possim dicere: uide ne istud amplius facias,
4 nunc tibi ignosco. in illa disputatione pugnacius locutus es. noli
postea congredi cum inperitis: nolunt discere, qui numquam didi-
cerunt. illum liberius admonuisti quam debebas. itaque non
emendasti, sed offendisti. de cetero uide, non tantum an uerum
sit quod dicis, sed an ille cui dicitur ueri patiens sit. admoneri
bonus gaudet: pessimus quisque rectorem asperrime patitur.
1 XXXVII. In conuiuio quorundam te sales et in dolorem
tuum iacta uerba tetigerunt: uitare uolgares conuictus memento.
solutior est post uinum licentia, quibus ne sobriis quidem pudor
2 est. iratum uidisti amicum tuum ostiario causidici alicuius aut
diuitis, quod intrantem summouerat, et ipse pro illo iratus extremo
mancipio fuisti: irasceris ergo catenario cani? et hic, cum multum
3 latrauit, obiecto cibo mansuescit. recede longius et ride. nunc
iste aliquem se putat, quod custodit litigatorum turba limen
obsessum. nunc ille qui intra iacet, felix fortunatusque est et
beati hominis iudicat ac potentis indicium difficilem ianuam. nescit
durissimum esse ostium carceris. praesume animo multa tibi esse
patienda. numquis se hieme algere miratur? numquis in mari
nausiare, in uia concuti? fortis est animus ad quae praeparatus

---

4 melio[r]* es   5 sibi *deteriores*: sibi et   9 cognouit *Gertz*: cognoscit   10 aput   12 mecum *Neap.*: meum   14 meis * meã   15 pugna[ti]tius es *uulgo*: est   16 imperitis   23 quibus ne sobriis quidem *Gertz*: quiane sobris quidem

uenit. minus honorato loco positus irasci coepisti conuiuatori, 4 uocatori, ipsi qui tibi praeferebatur: demens, quid interest, quam lecti premas partem? honestiorem te aut turpiorem potest facere puluinus? non aequis quendam oculis uidisti, quia de ingenio tuo 5 male locutus est: recipis hanc legem? ergo te Ennius, quo non delectaris, odisset, et Hortensius, *si orationes eius inprobares*, simultates tibi indiceret, et Cicero, si derideres carmina eius, inimicus esset. uis tu aequo animo pati candidatus suffragia?

XXXVIII. Contumeliam tibi fecit aliquis: numquid maiorem 1 quam Diogeni philosopho Stoico? cui de ira cum maxime disserenti adulescens proteruus inspuit. tulit hoc ille leniter et sapienter. non quidem, inquit, irascor, sed dubito tamen, an oporteat irasci. quanto Cato noster melius? qui, cum agenti causam in frontem 2 mediam quantum poterat attracta pingui saliua inspuisset Lentulus ille, patrum nostrorum memoria factiosus et inpotens, abstersit faciem et, adfirmabo, inquit, omnibus, Lentule, falli eos qui te negant os habere.

XXXIX. Contigit iam nobis, Nouate, bene conponere animum. 1 aut non sentit iracundiam aut superior est: uideamus quomodo alienam iram leniamus: nec enim sani esse tantum uolumus, sed sanare.

Primam iram non audebimus oratione mulcere: surda est et 2 amens. dabimus illi spatium. remedia in remissionibus prosunt. nec oculos tumentis temptamus, uim rigentem mouendo incitaturi, nec cetera uitia, dum feruent. initia morborum quies curat. quantulum, inquis, prodest remedium tuum, si sua sponte desi- 3 nentem iram placat? primum, ut citius desinat, efficit. deinde custodit, ne recidat. ipsum quoque inpetum, quem non audet lenire, fallet: remouebit omnia ultionis instrumenta. simulabit iram, ut tamquam adiutor et doloris comes plus auctoritatis in consiliis habeat. moras nectet, et dum maiorem poenam quaerit, prae-

1 cępisti 5 ergote 6 *uerba* si orationes eius inprobares *ad sententiam necessaria addidit Haupt* 8 uis tu ∗ equo 12 anoporteat irasci *cod.*, an irasci oporteat *uulgo* 13 quanto Cato *Fickert*: quanto 16 inquid 18 componere 24 temptamus *cod.*, temptabimus *uulgo, sed illud rectius, quoniam haec non ad iram placandam pertinent, sed ex eo quod in oculis tumentibus fieri solet, significatur, quid in ira faciendum sit* 28 reccidat impetū 31 poenā (*raro exemplo*)

4 sentem differet. omni arte requiem furori dabit. si uehementior
erit, aut pudorem illi cui non resistat incutiet aut metum. si
infirmior, sermones inferet uel gratos uel nouos et cupiditate co-
gnoscendi auocabit. medicum aiunt, cum regis filiam curare deberet
nec sine ferro posset, dum tumentem mammam leniter fouet,
scalpellum spongia tectum induxisse. repugnasset puella remedio
palam admoto. eadem, quia non expectauit, dolorem tulit quae-
dam non nisi decepta sanantur.

1 XL. Alteri dices: uide ne inimicis iracundia tua uoluptati
sit. alteri: uide ne magnitudo animi tui creditumque apud
plerosque robur cadat. indignor me hercules et non inuenio do-
lendi modum, sed tempus expectandum est. dabit poenas serua
istud in animo tuo. cum poteris, et pro mora reddes. castigare
2 uero irascentem et ultro obirasci incitare est. uarie adgredieris
blandeque, nisi forte tanta persona eris, ut possis iram conminuere,
quemadmodum fecit diuus Augustus, cum cenaret apud Vedium
Polliônem. fregerat unus ex seruis eius crustallinum. rapi eum
Vedius iussit ne uolgari quidem more periturum. murenis obici
iubebatur, quas ingentis in piscina continebat quis non hoc illum
3 putaret luxuriae causa facere? saeuitia erat. euasit e manibus
puer et confugit ad Caesaris pedes nihil aliud petiturus, quam ut
aliter periret, ne esca fieret. motus est nouitate crudelitatis Caesar
et illum quidem mitti, crustallina autem omnia coram se frangi
4 iussit conplerique piscinam. fuit Caesari sic castigandus amicus.
bene usus est uiribus suis. e conuiuio rapi homines imperas et
noui generis poenis lancinari? si calix tuus fractus est, uiscera
hominis distrahentur? tantum tibi placebis, ut ibi aliquem duci
iubeas, ubi Caesar est?

1 XLI. Si cui tantum potentiae est, ut iram ex superiore loco

---

3 inferet *unus deteriorum*: infert 10 aput 11 alteri, *quod punctis notatum post* cadat *habet codex, uerum non esse apparet* 12 pęnas 13 istud in (*ante* in *ras. ut uidetur*) poteris (u *suprascr.*) 14 aggredieris (*prior* g *corr.*, g *fuit suprascr.*) 16 aput 18 uulgari 21 aliud (d *ex* t *corr.*) 26 pęnis tus (u *suprascr.*) 29 sic cui *unus deteriorum, Gertz, qui tamen ita haec cum superioribus coniungenda ac noui capitis initium a uerbis* pacem demus *ordiendum esse non persuasit; itaque defectum cum Grutero et Lipsio significaui*

adgredi possit, male tractet, at talem dumtaxat, qualem modo
rettuli, feram, inmanem, sanguinariam, quae iam insanabilis est,
nisi maius aliquid extimuit. ***
*** pacem demus animo, quam dabit praeceptorum salutarium 2
adsidua meditatio actusque rerum boni et intenta mens ad unius
honesti cupiditatem. conscientiae satis fiat. nil in famam labore-
mus: sequatur uel mala, dum bene merentis. at uolgus animosa 3
miratur et audaces in honore sunt, placidi pro inertibus habentur.
primo forsitan adspectu. sed simul aequalitas uitae fidem fecit
non segnitiem illam animi esse, sed pacem, ueneratur illos popu-
lus idem colitque. nihil ergo habet in se utile taeter iste et 4
hostilis adfectus, at omnia ex contrario mala, ferrum et ignes.
pudore calcato caedibus inquinauit manus, membra liberorum
dispersit. nihil uacuum reliquit a scelere, non gloriae memor, non
infamiae metuens, inemendabilis, cum ex ira in odium obcalluit.

XLII. Careamus hoc malo purgemusque mentem et extir- 1
pemus radicitus, quae quamuis tenuia undecumque haeserint, renas-
centur. et iram non temperemus, sed ex toto remoueamus. quod
enim malae rei temperamentum est? poterimus autem, adnitamur
modo. nec ulla res magis proderit quam cogitatio mortalitatis. 2
sibi quisque atque alteri dicat: quid iuuat tamquam in aeternum
genitos iras indicere et breuissimam aetatem dissupare? quid iuuat
dies, quos in uoluptatem honestam inpendere licet, in dolorem
alicuius tormentumque transferre? non capiunt res istae iacturam
nec tempus uacat perdere. quid ruimus in pugnam? quid cer- 3
tamina nobis arcessimus? quid inbecillitatis obliti ingentia odia
suscipimus et ad frangendum fragiles consurgimus? iam istas inimi-
citias, quas inplacabili gerimus animo, febris aut aliquod aliud
malum corporis uetabit geri. iam par acerrimum media mors
dirimet. quid tumultuamur et uitam seditiosi conturbamus? stat 4
supra caput fatum et pereuntis dies inputat propiusque ac propius

---

3 aliqd (d *ex* t *corr.*) 7 sequatur *plerique deteriores*: sequantur a$\overset{t}{\dot{d}}$ 8 inho^{no}re 9 aspectu simul aequalitas *Heusinger*: simula^{c} qualitas 11 iste (i *in ras.*) 12 hostilis] *an* pestilens? 15 obcalluit i. induruit *in marg. m.* 3 19 malaerei 21 ad^{t}que 22 dissupare 28 aliqđ aliud (đ *et* d *corr.*) 31 ppriusq;

accedit. istud tempus quod alienae destinas morti, fortasse circa tuam est.

1 XLIII. Quin potius uitam breuem conligis placidamque et tibi et ceteris praestas? quin potius amabilem te, dum uiuis, omnibus, desiderabilem, cum excesseris, reddis? quid illum nimis ex alto tecum agentem detrahere cupis? quid illum oblatrantem tibi, humilem quidem et contemptum, sed superioribus acidum ac molestum exterere uiribus tuis temptas? quid seruo, quid domino, quid regi, quid clienti tuo irasceris? sustine paulum: uenit ecce
2 mors quae uos pares faciat. uidere solemus inter matutina harenae spectacula tauri et ursi pugnam inter se conligatorum, quos cum alter alterum uexauit, suus confector expectat: idem facimus, aliquem nobiscum adligatum lacessimus, cum uicto uictorique finis et quidem maturus inmineat. quieti potius pacatique quantulumcumque superest, exigamus. nulli cadauer nostrum iaceat inuisum
3 saepe rixam conclamatum in uicino incendium soluit et interuentus ferae latronem uiatoremque diducit. conluctari cum minoribus malis non uacat, ubi metus maior apparuit: quid nobis cum dimicatione et insidiis? numquid amplius isti cui irasceris quam mortem optas? etiam te quiescente morietur. perdis operam: facere uis
4 quod futurum est. nolo, inquis, utique occidere, sed exilio, sed ignominia, sed damno adficere. magis ignosco ei, qui uolnus inimici quam qui pusulam concupiscit: hic enim non tantum mali animi est, sed pusilli. siue de ultimis suppliciis cogitas siue de leuioribus: quantulum est temporis, quo aut ille poena sua torqueatur aut tu malum gaudium ex aliena percipias? iam istum
5 spiritum expuemus. interim, dum trahimus, dum inter homines sumus, colamus humanitatem, non timori cuiquam, non periculo simus. detrimenta, iniurias, conuicia, uellicationes contemnamus et magno animo breuia feramus incommoda. dum respicimus, quod aiunt, uersamusque nos, iam mortalitas aderit.

---

1 istud (d *ex* t *corr.*) 8 exterere *Muretus*: ex terrere 10 harenęspectacula (ę *in ras.*) 12 uexauit *Gertz*: uexarit 13 adligatū (l *supra*) 16 in uicino *deteriores nonnulli*: inuicinio 20 operam *Koch*: operas *cod. sed illud suadet consuetudo Senecae* 23 pūsulā (*lineolam supra* u *m. alt. posuit*) 25 pęna 27 expuemus *Gertz*: expuimus. *Vulgo interpungebatur* expuimus interim, dum trahimus. Dum; *correxit Gertz* 31 iam mortalitas *Pincianus*: inmortalitas.

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER VI.

AD MARCIAM

DE CONSOLATIONE.

I. Nisi te, Marcia, scirem tam longe ab infirmitate muliebris 1
animi quam a ceteris uitiis recessisse et mores tuos uelut aliquod
antiquum exemplar adspici, non auderem obuiam ire dolori tuo,
cui uiri quoque libenter haerent et incubant, nec spem concepissem
tam iniquo tempore, tam inimico iudice, tam inuidioso crimine
posse me efficere, ut fortunam tuam absolueres. fiduciam mihi
dedit exploratum iam robur animi et magno experimento adpro-
bata uirtus tua. non est ignotum, qualem te in persona patris 2
tui gesseris, quem non minus quam liberos dilexisti, excepto eo
quod non optabas superstitem: nec scio an et optaueris. permittit
enim sibi quaedam contra bonum morem magna pietas. mortem
A. Cremutii Cordi, parentis tui quantum poteras, inhibuisti: post-
quam tibi apparuit inter Seianianos satellites illam unam patere
seruitutis fugam, non fauisti consilio eius, sed dedisti manus uicta
fudistique lacrimas palam et gemitus deuorasti quidem, non tamen
hilari fronte texisti et hoc illo saeculo, quo magna pietas erat nihil
inpie facere: ut uero aliquam occasionem mutatio temporis dedit, 3
ingenium patris tui, de quo sumptum erat supplicium, in usum
hominum reduxisti et a uera illum uindicasti morte ac restituisti in

---

3 aspici* 6 michi 7 apꝑbata (p *in ras.*) 8 in persona *Neap.*: inꝑsonam 12 acrem. uticordi. 13 Seianianos *Agricola*: sil (*in fine uersus altera manus addidit* la) nianos 14 seruitutis *olim correctum*: seruituti 16 fronte*, *fuit fortasse* frontem hoc *deteriores plerique*: hęc nichil 17 impie mutatio temporis *Neap.*: mutato tempore 18 in usum *h. e.* in usum *cod.* in uisum *cum Neapolitana immerito Fickert et Haase* 19 ac (*m. alt. in fine uersus*; *initio alterius ras.*)

publica monumenta libros, quos uir ille fortissimus sanguine suo
scripserat. optime meruisti de Romanis studiis, magna illorum
pars arserat. optime de posteris, ad quos ueniet incorrupta rerum
fides auctori suo magno inputata. optime de ipso, cuius uiget
uigebitque memoria, quamdiu in pretio fuerit Romana cognosci
quamdiu quisquam erit, qui reuerti uelit ad acta maiorum, quamdiu
quisquam qui uelit scire, quid sit uir Romanus, quid subactis
iam ceruicibus omnium et ad Seianianum iugum adactis indomi-
4 tus, quid sit homo ingenio, animo, manu liber. magnum me
hercules detrimentum respublica ceperat, si illum ob duas res
pulcherrimas in obliuionem coniectum, eloquentiam et libertatem,
non eruisses: legitur, floret, in manus hominum, in pectora re-
ceptus uetustatem nullam timet: at illorum carnificum cito scelera
5 quoque, quibus solis memoriam meruerunt, tacebuntur. haec
magnitudo animi tui uetuit me ad sexum tuum respicere, uetuit ad
uoltum, quem tot annorum continua tristitia, ut semel obduxit,
tenet. et uide, quam non subrepam tibi nec furtum facere ad-
fectibus tuis cogitem: antiqua mala in memoriam reduxi, et ut
scires hanc quoque plagam esse sanandam, ostendi tibi aeque
magni uolneris cicatricem alii itaque molliter agant et blandiantur,
ego confligere cum tuo maerore constitui et defessos exhaustosque
oculos, si uerum uis, magis iam ex consuetudine quam ex desiderio
fluentis continebo, si fieri potuerit, fauente te remediis tuis, si
minus, uel inuita, teneas licet et amplexeris dolorem tuum, quem
6 tibi in filii locum superstitem fecisti. quis enim erit finis? omnia
in superuacuum temptata sunt: fatigatae adlocutiones amicorum,
auctoritates magnorum et adfinium tibi uirorum: studia, here-
ditarium et paternum bonum, surdas aures inrito et uix ad breuem
occupationem proficiente solacio transeunt. illud ipsum naturale

4 imputata optime (op *in ras.*) 10 res·P· coeperat res *cod.* artes *Muretus, quem Maduig sequitur, deceptus Fickerti indicio* 11 coiectum 12 floret *deteriores*: florei 14 tacebuntur *Curio*: tacebunt 16 uultum (*prior* u *in ras.*) 17 affectibus 18 et ut scires *Schultess*: et uis scire 19 equę 20 uulneris 22 iam (*post hanc uocem charta uitiosa est*) 26 fatigate amicorum, auctoritates . . uirorum: studia] *hanc interpunctionem superiorum editorum inmerito reliquerunt Fickert et Haase, ita distinguentes* amicorum. auctoritates . . uirorum, studia 29 proficiente *deteriorum unus et alter*: proficientes

remedium temporis, quod maximas quoque aerumnas conponit, in
te una uim suam perdidit. tertius iam praeteriit annus, cum 7
interim nihil ex primo illo inpetu cecidit. renouat se et corroborat
cotidie luctus et iam sibi ius mora fecit eoque adductus est, ut
putet turpe desinere. quemadmodum omnia uitia penitus insidunt,
nisi dum surgunt, oppressa sunt, ita haec quoque tristia et misera
et in se saeuientia ipsa nouissime acerbitate pascuntur et fit infelicis
animi praua uoluptas dolor. cupissem itaque primis temporibus 8
ad istam curationem accedere. leniore medicina fuisset oriens
adhuc restringenda uis: uehementius contra inueterata pugnandum
est. nam uolnerum quoque sanitas facilis est, dum a sanguine
recentia sunt. tunc eruuntur et in altum reuocantur et digitos
scrutantium recipiunt: ubi corrupta in malum ulcus uerterunt,
difficilius curantur. non possum nunc per obsequium nec molliter
adsequi tam durum dolorem: frangendus est

II. Scio a praeceptis incipere omnes, qui monere aliquem 1
uolunt, et in exemplis desinere. mutari hunc interim morem
expedit aliter enim cum alio agendum est: quosdam ratio ducit,
quibusdam nomina clara opponenda sunt et auctoritas, quae liberum
non relinquat animum ad speciosa stupenti. duo tibi ponam ante 2
oculos maxima et sexus et saeculi tui exempla: alterius feminae,
quae se tradidit ferendam dolori, alterius, quae pari adfecta casu,
maiore damno, non tamen dedit longum in se malis suis dominium,
sed cito animum in sedem suam reposuit. Octauia et Liuia, altera 3
soror Augusti, altera uxor, amiserant filios iuuenes, utraque spe futuri
principis certa: Octauia Marcellum, cui et auunculus et socer incumbere
coeperat, in quem onus inperii reclinare, adulescentem animo alacrem,

---

1 componit 2 pręterit *sollemni uitio, correcto in deterioribus* 3 nichil im petu (im *corr.*) 4 etiam 7 seuientia 8 praua *dett.*: prauo 9 leniore *Gertz*: leuiore 11 uulnerum (uuln *in ras.*) 12 et uruntur *codex, unde* eruuntur *effeci conl. de prou.* 6, 9 non in alto latet spiritus nec utique ferro eruendus est. non sunt uolnere penitus inpresso scrutanda praecordia, *ubi aeque conponuntur uerba eruendi et scrutandi*; et terguntur *Maduig, cum Gertz prorsus temere* difficilius curantur *eicienda esse censeat* 14 *post* uerterunt *lacuna* 15 adloqui *dubitanter Koch*, adsequi *ne Lipsio quidem placuit, interpretari tamen studet 'praeeuntem dolorem prendere uel sistere'* 20 stupenti, *quod codex habet, non erat cur addubitaret Gertz* 21 femine (e *extr. in ras.*) 22 affecta (*prior* f *corr.*) 25 amiserant *Gertz*: amiserunt 27 cęperat

ingenio potentem, [sed] frugalitatis continentiaeque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandae, patientem laborum, uoluptatibus alienum, quantumcumque inponere illi auunculus et, ut ita dicam, inaedificare uoluisset, laturum. bene legerat nulli cessura
4 ponderi fundamenta. nullum finem per omne uitae suae tempus flendi gemendique fecit nec ullas admisit uoces salutare aliquid adferentis, ne auocari quidem se passa est: intenta in unam rem et toto animo adfixa talis per omnem uitam fuit, qualis in funere. non dico non est ausa consurgere, sed adleuari recusans, secundam orbitatem iudicans lacrimas amittere, nullam habere imaginem
5 filii carissimi uoluit, nullam sibi de illo fieri mentionem. oderat omnes matres et in Liuiam maxime furebat, quia uidebatur ad illius filium transisse sibi promissa felicitas. tenebris et solitudini familiarissima, ne ad fratrem quidem respiciens, carmina celebrandae Marcelli memoriae conposita aliosque studiorum honores reiecit et aures suas aduersus omne solacium clausit. a sollemnibus officiis seducta et ipsam magnitudinis fraternae nimis circumlucentem fortunam exosa defodit se et abdidit. adsidentibus liberis, nepotibus lugubrem uestem non deposuit, non sine contumelia omnium suorum, quibus saluis orba sibi uidebatur.

1 III. Liuia amiserat filium Drusum, magnum futurum principem, iam magnum ducem: intrauerat penitus Germaniam et ibi signa Romana fixerat, ubi uix ullos esse Romanos notum erat. in expeditione decesserat ipsis illum hostibus aegrum cum ueneratione et pace mutua prosequentibus nec optare quod expediebat audentibus. accedebat ad hanc mortem, quam ille pro republica obierat, ingens ciuium prouinciarumque et totius Italiae desiderium, per quam effusis in officium lugubre municipiis coloniisque usque in
2 urbem ductum erat funus triumpho simillimum. non licuerat matri ultima filii oscula gratumque extremi sermonem oris haurire. longo

---

1 potentem *deteriores nonnulli*: inpotentē sed *induxit Muretus* 7 afferentis (*prior* f *in ras.*) 8 affixa (*prior* f *in ras.*) 10 amittere *Neap.*: mittere (*supra* m *est* e *uel* a *deleta*) 15 composita aliosq; * 17 fraternae nimis *deteriorum unus et alter*: fraterna nimis (*sed ante* nimis *aliquid deletum*) 22 signa Romana fixerat *Muretus*: signum Romani fixerunt 25 prosequentib; (*praeter* tib; *in ras.*) 26 pro·R·P· 27 ꝓuinciaꝝq; (q; *in ras.*) 28 [m]unicipiis 30 ultima *deteriores aliquot*: utinam (*sed* u *in ras.*) gratumq; *

itinere reliquias Drusi sui prosecuta tot per omnem Italiam ardentibus rogis, quasi totiens illum amitteret, inritata, ut primum tamen intulit tumulo, simul et illum et dolorem suum posuit, nec plus doluit quam aut honestum erat in Caesare aut · aequum in filio. non desiit denique Drusi sui celebrare nomen, ubique illum sibi priuatim publiceque repraesentare, libentissime de illo loqui, de illo audire: cum memoria illius uixit. quam nemo potest retinere et frequentare, qui illam tristem sibi reddidit. elige itaque, utrum 3 exemplum putes probabilius: si illud prius sequi uis, eximes te numero uiuorum. auersaberis et alienos liberos et tuos ipsumque quem desideras, triste matribus omen occurres, uoluptates honestas, permissas, tamquam parum decoras fortunae tuae reicies, inuita haerebis in luce et aetati tuae, quod non praecipitet te quamprimum et finiat, infestissima eris. quod turpissimum alienissimumque est animo tuo in meliorem noto partem, ostendes te uiuere nolle, mori non posse. si ad hoc maximae feminae te exemplum 4 adplicueris moderatius mitius, non eris in aerumnis nec te tormentis macerabis. quae enim, malum, amentia est poenas a se infelicitatis exigere et mala sua non *minuere, sed* augere? quam in omni uita seruasti morum probitatem et uerecundiam, in hac quoque re praestabis: est enim quaedam et dolendi modestia. illum ipsum iuuenem, dignissimum, qui te laetam semper nominatus cogitatusque

---

3 et illum *cum Neap. inclusit Pincianus satis eleganter* 4 cesare aut ęquo maluo *cod., unde* in Caesare aut aequum in filio *effecit Maduig*: Caesare aut aequum altero filio saluo *Gertz, qui iniuria contendit Caesaris nomine nisi Augustum significari non posse*; quam aut honestum erat aut aequum saluo Caesare *Schultess praue honesti et aequi notione contraposita* 5 ubiq; * 6 pupliceq; 7 cum memoria illius uixit quam *Haase*: cum memoria lius uix memoriam autem nemo potest *Gertz*, memoriam enim nemo potest *ante eum Maduig, iniuria uterque in pronomine relatiuo lectionis Haasianae offendens* 9 eximes *Michaelis*: eximis 10 ipsumque quem desideras *Rubenius, Maduig:* ipsumque desiderans 11 occurres *Muretus*: occurrere * (*in rasura fuit fortasse* s) 12 inuita *Haase*: inuisa 13 in luce *deteriores*: inlucē tuę * 15 in meliorem noto partem *olim corr.*: inmeliore * noto parte 16 maximae *deteriores*: maxime 17 applicueris * moderatius, mitius *cf. de ira* 3, 22, 1 exempla . . . moderata, lenia 18 pęnas [a]se (a *ut uidetur m. pr.*) 19 non augere *cod.* non minuere sed augere *Koch* (*cf. Quint.* 6, *prooem.* 7 nec augere lacrimarum causas uolo, utinamque esset ratio minuendi); nouo augere *Maduig* uno augere *Gertz* 20 represtabis 22 qui te laetam *Maduig*: quietā

faciat, meliore pones loco, si matri suae qualis uiuus solebat, hilarisque et cum gaudio occurret.

1 IV Nec te ad fortiora ducam praecepta, ut inhumano ferre humana iubeam modo, ut ipso funebri die oculos matris exiccem. ad arbitrum tecum ueniam: hoc inter nos quaeretur, utrum magnus dolor esse debeat an perpetuus. non dubito quin Iuliae Augustae,
2 quam familiariter coluisti, magis tibi placeat exemplum: illa te ad suum consilium uocat. illa in primo feruore, cum maxime inpatientes ferocesque sunt miseriae, consolandam se Areo, philosopho uiri sui, praebuit et multum eam rem profuisse sibi confessa est, plus quam populum Romanum, quem nolebat tristem tristitia sua facere, plus quam Augustum, qui subducto altero adminiculo titubabat nec luctu suorum inclinandus erat, plus quam Tiberium filium, cuius pietas efficiebat, ut in illo acerbo et defleto gentibus
3 funere nihil sibi nisi numerum deesse sentiret. hic, ut opinor, aditus illi fuit, hoc principium apud feminam opinionis suae custodem diligentissimam: usque in hunc diem, Iulia, quantum quidem ego sciam, adsiduus uiri tui comes, cui non tantum quae in publicum emittuntur nota, sed omnes sunt secretiores animorum uestrorum motus, dedisti operam, ne quid esset quod in te quisquam
4 reprenderet. nec id in maioribus modo obseruasti, sed in minimis, ne quid faceres, cui famam, liberrimam principum iudicem, uelles ignoscere. nec quicquam pulchrius existimo quam in summo fastigio conlocatos multarum rerum ueniam dare, nullius petere: seruandus itaque tibi in hac quoque re tuus mos est, ne quid committas, quod minus aliterue factum uelis.

1 V. Deinde oro atque obsecro, ne te difficilem amicis et intractabilem praestes. non est enim quod ignores omnes hos

1 hilarisque *deteriores pauci*: hilaris quam 2 occurret *Haase*: occurrit 3 inhumano *Muretus*: humano 5 ad arbitrum *deteriores plerique*: ad arbitrium *cod. quod non debebat defendere Gertz* 9 consulareo *cod.* consolandam se Areo *Madvig* consolatori se Areo *Haase* se consolandam Areo *Curio* philosopho *deteriores*: philosophio 10 prebuit multū meam 14 pietatis 15 nichil 16 aput 17 diligentissimam *deteriores pauci*: diligentissimum 22 liberrimam *E²*: uberrimam 23 qua *corr.* quā 24 collocatos *Fickert*: collocatas 25 seruandis (i *lineola deleta*) ne quis (quid *deteriores plerique*) comittas. quod minus *cod.*, *quo conruunt, quae Gertz disputauit deceptus falso Fickerti indicio*

nescire, quemadmodum se gerant, loquantur aliquid còram te de
Druso an nihil, ne aut obliuio clarissimi iuuenis illi faciat iniuriam
aut mentio tibi. cum secessimus et in unum conuenimus, facta 2
eius dictaque quanto meruit suspectu celebramus. coram te altum
nobis de illo silentium est: cares itaque maxima uoluptate, filii
tui laudibus, quas non dubito quin uel inpendio uitae, si potestas
detur, in aeuum omne sis prorogatura quare patere, immo accerse 3
sermones, quibus ille narretur et apertas aures praebe ad nomen
memoriamque filii tui. nec hoc graue duxeris ceterorum more,
qui in eiusmodi casu partem mali putant audire solacia. nunc 4
incubuisti tota in alteram partem et oblita meliorum fortunam tuam
qua deterior est adspicis. non conuertis te ad conuictus filii tui
occursusque iucundos, non ad pueriles dulcesque blanditias, non
ad incrementa studiorum. ultimam illam faciem rerum premis.
illi, tamquam si parum ipsa per se horrida sit, quidquid potes
congeris. ne, obsecro te, concupieris peruersissimam gloriam, 5
infelicissima uideri. simul cogita non esse magnum rebus prosperis fortem se gerere, ubi secundo cursu uita procedit. ne
gubernatoris quidem artem tranquillum mare et obsequens uentus
ostendit: aduersi aliquid incurrat oportet, quod animum probet.
proinde ne submiseris te, immo contra fige stabilem gradum et 6
quidquid onerum supra cecidit sustine, primo dumtaxat strepitu
conterrita. nulla re maior inuidia fortunae fit quam aequo animo.
post haec ostendit illi filium incolumem, ostendit ex amisso nepotes.
VI. Tuum illic, Marcia, negotium actum, tibi Areus adsedit. 1
muta personam: te consolatus est. sed puta, Marcia, ereptum
tibi amplius quam ulla umquam mater amiserit. non permulceo
te nec extenuo calamitatem tuam: si fletibus fata uincuntur, conferamus. eat omnis inter luctus dies. noctem sine somno tristitia 2
consumat. ingerantur lacerato pectori manus et in ipsam faciem

---

4 altum *unus deteriorum*: aliud 5 maxima *deteriores*: maxime 7 in euū 8 ịnarretur 9 duxeris E^2: dixeris 12 aspicis conuertis te *Pincianus*: conuertistite 15 illi tamquam si *Maduig* (illi tamquam *iam Neap.*): ilitā quasi 17 in felicissima *codex, unde* infelicissima *Fickert, Haase*; infelicissimam *uulgo*; *cf. Quint.* 12, 9, 11 hoc quidem quis hominum liberi modo sanguinis sustineat, petulans esse ad alterius arbitrium 18 fortem se gerere *deteriores*: fortē gerere sęcundo 21 summiseris 22 quicqd 24 incolumē* 26 consolatus *deteriores*: consulatus 28 extenuo*

inpetus fiat atque omni se genere saeuitiae profecturus maeror
exerceat: sed si nullis planctibus defuncta reuocantur, si sors
inmota et in aeternum fixa nulla miseria mutatur et mors tenuit
3 quidquid abstulit, desinat dolor qui perit. quare regamur nec nos
ista uis transuersos auferat. turpis est nauigii rector, cui guberna-
cula fluctus eripuit, qui fluitantia uela deseruit, permisit tempestati
ratem: at ille uel in naufragio laudandus quem obruit mare clauum
tenentem et obnixum.

1 VII. At enim naturale desiderium suorum est. quis negat,
quamdiu modicum est? nam discessu, non solum amissione ca-
rissimorum necessarius morsus est et firmissimorum quoque animo-
rum contractio. sed plus est quod opinio adicit quam quod natura
2 imperauit. adspice mutorum animalium quam concitata sint
desideria et tamen quam breuia. uaccarum uno die alteroue
mugitus auditur, nec diutius equarum uagus ille amensque dis-
cursus est. ferae cum uestigia catulorum consectatae sunt et siluas
peruagatae, cum saepe ad cubilia expilata redierunt, rabiem intra
exiguum tempus extinguunt. aues cum stridore magno inanes
nidos circumfremuerunt, intra momentum tamen quietae uolatus
suos repetunt. nec ulli animali longum fetus sui desiderium est
nisi homini, qui adest dolori suo nec tantum quantum sentit, sed
3 quantum constituit, adficitur. ut scias autem non esse hoc naturale,
luctibus frangi, primum magis feminas quam uiros, magis barbaros
quam placidae eruditaeque gentis homines, magis indoctos quam
doctos eadem orbitas uolnerat. atqui ea quae a natura uim
acceperunt, eandem in omnibus seruant: apparet non esse naturale
4 quod uarium est. ignis omnis aetatis omniumque ordinum ciues

1 sęuitie meror 3 tenuit *necesse esse non uidetur cum Pinciano in* tenet *mutari* 4 quicquid 6 fluuitantia 7 obruit mare clauum *Erasmus*: nauem 9 necat (c *in* g *corr.*) 12 quod opinio *deteriores*: quā opinio 13 aspice 15 equo a ꝝ 16 fęre 17 redierunt *Fickert*: redierint 18 extingunt 22 afficitur (*prior* f *corr.*) 24 placidas (as *corr. ex* ę) eruditasq; (asq; *e corr.*) gentes *cod. fuit igitur* placidae eruditaeque *m. pr.* gentis *unus deteriorum* 25 uulnerat (u *e corr.*) atqui ea quae *deteriores*: atqui aqua 27 omnes ętates om̄iumq; urbiū *cod.* omnis aetatis omniumque ordinum *Koch*, *cf. Cic. in Pis.* 52 omnium generum aetatum ordinum omnes uiri ac mulieres; 96 omnes mortales omnium generum, aetatum, ordinum; *Vell. Pat.* 2, 89 quo fauore omnium hominum, aetatium, ordinum exceptus sit; *Sen.*

tam uiros quam feminas uret. ferrum in omni corpore exhibebit secandi potentiam. quare? quia uires illis a natura datae sunt, quae nihil in personam constituit. paupertatem, luctum, ambitionem alius aliter sentit, prout illum consuetudo infecit. et inbecillum inpatientemque reddit praesumpta opinio de non timendis terribilibus.

VIII. Deinde quod naturale est, non decrescit mora: dolorem 1
dies longa consumit. licet contumacissimum, cotidie insurgentem et contra remedia efferuescentem, tamen illum efficacissimum mitigandae ferociae tempus eneruat. manet quidem tibi, Marcia, 2
etiam nunc ingens tristitia et iam uidetur duxisse callum, non illa concitata, qualis initio fuit, sed pertinax et obstinata: tamen hanc quoque tibi aetas minutatim eximet. quotiens aliud egeris, animus relaxabitur. nunc te ipsa custodis. multum autem interest, utrum 3
tibi permittas maerere an inperes. quanto magis hoc morum tuorum elegantiae conuenit, finem luctus potius facere quam expectare, nec illum opperiri diem, quo te inuita dolor desinat? ipsa illi renuntia.

IX. Vnde ergo tanta nobis pertinacia in deploratione nostri, 1
si id non fit naturae iussu? quod nihil nobis mali, antequam eueniat, proponimus, sed ut inmunes ipsi et aliis pacatius ingressi iter alienis non admonemur casibus illos esse communes. tot 2
praeter domum nostram ducuntur exequiae: de morte non cogitamus. tot acerba funera: nos togam nostrorum infantium, nos militiam et paternae hereditatis successionem agitamus animo. tot diuitum subita paupertas in oculos incidit et nobis numquam in mentem uenit nostras quoque opes aeque in lubrico positas:

---

epp. 24, 11 omnis ordinis homines suggerent, omnis fortunae, omnis aetatis 2 illis *Gertz*: illi 3 nichil ambitionem *uerum esse nequit*; orbationem *Pincianus* amissionem *Gertz* damnationem *Maduig*; *scribendum esse uidetur* deminutionem 5 terribilibus *Pincianus*: terribilis 7 decrescit *deteriores nonnulli*: decrescere *cod., quod seruare liceat, si post* deinde *intercidisse statuamus* uide; decrescere potest *uel* potest decrescere *deteriores alii* 8 contumacissimum (cotidie insurgentē et cont͑ remedia efferuescentē tam̄ illū efficacissimum *in margine m. alt.*) 11 etiā illa *unus deteriorum*: illū 12 initio *Lipsius*: in illo obstinata *deteriores*: obstinatā 13 minutatim (minuta *in fine uers. in ras.*) aliut (t *in* d *corr.*) 14 nunc te *Venet. alt.*: n̄te (n̄ *corr. in ras.*) 15 merere inperes 20 nichil 22 admonemur *olim correctum*: admonet 25 hereditatis

necesse est itaque magis conruamus, qui quasi ex inopinato ferimur.
3 quae multo ante prouisa sunt, languidius incurrunt. uis tu scire te ad omnis expositum ictus stare et illa quae alios tela fixerunt circa te uibrasse? uelut murum aliquem aut obsessum multo hoste locum et arduum adscensu semermis adeas, expecta uolnus et illa superne uolantia cum sagittis pilisque saxa in tuum puta librata corpus. quotiens aliquis ad latus aut pone tergum ceciderit, exclama: non decipies me, fortuna, nec securum aut neglegentem opprimes. scio quid pares: alium quidem percussisti, sed me
4 petisti. quis umquam res suas quasi periturus adspexit? quis umquam nostrum de exilio, de egestate, de luctu cogitare ausus est? quis non, si admoneatur ut cogitet, tamquam dirum omen respuat et in capita inimicorum aut ipsius intempestiui monitoris
5 abire illa iubeat? non putaui futurum. quicquam tu putas non futurum, quod [multis] scis posse fieri, quod multis uides euenisse? egregium uersum et dignum qui non e pulpito exiret:

cuiuis potest accidere quod cuiquam potest!

ille amisit liberos: et tu amittere potes. ille damnatus est: et tua innocentia sub ictu est. error decipit hic et effeminat, dum patimur quae numquam pati nos posse prouidimus. aufert uim praesentibus malis qui futura prospexit.

1 X. Quidquid est hoc, Marcia, quod circa nos ex aduenticio fulget, liberi, honores, opes, ampla atria et exclusorum clientium turba referta uestibula, clarum nomen, nobilis aut formosa coniux ceteraque ex incerta et mobili sorte pendentia alieni commodatique adparatus sunt. nihil horum dono datur: conlaticiis et ad dominos redituris instrumentis scaena adornatur. alia ex his primo die, alia
2 secundo referentur, pauca usque ad finem perseuerabunt. itaque

---

1 corruamus qui quasi *deteriores*: quasi 2 prouisa *Neap.*: perculsa 6 uolantia *uulgo*: uolentia pilisque *unus deteriorum*: pellisq; 7 aliquis *Gertz*: aliquid 9 sed^me petisti (me *suprascr. m. pr.*) 11 nostrum *Neap.*: uestrum 12 ut *Gronouius*: et 15 multis *seclusit Maduig* 16 pulpito *Haupt*: populo exiret *Lipsius*: eri et 19 error *Pincianus*: terror decipit hic et *Maduig*: decipit, hic 20 ꝑuidimus (ꝑui *in ras.*) 22 Quicqd 24 clarum nomen, nobilis *Maduig*: cla^a ꝝ nobilis 26 apparatus 27 rediturọs (i suprascr.) 28 itaq; non est qđ non est quod (*alterum* non est quod *lineola transuersa deletum*)

non est quod nos suspiciamus tamquam inter nostra positi: mutua accepimus. usus fructusque noster est, cuius tempus ille arbiter muneris sui temperat: nos oportet in promptu habere quae in incertum diem data sunt et adpellatos sine querella reddere. pessimi debitoris est creditori facere conuicium. omnes ergo 3 nostros, et quos superstites lege nascendi optamus et quos praecedere iustissimum ipsorum uotum est, sic amare debemus, tamquam nihil nobis de perpetuitate, immo nihil de diuturnitate eorum promissum sit. saepe admonendus est animus, amet ut recessura, immo tamquam recedentia. quidquid a fortuna datum est, tamquam exemplum ab auctore possideat. rapite ex liberis uolup- 4 tates, fruendos uos inuicem liberis date et sine dilatione omne gaudium haurite. nihil de hodierna nocte promittitur. nimis magnam aduocationem dedi: nihil de hac hora. festinandum est. instatur a tergo: iam disicietur iste comitatus, iam contubernia ista sublato clamore soluentur. rapina rerum omnium est: miseri nescitis in fuga uiuere. si mortuum tibi filium doles, eius temporis 5 quo natus est crimen est. mors enim illi denuntiata nascenti est. in hanc legem natus est. hoc illum fatum ab utero statim prosequebatur. in regnum fortunae et quidem durum atque inuictum 6 peruenimus, illius arbitrio digna atque indigna passuri. corporibus nostris inpotenter, contumeliose, crudeliter abutetur: alios ignibus peruret uel in poenam admotis uel in remedium. alios uinciet: id nunc hosti licebit, nunc ciui. alios per incerta nudos maria iactabit et luctatos cum fluctibus ne in harenam quidem aut litus explodet, sed in alicuius inmensae uentrem beluae decondet. alios

3 quae in incertum *deteriores pauci*: que incertū 4 appellatos 7 iustissimum *uulgo*: iustissimus uotum *corr. in det.*: uoltū 8 nichil 9 amet ut recessura *unus deteriorum corr.*: ametu ire. cessura 10 quicquid 11 exemplum auctore *cod.* exemplum ab auctore *Lipsius*, *quod ipse interpretatur 'habes a fortuna? incertum et fugax esse ab ipsa disce'*; exceptum auctori *Gronouius* exempto auctore *Maduig* possideat E^2: possideas *cod. sed mutatio personae probari nequit*; *apparet haec ad animum referenda esse* 13 nichil 15 tam disicietur *cod. sed* iam *plerique dett.* 17 nescitis ī fuga (ī *corr.*) mortū[u] *cod., de qua scribendi ratione cf. Brambach Orthograph. p.* 92 *et quae ipse disputaui philol.* 33, *p.* 704; *iam multa exempla accesserunt in indice Gai Studemundiani* 19 natus *Haase*: datus *cod.* est *add. Gertz* 23 pęnam uinciet (et *in ras.*)

morborum uariis generibus emaceratos diu inter uitam mortemque
medios detinebit. ut uaria et libidinosa mancipiorumque suorum
neglegens domina et poenis et muneribus errabit.
1 XI. Quid opus est partes deflere? tota flebilis uita est.
urgebunt noua incommoda, priusquam ueteribus satisfeceris. mo-
derandum est itaque uobis maxime, qui ea inmoderate fertis, et
in metus et in dolores humani pectoris uis dispensanda. quae
deinde ista suae publicaeque condicionis obliuio est? mortalis nata
es, mortales peperisti. putre ipsa fluidumque corpus et causis
[morbos] repetita sperasti tam inbecilla materia solida et aeterna
2 gestasse? decessit filius tuus, id est, decucurrit ad hunc finem, ad
quem quae feliciora partu tuo putas properant. huc omnis ista
quae in foro litigat, in theatris *desidet*, in templis precatur turba
dispari gradu uadit. et quae diligis [ueneraris] et quae despicis,
unus exaequabit cinis. hoc *iubet* uidelicet illa Pythicis oraculis
3 adscripta *uox* NOSCE TE. quid est homo? quolibet quassu uas
et quolibet fragile iactatu. non tempestate magna, ut dissiperis,
est opus. ubicumque arietaueris, solueris. quid est homo? in-
becillum corpus et fragile, nudum, suapte natura inerme, alienae
opis indigens, ad omnis fortunae contumelias proiectum, cum bene
lacertos exercuit, cuiuslibet ferae pabulum, cuiuslibet uictima, ex
infirmis fluidisque contextum et lineamentis exterioribus nitidum,
frigoris, aestus, laboris inpatiens, ipso rursus situ et otio iturum

1 uaris 3 pęnis et (et *e corr.*) errabit ***deteriores***: errauit 6 qui ea ***Maduig***, qui ***Pincianus***: quae 7 metus ***Neap.***: multos pectoris uis ***Maduig***: pectus 8 tuae ***E***[2] publicae * que 9 mortales ***deteriores***: mortalesque (*ras. sub* que) causis morbos *cod.* carnis morbo ***Maduig*** causis morborum ***Gertz***, *quae ita non placent ut ipse quoque iis adsentiam qui* morbos *interpretamenti causa adscriptum esse putent* 10 repetitas solida (a *corr.*) 11 gestasse (e *extrema corr.*) 12 huc ***Pincianus***: hoc 13 in theatris *cod.* in theatris desidet ***E***[2] (plaudit ***Maduig*** spectat ***Gertz***) *cf. de uit. beata* 28 14 ueneraris *seclusit* ***Fickert*** 15 iubet, *item* uox *addidit* ***E***[2]; *cum* ***Maduigio*** uidelicet *tamquam ex uoce* iubet (uid.) *ortum delendum esse, probabile non est* 16 nosce te *olim correctum*: nosci te quolibet quassu ***Maduig***: quodlibet quassum 17 et (t *in ras.*) 18 opus est ***Haase*** est homo inbecillū 19 effragile 21 lacertos ***deteriores***: laceratos ex infirmis ***deteriores***: exfirmis 23 frigoris ***deteriores***: fragoris iturum in tabem ***deteriores***: iturum et otiū in tabe*

in tabem, alimenta metuens sua, quorum modo inopia *extenuatur*,
modo copia rumpitur, anxiae sollicitaeque tutelae, precarii spiritus
et male haerentis, quem *si quod apparuit* periculum repentinum 4
aut auditus *est* ex inprouiso sonus auribus grauis excutit: solli-
citudinis semper sibi nutrimentum, uitiosum et inutile. miramur
in hoc mortem, quae unius singultus opus est? numquid enim ut
concidat, magni res molimenti est? odor illi saporque et lassitudo
et uigilia et umor et cibus et sine quibus uiuere non potest, mor-
tifera sunt. quocumque se mouit statim infirmitatis suae conscium,
non omne caelum ferens, aquarum nouitatibus flatuque non fami-
liaris aurae et tenuissimis causis atque offensionibus morbidum,
putre, causarium, fletu uitam auspicatum, cum interim quantos tu-
multus hoc tam contemptum animal mouet? in quantas cogita-
tiones oblitum condicionis suae uenit? inmortalia, aeterna uolutat 5
animo et in nepotes pronepotesque disponit, cum interim longa
conantem eum mors opprimit et hoc, quod senectus uocatur, pau-
cissimorum circuitus annorum.

XII. Dolor tuus, si modo ulla illi ratio est, utrum sua spectat 1
incommoda an eius qui decessit? utrum te in amisso filio mouet,
quod nullas ex illo uoluptates cepisti, an quod maiores, si diutius
uixisset, percipere potuisti? si nullas percepisse te dixeris, tolera-
bilius efficies detrimentum tuum. minus enim homines desiderant

1 modo inopia extenuatur, modo copia rumpitur *Maduig*: modum in inopia rumpitur 2 ancxię solliciteq; tutelę* pręcare precarii *deteriores* 3 qua parum repentinum *cod.* quem si quod apparuit periculum repentinum *Koch*, *nisi forte* quem periculum repentinum *et postea* aut auditus ex inprouiso *sufficiunt*; quem si quid apparuit repentino *Gertz* quem petaurum repentinum *Maduig* quem pauor repentinus *Lipsius*, *quam coniecturam ita cum sequentibus coniunxit Haupt*, *ut* quem pauor repentinus cludit et ex improuiso *scriberet* 4 audiet ex inprouiso (*sic*, *non* et inprouiso) *cod.* auditus ex inprouiso *Haase* aut auditus est ex inprouiso *Gertz* aut auditus ex inprouiso *Maduig* sollicitudinis semper sibi *Gertz*, *quae coniectura eo confirmatur*, *quod codex habet* solli semper sibi, *non* soli 6 singultus *Haase*: singulius 8 ^{h}umor 10 familiaris aurae *E*[2]: familiariș aura 12 causarium *olim correctum*: causarum 13 animal *deteriores pauci*: animali 16 paucissimorum *nescio quis*: paucissimo circuitus annor$^{\bar{u}}$ *cod.* *ceterum quod Gertzio displicuit senectutem morti postponi, habemus eundem ordinem in claro Sophoclis cantico Oed. Col.* 1211 *sqq.* 19 an eius *unus deteriorum*: anius in amisso *Koch*: in misso (*ita cod.*, *non* amisso) 20 cepisti *E*[2]: cepisses

ea, ex quibus nihil gaudii laetitiaeque perceperunt. si confessa
fueris percepisse magnas uoluptates, oportet te non de eo quod
2 detractum est queri, sed de eo gratias agere quod contigit. pro-
uenerunt enim satis magni fructus laborum tuorum ex ipsa educa-
tione, nisi forte hi, qui catulos auesque et friuola animorum oblec-
tamenta summa diligentia nutriunt, fruuntur aliqua uoluptate ex
uisu tactuque et blanda adulatione mutorum, liberos nutrientibus
non fructus educationis ipsa educatio est. licet itaque nil tibi
industria eius contulerit, nihil diligentia custodierit, nihil prudentia
3 suaserit, ipsum quod habuisti, quod amasti, fructus est. at potuit
longior esse [maior]. melius tamen tecum actum est quam si
omnino non contigisset, quoniam si ponatur electio, utrum satius
sit non diu felicem esse an numquam, melius est discessura nobis
bona quam nulla contingere. utrumne malles degenerem aliquem
et numerum tantum nomenque filii expleturum habuisse an tantae
indolis, quantae tuus fuit? iuuenis cito prudens, cito pius, cito
maritus, cito pater, cito omnis officii curiosus, cito sacerdos, omnia
4 tam *praestantia* quam propera. nulli fere magna bona et diuturna
contingunt. non durat nec ad ultimum exit nisi lenta felicitas:
filium tibi di inmortales non diu daturi statim talem dederunt,
qualis diu effici potest. ne illud quidem dicere potes electam te
a dis, cui frui non liceret filio: circui per omnem notorum, igno-
torum frequentiam oculis, occurrent tibi passi ubique maiora. sen-
serunt ista magni duces, senserunt principes. ne deos quidem

---

1 nichil perceperunt *Lipsius*: perceperant 2 te (*in ras.*) 3 de eo quod gratias *cod.* quod *ex superiore* de eo quod *repetitum om. dett.* contigit *Haase*: colligit prouenerunt *deteriores*: peruenerunt 4 ex ipsa educatione (a e *in ras.*) 5 hi (*in ras.*) 6 ex ui su. tactuq; (. t *in ras.*) 7 adulatione * 8 educationis *Muretus*: educat ipsa educatio (sa *in ras. trium fere litterarum*) 9 nichil 10 suaserit *Fickert*: sua 11 maior *uncis inclusit Haase, recte, si quid uideo, cum nec magnitudo fructus hic quaeratur nec conlocatio placeat; alia ratio est loci* 3, 4 12 omnino non *deteriores*: omnino satius sit (*haec praeter* ati *in ras.*) 15 tantę (*prior* t *corr.*) 16 tuus (tu *in ras.*) pius (i *in ras.*) 17 sacer.do omnia tam praestantia quam propera *Koch*: omia tamquā propera (*non* praepopera) 20 dii immortales 21 dicere potest 22 adis (i *supra*) circui . . . oculis *Lipsius*, circumfer . . . oculos *E*[1]: circui . . . oculos 23 ubi que (b *corr. ex* p) 24 dulces senserunt *uulgo*: senserint

fabulae inmunes reliquerunt, puto, ut nostrorum funerum leuamen-
tum esset etiam diuina concidere. circumspice, inquam, omnis:
nullam *tam* miseram nominabis domum, quae non inueniat in
miseriore solacium. non me hercules tam male de moribus tuis 5
sentio, ut putem posse te leuius pati casum tuum, si tibi ingentem
lugentium numerum produxero: maliuolum solacii genus est turba
miserorum. quosdam tamen referam, non ut scias hoc solere
hominibus accidere, ridiculum est enim mortalitatis exempla con-
ligere, sed ut scias fuisse multos, qui lenirent aspera placide ferendo.
a felicissimo incipiam: L. Sulla filium amisit, nec ea res aut ma- 6
litiam eius et acerrimam uirtutem in hostes ciuesque contudit, aut
effecit ut cognomen illud usurpasse falso uideretur quod amisso
filio adsumpsit, nec odia hominum ueritus, quorum malo illae
nimis secundae res constabant, nec inuidiam deorum, quorum illud
crimen erat, Sulla tam felix. sed istud inter res nondum iudicatas
abeat, qualis Sulla fuerit. etiam inimici fatebuntur bene illum
arma sumpsisse, bene posuisse: hoc de quo agitur constabit, non
esse maximum malum quod etiam ad felicissimos peruenit.

XIII. Ne nimis admiretur Graecia illum patrem, qui in ipso 1
sacrificio nuntiata filii morte tibicinem tantum tacere iussit et
coronam capiti detraxit, cetera rite perfecit, Puluillus effecit pon-
tifex, cui postem tenenti et Capitolium dedicanti mors filii nuntiata
est. quam ille exaudisse dissimulauit et sollemnia pontificii car-
minis uerba concepit gemitu non interrumpente precationem et ad
filii sui nomen Ioue propitiato. putasne eius luctus aliquem finem 2
esse debere, cuius primus dies et primus inpetus ab altaribus
publicis et fausta nuncupatione non abduxit patrem? dignus me
hercules fuit memorabili dedicatione, dignus amplissimo sacerdotio,

1 immunes 2 circuspice 3 tam miseram *Muretus*: miseram 6 maliuolum *Gertz*: maliuoli *cod. cf. de ira* 1, 12, 6 abominandum remedii genus 8 ridculum [i] colligere 10 L. silla 12 efficit [e] falso *Muretus, Maduig*: saluo 13 male illo 14 constabant *Pincianus*: constant illut (t *in* d *corr.*) 15 sillatā 16 sylla *post* inimici *rasura in qua potest fuisse* eius 18 ad felicissimos *deteriores*: ad fectissimos 20 tibicinem [tantū] tacere. et coronā *cod.*, iussit *in deterioribus add.* 23 dissimulauit *unus deteriorum*: dissimulare pontificii carminis *Maduig*: pontific[i] a carmina 25 putasne *Lipsius*: putasses 26 dies est impetus

qui colere deos ne iratos quidem destitit. idem tamen ut rediit domum, et inpleuit oculos et aliquas uoces flebiles misit et peractis quae mos erat praestare defunctis, ad Capitolinum illum rediit
3 uoltum. Paulus circa illos nobilissimi triumphi dies, quo uinctum ante currum egit Persen, duos filios in adoptionem dedit. quos sibi seruauerat, extulit. quales retentos putas, cum inter commodatos Scipio fuisset? non sine motu uacuum Pauli currum populus Romanus adspexit. contionatus est tamen et egit dis gratias, quod conpos uoti factus esset: precatum enim se, ut, si quid ob ingentem uictoriam inuidiae dandum esset, id suo potius quam
4 publico damno solueretur. uides quam magno animo tulerit? orbitati suae gratulatus est. et quem magis poterat permouere tanta mutatio? solacia simul atque auxilia perdidit. non contigit tamen tristem Paulum Persi uidere.

1 XIV. Quid nunc te per innumerabilia magnorum uirorum exempla ducam et quaeram miseros, quasi non difficilius sit inuenire felices? quota enim quaeque domus usque ad exitum omnibus partibus suis constitit? in qua non aliquid turbatum est? unum quemlibet annum occupa et ex eo magistratus cita: Lucium si uis Bibulum et C. Caesarem. uidebis inter collegas inimicissi-
2 mos concordem fortunam: L. Bibuli, melioris quam fortioris uiri, duo simul filii interfecti sunt, Aegyptio quidem militi ludibrio habiti, ut non minus ipsa orbitate auctor eius digna res lacrimis esset. Bibulus tamen, qui toto honoris sui anno ob inuidiam collegae domi latuerat, postero die quam geminum funus renuntiatum est, processit ad solita imperii officia. quis minus potest quam unum diem duobus filiis dare? tam cito liberorum luctum
3 finiuit, qui consulatum anno luxerat. C. Caesar cum Britanniam

1 rediit *dett.*: redit 2 aliquas (quas *in ras.*) 3 rediit uultum *dett.*: redit uultū 5 incliti regis nomen *habet cod. post* Persen, *quae tamquam glossema deleuit Gruterus* 7 populus·R· 8 aspexit dis 9 compos esset (et *in ras.*) 10 uictoriam *deteriores*: uictor 12 et quem *cod.*, *Haase*, ecquem *uulgo* 13 perdidit *uulgo*: pdit 14 Persi *Lipsius*: persen (sen *in ras.*) 16 duca. 17 quota enim quaeque *Fickert*: quod enI queq; 18 turbatum est *Maduig signo interrogandi pro commate post* constitit *posito*: turbatum sit 24 toto honoris *dett.*: tot honoris anno ob inuidiam *dett.*: anno inuidiā 26 imp. officia quis minus potest *Gertz*, quid minus poterat *Muretus*: quid minus potest 27 filis

peragraret nec oceano continere felicitatem suam posset, audiit
decessisse filiam publica secum fata ducentem. in oculis erat iam
Cn. Pompeius non aequo laturus animo quemquam alium esse in
republica magnum et modum inpositurus incrementis, quae grauia
illi uidebantur etiam cum in commune crescerent: tamen intra
tertium diem imperatoria obiit munia et tam cito dolorem uicit
quam omnia solebat.

XV. Quid aliorum tibi funera Caesarum referam? quos in 1
hoc mihi uidetur interim uiolare fortuna, ut sic quoque generi
humano prosint ostendentes ne eos quidem, qui dis geniti deosque
genituri dicantur, sic suam fortunam in potestate habere quem-
admodum alienam. diuus Augustus amissis liberis, nepotibus, ex- 2
hausta Caesarum turba adoptione desertam domum fulsit. tulit
tamen *tam* fortiter quam cuius iam res agebatur cuiusque maxime
intererat de dis neminem queri. Tiberius Caesar et quem genuerat 3
et quem adoptauerat, amisit, ipse tamen pro rostris laudauit filium
stetitque in conspectu posito corpore, interiecto tantummodo uela-
mento, quod pontificis oculos a funere arceret, et flente populo
Romano non flexit uoltum. experiendum se dedit Seiano ad
latus stanti, quam patienter posset suos perdere. videsne quanta 4
copia uirorum maximorum sit, quos non excepit hic omnia pro-
sternens casus? et *in* quos tot animi bona, tot ornamenta publice
priuatimque congesta erant? sed uidelicet it in orbem ista tempes-
tas et sine dilectu uástat omnia agitque ut sua. iube singulos
conferre rationem: nulli contigit inpune nasci.

XVI. Scio quid dicas: oblitus es feminam te consolari, 1
uirorum refers exempla. quis autem dixerit naturam maligne

---

1 audiit *Fickert*: aud it 2 publica * 3 inre·P· 4 in positurum 5 cum in * crescerent *deteriores*: cresceret 6 obiit *deteriores*: ob it 9 michi 10 dis geniti deosque genituri: *haec sumpta esse ex Verg. Aen.* 9, 642 *indicauit Haase* 12 nepoti 14 tamen tam *Gertz*, tam *Maduig*: tamen 15 dedis T. cęsar genuerat (u *in ras.*) 16 ipsę 18 flente P·R· 19 uultū 20 posset *deteriores*: possit 21 prosternens *deteriores*: prosternes 22 et in quos *Haase*, et quo *Maduig*: et quos *cod. Orationis formam eandem esse atque* 13, 4 et quem-mutatio? *significauit Gertz* 27 refers *deteriores*: refer dixerit *Pincianus*: dixit

cum muliebribus ingeniis egisse et uirtutes illarum in artum retra-
xisse? par illis, mihi crede, uigor, par ad honesta, libera facultas
2 est. dolorem laboremque ex aequo, si consueuere, patiuntur. in
qua istud urbe, di boni, loquimur? in qua regem Romanis capiti-
bus Lucretia et Brutus deiecerunt: Bruto libertatem debemus,
Lucretiae Brutum. in qua Cloeliam contempto et hoste et flu-
mine insignem ob audaciam tantum non in uiros transcripsimus.
equestri insidens statuae in sacra uia, celeberrimo loco, Cloelia
exprobrat iuuenibus nostris puluinum escendentibus, in ea illos
3 urbe sic ingredi, in qua etiam feminas equo donauimus. quod
si tibi uis exempla referri feminarum, quae suos fortiter desidera-
uerint, non ostiatim quaeram. ex una tibi familia duas Cornelias
dabo: primam Scipionis filiam, Gracchorum matrem. duodecim
illa partus totidem funeribus recognouit. et de ceteris facile erat,
quos nec editos nec amissos ciuitas sensit: Tiberium Gracchum
et Gaium Gracchum, quos etiam qui bonos uiros negauerit magnos
fatebitur, et occisos uidit et insepultos. consolantibus tamen
miseramque dicentibus, numquam, inquit, non felicem me dicam,
4 quae Gracchos peperi. Cornelia Liui Drusi clarissimum iuuenem
inlustris ingenii, uadentem per Gracchana uestigia, inperfectis tot
rogationibus intra penates interemptum suos, amiserat incerto
caedis auctore. tamen et acerbam mortem filii et inultam tam
5 magno animo tulit, quam ipse leges tulerat. iam cum fortuna in
gratiam, Marcia, reuerteris, si tela quae in Scipiones Scipionumque
matres ac filias exegit, quibus Caesares petiit, ne a te quidem
continuit? plena et infesta uariis casibus uita est, a quibus nulli
longa pax, uix indutiae sunt. quattuor liberos sustuleras, Marcia.

---

1 muliebribus ingeniis *Pincianus*: mulieris ingenis (i *supra*) 2 michi libera E^1: libeat 3 si *deteriores*: sē 6 et hoste *Haase*: inhoste 7 insignem ob *Gertz*: ob insignem 8 equestri insidens statuae *tamquam ineptum mutandum esse censet O. Iahn* (*philol.* 28, *p.* 9) *in* equestri statua, *sed ipsum Senecam correxisse uidetur* Cloelia exprobrat *uulgo*: Cloeliam exprobat 9 in ea illos urbe* (in ea *in ras.*) 10 quodsi tibi uis *Pincianus*: quod tibi siuis 13 grachoꝝ 14 est *cod.* erat *Koch*; *Pincianus contra statim* sentit *pro* sensit *scribendum esse censuit* 15 ęditos* T. gracchum quos *cod.*, *olim suppletum* 19 Liuii Drusi *Lipsius*: diui drusi 22 cedis et in uitā (tā *supra*) magno tulit quam *cod.*, inultam E^1, magno animo *deteriores* 25 filias *Lipsius*, *Maduig*: filios petiit *uulgo*: petit 27 indutię* sunt

nullum aiunt frustra cadere telum, quod in confertum agmen in-
missum est: mirum est tantam turbam non potuisse sine inuidia
damnoue praeteruehi? at hoc iniquior fortuna fuit, quod non 6
tantum eripuit filios, sed elegit. numquam tamen iniuriam dixeris
ex aequo cum potentiore diuidere: duas tibi reliquit filias et harum
nepotes. et ipsum, quem maxime luges prioris oblita, non ex
toto abstulit: habes ex illo duas filias, si male fers, magna onera,
si bene, magna solacia. in hoc te perduc, ut illas cum uideris,
admonearis filii, non doloris. agricola euersis arboribus, quas aut 7
uentus radicitus euolsit aut contortus repentino inpetu turbo prae-
fregit, subolem ex illis residuam fouet et in amissarum *locum*
semina statim plantasque deponit. et momento, nam ut ad damna,
ita ad incrementa rapidum ueloxque tempus est, adulescunt amissis
laetiora. has nunc Metili tui filias in eius uicem substitue et 8
uacantem locum exple et unum dolorem geminato solacio leua.
est quidem haec natura mortalium ut nihil magis placeat quam
quod amissum est. iniquiores sumus aduersus relicta ereptorum
desiderio. sed si aestimare uolueris, quam ualde tibi fortuna,
etiam cum saeuiret, pepercerit, scies te habere plus quam solacia:
respice tot nepotes, duas filias. dic illud quoque, Marcia: mo-
uerer, si esset cuique fortuna pro moribus et numquam mala
bonos sequerentur: nunc uideo exempto discrimine eodem modo
malos bonosque iactari.

XVII. Graue est tamen, quem educaueris, iuuenem, iam 1
matri, iam patri praesidium ac decus, amittere. quis negat graue
esse? sed humanum est. ad hoc genitus es, ut perderes, ut

---

1 nullum aiunt (frustra cadere telū qđ ī confertū *in marg. m.* 2) 2 inuidia (*in ras.*) 3 preter uehi adhoc 5 filias⁊harum *h. e.* filias et harum 7 si male fers *olim correctum*: similes fers 8 te perduc *Maduig*: te ꝑdux (it *suprascr.*) 9 agricola euersis *deteriores*: agricolę uersis 10 euulsit aut *deteriores*: auolsita ut (*ante* ut *addita* a) impetu 11 exilis (l *suprascr. m. pr.*) fouet *deteriores*: fouit et in amissarum locum *Koch, ut iam dubitanter suaserat Fickert*, et amissarum *uulgo*: et in missaꝝ *cod.*, *sed non amissarum semina et plantas, sed alias in earum locum deponi apparet* 12 deponit *Marklandus*: disponit adamna (d *suprascr.*) 13 adolescunt 14 metilii 15 exple* et unum (*punctum erasum*, et *a corr. add.*) 17 iniquioris 19 saeuiret *Haase*: saeuierit

perires, ut sperares, metueres, alios teque inquietares, mortem et
timeres et optares et quod est pessimum, numquam scires, cuius
2 esses status. si quis Syracusas petenti diceret: omnia incommoda,
omnes uoluptates futurae peregrinationis tuae ante cognosce,
deinde ita nauiga. haec sunt, quae mirari possis: uidebis primum
ipsam insulam ab Italia angusto interscissam freto, quam con-
tinenti quondam cohaesisse constat. subitum illo mare inrupit et

Hesperium Siculo latus abscidit.

deinde uidebis, licebit enim tibi auidissimum maris uerticem per-
stringere, stratam illam fabulosam Charybdim, quamdiu ab austro
uacat, at si quid inde uehementius spirauit, magno hiatu profun-
3 doque nauigia sorbentem. uidebis celebratissimum carminibus
fontem Arethusam, nitidissimi ac perlucidi ad imum stagni, gelidis-
simas aquas profundentem, siue illas ibi primum nascentis inuenit,
siue inlapsum terris flumen integrum subter tot maria et a con-
4 fusione peioris undae seruatum reddidit. uidebis portum quietis-
simum omnium, quos aut natura posuit in tutelam classium aut
adiuuit manus, sic tutum, ut ne maximarum quidem tempestatum
furori locus sit. uidebis ubi Athenarum potentia fracta, ubi tot
milia captiuorum ille excisis in infinitam altitudinem saxis natiuus
carcer incluserat, ipsam ingentem ciuitatem et laxius territorium
quam multarum urbium fines sunt, tepidissima hiberna et nullum
5 diem sine interuentu solis. sed cum omnia ista cognoueris, grauis
et insalubris aestas hiberni caeli beneficia corrumpet. erit Diony-

---

2 esses status *deteriores*: esse status 3 suracusas incommoda * 4 peregrinati onis tuę 5 quae mirari possis *E*[1]: que mirari possit 6 ambitalia 9 perstringere *Pincianus*: restringere 10 Charybdim quamdiu ab austro uacat, at si quid *Bongarsius*: charibdi aquam. diu abaustro uacat ā at siquid (ā *m.* 2 *nulla rasura*; *in* quid d *corr.*) 15 inipsum *cod.* inlapsum *Gertz*, *cum iam superiores editores hic participium latere uidissent et Pincianus* inmersum, *Rabenius* inmissum, *Maduig* interceptum *proposuissent* a confusione *deteriores*: ad confusionē 16 unde 17 tutelam *deteriores*: tutela 18 manus *dett.*: munus tempestatium 19 furori locus *cod.* locus furori *uulgo* 20 altitudinē saxis nauliuos *cod.* natiuus *Lipsius*. *Ceterum aliquanto elegantiorem speciem locus indueret, si altero* ubi *deleto, ita ut* Athenarum potentia fracta *pro ablatiuo absoluto essent, scriberetur* incluserit 21 territorium *deteriores*: territor 22 tepidissima *Pincianus*: lepidissima 24 corrumpet *Lipsius*: corrumpit dionisius *

sius illic tyrannus, libertatis, iustitiae, legum exitium, dominationis
cupidus etiam post Platonem, uitae etiam post exilium: alios uret,
alios uerberabit, alios ob leuem offensam detruncari iubebit,
accerset ad libidinem mares feminasque et inter foedos regiae
intemperantiae greges parum erit simul binis coire. audisti quid
te inuitare possit, quid absterrere: proinde aut nauiga aut resiste.
post hanc denuntiationem si quis dixisset intrare se Syracusas 6
uelle, satisne iustam querellam de ullo nisi de se habere posset,
qui non incidisset in illa, sed prudens sciensque uenisset? dicit
omnibus nobis natura: neminem decipio. tu si filios sustuleris,
poteris habere formosos, et deformes poteris. fortasse muti nascentur.
esse aliquis ex illis tam seruator patriae quam proditor
poterit. non est quod desperes tantae dignationis futuros, ut nemo 7
tibi propter illos maledicere audeat: propone tamen et tantae
futuros turpitudinis, ut ipsi maledicta sint. nihil uetat illos tibi
suprema praestare et laudari te a liberis tuis: sed sic te para
tamquam in ignem inpositurus uel puerum uel iuuenem uel senem.
nihil enim ad rem pertinent anni, quoniam nullum non acerbum
funus est, quod parens sequitur. post has leges propositas, si
liberos tollis, omni deos inuidia liberas, qui tibi nihil certi spoponderunt.

XVIII. Ad hanc imaginem agedum totius uitae introitum 1
refer. an Syracusas uiseres deliberanti tibi quidquid delectare
poterat, quidquid offendere, exposui. puta nascenti me tibi uenire
in consilium: intraturus es urbem dis hominibusque communem,
omnia conplexam, certis legibus aeternisque deuinctam, indefatigata

---

1 tirannus 3 uerberabit *uulgo*: uerberauit 4 fędos regiae ȩt intemperantię reges *cod.* greges *deteriores* 5 quit (t *in* d *corr.*) 7 syrachusas 8 posset· *Neap.*: possit 9 incidisset *E*[2]: incidi 11 muti *Maduig*: multi 15 sint *deteriores*: sit 16 supręma praestare *deteriores*: pręstari 17 in ignem *deteriores*: inigne *cod. cf. de ira* 3, 23, 6 inpositurus *Erasmus*: inpositura 18 nichil ptinent [anni] 19 est * quod 20 nichil *totum hunc locum inde a* dicit omnibus nobis natura *u.* 9 *usque ad* spoponderunt 21 *huc non pertinere uidit Maduig* 23 refer. an *Gertz*: refertan÷ (*itaque cod. non habet* refertanus, *sed* refertan÷ *signum post* an *est sine dubio interpunctio, cum Itali apud Fickertum falso legerint*; *quod est* us) 25 es urbem *deteriores*: est urbe dis hominibusque *deteriores*: dis[i] hominibus

2 caelestium officia uoluentem. uidebis illic innumerabilis stellas
micare, uidebis uno sidere omnia inplere solem, cotidiano cursu
diei noctisque spatia signantem, annuo aestates hiemesque aequa-
lius diuidentem. uidebis nocturnam lunae successionem, a fraternis
occursibus lene remissumque lumen mutuantem et modo occultam,
modo toto ore terris inminentem, accessionibus damnisque muta-
3 bilem, semper proximae dissimilem. uidebis quinque sidera di-
uersas agentia uias et in contrarium praecipiti mundo nitentia:
ex horum leuissimis motibus fortunae populorum dependent et
maxima ac minima proinde formantur, prout aequum iniquumue
sidus incessit. miraberis conlecta nubila et cadentis aquas et
4 obliqua fulmina et caeli fragorem. cum satiatus spectaculo supero-
rum in terram oculos deieceris, excipiet te alia forma rerum
aliterque mirabilis: hinc camporum in infinitum patentium fusa
planities, hinc montium magnis et niualibus surgentium iugis
erecti in sublime uertices. deiectus fluminum et ex uno fonte
in occidentem orientemque diffusi amnes et summis cacuminibus
nemora nutantia et tantum siluarum cum suis animalibus auiumque
5 concentu dissono. uarii urbium situs et seclusae nationes locorum
difficultate, quarum aliae se in erectos subtrahunt montes, aliae ripis
accliuibus pauidae circumfunduntur. adiuta cultu seges et arbusta
sine cultore fertilia. et riuorum lenis inter prata discursus et
amoeni sinus et litora in portum recedentia. sparsae tot per
6 uastum insulae, quae interuentu suo maria distinguunt. quid?

---

1 uoluentem *deteriores*: uolentem 2 micare, uidebis *Maduig*: uidere micabis inplere solem *Gertz*: impleri, solem 3 diei *deteriores*: die aequalius *Haupt*, aequalius quidem *Gertz*: equaliusq; 6 toto ore *deteriorum unus*: tot ore 10 formantur *deteriores*: formatur ęquum * iniquum ue 11 miraberis * conlecta *Muretus*: coiecta cadentis (cad. *corr.*) 12 fulmina *deteriores*: flumina fragorem *uulgo*: fragore superorum *Neap.*: superator *cod.* supernorum *Pincianus*, *quo quid proficiatur*, *non uideo* 13 deieceris *deteriores*: deiecerit forma *cod.*, *item Neap.*, *Veneta altera*, *Muretus*, *Lipsius*; fortuna, *quod Fickert tamquam unam et codicis et editionum lectionem in textum recepit*, *primum in Bipontina inueni*; *decipi se passi sunt Haase*, *Maduig*, *Gertz* 14 ininfinitium (t *suprascr.*) 17 diffusi *Fickert*: defusi (*in marg. m.* 3 ex uno fonte in orientem et occidentem amnes diffundi) 20 ripis accliuibus *Koch*: ripis lacu·uallibus *cod.* ripis lacuum amniumque *Maduig* adiuta cultu seges *Neap.*: ad uita fructus seges (s *post* u *del.*) abusta (r *suprascr.*) 22 fertilia *Neap.*: feritatis 24 maria *Neap.*: paria

lapidum gemmarumque fulgor et inter rapidorum torrentium harenas aurum interfluens et in mediis terris medioque rursus mari aethereae ignium faces et uinculum terrarum oceanus, continuationem gentium triplici sinu scindens et ingenti licentia exaestuans? uidebis hic inquietis et sine uento fluctuantibus aquis innare ex- 7 cedenti terrena magnitudine animalia, quaedam grauia et alieno se magisterio mouentia, quaedam uelocia et concitatis perniciora remigiis, quaedam haurientia undas et magno praenauigantium periculo efflantia. uidebis hic nauigia quas non nouere terras quaerentia. uidebis nihil humanae audaciae intemptatum erisque et spectator et ipse pars magna conantium. disces docebisque artes, alias quae uitam instruant, alias quae ornent, alias quae regant. sed istic erunt mille corporum, animorum pestes, et bella 8 et latrocinia et uenena et naufragia et intemperies caeli corporisque et carissimorum acerba desideria et mors, incertum facilis an per poenam cruciatumque: delibera tecum et perpende, quid uelis. ut ad illa uenias, per illa exeundum est. respondebis uelle te uiuere? quidni? immo, puto, ad id non accedes, ex quo tibi aliquid decuti doles. uiue ergo ut conuenit. nemo, inquis, nos consuluit. consulti sunt de nobis parentes nostri, qui cum condicionem uitae nossent, in hanc nos sustulerunt.

XIX. Sed ut ad solacia ueniam, uide sis primum quid curan- 1 dum sit, deinde quemadmodum. mouet lugentem desiderium eius quem dilexit. id per se tolerabile esse apparet. absentis enim

---

2 harenas aurum *Curio*: aurum harenis *cod.* *quare* aurum harenas *Gertz praefert* m^{i}edis 3 aethereae *Haupt*: terrae (*in ras.*). continuationem *Neap.*: continuatio *cod.* *falsa narrat Fickert* 4 exęstua^{n}s 5 hic *unus deteriorum*: his innare *olim correctum*: innari excedenti terrena *Lipsius* (terrestria *Gronouius*): et excedenti terrentia 7 mouentia *deteriores*: mouentita 8 remigiis *deteriores*: remigis haurientia *deteriores*: aurentia 10 querentia nichil intemptatum *deteriores*: intemplato (*corr. in* intemptatae) 11 et spectator *Lipsius*: ei spectator pars *deteriores*: p^{ar} 13 istic (c *e corr.*) corporum, animorum *fulcro egere non puto* 15 incertum *olim correctum*: incertus 16 pęnam 18 quidni? immo, puto, ad id non haesitans (*possis etiam* inuita) accedes *Gertz*, *qui sententiam recte perspexit*; quidni inmerito ad id non accedas *ipse conieci* 20 consulti sunt *deteriores*: consulit is sunt cũm *deteriores*: tunc 21 in hanc *deteriores*: an hanc 22 uide sis *Gertz*: uideatis 24 apparet *Erasmus*: appareat

abfuturosque dum uiuent, non flemus, quamuis omnis usus nobis illorum cum conspectu ereptus sit: opinio est ergo, quae nos cruciat et tanti quodque malum est, quanti illud taxauimus. in nostra potestate remedium habemus: iudicemus illos abesse et nosmet ipsi fallamus. dimisimus illos, immo consecuturi praemisimus.
2 mouet et illud lugentem: non erit qui me defendat, qui a contemptu uindicet. ut minime probabili, sed uero solacio utar, in ciuitate nostra plus gratiae orbitas confert quam eripit, adeoque senectutem solitudo, quae solebat destruere, ad potentiam ducit, ut quidam odia filiorum simulent et liberos eiurent et orbitatem
3 manu faciant. scio quid dicas: non mouent me detrimenta mea. etenim non est dignus solacio, qui filium sibi decessisse sicut mancipium moleste fert, cui quicquam in filio respicere praeter ipsum uacat. quid igitur te, Marcia, mouet? utrum quod filius tuus decessit, an quod non diu uixit? si quod decessit, semper
4 debuisti dolere. semper enim scisti moriturum. cogita nullis defunctum malis adfici, illa quae nobis inferos faciunt terribiles, fabulam esse, nullas inminere mortuis tenebras nec carcerem nec flumina igne flagrantia nec Obliuionem amnem nec tribunalia et reos et in illa libertate tam laxa ullos iterum tyrannos. luserunt
5 ista poetae et uanis nos agitauere terroribus. mors dolorum omnium exolutio est et finis, ultra quem mala nostra non exeunt, quae nos in illam tranquillitatem, in qua antequam nasceremur iacuimus, reponit. si mortuorum aliquis miseretur, et non natorum misereatur. mors nec bonum nec malum est. id enim potest aut bonum aut malum esse, quod aliquid est. quod uero ipsum

1 abfuturosque *Pincianus*: futurosq; 2 illorum cum conspectu *Haase*: illorum conspectus ergo quae *uulgo*: ergoque 4 illos *uulgo*: illum 5 premisimus 6 illut 7 probabili *uulgo*: probabile 9 destruere *uulgo*: distruere 10 eiurent *Gruterus*: seruent 7orbitatem 13 preter 14 mouet * utrum * 16 moriturum *deteriores*: mori cogita *solum non sufficere uiderunt post Gruterum Haase et Gertz, quorum ille* at cogita, *hic* cogita tamen *coniecerunt, equidem malim* cogitabis potius, *ut de ira* 2, 10, 1 illud potius cogitabis 17 adficit 18 fabulam *Gronouius*: fabulā (s superscr.) imminere * mortui (s superscr.) 19 Obliuionem *Maduig*: obliuione et reos et in illa reos libertate *cod., alterum* reos *del. Lipsius* 20 tirannos luerunt (s *m. pr. ut uidetur*) 23 que nos nasceretur (m superscr.)

nihil est et omnia in nihilum redigit, nulli nos fortunae tradit. mala enim bonaque circa aliquam uersantur materiam. non potest id fortuna tenere, quod natura dimisit, nec potest miser esse qui nullus est. excessit filius tuus terminos, intra quos seruitur. 6
excepit illum magna et aeterna pax. non paupertatis metu, non diuitiarum cura, non libidinis per uoluptatem animos carpentis stimulis incessitur, non inuidia felicitatis alienae tangitur, non suae premitur, ne conuiciis quidem ullis uerecundae aures uerberantur. nulla publica clades prospicitur, nulla priuata. non sollicitus futuri pendet ex euentu semper incertiora rependenti. tandem ibi constitit, unde nil eum pellat, ubi nihil terreat.

XX. O ignaros malorum suorum, quibus non mors ut opti- 1
mum inuentum naturae laudatur expectaturque, siue felicitatem includit, siue calamitatem repellit, siue satietatem ac lassitudinem senis terminat, siue iuuenile aeuom dum meliora sperantur in flore decutit, siue pueritiam ante duriores gradus reuocat, omnibus finis, multis remedium, quibusdam uotum, de nullis melius merita quam de iis, ad quos uenit antequam inuocaretur. haec seruitutem inuito 2
domino remittit. haec captiuorum catenas leuat. haec e carcere educit quos exire imperium inpotens uetuerat. haec exulibus in patriam semper animum oculosque tendentibus ostendit nihil interesse, infra quos quis iaceat. haec, ubi res communis fortuna male diuisit et aequo iure genitos alium alii donauit, exaequat omnia. haec est, post quam nihil quisquam alieno fecit arbitrio. haec est, in qua nemo humilitatem suam sensit. haec est, quae nulli non patuit. haec est, Marcia, quam pater tuus concupiit. haec est, inquam, quae efficit, ut nasci non sit supplicium, quae efficit, ut non concidam aduersus minas casuum, ut seruare animum

---

1 nichil   innichilum   2 aliq[a]uem   6 car (***addidit m. rec.*** rū) pentis   8 prȩmitur   9 clades ***deteriores***: cladis   sollicitus ***deteriores***: solliciti   10 ex euentu ***E²***: et ex euentu   semper incertiora rependenti ***Lipsius***: semper in certiora dependenti   15 euom   16 decutit ***Koch***: deducit   durioris   18 [h]is at (t ***corr. in*** d)   20 educit *   in patriam ***deteriores***: in patria   21 tendentib' (b' ***additum***)   obstendit   nichil   22 quos ***E²***, quid ***Siesbye***: quod   23 exequat   24 nihil quisquam ***nescio quis***: nichil quicquam   26 concup[i]it   27 inquā (***corr., fuit*** inquā)   28 cas[u]um

3 saluum ac potentem sui possim: habeo quod adpellem. uideo istic cruces ne unius quidem generis sed aliter ab aliis fabricatas: capite quidam conuersos in terram suspendere, alii per obscena stipitem egerunt, alii brachia patibulo explicuerunt. uideo fidiculas, uideo uerbera. et membris singulis et articulis singula nocuerunt machinamenta: sed uideo et mortem. sunt istic hostes cruenti, ciues superbi: sed uideo istic et mortem. non est molestum seruire, ubi si dominii pertaesum est, licet uno gradu ad libertatem transire.

4 caram te, uita, beneficio mortis habeo. cogita quantum boni opportuna mors habeat, quam multis diutius uixisse nocuerit. si Cn. Pompeium, decus istud firmamentumque imperii, Neapoli ualetudo abstulisset, indubitatus populi Romani princeps excesserat: at nunc exigui temporis adiectio fastigio illum suo depulit. uidit legiones in conspectu suo caesas. et ex illo proelio, in quo prima acies senatus fuit, quam infelices reliquiae sunt, ipsum imperatorem superfuisse. uidit Aegyptium carnificem et sacrosanctum uictoribus corpus satelliti praestitit, etiamsi incolumis fuisset, paenitentiam salutis acturus. quid enim erat turpius quam Pompeium uiuere

5 beneficio regis? M. Cicero si illo tempore, quo Catilinae sicas deuitauit, quibus pariter cum patria petitus est, concidisset, liberata republica seruator eius, si denique filiae suae funus secutus esset, etiamtunc felix mori potuit. non uidisset strictos in ciuilia capita mucrones nec diuisa percussoribus occisorum bona, ut etiam de suo perirent, non hastam consularia spolia uendentem nec caedes

6 locatas publice, latrocinia, bella, rapinas, tantum Catilinarum. Marcum Catonem si a Cypro et hereditatis regiae dispensatione redeuntem mare deuorasset uel cum illa ipsa pecunia, quam adferebat ciuili bello stipendium, nonne illi bene actum foret? hoc certe secum

---

1 appellem istic *deteriores*: isti 2 ne *Gertz*: non 3 conuersos (s *ult. del.*) in terram *deteriores*: in terra 5 singulis et articulis *deteriores*: singulis articulis nocuerunt *Maduig*: docuerunt 6 sed uideo *Muretus*: et uideo 7 istic *fortasse delendum* 8 dominii *Gronouius*: dominū 11 Gneum firmamentumq; imperii (q; imperii *in ras.*) 12 ualitudo ·P·R· 15 quam infelices E^1: quę infelicis 17 satelliti E^2: satietati penitentiam 19 regis *uix uerum*; gregalis *Lipsius*, rugosi *Koch* 21 re·P· seruator eius *Fickert*: seruat. eį filie 24 hastam *deteriores*: hasta nec caedes locatas publice latrocinia *Maduig*: nec cedes, nec locata publice latrocinia

tulisset, neminem ausurum coram Catone peccare: nunc annorum adiectio paucissimorum uirum libertati non suae tantum sed publicae natum coegit Caesarem fugere, Pompeium sequi. nihil ergo illi mali inmatura mors adtulit: omnium etiam malorum remisit potentiam.

XXI. Nimis tamen cito periit et inmaturus. primum puta 1
illi superfuisse, conprende quantum plurimum procedere homini licet: quantum est? ad breuissimum tempus editi, cito cessuri loco *incolae* uenienti inpactum *iri* hoc prospicimus hospitium. de nostris aetatibus loquor, quas incredibili celeritate conuolui *constat?* conputa urbium saecula. uidebis quam non diu steterint, etiam quae uetustate gloriantur. omnia humana breuia et caduca sunt et infiniti temporis nullam partem occupantia. terram hanc cum 2
urbibus populisque et fluminibus et ambitu maris puncti loco ponimus ad uniuersa referentes: minorem portionem aetas nostra quam puncti habet, si cum omni tempore conparetur, cuius maior est mensura quam mundi, utpote cum ille se intra huius spatium totiens remetiatur: quid ergo interest id extendere, cuius quantumcumque fuerit incrementum, non multum aberit a nihilo? uno modo multum est quod uiuimus, si satis est. licet mihi uiuaces et in 3
memoriam traditae senectutis uiros nomines, centenos denosque percenseas annos: cum ad omne tempus dimiseris animum, nulla erit illa breuissimi longissimique aeui differentia, si inspecto quanto quis uixerit spatio, conparaueris quanto non uixerit. deinde sibi 4
maturus decessit. uixit enim quantum debuit uiuere. nihil illi iam ultra supererat. non una hominibus senectus est, ut ne animalibus quidem: intra quattuordecim quaedam annos defatigat uita, et haec illis longissima aetas est quae homini prima. dispar cuique uiuendi facultas data est. nemo nimis cito moritur, quia uicturus

---

3 nichil 4 illi mali *cod.* mali illi *uulgo* 6 periit *deteriores*: perit 9 loco incolae uenienti inpactum iri *Koch* (loco uenienti impacatum *Maduig*): loco, uen i enti inpactum 10 quas *deteriores*: quasi conuolui constat *Neap.*: conuoluit 16 cum omni tempore *Fickert* (omni tempori *uulgo*): omni tempore 17 ille se *deteriores*: illi se 18 id *Neap.*: inid quātumcumq; (quā *in ras.*) 19 nichilo 20 mihi uiuaces *Ruhkopf*: michi uaces 23 breuissimi *deteriores*: breuissima 24 sibi maturus *Maduig*: si inmaturus 25 nichil iam ultra *Pincianus*: tum ultra 27 quędam (dam *in ras.*) defatigat uita *Maduig* (defatigantur *uulgo*): defatigauit 28 que

5 diutius quam uixit non fuit. fixus est cuique terminus: manebit semper ubi positus est. nec illum ulterius diligentia aut gratia promouebit. sic habe, te illum ex consilio perdidisse: tulit suum:

metasque dati peruenit ad aeui.

6 — non est itaque quod sic te oneres: potuit diutius uiuere. non est interrupta eius uita nec umquam se annis casus intericit. soluitur quod cuique promissum est. eunt uia sua fata nec adiciunt quicquam nec ex promisso semel demunt. frustra uota ac studia sunt: habebit quisque quantum illi dies primus adscripsit. ex illo quo primum lucem uidit, iter mortis ingressus est accessitque fato propior et illi ipsi qui adiciebantur adulescentiae anni, uitae 7 detrahebantur. in hoc omnes errore uersamur, ut non putemus ad mortem nisi senes inclinatosque iam uergere, cum illo infantia statim et iuuenta, omnis aetas ferat. agunt opus suum fata: nobis sensum nostrae necis auferunt, quoque facilius obrepat, mors sub ipso uitae nomine latet: infantiam in se pueritia conuertit, pueritiam pubertas, iuuenem senex abstulit. incrementa ipsa, si bene conputes, damna sunt.

1 XXII. Quereris, Marcia, non tam diu filium tuum uixisse quam potuisset? unde enim scis an diutius illi expedierit uiuere? an illi hac morte consultum sit? quem inuenire hodie potes, cuius res tam bene positae fundataeque sint, ut nihil illi procedenti tempore timendum sit? labant humana ac fluunt neque ulla pars uitae nostrae tam obnoxia aut tenera est quam quae maxime placet, ideoque felicissimis optanda mors est, quia in tanta inconstantia 2 turbaque rerum nihil nisi quod praeteriit certum est. quis tibi recipit illud filii tui pulcherrimum corpus et summa pudoris custodia inter luxuriosae urbis oculos conseruatum potuisse tot morbos ita

2 diligentiam aut 3 sic habe te illum ex consilio perdidisse *Maduig* (sic habe *Haase*): sic habent illum ulterius diligentiam ex consilio perdidisse 6 annis casus *unus deteriorum corr.*: annis casibus 7 eunt uia sua *Haase* (ui sua *uulgo*): eunt ut sua 9 habebit *deteriores*: habebunt adscribsit 10 accessitq; (q; *in ras.*) 14 agunt *Muretus*: agurii 15 obrepat *E*[1]: obreptant 16 infantiam *Gruterus*: infantem 17 computes 20 potuisset *Muretus*: potuisse 21 quem *deteriores*: quemquē 22 fundataeque sint ut *deteriores*: fundateq; ut 23 neque ulla pars *unus deteriorum corr.*: nequitia pars 25 ideoq* 27 illut (t *corr. in* d) 28 potuisse tot *Koch*: potuisset ut (*ita cod.*, *non* potuisse ut)

euadere, ut ad senectutem inlaesum perferret formae decus? cogita
animi mille labes. neque enim recta ingenia qualem in adulescentia
spem sui fecerant usque in senectutem semper pertulerunt, sed
interuersa plerumque sunt: aut sera eoque foedior luxuria inuasit
coepitque dehonestare speciosa principia. aut in popinam uentrem-
que procubuerunt toti summaque illis curarum fuit, quid essent,
quid biberent. adice incendia, ruinas, naufragia lacerationesque 3
medicorum ossa uiuis legentium et totas in uiscera manus demitten-
tium et non *per* simplicem dolorem pudenda curantium. post haec
exilium: non fuit innocentior filius tuus quam Rutilius; carcerem:
non fuit sapientior quam Socrates; uoluntario uolnere transfixum
pectus: non fuit sanctior quam Cato: cum ista perspexeris,
scies optime cum his agi, quos natura, quia illos hoc manebat
uitae stipendium, cito in tutum recepit. nihil est tam fallax quam
uita humana, nihil tam insidiosum: non me hercules quisquam illam
accepisset, nisi daretur inscientibus. itaque si felicissimum est non
nasci, proximum puto breui lite defunctos cito in integrum restitui.
propone illud acerbissimum tibi tempus, quo Seianus patrem tuum 4
clienti suo Satrio Secundo congiarium dedit. irascebatur illi ob
unum aut alterum liberius dictum, quod tacitus ferre non potuerat
Seianum in ceruices nostras ne inponi quidem, sed escendere.
decernebatur illi statua in Pompei theatro ponenda, quod exustum
Caesar reficiebat. exclamauit Cordus tunc uere theatrum perire.
quid ergo? non rumperetur supra cineres Cn. Pompei constitui 5
Seianum et in monumentis maximi imperatoris consecrari perfidum
militem? consecratur subscriptio. et acerrimi canes, quos ille ut

---

2 adulescentia *deteriores*: adulescentiam 3 semper pertulerunt *Gertz*: pertulerunt 4 sera eoq; fędior (a eoq; *in ras.*) 5 coepitque *Schultess*: cogitq; 6 procubuerunt toti *Maduig*: pro toti 7 naufragias (s *del.*) 9 non per simplicem *Pincianus*: non simplicem 11 uolnere *deteriores*: uolneret 12 pers^{xe}peris 13 ^{h}is 14 uitę (*ras. post* ę *ut uidetur*) 15 insidiosum *deteriores*: insidio 16 inscientibus *olim correctum*: intibus 17 breui lite *Koch*: breuitate restitui *olim correctum*: resiste 18 illud (d *ex* t *corr.*) 19 sęcundo 20 liberius *deteriores*: libertus 21 se descendere 22 *post* exustum *lacuna* 23 uerę 25 monimentis 26 consecratur *cod.* consarcinatur *Lipsius* concinnatur *Maduig*, *sed* consecratur *ortum esse uerisimile est ex antecedenti* consecrari, *ut fortasse hic quoque ut lud. de morte Claudii* 14, 1 *scribendum sit* editur subscriptio

sibi uni mansuetos, omnibus feros haberet, sanguine humano pascebat, circumlatrare hominem et iam laniare intemperantius
6 incipiunt. quid faceret? si uiuere uellet, Seianus rogandus erat, si mori, filia, uterque inexorabilis: constituit filiam fallere. usus itaque balineo, [et] quo plus uirium poneret, in cubiculum se quasi gustaturus contulit et dimissis pueris quaedam per fenestram, ut uideretur edisse, proiecit. a cena deinde, quasi iam satis in cubiculo edisset, abstinuit. altero quoque die et tertio idem fecit. quartus ipsa infirmitate corporis faciebat indicium. conplexus itaque te, carissima, inquit, filia et hoc unum tota celata uita, iter mortis ingressus sum et iam medium fere teneo. reuocare me nec debes nec potes. atque ita iussit lumen omne praecludi et se in tenebras
7 condidit. cognito consilio eius publica uoluptas erat, quod e faucibus auidissimorum luporum educeretur praeda. accusatores auctore Seiano adeunt consulum tribunalia, queruntur mori Cordum, ut interpellarent quod coegerant, orant: adeo illis Cordus uidebatur
8 effugere. magna res erat in quaestione, an mortis ius rei perderent. dum deliberatur, dum accusatores iterum adeunt, ille se absoluerat. uidesne, Marcia, quantae iniquorum temporum uices ex inopinato ingruant? fles, quod alicui tuorum mori necesse fuit? paene non licuit.

1 XXIII. Praeter hoc quod omne futurum incertum est et ad deteriora certius, facillimum ad superos iter est animis cito ab humana conuersatione dimissis. minimum enim faecis [ponderis] traxerunt. antequam obdurescerent et altius terrena conciperent, liberati, leuiores ad originem suam reuolant et facilius quidquid est

1 haberet *deteriores*: habere 2 et iam laniare intemperantius *Koch* (etiam in illo imperio altum *Maduig*): etiam illum imperiatum 3 si uiueret (t *del.*) si mori *deteriores*: si morte 5 et *induxit Heusinger* 6 dimissis *deteriores*: dimisi 7 edisse* proiecit a coena *olim correctum*: proiecta acena 9 complexus 11 etiam[t.i] fere *deteriores*: ferre 13 cognito *deteriores*: cogito 14 auctore Seiano *cod.* Seiano auctore *uulgo* 15 adeunt *deteriores*: adeum ut interpellarent quod coegerant orant *Maduig*: ut interpella quod coegerant 17 an mortis ius rei perderent *Maduig*: an mortis rei pderent 19 quantae *deteriores*: quanta 20 uices *deteriores*: uires 23 certus[i] 24 fecis ponderis *induxit Fickert* 25 obduresce[rent] *cod.* obducerent *uulgo, quod Maduig cum Erasmo in* obducerentur *mutandum esse censebat, Gertz p.* 31 *quodam hyperbati genere excusat*

illud obsoleti inlitique eluunt. nec umquam magnis ingeniis cara 2
in corpore mora est. exire atque erumpere gestiunt, aegre has
angustias ferunt, uagi per omne, sublimes et ex alto adsueti humana
despicere: inde est quod Platon clamat, sapientis animum totum
in mortem prominere, hoc uelle, hoc meditari, hac semper cupidine
ferri in exteriora tendentem. quid tu, Marcia, cum uideres senilem 3
in iuuene prudentiam, uictorem omnium uoluptatium animum,
emendatum, carentem uitio, diuitias sine auaritia, honores sine
ambitione, uoluptates sine luxuria adpetentem, diu tibi putabas
illum sospitem posse contingere? quidquid ad summum peruenit,
ad exitum properat. eripit se aufertque ex oculis perfecta uirtus,
nec ultimum tempus expectant quae in primo maturuerunt. ignis 4
quo clarior fulsit, citius extinguitur. uiuacior est, qui cum lenta
ac difficili materia commissus fumoque demersus ex sordido lucet.
eadem enim detinet causa, quae maligne alit: sic ingenia quo
inlustriora, breuiora sunt. nam ubi incremento locus non est,
uicinus occasus est. Fabianus ait, id quod nostri quoque parentes 5
uidere, puerum Romae fuisse statura ingenti, uiri antecellente. sed
hic cito decessit, et moriturum breui nemo non prudens dixit.
non poterat enim ad illam aetatem peruenire, quam praeceperat.
ita est: indicium *est* inminentis exitii nimia maturitas et adpetit
finis ubi incrementa consumpta sunt.

XXIV. Incipe uirtutibus illum, non annis aestimare: satis diu 1
uixit. pupillus relictus sub tutorum cura usque ad quartum decimum
annum fuit, sub matris tutela semper. cum haberet suos penates,
relinquere tuos noluit et in materno contubernio, cum uix paternum
liberi ferant, perseuerauit. adulescens statura, pulchritudine, cetero
corporis robore castris natus militiam recusauit, ne a te discederet.

---

1 eluunt *Gronouius*: fluunt 2 egre 4 ind^{e}st 5 in mortem *deteriores*: in morte 6 uid^{e}eris 11 properat *Muretus*: prope est 13 cit^{i}us 14 ex ^{s}ordido 18 ingenti uiri antecellente *Gertz* (*licet etiam conicere* aequante): ingentis uiri ante 19 et moriturum breui nemo non prudens *E*[1]: ^{et} moriturū breui nemo prudens 20 preceperat 21 ita est: indicium est *Pincianus*: ita est indictum nimia maturitas *cod.* maturitas *uulgo* appetit 22 *pro* consumpta *malit Gertz* consummata 24 quartum *deteriores*: quatum 26 mater non

2 conputa, Marcia, quam raro liberos uideant quae in diuersis domibus habitant. cogita tot illos perire annos matribus et per sollicitudinem exigi, quibus filios in exercitu habent: scies multum patuisse hoc tempus, ex quo nil perdidisti. numquam a conspectu tuo recessit. sub oculis tuis studia formauit excellentis ingeni et aequaturi auum, nisi obstitisset uerecundia, quae multorum profec-
3 tus silentio pressit. adulescens rarissimae formae in tam magna feminarum turba uiros corrumpentium nullius se spei praebuit, et cum quarundam usque ad temptandum peruenisset inprobitas, erubuit quasi peccasset, quod placuerat. hac sanctitate morum effecit, ut puer admodum dignus sacerdotio uideretur, materna sine dubio suffragatione, sed ne mater quidem nisi pro bono candidato ualuisset.
4 harum contemplatione uirtutum filium gere quasi in sinu, nunc ille tibi magis uacat. nunc nihil habet, quo auocetur. numquam tibi sollicitudini, numquam maerori erit. quod unum ex tam bono filio poteras dolere, doluisti: cetera, exempta casibus, plena uoluptatis sunt, si modo uti filio scis, si modo quid in illo pretiosissimum fuerit intellegis.
5 imago dumtaxat fili tui periit et effigies non simillima, ipse quidem aeternus meliorisque nunc status est, despoliatus oneribus alienis et sibi relictus. haec quae uides circumdata nobis ossa, neruos et obductam cutem uoltumque et ministras manus et cetera quibus inuoluti sumus, uincula animorum tenebraeque sunt. obruitur his, offocatur, inficitur, arcetur a ueris et suis in falsa coniectus. omne illi cum hac graui carne certamen est, ne abstrahatur et sidat.

---

1 computa 4 ex quo [nil] pdidisti numquam a conspectu *unus deteriorum*: numquam conspectu 10 hanc sanctitate 13 gere quasi in sinu, nunc *Maduig* (quasi sinu *Gertz sine ratione*): geri quam si nunc 14 auocetur *Pincianus*: uocetur 16 cetera, exempta *Gertz*: cetera exempta *uulgo*: cetera exempla 17 uti *uulgo*: ut 18 periit *uulgo*: perit effigies *deteriores*: efficies 19 status *deteriores*: satius 20 circumdata nobis ossa, neruos *Koch secundum codicis scripturam habentis* circum nobis ossa, *non* ossa circum nobis, *quo falso fundamento nisi coniecerunt Maduig* ossa ac circumdatos ossibus neruos, *Gertz* ossa ac circumuolutos iis neruos; *uerba* circumdata nobis ossa, neruos *respondent obductae cuti et ceteris quibus circumuoluti sumus* 21 uultumq; 22 obruitur his *cum codice Maduig*, obruitur his animus *uulgo* 23 effugatur *cod.* offocatur *Georges* (*ut de breu. uitae* 2, 4) offuscatur *uulgo* suffocatur *Maduig* a ueris *Pincianus*: auersis coiectus 24 graui carne *cod.* carne graui *uulgo* abtrahatur

nititur illo, unde demissus est. ibi illum aeterna requies manet e
confusis crassisque pura et liquida uisentem.
XXV. Proinde non est quod ad sepulcrum fili tui curras: 1
pessima eius et ipsi molestissima istic iacent, ossa cineresque, non
magis illius partes quam uestes aliaque tegimenta corporum.
integer. ille nihilque in terris relinquens sui fugit et totus excessit
paulumque supra nos commoratus, dum expurgatur et inhaeren-
tia uitia situmque omnem mortalis aeui excutit, deinde ad excelsa
sublatus inter felices currit animas: excipit illum coetus sacer,
Scipiones Catonesque, interque contemptores uitae et *mortis* bene-
ficio liberos parens tuus, Marcia, [illic] nepotem suum, quamquam 2
illic omnibus omne cognatum est, adplicat sibi noua luce gauden-
tem et uicinorum siderum meatus docet, nec ex coniectura sed
omnium ex uero peritus in arcana naturae libens ducit. utque
ignotarum urbium monstrator hospiti gratus est, ita sciscitanti
caelestium causas domesticus interpres. et in profunda terrarum
permittere aciem *iuuat*, iuuat enim ex alto relicta respicere. sic 3
itaque te, Marcia, gere, tamquam sub oculis patris filique posita,
non illorum quos noueras, sed tanto excelsiorum et in summo
locatorum. erubesce quicquam humile aut uolgare *facere* et mutatos
in melius tuos flere. in aeterna rerum per libera et uasta spatia
dimissos non illos interfusa maria discludunt nec altitudo montium

---

1 demissus ***Maduig***: dimissum e confusis crassisque ***olim correctum***: et confusis grassisq; 6 relinquens sui ***Haase***: relinquens uis 7 commoratus ***deteriores***: commoratur inherentia 8 omnem ***deteriores***: omnium 9 excipitque ***Neap.***: excepit 10 et mortis beneficio ***E***[1]: et beneficio 11 illi[c] ***cod.***, ***deleuit Koch propter sequentia*** quamquam illic omnibus omne cognatum est, ***in constituendo toto enuntiato Maduigium secutus***, ille ***Maduig*** 13 sed d omnium 15 monstrator ***Curio***: monstratus 16 inter pres* 17 permittere aciem iuuat, iuuat ***Koch*** (iuuat, delectat ***Muretus***) permittent aciem, iuuat ***Gertz***: pmittere aciem · iuuat 18 filique (i *supra*) 19 excelsiorum* in summo locato[4]. 20 erubesce ***deteriores***: erubesci humile* (***ras.***, ***fortasse*** m) facere ***addidit Haase*** 21 flere . eterna* (***ras.***, ***fortasse*** m) rerum per libera* (***ras.***, ***fortasse*** m) et uasta . spatia dimissi. (flere ***in fine uersus et charta splendida***; ***de deleta uoce*** in ***Itali prorsus somniauerunt***) ***cod.*** flere . in aeterna rerum per libera et uasta spatia dimissos ***uulgo***, ***in qua lectione acquiescere licere puto***; ***ne quis enim coniciat*** flere. aeternarum rerum per libera et uasta spatia ***obstat conlocatio praepositionis a Seneca***, ***quantum scio***, ***aliena***

aut inuiae ualles aut incertarum uada Syrtium: omnia ineunt plana
et ex facili mobiles et expediti et inuicem perui sunt intermixtique
sideribus.

1 XXVI. Puta itaque ex illa arce caelesti patrem tuum, Marcia,
[et] cui tantum apud te auctoritatis erat, quantum tibi apud filium
tuum, non illo ingenio, quo ciuilia bella defleuit, quo proscribentis
in aeternum ipse proscripsit, sed tanto elatiore, quanto est ipse
2 sublimior, dicere: cur te, filia, tam longa tenet aegritudo? cur
in tanta ueri ignoratione uersaris, ut inique actum cum filio tuo
iudices, quod integro domus statu, integer ipse se ad maiores
recepit suos? nescis quantis fortuna procellis disturbet omnia?
quam nullis benignam facilemque se praestiterit, nisi qui minimum
cum illa contraxerant? regesne tibi nominem felicissimos futuros,
si maturius illos mors instantibus subtraxisset malis? an Romanos
duces, quorum nihil magnitudini deerit, si aliquid aetati detraxeris?
an nobilissimos uiros clarissimosque ad ictum militaris gladi con-
3 posita ceruice firmatos? respice patrem atque auum tuum: ille in
alieni percussoris uenit arbitrium. ego nihil in me cuiquam per-
misi et cibo prohibitus ostendi *tam* magno me quam uidebar
animo scripsisse. cur in domo nostra diutissime lugetur qui feli-
cissime moritur? coimus omnes in unum uidemusque non alta
nocte circumdati, nil apud uos, ut putatis, optabile, nil excelsum,
nil splendidum, sed humilia cuncta et grauia et anxia et quotam
4 partem luminis nostri cernentia? quid dicam nulla hic arma mutuis
furere concursibus nec classes classibus frangi nec parricidia aut

---

1 Syrtium. omnia ineunt plana *Koch*: syrtium. omniū plana *cod.*, *cum in editionibus inde a Neapolitana* tramites *post* Syrtium *et* plani *scriptum sit*, *in Neapolitana quidem uoce* omnium *omissa*   2 in uicē perui[i]   5 cui *Muretus*: et cui   aput *bis*   7 quanto est (est *in ras.*)   8 longa [tenet] ęgritudo   10 integro domus statu integer ipse se ad maiores *Fickert et Haase*: inte domus status inte ipse ad maiores   12 mimum (~ *m.* 2)   13 contraxerant *nescio qui*: contraxerat   14 instantibus *Pincianus*: stantibus   15 aliquit (t *mut. in* d)   16 gladii (*altera* i *a corr. addita*)   17 firmatos *Neap.*: formatos   18 pmisit (t *del.*)   19 ostendi quam uibar animo (*in marg. m. alt.* magno me. quā) *cod.* ostendi tam magno me quam uidebar animo *Haase*, ostendi quali uidebar animo *Maduig*, *iniuria alterius manus additamento abiecto*   20 scribsisse   21 uidemusq. * non   22 aput (t *mut. in* d) optabilem

fingi aut cogitari nec fora litibus strepere dies perpetuos, nihil in
obscuro, detectas mentes et aperta praecordia et in publico medio-
que uitam et omnis aeui prospectum uenientiumque? iuuabat unius 5
me saeculi facta conponere in parte ultima mundi et inter pau-
cissimos gesta: tot saecula, tot aetatium contextam seriem, quid-
quid annorum est, licet uisere. licet surrectura, licet ruitura regna
prospicere et magnarum urbium lapsus et maris nouos cursus.
nam si tibi potest solacio esse desideri tui commune fatum, nihil 6
quo stat loco stabit, omnia sternet abducetque secum uetustas.
nec hominibus solum (quota enim ista fortuitae potentiae portio
est?), sed locis, sed regionibus, sed mundi partibus ludet. totos
supprimet montes et alibi rupes in altum nouas exprimet. maria
sorbebit, flumina auertet et commercio gentium rupto societa-
tem generis humani coetumque dissoluet. alibi hiatibus uastis sub-
ducet urbes, tremoribus quatiet et ex infimo pestilentiae halitus
mittet et inundationibus quidquid habitatur obducet necabitque
omne animal orbe submerso et ignibus uastis torrebit incendetque
mortalia. et cum tempus aduenerit, quo se mundus renouaturus
extinguat, uiribus ista se suis caedent et sidera sideribus incurrent
et omni flagrante materia uno igne quidquid nunc ex disposito
lucet ardebit. nos quoque felices animae et aeterna sortitae, cum 7
deo uisum erit iterum ista moliri, labentibus cunctis et ipsae parua
urinae ingentis accessio in antiqua elementa uertemur. felicem
filium tuum, Marcia, qui ista iam nouit!

---

4 componere in parte minima *Maduig sed ex orbibus, quibus Stoici mundum constare putabant, terra medio id est ultimo continebatur* 5 contextam seriem *Maduig*: contextum seriem 8 desideri 9 abducetq; secū 10 quota (a *in ras.*) 11 totos *Gertz*: tot * (*ras. unius litterae*) 12 supprimet *deteriores*: supprimit in altum *deteriores*: in alium 14 cętumque subduce * (*ras. duarum litterarum*) 15 quatiet et ex *deteriores*: qua .... et ex *cod. cum rasura* pestilentię *cod. item Neapol.*, *non* pestilentes 16 halitus mittet *deteriores*: alitus mittit necabitq.* 17 torrebit *uulgo*: orrebit 19 cedent 20 igni 22 ista *deteriores*: istam ipse

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER VII.

AD GALLIONEM
DE VITA BEATA.

1 I. Viuere, Gallio frater, omnes beate uolunt, sed ad peruiden-
dum, quid sit quod beatam uitam efficiat, caligant. adeoque non
est facile consequi beatam uitam, ut eo quisque ab ea longius
recedat, quo ad illam concitatius fertur, si uia lapsus est: quae
ubi in contrarium ducit, ipsa uelocitas maioris interualli causa fit.
proponendum est itaque primum, quid sit quod adpetamus. tunc
circumspiciendum, qua contendere illo celerrime possimus, intellec-
turi in ipso itinere, si modo rectum erit, quantum cotidie pro-
fligetur quantoque propius ab eo simus, ad quod nos cupiditas
2 naturalis inpellit. quamdiu quidem passim uagamur non ducem
secuti sed fremitum et clamorem dissonum in diuersa uocantium,
conteretur uita inter errores breuis, etiamsi dies noctesque bonae
menti laboremus: decernatur itaque, et quo tendamus et qua, non
sine perito aliquo, cui explorata sint ea, in quae procedimus,
quoniam quidem non eadem hic quae in ceteris peregrinationibus
condicio est: in illis conprensus aliquis limes et interrogati incolae
non patiuntur errare. at hic tritissima quaeque uia et celeberrima
3 maxime decipit. nihil ergo magis praestandum est, quam ne
pecorum ritu sequamur antecedentium gregem, pergentes non quo
eundum est, sed quo itur. atqui nulla res nos maioribus malis
inplicat, quam quod ad rumorem conponimur, optima rati ea, quae
magno adsensu recepta sunt quodque exempla *pro* bonis multa

2 efficia* 6 appetamus (*prior* p *corr*) 9 quantoq; * propius (ius *in ras.*) 11 secuti (cuti *in ras.*) 12 noctesq; * 14 aliquo * 16 conpressus (*prior* s *uidetur ex* n *corr.*) 21 componimur 22 assensu (as *in ras.*) pro bonis *Erasmus*: bonis

sunt, nec ad rationem sed ad similitudinem uiuimus. inde ista
tanta coaceruatio aliorum super alios ruentium. quod in strage 4
hominum magna euenit, cum ipse se populus premit, nemo ita
cadit, ut non et alium in se adtrahat, primique exitio sequentibus
sunt, hoc in omni uita accidere uideas licet: nemo sibi tantum-
modo errat, sed alieni erroris et causa et auctor est. nocet enim
adplicari antecedentibus et dum unusquisque mauult credere quam
iudicare, numquam de uita iudicatur, semper creditur uersatque
nos et praecipitat traditus per manus error. alienis perimus
exemplis: sanabimur, separemur modo a coetu. nunc uero stat 5
contra rationem defensor mali sui populus. itaque id euenit quod
in comitiis, in quibus consules factos et praetores iidem qui fecere
mirantur, cum se mobilis fauor circumegit. eadem probamus,
eadem reprehendimus: hic exitus est omnis iudicii, in quo secun-
dum plures datur.

II. Cum de beata uita agitur, non est quod mihi illud dis- 1
cessionum more respondeas: haec pars maior esse uidetur. ideo
enim peior est. non tam bene cum rebus humanis agitur, ut
meliora pluribus placeant: argumentum pessimi turba est. quaera- 2
mus ergo, quid optimum factu sit, non quid usitatissimum, et quid
nos in possessione felicitatis aeternae constituat, non quid uolgo,
ueritatis pessimo interpreti, probatum sit. uolgum autem tam
chlamydatos quam coronatos uoco. non enim colorem uestium,
quibus praetexta sunt corpora, adspicio. oculis de homine non
credo. habeo melius et certius lumen, quo a falsis uera diiudicem:
animi bonum animus inueniat. hic, si umquam respirare illi et
recedere in se uacauerit, o quam sibi ipse uerum tortus a se

---

1 sed ad (ad *in ras.*) 2 concertatio (n *et* t *corr.*) 4 attrahat (*prior* t *in ras.*) 5 uideas (as *in ras.*) 7 applicari (*prior* p *in ras.*) 8 d uita (d̄ *in ras.*) uersatq; * 9 alienis *Gertz*: alienisq. (q·*postea additum*) 10 separemur modo *Gertz*: si separemur modo acetu 12 consules factos et praetores *Koch* (*cf. ep.* 104, 9 male te habebit ille consul factus): eos factos esse praetores *cod., in qua scriptura* eos *prorsus intolerabile est* fecere (re *in ras.*) 14 eadem dein *iniuria Gertz, cf.* 28 fugientes petentesque eadem reprehendimus 16 agitur *E*[1]: agetur 17 maio * 21 eterne uulgo 22 tam clamidatos (*in ras.*) quam coronatos *cod. haec uitiosa esse facile apparet*; tam candidatos quam coloratos *Lipsius, et colorem uestium significatum esse sequentia docent*; *meliora non inuenio* 24 aspicio

3 fatebitur ac dicet: quidquid feci adhuc, infectum esse mallem.
quidquid dixi cum recogito, mutis inuideo. quidquid optaui, inimi-
corum execrationem puto. quidquid timui, di boni, quanto leuius
fuit quam quod concupii? cum multis inimicitias gessi et in gratiam
ex odio, si modo ulla inter malos gratia est, redii: mihi ipsi non-
dum amicus sum. omnem operam dedi, ut me multitudini edu-
cerem et aliqua dote notabilem facerem: quid aliud quam telis
4 me opposui et maliuolentiae quod morderet ostendi? uides istos
qui eloquentiam laudant, qui opes sequuntur, qui gratiae adulantur,
qui potentiam extollunt? omnes aut sunt hostes aut, quod in
aequo est, esse possunt. quam magnus mirantium tam magnus
inuidentium populus est: quin potius quaero aliquod usu bonum,
quod sentiam, non quod ostendam? ista quae spectantur, ad quae
consistitur, quae alter alteri stupens monstrat, foris nitent, introrsus
misera sunt.

1 III. Quaeramus aliquod non in speciem bonum, sed solidum
et aequale et a secretiore parte formosius. hoc eruamus. nec
longe positum est. inuenietur. scire tantum opus est quo manum
porrigas: nunc uelut in tenebris uicina transimus offensantes ea
2 ipsa quae desideramus. sed ne te per circumitus traham, aliorum
quidem opiniones praeteribo. nam et enumerare illas longum est
et coarguere: nostram accipe. nostram autem cum dico, non
adligo me ad unum aliquem ex Stoicis proceribus. est et mihi
censendi ius. itaque aliquem sequar, aliquem iubebo sententiam
diuidere. fortasse et post omnes citatus nihil inprobabo ex iis,
3 quae priores decreuerint, et dicam: hoc amplius censeo. interim
quod inter omnis Stoicos conuenit, rerum naturae adsentior. ab
illa non deerrare et ad illius legem exemplumque formari sapientia
est: beata est ergo uita conueniens naturae suae, quae non aliter
contingere potest, quam si primum sana mens est et in perpetua

---

1 *et* 2 *et deinceps* quicquid 2 mutis *Gruterus*: in multis
5 exodio* redii·mihi (m *uidetur corr.*) 8 uides [istos] 14 mostrat
16 aliquod *cod.* (d *uidetur ex* t *corr.*) aliquid *uulgo post Neap.*
18 positum esse inuenietur *Gertz* positum inuenietur *Maduig iniuria uterque, quoniam id quod non longe positum est cito* (*quam uocem inutiliter addidit Stephanus*) *inueniri solet* 23 alligo e* 24 itaq; * 25 e[h]xiis

possessione sanitatis suae, deinde fortis ac uehemens, cuncta
pulcherrime patiens, apta temporibus, corporis sui pertinentiumque
ad id curiosa non anxie. tum illarum rerum quae uitam instruunt
diligens sine admiratione cuiusquam, usura fortunae muneribus,
non seruitura. intellegis, etiamsi non adiciam, sequi perpetuam 4
tranquillitatem, libertatem depulsis iis quae aut inritant nos aut
territant. nam *pro* uoluptatibus et pro illis quae parua ac fragilia
sunt et turpissimis flagitiis obnoxia ingens gaudium subit, incon-
cussum et aequale. tum pax et concordia animi et magnitudo
cum mansuetudine. omnis enim ex infirmitate feritas est.

IV. Potest aliter quoque definiri bonum nostrum, id est 1
eadem sententia non iisdem conprendi uerbis. quemadmodum idem
exercitus modo latius panditur, modo in angustum coartatur et
aut in cornua sinuata media parte curuatur aut recta fronte expli-
catur, uis illi, utcumque ordinatus est, eadem est et uoluntas pro
iisdem partibus standi: ita finitio summi boni alias diffundi potest
et exporrigi, alias colligi et in se cogi. idem itaque erit, si 2
dixero: summum bonum est animus fortuita despiciens, uirtute
laetus, aut: inuicta uis animi, perita rerum, placida in actu cum
humanitate multa et conuersantium cura. licet et ita finire, ut
beatum dicamus hominem eum, cui nullum bonum malumque sit
nisi bonus malusque animus: honesti cultorem, uirtute contentum,
quem nec extollant fortuita nec frangant, qui nullum maius bonum
eo quod sibi ipse dare potest nouerit, cui uera uoluptas erit
uoluptatium contemptio. licet, si euagari uelis, idem in aliam 3
atque aliam faciem salua et integra potestate transferre. quid enim
prohibet nos beatam uitam dicere liberum animum et erectum et
interritum ac stabilem, extra metum, extra cupiditatem positum,
cui unum bonum sit honestas, unum malum turpitudo, cetera uilis
turba rerum nec detrahens quicquam beatae uitae nec adiciens,

---

1 cuncta pulcherrime patiens *Maduig*: tunc pulcherrima et patiens *cod.*; *erat cum conicerem* tunc pulcherrima adpetens, *ita quidem ut haec opponerentur uerbis* apta temporibus 3 illarum rerum *Neap.*, rerum *Muretus*: aliarum rerum
7 pro uoluptatibus E^1: uoluptatibus que 8 et turpissimis flagitiis obnoxia *Koch*: et ipsis flagitiis noxia 11 quoq;* 12 non iisdem *deteriores*: non idem 15 eade 16 eisdem 20 licet *Gertz*: libet 21 malumq; *
22 honesti cultorem, uirtute contentum *Maduig*: honesti cultor. uirtute contentus

4 sine auctu ac detrimento summi boni ueniens ac recedens. hunc
ita fundatum necesse est, uelit nolit, sequatur hilaritas continua et
laetitia alta atque ex alto ueniens, ut qui suis gaudeat nec maiora
domesticis cupiat. quidni ista bene penset cum minutis et friuolis
et non perseuerantibus corpusculi motibus? quo die infra uoluptatem fuerit, et infra dolorem erit. uides autem, quam malam et
noxiosam seruitutem seruiturus sit, quem uoluptates doloresque,
5 incertissima dominia inpotentissimaque, alternis possidebunt: ergo
exeundum ad libertatem est. hanc non alia res tribuet quam
fortunae neglegentia: tum illud orietur inaestimabile bonum, quies mentis in tuto conlocata et sublimitas expulsisque erroribus ex cognitione ueri gaudium grande et inmotum comitasque et diffusio animi, quibus delectabitur non ut bonis, sed ut ex bono suo ortis.

1 V. Quoniam liberaliter agere coepi, potest beatus dici, qui
nec cupit nec timet beneficio rationis. quoniam et saxa timore et
tristitia carent nec minus pecudes, non ideo tamen quisquam felicia
2 dixerit, quibus non est felicitatis intellectus. eodem loco pone
homines, quos in numerum pecorum et animalium redegit hebes natura et ignoratio sui. nihil interest inter hos et illa, quoniam illis nulla ratio est., his praua et malo suo atque in peruersum sollers. beatus enim nemo dici potest extra ueritatem proiectus.
3 beata ergo uita est in recto certoque iudicio stabilita et inmutabilis.
tunc enim pura mens est et soluta omnibus malis, cum non tantum lacerationes sed etiam uellicationes effugit, statura semper ubi constitit ac sedem suam etiam irata et infestante fortuna uindica-
4 tura. nam quod ad uoluptatem pertinet, licet circumfundatur undique
et per omnis uias influat animumque blandimentis suis leniat aliaque ex aliis admoueat, quibus totos *nos* partesque nostri sollicitet: quis

---

1 hunc . . . ut qui *Gertz*: hoc . . . utqę 7 doloresq;* 9 tribuet *Gertz*: tribuit 10 neglegentia tū (a tū *in ras.*) illud (d *ex* t *corr.*) quies* (*in ras.*, *uidetur fuisse* es) 11 collocata (*prior* l *corr.*) ed sublimitas expulsisq; * erroribus *Pincianus*: terroribus 12 immotum 14 cępi

15 et tristitia *uulgo*: nec̄ⁿ tristitia 19 ignoratio (*correctum in* ignorantia, *lineola supra* a *posita et* o *in* a *mutata*) 23 tunc* (*ras. puncti ut uidetur*)
24 effugit *Maduig*: effugerit 26 uoluptatem *deteriores*: uoluntatem
27 aliaq;* 28 ammoueat totos nos *Koch*: totos partesq;* nostri* (*erasa* s)

mortalium, cui ullum superest hominis uestigium, per diem noctemque titillari uelit et deserto animo corpori operam dare?

VI. Sed animus quoque, inquit, uoluptates habebit suas. 1
habeat sane sedeatque luxuriae et uoluptatium arbiter, inpleat se eis omnibus, quae oblectare sensus solent. deinde praeterita respiciat et exoletarum uoluptatium memor exultet prioribus futurisque iam inmineat ac spes suas ordinet, et dum corpus in praesenti sagina iacet, cogitationes ad futura praemittat: hoc mihi uidebitur miserior, quoniam mala pro bonis legere dementia est. nec sine sanitate quisquam beatus est nec sanus, cui obfutura pro optimis adpetuntur. beatus ergo est iudicii rectus. beatus est praesentibus, 2
qualiacumque sunt, contentus amicusque rebus suis. beatus est is, cui omnem habitum rerum suarum ratio commendat.

VII. Vident et in hillis qui summum bonum dixerunt, quam 1
turpi illud loco posuerint. itaque negant posse uoluptatem a uirtute diduci et aiunt nec honeste quemquam uiuere, ut non iucunde uiuat, nec iucunde, ut non honeste quoque. non uideo quomodo ista tam diuersa in eandem copulam coniciantur. quid est, oro uos, cur separari uoluptas a uirtute non possit? uidelicet quia omne bonis ex uirtute principium est, ex huius radicibus etiam ea, quae uos et amatis et expetitis, oriuntur? sed si ista indiscreta essent, non uideremus quaedam iucunda, sed *non* honesta, quaedam uero honestissima, sed aspera, per dolores exigenda. adice nunc, quod 2
uoluptas etiam ad uitam turpissimam uenit, at uirtus malam uitam non admittit. et infelices quidam non sine uoluptate, immo ob ipsam uoluptatem sunt, quod non eueniret, si uirtuti se uoluptas inmiscuisset, qua uirtus saepe caret, numquam indiget. quid dis- 3

---

1 noctemq; * (*fuit* que) titillari (i *extrema in ras.*) 2 uelit et *cod. et ueteres editiones*, uelit *omisso* et *Bip.*[1], *Fickert*, *Haase* 3 quoq; * inquit (t *in ras.*) 4 sedeatq; (atq; *in ras.*) luxuri * impleat 5 omnibus que 7 immineat pręsenti * (*uidetur* s *fuisse*) 10 obfutura. *E*[1]: futura 11 appetunt (*prior* p *in ras.*) 12 amicusq; * 13 omnem habitumq; *cod. unde* omnem statum (*uel* ordinem) habitumque *effecerunt, sed recte uulgo* omnem habitum 14 uident *Muretus*, *Gertz*: uidet et in hillis *Maduig*: et in illis dixerunt *Curio*: dixerint 15 illud (d *corr.*) 16 diduci *Pincianus*: deduci 16 *et* 17 iucunde (u *pr. in* o corr.) 18 ista tam diuersa *Muretus*: ista * (*fuit ut uidetur* istam) diuersa 22 iucunda (u *pr. in* o *corr.*) sed non honesta *E*[1]: sed honesta 23 honestissima *deteriores*: honestissime

similia, immo diuersa conponitis? altum quiddam est uirtus, excelsum et regale, inuictum, infatigabile: uoluptas humile, seruile, inbecillum, caducum, cuius statio ac domicilium fornices et popinae sunt. uirtutem in templo conuenies, in foro, in curia, pro muris stantem, puluerulentam, coloratam, callosas habentem manus: uoluptatem latitantem saepius ac tenebras captantem circa balinea ac sudatoria ac loca aedilem metuentia, mollem, eneruem, mero atque unguento madentem, pallidam aut fucatam et medicamentis pollinctam.
4 summum bonum inmortale est: nescit exire nec satietatem habet nec paenitentiam. numquam enim recta mens uertitur nec sibi odio est, nec quicquam mutant optima: at uoluptas tunc, cum maxime delectat, extinguitur. non multum loci habet, itaque cito inplet et taedio est et post primum inpetum marcet: nec id umquam certum est, cuius in motu natura est. ita ne potest quidem ulla eius esse substantia, quod uenit transitque celerrime in ipso usu sui periturum. eo enim peruenit ubi desinat, et dum incipit, spectat ad finem.

1 VIII. Quid, quod tam bonis quam malis uoluptas inest nec minus turpes dedecus suum quam honestos egregia delectant? ideoque praeceperunt ueteres optimam sequi uitam, non iucundissimam, ut rectae ac bonae uoluntatis non dux, sed comes esset uoluptas. natura enim duce utendum est. hanc ratio obseruat,
2 hanc consulit. idem est ergo beate uiuere et secundum naturam. hoc quid sit, iam aperiam: si corporis dotes et apta naturae conseruarimus diligenter et inpauide tamquam in diem data et fugacia,

---

1 componitis 5 gallosas *deteriores*: gallas 6 sepius balinea (i *erasa*)
i. tedium ·i· n̄ patir̃
9 satietatem (*suprascr. m. rec.*) 10 nec poenitentiam *Neap.*: nec patientiam (*suprascr. m. rec.*) 11 mutauit optima *cod.* mutant optima *Koch*, *ita ut* mutant *idem significet quod* mutantur (*cf.* 18, 2 nec malignitas me ista . . . deterrebit ab optimis; *de ben.* 6, 23, 2 ab optimis aberrare; *de ben.* 7, 19, 5 in pessima ab optimis lapsus; *Quint.* 8 *prooem.* 21 optima rebus cohaerent; 12, 2, 22 optima nescientis); mutat a uia optima *Maduig*, mutat ut optima *Gertz*, mutauit quia semper semper secuta est optima *E*, mutauit quia semper sequuta est optima *Neap.* 13 tedio impetū 14 immotu 15 transitque *Gertz*: transitue 16 perhenit *cum Maduigio et Gertzio ipse quoque pro corrupto habeo*; *emendatio incerta est. ille proposuit* pergit, *hic* proruit; *fortasse scribendum est* peruenire uult 20 iocundissimā (o *corr. ex* u) 21 recte ac bone esset *Gertz*: sit 24 conseruarimus *Gertz*: conseruabimus 25 datā

si non subierimus eorum seruitutem nec nos aliena possederint, si
corpori grata et aduenticia eo nobis loco fuerint, quo sunt in
castris auxilia et armaturae leues: seruiant ista, non imperent, ita
demum utilia sunt menti. incorruptus uir sit externis et insupera- 3
bilis miratorque tantum sui, fidens animo atque in utrumque
paratus artifex uitae. fiducia eius non sine scientia sit, scientia
non sine constantia: maneant illi semel placita nec ulla in decretis
eius litura sit. intellegitur, etiamsi non adiecero, conpositum ordi-
natumque fore talem uirum et in iis quae aget cum comitate
magnificum. quaerat ratio uera sensibus inritata et capiens inde 4
principia: nec enim habet aliud, unde conetur aut unde ad uerum
inpetum capiat: in se reuertatur. nam mundus quoque cuncta
conplectens rectorque uniuersi deus in exteriora quidem tendit, sed
tamen in totum undique in se redit: idem nostra mens faciat:
cum secuta sensus suos per illos se ad externa porrexerit, et
illorum et sui potens sit. hoc modo una efficietur uis ac potestas 5
concors sibi et ratio illa certa nascetur non dissidens nec haesitans
in opinionibus conprensionibusque nec in persuasione, quae cum
se disposuit et partibus suis consensit et, ut ita dicam, concinuit,
summum bonum tetigit. nihil enim praui, nihil lubrici superest,
nihil in quo arietet aut labet. omnia faciet ex imperio suo nihilque 6
inopinatum accidet, sed quidquid agetur, in bonum exibit facile et
parate et sine tergiuersatione agentis. nam pigritia et haesitatio
pugnam et inconstantiam ostendit. quare audaciter licet profitearis
summum bonum esse animi concordiam. uirtutes enim ibi esse
debebunt, ubi consensus atque unitas erit: dissident uitia.

IX. Sed tu quoque, inquit, uirtutem non ob aliud colis, quam 1
quia aliquam ex illa speras uoluptatem. primum non, si uolupta-

---

3 armatura leuis *Gertz temere* 4 sīt (*in ras., fuit* sim) 5 inutrumq; partus (l. paratus *suprascr. m. rec.*) 7 placita *deteriores*: placida 8 sīt (*ras., fuit* sint *uel* sim) compositum 9 ī* 10 erat uera Ratio uera *codex* (*apud Fickertum alterum* uera *om.*) quaerat ratio uera *Koch, ita ut prius* uera *sit duplicis* quaerat *uestigium*; eat uera ratio *Maduig* sensibus inritata *Maduig*: senibus inrita 11 nec enim *uulgo*: et enī aliud (d *corr.*) 12 mundus *deteriores*: mundum 14 intotū* (*uidetur fuisse* m) 15 adexternam 21 arietet (et *extr. a corr. additum*) 22 quicquid 23 parte (l. parate *suprascr. m rec.*)

tem praestatura uirtus est, ideo propter hanc petitur. non enim
hanc praestat, sed et hanc, nec huic laborat, sed labor eius,
2 quamuis aliud petat, hoc quoque adsequetur. sicut in aruo, quod
segeti proscissum est, aliqui flores internascuntur, non tamen huic
herbulae, quamuis delectet oculos, tantum operis insumptum est
— aliud fuit serenti propositum, hoc superuenit — sic uoluptas
non est merces nec causa uirtutis, sed accessio, nec quia delectat,
3 placet, sed si placet, et delectat. summum bonum in ipso iudicio
est et habitu optimae mentis, quae cum *munus* suum inpleuit et
finibus se suis cinxit, consummatum est summum bonum nec
quicquam amplius desiderat. nihil enim extra totum est, non magis
4 quam ultra finem. itaque erras, cum interrogas, quid sit illud,
propter quod uirtutem petam: quaeris enim aliquid supra summum.
interrogas, quid petam ex uirtute? ipsam. nihil enim habet melius,
ipsa pretium sui. an hoc parum magnum est, cum tibi dicam:
summum bonum est infragilis animi rigor et prouidentia et subli-
mitas et sanitas et libertas et concordia et decor? aliquid etiamnunc
exigis maius, ad quod ista referantur? quid mihi uoluptatem nominas?
hominis bonum quaero, non uentris, qui pecudibus ac beluis laxior est.
1 X. Dissimulas, inquit, quid a me dicatur. ego enim nego
quemquam posse iucunde uiuere, nisi simul et honeste uiuit. quod
non potest mutis contingere animalibus nec bonum suum cibo
metientibus. clare, inquit, ac palam testor hanc uitam, quam ego
2 iucundam uoco, non nisi adiecta uirtute contingere. atqui quis
ignorat plenissimos esse uoluptatibus uestris stultissimos quosque?
et nequitiam abundare iucundis animumque ipsum genera uoluptatis

---

1 prestatura * 4 proscissum ***deteriores***: procissum 5 est — aliud . . . superuenit — sic: ***interpunctionem emendauit Gertz et ante eum Forbiger in interpretatione Germanica***: ***uulgabatur*** est. aliud . . . superuenit: sic sic uoluptas ***Neap.***: si cum uoluptas (***post*** uoluptas ***aliquid erasum est***) 8 inipso 9 que (ue ***in ras.***) cum munus suum ***Koch***: cum suum 12 ita q. que (que ***lineola transuersa deletum***) illud (t ***in*** d ***corr.***) 13 petam (p ***uidetur esse corr.***) aliquid (d ***ex*** t ***corr.***) 14 melius ipsa ***deteriores***: melius enI ipsa 16 sublimitas ***Lipsius*** (***cf.*** 4, 5 quies mentis in tuto conlocata et sublimitas): subtilitas 17 aliquid (d ***corr. ex*** t) 19 quero 20 inquit (t ***corr.***) 21 iocunde (o ***corr.***) uiuit ***deteriores***: uiuat (a ***corr.***) 24 iocundam (o ***corr.***) non nisi ***Maduig***: non si 26 habundare iocundis (o ***corr.***)

praua sibi multa suggerere? in primis insolentiam et nimiam aestimationem sui tumoremque elatum super ceteros et amorem rerum suarum caecum et inprouidum, delicias fluentis et ex minimis ac puerilibus causis exultationem, iam dicacitatem ac superbiam contumeliis gaudentem, desidiam dissolutionemque segnis animi indormientis sibi: haec omnia uirtus discutit et aurem peruellit et 3
uoluptates aestimat, antequam admittat, nec quas probauit, magni pendit, utique enim admittit, nec usu earum, sed temperantia laeta est. temperantia autem cum uoluptates minuat, summi boni iniuria est. tu uoluptatem conplecteris, ego conpesco. tu uoluptate frueris, ego utor. tu illam summum bonum putas, ego nec bonum. tu omnia uoluptatis causa facis, ego nihil.

XI. Cum dico me nihil uoluptatis causa facere, de illo loquor 1
sapiente, cui soli concedis uoluptatem. non uoco autem sapientem, supra quem quicquam est, nedum uoluptas: atqui ab hac occupatus quomodo resistet labori et periculo, egestati et tot humanam uitam circumstrepentibus minis? quomodo conspectum mortis, quomodo doloris feret? quomodo mundi fragores et tantum acerrimorum hostium a tam molli aduersario uictus? quidquid uoluptas suaserit faciet. age, non uides quam multa suasura sit? nihil, inquit, 2
poterit turpiter suadere, quia adiuncta uirtuti est. non uides iterum, quale sit summum bonum, cui custode opus est, ut bonum sit? uirtus autem quomodo uoluptatem reget, quam sequitur, cum sequi parentis sit, regere imperantis? a tergo ponis quod imperat? egregium autem habet uirtus apud uos officium uoluptates praegustare. sed uidebimus, an apud quos tam contumeliose tractata 3
uirtus est, adhuc uirtus sit, quae habere nomen suum non potest, si loco cessit: interim, de quo agitur, multos ostendam uoluptatibus obsessos, in quos fortuna omnia munera sua effudit, quos fatearis necesse est malos: adspice Nomentanum et Apicium, 4

---

1 praua sed multa *cod.* praua sibi multa *Haase*; praua a se multa *Gertz*; *uerum nondum inuentum est* estimationē 5 dissolutionemq; * 7 quas *Neap.*: quasi magni pendit aut utique etiam admittit *Maduig*, *quae parum intellego*; *uerbis* utique enim admittit *significatur*, *eo quod admittat uoluptates*, *probari illas a se sane uirtutem indicare*, *magni pendi*, *non item* 15 est * ne dum 19 a tam molli *Muretus*: an molli quicqd. 22 custode *deteriores*: custodem 25 *et* 26 apud (d *ex* t *corr.*) 30 nomentanum et apicum (ntanum *in ras.*) Apicium *deteriores*

terrarum ac maris, ut isti uocant, bona concoquentis et super mensam recognoscentis omnium gentium animalia. uide hos eosdem e suggestu rosae spectantis popinam suam, aures uocum sono, spectaculis oculos, saporibus palatum suum delectantes. mollibus lenibusque fomentis totum lacessitur eorum corpus et ne nares interim cessent, odoribus uariis inficitur locus ipse, in quo luxuriae parentatur: hos esse in uoluptatibus dices. nec tamen illis bene erit, quia non bono gaudent.

1 XII. Male, inquit, illis erit, quia multa interuenient, quae perturbent animum, et opiniones inter se contrariae mentem inquietabunt. quod ita esse concedo. sed nihilominus illi ipsi stulti et inaequales et sub ictu paenitentiae positi magnas percipient uoluptates, ut fatendum sit tam longe tum illos ab omni molestia abesse quam a bona mente, et quod plerisque contingit, hilarem
2 insaniam insanire ac per risum furere. at contra sapientium remissae uoluptates et modestae ac paene languidae sunt conpressaeque et uix notabiles, ut quae neque accersitae ueniant nec, quamuis per se accesserint, in honore sint neque ullo gaudio percipientium exceptae. miscent enim illas et interponunt uitae ut ludum iocum-
3 que inter seria. desinant ergo inconuenientia iungere et uirtuti uoluptatem inplicare, per quod uitium pessimis quibusque adulantur. ille effusus in uoluptates, ructabundus semper atque ebrius, quia scit se cum uoluptate uiuere, credit et cum uirtute. audit enim uoluptatem separari a uirtute non posse. deinde uitiis suis sapien-
4 tiam inscribit et abscondenda profitetur. itaque non ab Epicuro inpulsi luxuriantur, sed uitiis dediti luxuriam suam in philosophiae sinu abscondunt et eo concurrunt, ubi audiant laudari uoluptatem. nec aestimant, uoluptas illa Epicuri, ita enim me hercules sentio, quam sobria ac sicca sit, sed ad nomen ipsum aduolant quaerentes

1 concoquentes *cod.* conquirentis *uulgo* 3 e suggestu rosae *Gronouius*, spectantis *Fickert*: 7successuros expectantis (7 *in ras.*) 7 hos esse *Neap.*: hoc esse 9 interuenient *Gertz*: inter ueniunt 11 nichilominus (minus *in ras.*) 12 penitentię 13 longe * 15 insaniā (Isanire) remisse 16 compressęq; 17 utque arcersitę 18 accesserint *deteriores*: accerserint neq; * 19 iocumq; * 21 quibusq; * 22 ructabundus *Lipsius*: ruptabundus (u *pr. in ras.*) 23 se cū (*in ras.*) 24 uitis (i) 28 estimant

libidinibus suis patrocinium aliquod ac uelamentum. itaque quod 5
unum habebant in malis bonum perdunt, peccandi uerecundiam.
laudant enim ea, quibus erubescebant et uitio gloriantur. ideoque
ne resurgere quidem erubescentiae licet, cum honestus turpi desidiae
titulus accessit: hoc est cur ista uoluptatis laudatio perniciosa sit,
quia honesta praecepta intra latent, quod corrumpit, apparet.

XIII. In ea quidem ipse sententia sum, inuitis hoc nostris 1
popularibus dicam, sancta Epicurum et recta praecipere et, si
propius accesseris, tristia: uoluptas enim illa ad paruum et exile
reuocatur et quam nos uirtuti legem dicimus, eam ille dicit uoluptati: iubet illam parere naturae. parum est autem luxuriae quod
naturae satis est. quid ergo est? [ille] quisquis desidiosum otium 2
et gulae ac libidinis uices felicitatem uocat, bonum malae rei quaerit auctorem et, cum illo uenit blando nomine inductus, sequitur
uoluptatem non quam audit, sed quam attulit, et uitia sua cum
coepit putare similia praeceptis, indulget illis non timide nec
obscure luxuriatur, sed iam inde aperto capite. itaque non dicam,
quod plerique nostrorum, sectam Epicuri flagitiorum magistram
esse, sed illud dico: male audit, infamis est, et inmerito. hoc 3
scire quis potest nisi interius admissus? frons eius ipsa dat locum
fabulae et ad malam spem inritat. hoc tale est, quale uir fortis
stolam indutus. constat tibi pudicitia, uirilitas salua est, nulli
corpus tuum turpi patientiae uacat, sed in manu tympanum est:
titulus itaque honestus eligatur et inscriptio ipsa excitans animum,
quae stat, inuenerunt uitia. quisquis ad uirtutem accessit, dedit 4
generosae indolis specimen. qui uoluptatem sequitur, uidetur
eneruis, fractus, degenerans uirum, peruenturus in turpia, nisi ali-

3 ideoq; * 4 erubescentiae *Maduig*: adulescentię *cod. ad illam coniecturam stabiliendam ualere potest quod paulo ante in margine manu* 4 pdūt erubescentiā *adscriptum est* 7 ipse *Gruterus*: ipsa 9 propius *deteriores*: propitius 12 est. ille quisquis *cod. post spatium trium fere litterarum* ille *in ras., quod omitti suadet Fickert*; *erat cum conicerem* quid ergo sit, audite: quisquis *conl.* 25, 1 quid ergo sit . . . audite 13 querit 14 cum *Maduig*: dum 15 uoluptatem *uulgo*: uoluptates 16 cępit preceptis 17 sed iam inde *Gertz*: etiam inde dicam *deteriores*: dicunt 19 infamis *deteriores*: infans 20 quis potest *Gronouius*: qui potest 22 constat *Maduig*: constanti uirilitas *Gronouius*: ueritas 25 quae stat inuenerunt *Maduig*: quae statim uenerunt 26 specimen *Haase*: speciem qui *uulgo*: quę 27 degenerans uirum *Maduig*: degenerans uir (*post* uir *ras.*,

quis distinxerit illi uoluptates, ut sciat, quae ex eis intra naturale
desiderium resistant, quae in praeceps ferantur infinitaeque sint
5 et, quo magis inplentur, eo magis inexplebiles. agedum, uirtus
antecedat: tutum erit omne uestigium. [et] uoluptas nocet nimia:
in uirtute non est uerendum, ne quid nimium sit, quia in ipsa est
modus. non est bonum, quod magnitudine laborat sua. ratio-
nabilem porro sortitis naturam quae melius res quam ratio pro-
ponitur? et si placet ista iunctura, si hoc placet ad beatam uitam
ire comitatu, uirtus antecedat, comitetur uoluptas et circa corpus
ut umbra uersetur: uirtutem quidem, excelsissimam omnium, uo-
luptati tradere ancillam nihil magnum animo capientis est.

1 XIV. Prima uirtus eat, haec ferat signa: habebimus nihilo-
minus uoluptatem, sed domini eius et temperatores erimus. aliquid
nos exorabit, nihil coget. at ei, qui uoluptati tradidere principia,
utroque caruere: uirtutem enim amittunt. ceterum non ipsi uo-
luptatem, sed ipsos uoluptas habet, cuius aut inopia torquentur
aut copia strangulantur, miseri, si deseruntur ab illa, miseriores,
si obruuntur, sicut deprensi mari Syrtico modo in sicco relinquun-
2 tur, modo torrente unda fluctuantur. euenit autem hoc nimia
intemperantia et amore caeco malae rei. nam mala pro bonis
petenti periculosum est adsequi. ut feras cum labore periculoque
uenamur et captarum quoque illarum sollicita possessio est, saepe
enim laniant dominos: ita habent se magnae uoluptates: in mag-
num malum euasere captaeque cepere. quae quo plures maiores-
que sunt, eo ille minor ac plurium seruus est, quem felicem uolgus
3 adpellat. permanere libet in hac etiamnunc huius rei imagine.
quemadmodum qui bestiarum cubilia indagat et

laqueo captare feras

fuit i); *recepi Maduigianam coniecturam quamuis non prorsus certam*; *con-iciat aliquis* degener, eiurans uirum *uel* uirilia 2 resistant *E*²: desistant in praeceps *Gronouius*: praeceps 3 implentur 4 uoluptas *Curio*: et uoluptas 5 nequit (t *in* d *mut.*) 9 comitatu *deteriores*: comitatū 11 est (*in ras.*) 12 uirtus eat, haec *Maduig*: uirtus at (t *in* d *mut.*) 13 aliquid (t *in* d *mut.*) 17 strangulantur miseri *deteriores*: strangulentur ·an· serisi (*praeter* an *omnia in ras.*) 20 caeco malae rei *Koch* (caeco rei *E*²): caecę rei 22 uenamur et captarum (*omnia in ras.*) sepe 23 ita habent se magnae uoluptates *Maduig* (ita habenti magnas uoluptates *Bentleius*): ita habentes magnas uoluptates 24 captęq: * 25 uulgus 26 appellat imaginē 28 feras (s *in ras.*)

magno aestimat et

latos canibus circumdare saltus,

ut illarum uestigia premat, potiora deserit multisque officiis renuntiat: ita qui sectatur uoluptatem, omnia postponit et primam libertatem neglegit ac pro uentre dependit, nec uoluptates sibi emit, sed se uoluptatibus uendit.

XV. Quid tamen, inquit, prohibet in unum uirtutem uo- 1
luptatemque confundi et ita effici summum bonum, ut idem et honestum et iucundum sit? quia pars honesti non potest esse nisi honestum, nec summum bonum habebit sinceritatem suam, si aliquid in se uiderit dissimile meliori. ne gaudium quidem quod 2
ex uirtute oritur, quamuis bonum sit, absoluti tamen boni pars est, non magis quam laetitia et tranquillitas, quamuis ex pulcherrimis causis nascantur. sunt enim ista bona, sed consequentia summum bonum, non consummantia. qui uero uirtutis uoluptatis- 3
que societatem facit et ne ex aequo quidem, fragilitate alterius boni quidquid in altero uigoris est hebetat libertatemque illam, ita demum, si nihil se pretiosius nouit, inuictam, sub iugum mittit. nam, quae maxima seruitus est, incipit illi opus esse fortuna. sequitur uita anxia, suspiciosa, trepida, casum pauens, temporum suspensa momentis. non das uirtuti fundamentum graue, inmobile, 4
si iubes illam in loco uolubili stare. quid autem tam uolubile est, quam fortuitorum expectatio et corporis rerumque corpus adficientium uarietas? quomodo hic potest deo parere et quidquid euenit, bono animo excipere nec de fato queri casuum suorum benignus interpres, si ad uoluptatum dolorumque punctiunculas concutitur? sed ne patriae quidem bonus tutor aut uindex est nec amicorum propugnator, si ad uoluptates uergit. illo ergo summum bonum 5
escendat, unde nulla ui detrahitur, quo neque dolori neque spei

1 aestimat *uulgo*: ęstimant 2 saltus *dett.*: intus 3 prępmat 5 neclegit (c *in* g *corr.*) 8 ita effici *cod. cum Neap. et plurimis editionibus*: effici *Bip.*[1], *Fickert*, *Haase* 9 iocundum (iocun *in ras.*) 11 aliquit (t *in* d *corr.*) 15 uoluptatisq; * 17 quicquid hębetat 20 suspiciosa (ic *in ras.*) 21 momentis *Muretus*: momenta sunt (*haec praeter extrema in ras.*) immobile * (*ras., uidetur fuisse* m) 22 si *Koch*: sed ē (*in ras.*) 23 afficientium (*prior* f *corr.*) 24 quicquid 25 quę ri t̄ (t̄, *quod est* tur *in ras.*) 26 puncti ungulas 29 escendat (e *in ras.*, ad *fuisse dixerunt Itali*); *utique uerum esse* escendat *ostendit sequens* escendere unde (*ante* u *ras. litterae* m) ui (*in ras.*) neq; dolori neq; (q; q; *in ras.*)

nec timorist aditus nec ulli rei, quae deterius summi boni ius
faciat. escendere autem illo sola uirtus potest. illius gradu cliuus
iste frangendus est. illa fortiter stabit et quidquid euenerit, feret
non patiens tantum, sed etiam uolens, omnemque temporum diffi-
cultatem sciet legem esse naturae, et, ut bonus miles feret uolnera,
enumerabit cicatrices, et transuerberatus telis moriens amabit eum,
pro quo cadet, imperatorem, habebit illud in animo uetus prae-
6 ceptum: deum sequere. quisquis autem queritur et plorat et
gemit, imperata facere ui cogitur et inuitus rapitur ad iussa nihilo-
minus. quae autem dementia est potius trahi quam sequi? tam
me hercules quam stultitia et ignoratio condicionis est suae dolere,
quod deest aliquid tibi aut incidit durius, aeque mirari aut indigne
ferre ea, quae tam bonis accidunt quam malis, morbos dico,
funera, debilitates et cetera ex transuerso in uitam humanam in-
7 currentia. quidquid ex uniuersi constitutione patiendum est, magno
suscipiatur animo. ad hoc sacramentum adacti sumus, ferre mor-
talia nec perturbari iis, quae uitare non est nostrae potestatis. in
regno nati sumus deo parere libertas est.

1 XVI. Ergo in uirtute posita est uera felicitas: quid haec
tibi uirtus suadebit? ne quid aut bonum aut malum existimes,
quod nec uirtute nec malitia continget. deinde, ut sis inmobilis
2 et contra malum et ex bono, ut qua fas est, deum effingas. quid
tibi pro hac expeditione promittit? ingentia et aequa diuinis: nihil
cogeris, nullo indigebis, liber eris, tutus, indemnis. nihil frustra
temptabis, nihil prohibeberis, omnia tibi ex sententia cedent. nihil
3 aduersum accidet, nihil contra opinionem ac uoluntatem. quid
ergo? uirtus ad beate uiuendum sufficit? perfecta illa et diuina
quidni sufficiat, immo superfluat? quid enim deesse potest extra

---

1 timori sit *sed* sit *in ras. cod.* timori st *Gertz, cum superiorum editorum aliquot* detrahitur *in* detrahatur *mutassent* 3 quicquid 5 uulnera (u *et* a *in ras.*) 6 *ante* et *leniter interpunxit Gertz* 7 illud (d *corr. ex* t) 11 et ignoratio *Haase* et ignorantia *uulgo*: et ignorata (*satis magna lacuna in fine uersus*) dolere *dett.*: dolore 12 quod deest *Maduig*: quod est aliquit (t *corr. in* d) tibi *cod., cum* tibi *uulgo omittatur* 15 quicquid 16 suscipiatur *Haase*: usu eripiatur sumus *uulgo*: summus 17 pertubari 19 haec tibi uirtus *cod. quam scripturam cur Fickert mutauerit in* haec uirtus tibi *non intellego neque magis, ut ne Gertz quidem, cur Haase* uirtus *abiciendum censuerit* 20 nequid (d *ex* t *corr.*) 22 et ex *Maduig*: ex 24 liber eris tutus (*praeter* lib *omnia in ras.*)

desiderium omnium posito? quid extrinsecus opus est ei, qui
omnia sua in se collegit? sed ei, qui ad uirtutem tendit, etiamsi
multum processit, opus est aliqua fortunae indulgentia adhuc inter
humana luctanti, dum nodum illum exoluit et omne uinculum
mortale. quid ergo interest? quod alii adligati sunt, alii adstricti,
alii destricti quoque: hic, qui ad superiora progressus est et se
altius extulit, laxam catenam trahit nondum liber, iam tamen pro
libero.

XVII. Si quis itaque ex istis, qui philosophiam conlatrant, 1
quod solent, dixerit: quare ergo tu fortius loqueris quam uiuis?
quare et superiori uerba summittis et pecuniam necessarium tibi
instrumentum existimas et damno moueris et lacrimas audita con-
iugis aut amici morte demittis et respicis famam et malignis
sermonibus tangeris? quare cultius rus tibi est quam naturalis usus 2
desiderat? cur non ad praescriptum tuum cenas? cur tibi nitidior
supellex est? cur apud te uinum aetate tua uetustius bibitur?
cur aruum disponitur? cur arbores nihil praeter umbram daturae
conseruntur? quare uxor tua locupletis domus censum auribus
gerit? quare paedagogium pretiosa ueste succingitur? quare ars
est apud te ministrare nec temere et ut libet conlocatur argentum,
sed perite struitur et est aliquis scindendi obsonii magister? adice,
si uis, cur trans mare possides? cur plura quam nosti? turpiter
aut tam neglegens es, ut non noueris pauculos seruos, aut tam
luxuriosus, ut plures habeas quam quorum notitiae memoria suf-
ficiat. adiuuabo postmodo conuicia, et plura mihi quam putas 3
obiciam, nunc hoc respondeo tibi: non sum sapiens et, ut mali-
uolentiam tuam pascam, nec ero. exige itaque a me, non ut
optimis par sim, sed ut malis melior: hoc mihi satis est, cotidie
aliquid ex uitiis meis demere et errores meos obiurgare. non 4

---

5 quod alii alligati *deteriores*: quod ame alligati alii adstricti alii (*altera* i *in uocibus* alii *a corr. addita*) 6 quoq; * 10 uiuis *deteriores*: uiues 13 demittis *quod mutauerunt Muretus et Lipsius defenditur loco Verg. Aen.* 6, 455 demisit lacrimas 16 supplex supellex (supplex *lineola transuersa deletum*) aput 17 a[r]uū *cod.* atrium *Madutg* 18 conseruntur *E*[2]: conseruantur 19 pedagogium 20 aput (d *corr. ex* t) 21 struitur *Lipsius*: seruit˜ 24 memoria *nescio quis*: memorię 27 non ut *cod.*, *item Pincianus*: ut non *Fickert et Haase tamquam ex codice* 28 par sim (ar *in ras.*) 29 aliquid (d *ex* t *corr.*) ui[i]tis

perueni ad sanitatem, ne perueniam quidem. delenimenta magis quam remedia podagrae meae conpono, contentus, si rarius accedit et si minus uerminatur: uestris quidem pedibus conparatus, debiles, cursor sum. haec non pro me loquor, ego enim in alto uitiorum omnium sum, sed pro illo, cui aliquid acti est.

1 XVIII. Aliter, inquit, loqueris, aliter uiuis. hoc, malignissima capita et optimo cuique inimicissima, Platoni obiectum est, obiectum Epicuro, obiectum Zenoni. omnes enim isti dicebant non quemadmodum ipsi uiuerent, sed quemadmodum esset [ipsis] uiuendum. de uirtute, non de me loquor, et cum uitiis conuicium facio, in primis meis facio: cum potuero, uiuam quomodo oportet.
2 nec malignitas me ista multo ueneno tincta deterrebit ab optimis. ne uirus quidem istud, quo alios spargitis, quo uos necatis, me inpediet, quo minus perseuerem laudare uitam, non quam ago, sed quam agendam scio, quo minus uirtutem adorem et ex inter-
3 uallo ingenti reptabundus sequar. expectabo scilicet, ut quicquam maliuolentiae inuiolatum sit, cui sacer nec Rutilius fuit nec Cato? curet aliquis, an istis nimis diues uideatur, quibus Demetrius Cynicus parum pauper est? uirum acerrimum et contra omnia naturae desideria pugnantem, hoc pauperiorem quam ceteros Cynicos, quod, cum sibi interdixerit habere, interdixit et poscere, negant satis egere. uides enim? non uirtutis scientiam sed egestatis professus est.

1 XIX. Diodorum, Epicureum philosophum, qui intra paucos dies finem uitae suae manu sua inposuit, negant ex decreto Epi-

---

1 perueni *et* perueniam *deteriores*: puenit *et* pueniat 2 compono 3 uerminatur *Muretus*: ueraminatur comparatus *deteriores*: consparatui 4 debiles *Gronouius*: debilis cursor (or *in ras.*) ego enim *uulgo*: enI ego (*praeter* go *in ras.*) *ita ut conicere liceat* nam ego; *cf. de ira* 3, 12, 7 tu, inquit, Speusippe, seruulum istum uerberibus obiurga: nam ego irascor 5 aliquid (d *ex* t *corr.*) 6 inquit *uulgo*: inquis 9 ipsis *induxit Muretus, neque enim solum ipsis, sed aliis quoque, quemadmodum uiuerent, praecipiebant* 13 uos necatis *deteriores*: uos negatis (*inter* uos *et* negatis *parua lacuna*). *Recte Lipsius*: *inuidia uenenum suum ipsa bibit* me impediet *deteriores*: ne inpediet 15 uirtutem adorem *cod. et ueteres editiones, Fickert et Haase* adorem *praetermiserunt* 18 curet *Haase*: cur et 19 nature 22 uides enim? *quod redit quaestt. nat.* 7, 27, 4 *iniuria suspectat Maduig*; *aliquo modo simile epp.* 77, 18 uiuere uis: scis enim? 24 epicurum filosofum 25 imposuit

curi fecisse, quod sibi gulam praesecuit alii dementiam uideri uolunt factum hoc eius, alii temeritatem: ille interim beatus ac plenus bona conscientia reddidit sibi testimonium uita excedens laudauitque aetatis in portu et ad ancoram actae quietem et dixit, quod uos inuiti audistis, quasi uobis quoque faciendum sit:

Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi.

de alterius uita, de alterius morte disputatis et ad nomen ma- 2
gnorum ob aliquam eximiam laudem uirorum, sicut ad occursum ignotorum hominum minuti canes, latratis. expedit enim uobis neminem uideri bonum, quasi aliena uirtus exprobratio delictorum omnium sit. inuidi splendida cum sordibus uestris confertis nec intellegitis, quanto id uestro detrimento audeatis. nam si illi, qui uirtutem sequuntur, auari, libidinosi, ambitiosique sunt, quid uos estis, quibus ipsum nomen uirtutis odio est? negatis quemquam 3
praestare, quae loquitur, nec ad exemplar orationis suae uiuere: quid mirum, cum loquantur fortia, ingentia, omnis humanas tempestates euadentia? cum refigere se crucibus conentur, in quas unusquisque uestrum clauos suos ipse adigit. ad supplicium tamen acti stipitibus singulis pendent: hi, qui in se ipsi animum aduertunt, quot cupiditatibus tot crucibus distrahuntur, at maledici et in alienam contumeliam uenusti sunt. crederem illis hoc uacare, nisi quidam ex patibulo suo spectatores conspuerent.

XX. Non praestant philosophi quae loquntur. multum 1
tamen praestant quod loquuntur, quod honesta mente concipiunt: utinam quidem [si] et paria dictis agerent! quid esset illis beatius? interim non est quod contemnas bona uerba et bonis cogitationibus plena praecordia. studiorum salutarium etiam citra effectum

---

4 laudauitque *deteriores*: laudąbitq; 5 inuiti *nescio quis*: inuidi 10 aliena *uerum esse nequit*, *oppositum* delictorum omnium *requirit* una exprobatio delectorum 11 inuidi *deteriores*: inuiti 12 audeatis *uulgo*: audiatis 15 prestare quae loquitur *Pincianus*: queeloquitur (uee, *ut uidetur*, *in rasura*) orationis *Pincianus*: rationis 18 adigit *Muretus*: adicit 20 quod (t) at E^1: aut maledici et *Koch*: maledici * (*ras.*, *fortasse* et) 22 uacare *in det. corr.*: uagare suo *Maduig*: suos *cod. ceterum sententia de qua dubitant Maduig et Gertz, haec est: ipsis contumeliis quas in alios effundunt, mihi fidem facerent otii et bonae fortunae, nisi ex patibulo suo spectatores conspuentium exemplo refellerentur* 23 prestant que loquntur 24 prestant 25 utinam quidem [si] *Haase*: nam quidem si

2 laudanda tractatio est. quid mirum, si non escendunt in altum ardua adgressi? sed si uir es, suspice, etiamsi decidunt, magna conantis. generosa res est respicientem non ad suas, sed ad naturae suae uires conari, alta temptare et mente maiora concipere, quam quae etiam ingenti animo adornatis effici possunt.
3 qui sibi hoc proposuit: ego mortem eodem uoltu comoediamque uidebo. ego laboribus, quanticumque illi erunt, parebo animo fulciens corpus. ego diuitias et praesentes et absentes aeque contemnam, nec si aliubi iacebunt, tristior, nec si circa me fulgebunt, animosior. ego fortunam nec uenientem sentiam nec recedentem. ego terras omnes tamquam meas uidebo, meas tamquam omnium. ego sic uiuam quasi sciam aliis esse me natum et naturae rerum hoc nomine gratias agam: quo enim melius genere negotium meum agere potuit? unum me donauit omnibus, uni mihi omnis.
4 quidquid habebo, nec sordide custodiam nec prodige spargam. nihil magis possidere me credam quam bene donata. non numero nec pondere beneficia nec ulla nisi accipientis aestimatione perpendam. numquam id mihi multum erit, quod dignus accipiet. nihil opinionis causa, omnia conscientiae faciam. populo spectante fieri cre-
5 dam quidquid me conscio faciam. edendi mihi erit bibendique finis desideria naturae restinguere, non inplere aluum et exinanire. ero amicis iucundus, inimicis mitis et facilis. exorabor, antequam roger, honestis precibus occurram. patriam meam esse mundum

---

1 escendunt (*in marg. m.* 4 *c.* ascendunt) 2 aggressi 4 uiṛis [e] conari, alta temptare *Gertz*: conari alta, temptare *uulgo* mente (m *erasa*) 5 quamque 6 uọltu [u] comoediamque *Maduig*, *Gertz*: cum audiam quo 8 presentis [pes] (*suprascr. m. rec.*) 9 aliubi *Taruis.*: alicubi tristịor 10 animosior *Muretus*: animo[r]cur (*in margine m. rec.* animior) sentiā * (*in ras. uidetur* m *fuisse*) 11 omnis 12 esse me natum *cod.* me natum *uulgo* 14 donauit *Neap.*: dominauit [c. donauit] (*in marg. eadem manu* 4, *quae suprascripsit, iteratum* c. donauit) michi omnis [e] 15 quicquid habeo [b] spargam (s *addita*, g *ex* c *corr.*) 17 pondere (*in margine m.* 4 *c.* pondero) estimatione 18 nunc quā [c. nūq̃] (*in marg. m.* 4 *c.* nūq̃) 19 spectante * 20 quicquid 21 restingụere aluū * 22 ero *amicus Gruteri*: ego 22 iocundus (o *corr.*) *post* exorabor *comma posuit Gertz*: exorabor. *cod.* 23 roger *

sciam et praesides deos. hos supra me circaque me stare factorum dictorumque censores. quandoque aut natura spiritum repetet aut ratio dimittet, testatus exibo bonam me conscientiam amasse, bona studia, nullius per me libertatem deminutam, minime meam. qui haec facere proponet, uolet, temptabit, ad deos iter faciet: nae ille, etiamsi non tenuerit,

magnis tamen excidet ausis.

uos quidem, quod uirtutem cultoremque eius odistis, nihil noui 6
facitis. nam et solem lumina aegra formidant et auersantur diem splendidum nocturna animalia, quae ad primum eius ortum stupent et latibula sua passim petunt, abduntur in aliquas rimas timida lucis. gemite et infelicem linguam bonorum exercete conuicio, hiate, conmordete: citius multo frangetis dentes quam inprimetis.

XXI. Quare ille philosophiae studiosus est et tamen diues 1
uitam agit? quare opes contemnendas dicit et habet? uitam contemnendam putat et tamen uiuit? ualetudinem contemnendam et tamen illam diligentissime tuetur atque optimam mauult? et exilium uanum nomen putat et ait: quid enim est mali mutare regiones? et tamen, si licet, senescit in patria? et inter longius tempus et breuius nihil interesse iudicat, et tamen, si nihil prohibet, extendit aetatem et in multa senectute placidus uiret? ait ista debere 2
contemni, non, ne habeat, sed ne sollicitus habeat. non abigit illa a se, sed abeuntia securus prosequitur. diuitias quidem ubi tutius fortuna deponet quam ibi, unde sine querella reddentis receptura est? M. Cato cum laudaret Curium et Coruncanium et illud 3
saeculum, in quo censorium crimen erat paucae argenti lamellae, possidebat ipse quadragies sestertium, minus sine dubio quam Crassus, plus quam Censorius Cato. maiore spatio, si conparentur,

---

1 circaq; * 2 quando quẹ (quẹ *in* q; *mut.*) 4 mea* 5 [d] adeos 7 excidet *Pincianus*: excidit 8 cultoremquẹ 9 nam 7solem 13 hiate *Bongarsius*: hisate (*in margine m.* 4 hiscite, *m.* 5 al. instate) cōmordete (cō *in ras., antea fortasse* con) 14 et tamen *Haase*: et tam 15 contemnendas *Neap.*: contemnebas (*in marg. m.* 4 contemnendas) 16 ualetudinem contemnendam (dicit *suprascr. m. rec.*) 18 putat *deteriores*: putant regionis (i *in* e *corr.*) 20 et tamen *Maduig*: tamen 24 unde* querella (*altera* l *deleta*) 25 illud *uulgo*: illiud (d *corr. ex* t) 26 censorium *uulgo*: nec sorium

proauom uicerat, quam a Crasso uinceretur, et, si maiores illi
4 obuenissent opes, non spreuisset. nec enim se sapiens indignum ullis muneribus fortuitis putat. non amat diuitias, sed mauolt. non in animum illas, sed in domum recipit. nec respuit possessas, sed continet et maiorem uirtuti suae materiam subministrari uolt.

1 XXII. Quid autem dubii est, quin haec maior materia sapienti uiro sit animum explicandi suum in diuitiis quam in paupertate, cum in hac unum genus uirtutis sit non inclinari nec deprimi, in diuitiis et temperantia et liberalitas et diligentia et dispositio et
2 magnificentia campum habeat patentem. non contemnet se sapiens, etiamsi fuerit minimae staturae, esse tamen se procerum uolet. et exilis corpore [ac amisso oculo] ualebit, malet tamen sibi esse corporis robur, et hoc ita, ut sciat esse aliud in se ualentius. malam
3 ualetudinem tolerabit, bonam optabit. quaedam enim, etiamsi in summam rei parua sunt, [ait,] et subduci sine ruina principalis boni possunt, adiciunt tamen aliquid ad perpetuam laetitiam ex uirtute nascentem: sic illum adficiunt diuitiae et exhilarant, ut nauigantem secundus et ferens uentus, ut dies bonus et in
4 bruma ac frigore apricus locus. quis porro sapientium, nostrorum dico, quibus unum est bonum uirtus, negat etiam haec, quae indifferentia uocamus, habere in se aliquid pretii et alia aliis esse potiora? quibusdam ex iis tribuitur aliquid honoris, quibusdam multum. ne erres itaque, inter potiora diuitiae sunt.
5 quid ergo, inquis, me derides, cum eundem apud te locum

---

1 proauom (u *supra*) a crasso uincerentur (c. ulceret *suprascr. m.* 4) 4 possessas *non recte Gertz suspectat, modo participium repetatur ab infinitiuo* possidēre, *cf. de ben.* 7, 26 fastidire possessa, quae consequi posse spes non fuit 5 materię (*in marg. m.* 4 *c.* em) sumministrari uult (u *ex* o *corr.*) 7 in paupertate *det.*: inpauptatē 8 cum *uulgo*: quā hac unū genus *in rasura* uirtutis *uulgo*: uirtuti 12 et exilis corpore [ac amisso oculo] *Haase* et exili corpore ac macriusculo (tenuiusculo?) *Maduig*: et exilis corpore ac amisso oculo *cod. ita ut ante* oculo *rasura sit trium uel quattuor litterarum, quae quidem rasura emendandi rationem prorsus incertam facit*: *erat cum conicerem* et exilis corpore ac mancus amisso pede uel (ł) oculo 13 aliud (d *corr. ex* t) 15 [ait] *uulgo*: ait 16 aliquid (d *corr.*) letitiam ex *Gertz*: et ex 17 afficiunt (*prior* f *corr.*) 21 indifferentia *deteriores*: differentia aliquid (d *corr.*) precii 7(cii 7 *in ras.*) 22 aliquid (d *corr.*) 23 quibusdam *Neap.*: qbʒdā aut̄ (*in ras., manu admodum recenti*) 24 apud (d *corr.*)

habeant, quem apud me? uis scire, quam non habeant eundem locum? mihi diuitiae si effluxerint, nihil auferent nisi semet ipsas: tu stupebis et uideberis tibi sine te relictus, si illae a te recesserint. apud me diuitiae aliquem locum habent, apud te summum: ad postremum diuitiae meae sunt, tu diuitiarum es.

XXIII. Desine ergo philosophis pecunia interdicere: nemo 1
sapientiam paupertate damnauit. habebit philosophus amplas opes,
sed nulli detractas nec alieno sanguine cruentas, sine cuiusquam
iniuria partas, sine sordidis quaestibus, quarum tam honestus sit
exitus quam introitus, quibus nemo ingemescat nisi malignus. in
quantum uis exaggera illas: honestae sunt, in quibus cum multa
sint, quae sua quisque dici uelit, nihil est, quod quisquam suum
possit dicere. ille uero fortunae benignitatem a se non summouebit 2
et patrimonio per honesta quaesito nec gloriabitur nec erubescet.
habebit tamen etiam quo glorietur, si aperta domo et admissa in
res suas ciuitate poterit dicere: quod quisque agnouerit, tollat.
o magnum uirum, o optime diuitem, si post hanc uocem tantundem habuerit! ita dico, si tuto et securus scrutationem populo
praebuerit, si nihil quisquam apud illum inuenerit, quoi manus
iniciat, audaciter et propalam erit diues. sapiens nullum denarium 3
intra limen suum admittet male intrantem. idem magnas opes,
munus fortunae fructumque uirtutis, non repudiabit nec excludet.
quid enim est quare illis bono loco inuideat? ueniant, hospitentur.
nec iactabit illas nec abscondet: alterum infruniti animi est, alterum
timidi et pusilli uelut magnum bonum intra sinum continentis.
nec, ut dixi, eiciet illas e domo. quid enim dicet? utrumne inutiles 4

---

sc. diuitiae c. quē
1 habeant quam apud me (*suprascr. m. rec.* d *corr.*) 3 ille 4 apud (d *corr.*) ad postremum E^1: ac postremum 6 pecunia[s] (*suprascr. m. rec.*) 9 questibus 10 malignus (s *in ras.*) 12 sint in sua quisq; dici uelit (*in marg. m.* 4 c. que sua qsqs dici uelit) 13 philosoph' ille uero (*suprascr. m. rec.*) 15 glorietur *dett.*: glorientur 16 quisq; * 17 uirum, o optime diuitem *Lipsius*: uirū (*lac.*) optime diuitem *cod. cf. epp.* 70, 21 o uirum fortem, o dignum, *ubi iniuria Haase alterum* o *inclusit* 19 apud (d *corr.*) quoi *Maduig*: quo *cum rasura* 20 audacter (*inter* c *et* t i *erasa*) *cf. Brambach Lat. Orthogr. p.* 202 21 admittet * (*leuis ras.*) 22 repudiabit (b *ex* u *corr.*) 24 iactauit (u *in* b *corr.*) 25 continentis (*in marg. m.* 4 c. nō continentis)

estis an ego uti diuitiis nescio? quemadmodum etiam pedibus suis poterit iter conficere, escendere tamen uehiculum malet: sic pauper poterit esse, diues uolet, habebit itaque opes, sed tamquam leues et auolaturas. nec ulli alii nec sibi graues esse patietur,
5 donabit — quid erexistis aures? quid expeditis sinum? — donabit aut bonis aut eis, quos facere poterit bonos. donabit cum summo consilio dignissimos eligens, ut qui meminerit tam expensorum quam acceptorum rationem esse reddendam. donabit ex recta et probabili causa. nam inter turpes iacturas malum munus est: habebit sinum facilem, non perforatum, ex quo multa exeant, sed nihil excidat.

1 XXIV. Errat, si quis existimat facilem rem esse donare: plurimum ista res habet difficultatis, si modo consilio tribuitur, non casu et inpetu spargitur. hunc promereor, illi reddo. huic succurro, huius misereor. illum instruo dignum quem non deducat paupertas nec occupatum teneat. quibusdam non dabo, quamuis desit, quia, etiamsi dedero, erit defuturum. quibusdam offeram, quibusdam etiam inculcabo. non possum in hac re esse neglegens. numquam
2 magis nomina facio, quam cum dono. quid? tu, inquis, recepturus donas? immo non perditurus: eo loco sit donatio, unde repeti non debeat, reddi possit. beneficium conlocetur, quemadmodum
3 thesaurus alte obrutus, quem non eruas, nisi fuerit necesse. quid? domus ipsa diuitis uiri quantam habet benefaciendi materiam? quis enim liberalitatem tantum ad togatos uocat? hominibus prodesse natura me iubet: serui liberine sint hi, ingenui an libertini, iustae libertatis an inter amicos datae, quid refert? ubicumque homo est, ibi benefici locus est. potest itaque pecunia etiam intra limen

---

2 escendere (e *in* a *corr.*) sic pauper poterit esse, diues uolet *Gertz*: sic paup' si poterit esse diues! uolet 3 habebit itaque *Maduig*: et habebit itaque 4 ali* 5 donabit (quid erexistis aures? quid expeditis sinum?) donabit *Curio*: quid. donabit.' (b *ex* u *corr.*) erexistis aures. quid expeditis sinum. donauit (*in margine m.* 4 c. donabit) 10 exeant, sed nihil *Koch* exeant set nichil *cod.*, *neque enim de littera* s *ante* et *multum dubitationis relinquitur* 14 impetu 17 quibus dā* quibusdam etiam *deteriores*: quibus etiam 18 in hac re esse *dett.*: in hac esse re (esse re *in ras.*) nunc quā 23 quantam *dett.*: quantū 25 natura me iubet *Haase*: naturam et iubet serui E^1: et serui 26 ubi cumq; * 27 beneficii (*altera* i *a corr. addita*)

suum diffundi et liberalitatem exercere, quae non quia liberis debetur, sed quia a libero animo proficiscitur, ita nominata est. haec apud sapientem nec umquam in turpes indignosque inpingitur nec umquam ita defetigata errat, ut non, quotiens dignum inuenerit, quasi ex pleno fluat. non est ergo, quod 4 perperam exaudiatis, quae honeste, fortiter, animose a studiosis sapientiae dicuntur. et hoc primum adtendite: aliud est studiosus sapientiae, aliud iam adeptus sapientiam. ille tibi dicet: optime loquor, sed adhuc inter mala uolutor plurima. non est, quod me ad formulam meam exigas. cum maxime facio me et formo et ad exemplar ingens attollo. si processero quantumcumque proposui, exige ut dictis facta respondeant. adsecutus uero humani boni summam aliter tecum aget et dicet: primum non est, quod tibi permittas de melioribus ferre sententiam: mihi iam, quod argumentum est recti, contigit malis displicere. sed, ut tibi ratio- 5 nem reddam, qua nulli mortalium inuideo, audi quid promittam et quanti quaeque aestimem: diuitias nego bonum esse. nam si essent, bonos facerent. nunc quoniam, quod apud malos deprenditur, dici bonum non potest, hoc illis nomen nego. ceterum et habendas esse et utiles et magna commoda uitae adferentis fateor.

XXV. Quid ergo sit, quare illas non in bonis numerem et 1 quid praestem in illis aliud quam uos, quoniam inter utrosque conuenit habendas, audite. pone in opulentissima me domo, pone ubi aurum argentumque in promiscuo usu sit: non suspiciam me ob ista, quae etiamsi apud me, extra me tamen sunt. in sublicium pontem me transfer et inter egentes abice: non ideo tamen me despiciam, quod in illorum numero consedero, qui manum ad stipem porrigunt. quid enim ad rem, an frustum panis desit, cui

1 liberalitatem *dett.*: libertatē non qua liberis debetur. sed qu[i]a liberis [i. puerse] debetur. sed quia alibero 3 aput inturpes (*in ras.*) 6 perperam (*suprascr. m. rec.*) 7 sapientiā* 10 cum maxime *dett.*: cur maxime 11 quantumcumque *Pincianus*: quantumq; 13 summam *Neap.*: summa 15 contigit *E*[1]: contingit 16 inuideo quod audi pmittam et quantiq;que quid *olim correctum* 18 apud (d *corr.*) 19 hoc dici illis. nomen nego (dici *pluribus lineolis transuersis deletum*) 22 sit *Lipsius*: est 24 pone ubi *Taruis.*: pone 26 istaquę 27 abice *Gronouius*: abige 29 rē*

non deest mori posse? quid ergo est? domum illam splendidam
2 malo quam pontem. pone in instrumentis splendentibus et delicato
adparatu: nihilo me feliciorem credam, quod mihi molle erit ami-
culum, quod purpura conuiuis meis substernetur. muta imaginem:
nihilo miserius ero, si lassa ceruix mea in manipulo feni adquiescet,
si super Circense tomentum per sarturas ueteris lintei effluens
incubabo. quid ergo est? malo, quid mihi animi sit, ostendere
praetextatus et gausapatus quam nudis scapulis aut semitectis.
3 omnes mihi ex uoto dies cedant. nouae gratulationes prioribus
subtexantur: non ob hoc mihi placebo. muta in contrarium hanc
indulgentiam temporis, hinc illinc percutiatur animus damno,
luctu, incursionibus uariis, nulla hora sine aliqua querella sit:
non ideo me dicam inter miserrima miserum, non ideo aliquem
execrabor diem. prouisum est enim a me, ne quis mihi ater
dies esset. quid ergo est? malo gaudia temperare, quam do-
4 lores conpescere. hoc tibi ille Socrates dicet: fac me uictorem
uniuersarum gentium. delicatus ille Liberi currus triumphantem
usque ad Thebas a solis ortu uehat. iura reges Persarum petant
a me: me hominem esse maxime cogitabo, cum deus undique
consalutabor. huic tam sublimi fastigio coniunge protinus praeci-
pitem mutationem. in alienum inponar fericulum exornaturus
uictoris superbi ac feri pompam: non humilior sub alieno curru
agar quam in meo steteram. quid ergo est? uincere tamen quam
5 capi malo. totum fortunae regnum despiciam, sed ex illo, si
dabitur electio, meliora sumam. quidquid ad me uenerit, bonum
fiet, sed malo faciliora ac iucundiora ueniant et minus uexatura

---

2 pontem *Pincianus*: potentē in instrumentis *Neap.*: instrumentis 3 molle erit amiculum, quod . . . substernetur *E*[2]: molle āminiclū. sit quod . . . substernatur (āminiclū. sit *in ras.*, *in margine m.* 3 āminiculū, *sed* niculū *eadem manu correctum quae textum correxit*) 4 muta imaginem *Koch* (muta stragula mea *Maduig*): multas magnā meā 5 manipulo *dett.*: maniculo (*m.* 3 *in marg. repet.*) fęni 8 pretextatus gausapatus *Lipsius*: causatus nudis *uulgo*: nudi semitectis *Lipsius*: sententis 11 illinc *uulgo*: illic 12 uariis (is *corr.*) hora *Muretus*: homo aliq[a] 16 compescere 18 ueat[h] Persarum *E*[2]: penatium petant a me *Koch*: petant *cum lacuna* 20 consualutabor coniunge* 21 imponar *unus deteriorum*: inponam 22 pompam (am *in ras.*) 23 in me* 25 summā quicquid 26 iocundiora.

tractantem. non est enim, quod existimes ullam esse sine labore
uirtutem, sed quaedam uirtutes stimulis, quaedam frenis egent.
quemadmodum corpus in procliui retineri debet, aduersus ardua 6
inpelli, ita quaedam uirtutes in procliui sunt, quaedam cliuum
subeunt. an dubium sit, quin escendat, nitatur, obluctetur patientia,
fortitudo, perseuerantia et quaecumque alia duris opposita uirtus
est et fortunam subigit? quid ergo? non aeque manifestum est 7
per deuexum ire liberalitatem, temperantiam, mansuetudinem? in
his continemus animum, ne prolabatur, in illis exhortamur incita-
musque: acerrime. ergo paupertati adhibebimus illas quae pugnare
sciunt, fortiores, diuitiis illas diligentiores, quae suspensum gradum
ponunt et pondus suum sustinent. cum hoc ita diuisum sit, malo 8
has in usu mihi esse, quae exercendae tranquillius sunt, quam eas,
quarum experimentum sanguis et sudor est. ergo non ego aliter,
inquit sapiens, uiuo quam loquor, sed uos aliter auditis. sonus
tantummodo uerborum ad aures uestras peruenit: quid significent
non quaeritis.

XXVI. Quid ergo inter me stultum et te sapientem interest, 1
si uterque habere uolumus? plurimum. diuitiae enim apud sa-
pientem uirum in seruitute sunt, apud stultum in imperio. sapiens
diuitiis nihil permittit, uobis diuitiae omnia. uos, tamquam aliquis
uobis aeternam possessionem earum promiserit, adsuescitis illis et
cohaeretis, sapiens tunc maxime paupertatem meditatur, cum in
mediis diuitiis constitit. numquam imperator ita paci credit, ut 2
non se praeparet bello, quod etiamsi non geritur, indictum est:
uos domus formosa, tamquam nec ardere nec ruere possit, inso-
lentes, uos opes, tamquam periculum omne transcenderint maiores-
que sint [uobis] quam quibus consumendis satis uirium habeat
fortuna, obstupe faciunt. otiosi diuitiis luditis nec prouidetis illarum 3
periculum, sicut barbari plerumque inclusi, ut ignari machinarum,
segnes laborem obsidentium spectant nec quo illa pertineant, quae

4 impelli itaquędā (it *in ras.*) 5 quin escendat *Muretus*: qui ascendat (a *corr.*) 10 acerrime *Haase*: acerrimis (is *in ras.*, *fort.* us) 13 esset (t *deleta*) q̄ (*m. rec.*) exercendae *deteriores*: exercendi 16 quid *uulgo*: quod significent *Gertz*: significet 17 queritis 19 *et* 20 aput 22 assuescitis (*prima* s *corr. ex* d) 26 formosa (sa *corr.*) 27 om̄e (m *deleta*) 28 uobis *om.* E^1 29 obstupe faciunt *Haupt cum codice* 30 ut *Gertz*: et 31 illa pertineant *Pincianus*: illā ptinendā (*lineolae deletae*)

ex longinquo struuntur, intellegunt: idem uobis euenit. marcetis
in uestris rebus nec cogitatis, quot casus undique inmineant iam
4 iamque pretiosa spolia laturi. sapienti quisquis abstulerit diuitias,
omnia illi sua relinquet. uiuit enim praesentibus laetus, futuri
securus. nihil magis, inquit ille Socrates aut aliquis alius, cui idem
ius aduersus humana atque eadem potestas est, persuasi mihi,
quam ne ad opiniones uestras actum uitae meae flecterem. solita
conferte undique uerba: non conuiciari uos putabo, sed uagire
5 uelut infantes miserrimos. haec dicet ille, cui sapientia contigit,
quem animus uitiorum inmunis increpare alios, non quia odit, sed
in remedium iubet. adiciet his illa: existimatio me uestra non
meo nomine sed uestro mouet, quia incolumitatem odisse et
lacessere uirtutem bonae spei eiuratio est. nullam mihi iniuriam
facitis. et ne dis quidem hi qui aras euertunt. sed malum pro-
positum apparet malumque consilium etiam ibi, ubi nocere non
6 potuit. sic uestras hallucinationes fero quemadmodum Iuppiter
optimus maximus ineptias poetarum, quorum alius illi alas inposuit,
alius cornua, alius adulterum illum induxit et abnoctantem, alius
saeuum in deos, alius iniquum in homines, alius raptorum ingenuo-
rum corruptorem et cognatorum quidem, alius parricidam et regni
alieni paternique expugnatorem. quibus nihil aliud actum est, quam
ut pudor hominibus peccandi demeretur, si tales deos credidissent.
7 sed quamquam ista me nihil laedant, uestra tamen uos moneo
causa: suspicite uirtutem. credite iis, qui illam diu secuti magnum
quiddam ipsos et quod in dies maius appareat, sequi clamant, et

1 intellegunt *uulgo*: intellegant 2 immineant iãiamq; (iã *in ras.*) 3 spolia laturi. sapienti E^2.: spoliatur sapienti (i *extrema in ras.*, *fort.* is; la *suprascr.*) 4 futuri E^2: futuris 5 idem ius *Neap.*: idem 9 sapientia *dett.*: sapienti 10 immunis 12 incolumitatem *Koch*: clamitatis *cod.* claritates *Georges per litteras* calamitas est sapientes *Maduig* calamitatis est *Gertz* 14 et *Koch*: sed *cod. conf. de ben.* 4, 29 2 diis (*corr.*) quidē hii q' (*corr.*) 15 malūq; * 16 halucinanactiones (*inde a* lu *punctis notatum, in marg. m.* 3, *ut uidetur,* habominationes) 18 abnoctantem *uulgo*: obnoctantē 19 sęuū * (*ras., fuit* m) iniquū * (*ras., fuit* m) raptoꝝ ingenuoꝝ corruptorē (corruptorē *in ras.*) *cod.* raptorem ingenuorum [corruptorem] *Maduig sed cf. Liu.* 29, 17 constuprant . . ingenuos raptos ex complexu parentium 21 aliud (d *corr.*) 23 me * (*ras. fort.* a) uestra tamen *cod. et ueteres editiones*, *om.* tamen *Fickert et Haase* 24 hiis (h *suprascr. m. rec.*)

ipsam ut deos, et professores eius ut antistites colite. et quotiens mentio sacrarum literarum interuenerit, fauete linguis. hoc uerbum non, ut plerique existimant, a fauore trahitur, sed imperat silentium, ut rite peragi possit sacrum nulla uoce mala obstrepente. quod multo magis necessarium est imperari uobis, ut quotiens aliquid ex illo proferetur oraculo, intenti et conpressa uoce audiatis. cum 8
sistrum aliquis concutiens ex imperio mentitur, cum aliquis secandi lacertos suos artifex brachia atque umeros suspensa manu cruentat, cum aliquis genibus per uiam repens ululat laurumque linteatus senex et medio lucernam die praeferens conclamat iratum aliquem deorum, concurritis et auditis et diuinum esse eum, inuicem mutuum alentes stuporem, adfirmatis.

XXVII. Ecce Socrates ex illo carcere, quem intrando purgauit 1
omnique honestiorem curia reddidit, proclamat: quis iste furor? quae ista inimica dis hominibusque natura est infamare uirtutes et malignis sermonibus sancta uiolare? si potestis, bonos laudate: si minus, transite. quod si uobis exercere taetram istam licentiam placet, alter in alterum incursitate. nam cum in caelum insanitis, non dico sacrilegium facitis, sed operam perditis. praebui ego 2
aliquando Aristophani materiam iocorum. tota illa comicorum poetarum manus in me uenenatos sales suos effudit: inlustrata est uirtus mea per ea ipsa, per quae petebatur. produci enim illi et temptari expedit, nec ulli magis intellegunt, quanta sit, quam qui uires eius lacessendo senserunt. duritia silicis nullis magis quam ferientibus nota est praebeo me non aliter quam rupes aliqua in 3
uadoso mari destituta, quam fluctus non desinunt, undecumque moti sunt, uerberare nec ideo aut loco eam mouent aut per tot aetates crebro incursu suo consumunt. adsilite, facite inpetum. ferendo uos uincam. in ea, quae firma et inexuperabilia sunt,

2 sacra litterarum *cod.* sacrarum litterarum *Neap. quod cur Seneca de philosophia minus recte dicere potuerit, quam de breu. uit.* 14, 1 illi clarissimi sacrarum opinionum conditores, *parum uideo*; sacrarum uitarum *Maduig* hoc uerbum *del.*: huic uerbū 3 imperat *Gertz*: imperatur 5 aliquid (d *corr.*) 6 compressa 8 humeros (*corr.*) 9 puiā laurumq; * 11 mulum *Gertz, quod uerum non puto* 12 affirmatis (*prior* f *corr.*) 14 quis iste *uulgo*: qui iste (i iste *corr.*) 15 hominibusq; * infamare uirtutes (*omnia in ras.*) 19 opam (*in ras.*) prebui 21 illustrata 22 pque 25 prebeo in uadoso] *Lipsii* in undoso *necessarium non esse uidetur* 26 undecumq; * 28 assilite (*prior* s *corr.*) impetū

quidquid incurrit, malo suo uim suam exercet. proinde quaerite aliquam mollem cedentemque materiam, in qua tela uestra figantur.
4 uobis autem uacat aliena scrutari mala et sententias ferre de quoquam? quare hic philosophus laxius habitat, quare hic lautius cenat? papulas obseruatis alienas, obsiti plurimis ulceribus? hoc tale est quale si quis pulcherrimorum corporum naeuos aut uerrucas
5 derideat, quem foeda scabies depascitur. obicite Platoni, quod petierit pecuniam, Aristoteli, quod acceperit, Democrito, quod neglexerit, Epicuro, quod consumpserit. mihi ipsi Alcibiadem et Phaedrum obiectate. o uos usu maxime felices, cum primum uobis
6 imitari uitia nostra contigerit! quin potius mala uestra circumspicitis, quae uos ab omni parte confodiunt, alia grassantia extrinsecus, alia in uisceribus ipsis ardentia? non eo loco res humanae sunt, etiamsi statum uestrum parum nostis, ut uobis tantum otii supersit, ut in probra meliorum agitare linguam uacet.

XXVIII. Hoc uos non intellegitis et alienum fortunae uestrae uoltum geritis, sicut plurimi, quibus in circo aut theatro desidentibus iam funesta domus est nec adnuntiatum malum. at ego ex alto prospiciens uideo, quae tempestates aut inmineant uobis paulo tardius rupturae nimbum suum, aut iam uicinae uos ac uestra rapturae propius accesserint. quid porro? non nunc quoque, etiamsi parum sentitis, turbo quidam animos uestros rotat et inuoluit, fugientes petentesque eadem et nunc in sublime adleuatos nunc in infima adlisos? * * * * * *

---

1 quicquid querite 2 mollem *unus deteriorum*: molē 3 uacat (*inter* c *et* a *aliquid erasum*) 4 „quare . . . cenat?" *ita Gertz interpunxit* 6 neuos aut (*in ras.*) 7 foeda *Lipsius*: fera 8 pecuniā (m *erasa*) 9 alcibiadem *nescio quis*: ali ubi ad se 10 pędrū uos [usu] *Muretus, sed uide* 2, 4 quin potius quaero aliquod usu bonum, quod sentiam, non quod ostendam? *de breu. uit.* 4, 4 ut illam, quod usu non poterat, cogitatione praesumeret; *Liu.* 28, 46 adhuc aliorum speciosiora primo adspectu consilia semper uisa, mea usu meliora 11 qui[n] 14 ut E^2: et uobis tantū otii supsit (*inde ab* ū *omnia in rasura excepta littera* s *ante* it) 16 uostrę uultū 18 est (*corr.*) 19 prospicien[s] uideo (n *addita*, s *ut uidetur m. pr.*) 20 iam *Pincianus*: tā 21 nunc *dett.*: nunc ne 23 petentesq; * alleuatos (*prior* l *corr.*) 24 allisos (*prior* l *corr.*)

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER VIII.

AD SERENVM

DE OTIO.

I. [28.] ****** cur nobis magno consensu uitia commendant? 1
licet nihil aliud, quod sit salutare, temptemus, proderit tamen per
se ipsum secedere: meliores erimus singuli. quid, quod secedere
ad optimos uiros et aliquod exemplum eligere, ad quod uitam
derigamus, licet? quod nisi otio non fit. tunc potest optineri
quod semel placuit, ubi nemo interuenit, qui iudicium adhuc in-
becillum populo adiutore detorqueat. tunc potest uita aequali et
uno tenore procedere, quam propositis diuersissimis scindimus.
nam inter cetera mala illud pessimum est, quod uitia ipsa muta- 2
mus. sic ne hoc quidem nobis contingit permanere in malo iam
familiari. aliud ex alio placet uexatque nos hoc quoque, quod
iudicia nostra non tantum praua, sed etiam leuia sunt. fluctuamus
aliudque ex alio conprendimus. petita relinquimus, relicta repe-
timus. alternae inter cupiditatem nostram et paenitentiam uices 3
sunt. pendemus enim toti ex alienis iudiciis et id optimum nobis
uidetur, quod petitores laudatoresque multos habet, non id quod
laudandum petendumque est. nec uiam bonam ac malam per se
aestimamus, sed turba uestigiorum, in quibus nulla sunt redeun-
tium. dices mihi: quid agis Seneca? deseris partes? certe Stoici 4

1 cur ***deteriores***: circi (rci ***corr.***) 2 aliud (d ***corr.***) 3 pse (***m. pr.*** pse) 4 ad (d ***corr.***) 5 dirigamus (***prior*** i ***in ras.***) nisi otio ***Fickert***: in otio optineri ***Maduig***: optinere 9 illud (d ***corr.***) 10 sic ne ***E***[2]: sine 11 aliud (d ***corr.***) quoq; * 12 fluctuam'. (***praeter*** fl ***in ras.***) 13 aliud q; (q; ***corr.***) 14 penitentiā 16 laudatoresq; * 19 agis ***deteriores***: ais stoici ñri (***praeter*** ri ***in ras.***)

nostri dicunt: usque ad ultimum uitae finem in actu erimus, non desinemus communi bono operam dare, adiuuare singulos, opem ferre etiam inimicis senili manu. nos sumus, qui nullis annis uacationem damus et quod ait ille uir disertissimus,

canitiem galea premimus.

nos sumus, apud quos usque eo nihil ante mortem otiosum est, ut, si res patitur, non sit ipsa mors otiosa. quid nobis Epicuri praecepta in ipsis Zenonis principiis loqueris? quin tu bene gna-
5 uiter, si partium piget, transfugis potius quam prodis? hoc tibi in praesentia respondebo: numquid uis amplius, quam ut me similem ducibus meis praestem? quid ergo est? non quo miserint me illi, sed quo duxerint, ibo.

1 II. [29.] Nunc probabo tibi non desciscere me a praeceptis Stoicorum; nam ne ipsi quidem a suis desciuerunt, et tamen excusatissimus essem, etiamsi non praecepta illorum sequerer, sed exempla. hoc quod dico in duas diuidam partes: primum, ut possit aliquis uel a prima aetate contemplationi ueritatis totum se
2 tradere, rationem uiuendi quaerere atque exercere secreto. deinde, ut possit hoc aliquis emeritis iam stipendiis, profligatae aetatis, iure optimo facere et ad alios actus animum referre uirginum Vestalium more, quae annis inter officia diuisis discunt facere sacra et cum didicerunt docent.

1 III. [30.] Hoc Stoicis quoque placere ostendam, non quia mihi legem dixerim nihil contra dictum Zenonis Chrysippiue committere, sed quia res ipsa patitur me ire in illorum sententiam, quam si quis semper unius sequitur, non in curia sed in factione est. utinam quidem iam tenerentur omnia et inoperta ac confessa ueritas esset nihilque ex decretis mutaremus! nunc ueritatem cum
2 eis ipsis qui docent quaerimus. duae maxime et in hac re dissident sectae, Epicureorum et Stoicorum, sed utraque ad otium

---

3 inimicis ***deteriores***: ininimicis. (s ***uidetur a corr. addita esse***) senili ***Haase***: eniti 6 aput 8 gnauīt ***in ras.*** 10 in presentia 12 me illi ***uulgo***: ne illi 13 apreceptis 14 ipsi ***deteriores***: ipsis 17 ueritati[s] 20 animum ***Lipsius***: animos 21 diuisis ***deteriores***: diuitis 26 quā ***cod. Gertz coniecit*** quoniam, ***sed liberiorem hunc relatiuorum usum iam notaui de ira*** 2, 27, 2 in curia ***Fickert***: iniuria factione est ***Maduig***: factiosis 29 querim; maxime ***Haase***: maximę disident (s superscr.)

diuersa uia mittit. Epicurus ait: non accedet ad rempublicam
sapiens, nisi si quid interuenerit. Zenon ait: accedet ad rem-
publicam, nisi si quid inpedierit. alter otium ex proposito petit, 3
alter ex causa. causa autem illa late patet. si respublica cor-
ruptior est quam ut adiuuari possit, si occupata est *a* malis, non
nitetur sapiens in superuacuum nec se nihil profuturus inpendet:
si parum habebit auctoritatis aut uirium nec illum erit admissura
respublica, si ualetudo illum inpediet, quomodo nauem quassam 4
non deduceret in mare, quomodo nomen in militiam non daret
debilis, sic ad iter, quoi inhabilem se sciet, non accedet. potest
ergo et ille, cui omnia adhuc in integro sunt, antequam ullas
experiatur tempestates, in tuto subsistere et protinus commendare
se bonis artibus et inlibatum otium exigere, uirtutium cultor, quae
exerceri etiam quietissimis possunt. hoc nempe ab homine exigi- 5
tur, ut prosit hominibus, si fieri potest, multis, si minus, paucis,
si minus, proximis, si minus, sibi. nam cum se utilem ceteris
efficit, commune agit negotium: quomodo qui se deteriorem facit,
non sibi tantummodo nocet, sed etiam omnibus eis, quibus melior
factus prodesse potuisset, sic quisquis bene de se meretur, hoc
ipso aliis prodest, quod illis profuturum parat.

IV. [31.] Duas respublicas animo complectamur, alteram 1
magnam et uere publicam, qua di atque homines continentur, in
qua non ad hunc angulum respicimus aut ad illum, sed terminos
ciuitatis nostrae cum sole metimur: alteram, cui nos adscripsit
condicio nascendi. haec aut Atheniensium erit aut Carthaginien-
sium, aut alterius alicuius urbis, quae non ad omnis pertineat
homines, sed ad certos. quidam eodem tempore utrique reipubli-
cae dant operam, maiori minorique, quidam tantum minori, qui-
dam tantum maiori. huic maiori reipublicae et in otio deseruire 2

---

3 impedierit 4 res.p̃. 5 quam ut *uulgo*: quã occupata *deteriores*: osculata a malis *Maduig*: malis *cod. quod si datiuum esse uoluisset scriptor, ambiguitatis crimen non effugeret* 8 res.P̃. ualitudo impediet *interpunctionem emendauit Gertz, uulgabatur enim* impediet. quomodo 10 adit quoi inhabilem se sciet *Maduig* (*quamuis non minus rectum sit* ad quod *ut* 5, 4): quod inhabile sciet 13 bonis *E*[2]: nobis et illibatum *Maduig*: et in illum beatũ uirtutiũ (*in litteris* ti *aliquid corr.*) 15 potest* (*ras., fortasse puncti*) 21 complectamur 22 dii 23 hunc (h *corr., fuit* i) 27 rei.P̄. 28 minori* 29 rei.P̃.

possumus, immo uero nescio an in otio melius, ut quaeramus, quid sit uirtus, una pluresne sint. natura an ars bonos uiros faciat. unum sit hoc, quod maria terrasque et mari ac terris inserta conplectitur, an multa eiusmodi corpora deus sparserit. continua sit omnis et plena materia, ex qua cuncta gignuntur, an diducta et solidis inane permixtum sit. deus deses opus suum spectet, an tractet utrumne extrinsecus illi circumfusus sit, an toti inditus. inmortalis sit mundus, an inter caduca et ad tempus nata numerandus. haec qui contemplatur, quid deo praestat? ne tanta eius opera sine teste sit.

1 V. Solemus dicere summum bonum esse secundum naturam
uiuere: natura nos ad utrumque genuit, et contemplationi rerum
et actioni. [32.] nunc iam probemus, quod prius diximus. quoi
porro hoc non erit probatum, si se unusquisque consuluerit, quan-
tam cupidinem habeat ignota noscendi, quam ad omnis fabulas
2 excitetur? nauigant quidam et labores peregrinationis longissimae
una mercede perpetiuntur cognoscendi aliquid abditum remotum-
que. haec res ad spectacula populos contrahit, haec cogit prae-
clusa rimari, secretiora exquirere, antiquitates euoluere, mores
3 barbararum audire gentium. curiosum nobis natura ingenium dedit
et artis sibi ac pulchritudinis suae conscia spectatores nos tantis
rerum spectaculis genuit, perditura fructum sui, si tam magna,
tam clara, tam subtiliter ducta, tam nitida et non uno genere
4 formosa solitudini ostenderet. ut scias illam spectari uoluisse, non
tantum adspici, uide quem nobis locum dederit: in media nos sui
parte constituit et circumspectum omnium nobis dedit. nec erexit
tantummodo hominem, sed etiam habilem *ad* contemplationem
factura, ut ab ortu sidera in occasum labentia prosequi posset et
uoltum suum circumferre cum toto, sublime fecit illi caput et collo

---

3 et mari ac terris *uulgo*: et maria a t̄ris 4 cōplectitur 6 permixtum *uulgo*: pmixtūq; deus deses *Koch*: d̄sede[s] *cod.* deus sedens *uulgo* deus desidens *Haase* 13 iam probemus *Fickert*: I pbem' p̉us dixim' *cod. et editiones usque ad Haasium, qui Italorum indicio deceptus edidit* prius praediximus. quoi *Maduig*: quid 15 habeat (t *corr.*) 16 excitetur *uulgo*: excitent̃ 19 rimari *deteriores*: rimare 21 conscia *unus deteriorum*: c̄scię 25 aspici 27 habilem ad contemplationem *Koch*: hāe[3] c̄tēplatione (*lineola supra ultimam* e *del.*) 29 nultū cū toto[s] caput (t *corr.*)

flexili inposuit. deinde sena per diem, sena per noctem signa
perducens nullam non partem sui explicuit, ut per haec, quae
optulerat oculis eius, cupiditatem faceret etiam ceterorum. nec 5
enim omnia nec tanta uisimus quanta sunt, sed acies nostra aperit
sibi inuestigandi uiam et fundamenta uero iacit, ut inquisitio
transeat ex apertis in obscura et aliquid ipso mundo inueniat
antiquius, unde ista sidera exierint. quis fuerit uniuersi status,
antequam singula in partes discederent. quae ratio mersa et con-
fusa diduxerit. quis loca rebus adsignauerit. suapte natura grauia
descenderint, euolauerint leuia, an praeter nisum pondusque cor-
porum altior aliqua uis legem singulis dixerit. an illud uerum sit,
quo maxime probatur homines diuini esse spiritus, partem ac
ueluti scintillas quasdam astrorum in terram desiluisse atque alieno
loco haesisse. cogitatio nostra caeli munimenta perrumpit nec 6
contenta est id, quod ostenditur, scire: illud, inquit, scrutor, quod
ultra mundum iacet, utrumne profunda uastitas sit an et hoc
ipsum terminis suis cludatur. qualis sit habitus exclusis, informia
et confusa sint, in omnem partem tantundem loci optinentia, an
et illa in aliquem cultum descripta sint. huic cohaereant mundo,
an longe ab hoc secesserint et in uacuo uolutentur. indiuidua sint,
per quae struitur omne quod natum futurumque est, an continua
eorum materia sit et per totum mutabilis. utrum contraria inter
se elementa sint, an non pugnent, sed per diuersa conspirent. ad 7
haec quaerenda natus, aestima, quam non multum acceperit tem-
poris, etiamsi illud totum sibi uindicat, cui licet nihil facilitate eripi,
nihil neglegentia patiatur excidere, licet horas suas auarissime

---

2 perducens *olim corr.*: perducent 4 sedacie[s] 6 exapti[s] inueniat *uulgo*: inueniant 7 unde ista sidera exierint *cod. neque est cur* sidera *abiciatur* 8 discederent *unus deteriorum*: descenderent 10 nisum *deteriores*: uisū 13 astrorum *Lipsius*: sacrorum desiluisse *E*[1]: resiluisse 15 inq[t]d 16 ultra *nescio quis*: intra 17 informia *det.*: īforma 18 sint, in *Maduig*: sint. an in 19 coereant 20 et in uacuo *uulgo*: et hic in uacuo *cod. in quibus uide ne lateat* et sic in uacuo, *quemadmodum Horatius et ipse Seneca tragicus dixit* sic temere 21 pque 23 pugnent *deteriores*: pugnet 25 illud (d *corr.*) cuius licet *Maduig, sed cur datiuum minus bene coniungere liceat cum uerbis* eripi *et* excidere, *quam genetiuum cum uoce* nihil, *non uideo* 26 auarissime *olim correctum*: amarissime

seruet et usque in ultimum aetatis humanae terminum procedat
nec quicquam illi ex eo, quod natura constituit, fortuna concutiat:
8 tamen homo ad inmortalium cognitionem nimis mortalis est. ergo
secundum naturam uiuo,' si totum me illi dedi, si illius admirator
cultorque sum. natura autem utrumque facere me uoluit, et agere
et contemplationi uacare. utrumque facio, quoniam ne contem-
platio quidem sine actione est.

1 VI. Sed refert, inquis, an ad illam uoluptatis causa acces-
serit nihil aliud ex illa petens quam adsiduam contemplationem
sine exitu. est enim dulcis et habet inlecebras suas. aduersus
hoc tibi respondeo: aeque refert, quo animo ciuilem agas uitam,
an semper inquietus sis nec umquam sumas ullum tempus, quo
2 ab humanis ad diuina respicias. quomodo res adpetere sine ullo
uirtutum amore et sine cultu ingeni ac nudas edere operas minime
probabile est, misceri enim ista inter se et conseri debent: sic
inperfectum ac languidum bonum est in otium sine actu proiecta
3 uirtus, numquam id, quod didicit, ostendens. quis negat illam
debere profectus suos in opere temptare? nec tantum quid facien-
dum sit, cogitare, sed etiam aliquando manum exercere et ea,
quae meditata sunt, ad uerum perducere? quodsi per ipsum sa-
pientem non est mora, si non actor deest, sed agenda desunt:
4 ecquid illi secum esse permittes? quo animo ad otium sapiens
secedit? ut sciat se tum quoque ea acturum, per quae posteris
prosit. nos certe sumus qui dicimus et Zenonem et Chrysippum
maiora egisse, quam si duxissent exercitus, gessissent honores,
leges tulissent: quas non uni ciuitati, sed toti humano generi
tulerunt. quid est ergo, quare tale otium non conueniat uiro bono,
per quod futura saecula ordinet nec apud paucos contionetur, sed
apud omnes omnium gentium homines, quique sunt quique erunt?
5 ad summam quaero, an ex praeceptis suis uixerint Cleanthes et

---

1 et usque *E*[1]: eiusq; terminum *det.*: terminet. 3 immortalium 9 aliud (d *corr.*) 12 nec unquam *dett.*: nec tũ quas 13 diuinas (s *deleta*) 14 nudas edere operas (*duae* s *in ras.*) 16 imperfectum *dett.*: inter fectũ 17 illam debere *uulgo*: illã debere illã 20 quodsi *Lipsius*: quid si 27 uiro bono *cod.*, bono uiro *uulgo* 28 futura saecula *uulgo*: futurę secla aput contionetur *raro exemplo* 29 aput homines (*in marg. m.* 2 qq. sunt)

Chrysippus et Zenon. non dubie respondebis sic illos uixisse,
quemadmodum dixerant esse uiuendum: atqui nemo illorum rem-
publicam administrauit. non fuit, inquis, illis aut ea fortuna aut
ea dignitas, quae admitti ad publicarum rerum tractationem solet.
sed iidem nihilominus non segnem egere uitam: inuenerunt, quem-
admodum plus quies illorum hominibus prodesset quam aliorum
discursus et sudor. ergo nihilominus hi multum egisse uisi sunt,
quamuis nihil publice agerent.

VII. Praeterea tria genera sunt uitae, inter quae quod sit 1
optimum, quaeri solet: unum uoluptati uacat, alterum contempla-
tioni, tertium actioni. primum deposita contentione depositoque
odio, quod inplacabile diuersa sequentibus indiximus, uideamus, an
haec omnia ad idem sub alio atque alio titulo perueniant. nec
ille, qui uoluptatem probat, sine contemplatione est. nec ille, qui
contemplationi inseruit, sine uoluptate est. nec ille, cuius uita
actionibus destinata est, sine contemplatione est plurimum, inquis, 2
discriminis est, utrum aliqua res propositum sit, an propositi alterius
accessio. sit sane grande discrimen, tamen alterum sine altero
non est: nec ille sine actione contemplatur, nec hic sine contem-
platione agit, nec ille tertius, de quo male existimare consensimus,
uoluptatem inertem probat, sed eam, quam ratione efficit firmam
sibi. ita et haec ipsa uoluptaria secta in actu est. quidni [in 3
actu est]? cum ipse dicat Epicurus aliquando se recessurum a
uoluptate, dolorem etiam adpetiturum, si aut uoluptati inminebit
paenitentia aut dolor minor pro grauiore sumetur? quo pertinet 4
haec dicere? ut appareat contemplationem placere omnibus alii
petunt illam: nobis haec statio, non portus est.

VIII. Adice nunc [huc], quod e lege Chrysippi uiuere otioso 1
licet: non dico, ut otium patiatur, sed ut eligat. negant nostri
sapientem ad quamlibet rempublicam accessurum; quid autem

1 Zenon. dubie (*in margine m.* 2 *addidit* non) 2 rẽ P̃. 4 ea dignitas, quae *Koch* (dignitas ea, quaę *uulgo*): ea dignitas eaque 5 idem 10 queri 12 an haec *dett*: in hęc 18 accessio.“ sit sane *Gertz* accessio sit.“ Sane *uulgo* 22 quodni in actu est *cod.* quidni [in actu est]? *Haase* quidni in actu sit? *Muretus*, *sed illa tria uerba male repetita esse apparet* 23 cum ipse *unus dett.*: quam ipse 26 hec 28 huc *induxit Haase secundum Senecae consuetudinem* 29 negant (gant *in ras.*, *deinde satis magna lacuna*)

interest, quomodo sapiens ad otium ueniat, utrum quia respublica
illi deest, an quia ipse reipublicae? si omnibus defutura respublica
est (semper autem deerit fastidiose quaerentibus): interrogo, ad
quam rempublicam sapiens sit accessurus. ad Atheniensium, in
qua Socrates damnatur, Aristoteles, ne damnetur, fugit? in qua
opprimit inuidia uirtutes? negabis mihi accessurum ad hanc rem-
2 publicam sapientem. ad Carthaginiensium ergo rempublicam sapiens
accedet, in qua adsidua seditio et optimo cuique infesta libertas
est, summa aequi ac boni uilitas, aduersus hostes inhumana cru-
3 delitas, etiam aduersus suos hostilis? et hanc fugiet. si percensere
singulas uoluero, nullam inueniam, quae sapientem aut quam sapiens
pati possit. quodsi non inuenitur illa respublica, quam nobis fingimus,
incipit omnibus esse otium necessarium, quia quod unum praeferri
4 poterat otio, nusquam est. si quis dicit optimum esse nauigare,
deinde negat nauigandum in eo mari, in quo naufragia fieri soleant
et frequenter subitae tempestates sint, quae rectorem in contrarium
rapiant: puto hic me uetat nauem soluere, cum laudet nauiga-
tionem. * * *

1 res. P̃. 2 rei. P̃. omnibus (s *fere deleta*) defutura *deteriores*: futura res. P̄. 3 querentibus 5 damnetur *Gertz*: damnaretur 8 accedet *deteriores*: accedit cuiq; * (*in ras.*) 11 singulas (s *fere deleta*)
17 cum laudet E^1: quam laudet

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER IX.

AD SERENVM

DE TRANQVILLITATE ANIMI.

I. [SERENUS.] Inquirenti mihi in me quaedam uitia appare- 1
bant, Seneca, in aperto posita, quae manu prenderem, quaedam
obscuriora et in recessu, quaedam non continua, sed ex interuallis
redeuntia, quae uel molestissima dixerim, ut hostes uagos et ex
occasionibus adsilientes, per quos neutrum licet, nec tamquam in
bello paratum esse nec tamquam in pace securum. illum tamen 2
habitum in me maxime deprehendo (quare enim non uerum ut
medico fatear?) nec bona fide liberatum me eis, quae timebam et
oderam, nec rursus obnoxium. in statu ut non pessimo, ita maxime
querulo et moroso positus sum: nec aegroto nec ualeo non est, 3
quod dicas omnium uirtutum tenera esse principia, tempore illis
duramentum et robur accedere. non ignoro etiam quae in speciem
laborant, dignitatem dico et eloquentiae famam et quidquid ad
alienum suffragium uenit, mora conualescere. et quae ueras uires
parant et quae ad placendum fuco quodam subornant, expectant
annos, donec paulatim colorem diuturnitas ducat. sed ego uereor,
ne consuetudo, quae rebus adfert constantiam, hoc uitium mihi

---

2 Seneca *Gronouius*: reteta (*in ras.*, r *fuit* s) q̄manu (q̄ *corr.*) 5 adsilienti[s] 7 dep̄hendo 8 me *addidit Maduig* eis quae *uulgo*: eisque *initio uersus*; *ante aliquid erasum, fortasse* m) 10 positus (*ante aliquid erasum*) nec aegroto *uulgo*: me egroto 13 quicquid 15 subornant *Gertz*: subornantur

altius figat. tam malorum quam bonorum longa conuersatio amo-
4 rem induit. haec animi inter utrumque dubii nec ad recta fortiter nec ad praua uergentis infirmitas qualis sit, non tam semel tibi possum quam per partes ostendere. dicam quae accidant mihi:
5 tu morbo nomen inuenies. tenet me summus amor parsimoniae, fateor. placet non in ambitionem cubile conpositum, non ex arcula prolata uestis, non ponderibus ac mille tormentis splendere cogentibus expressa, sed domestica et uilis, nec seruata nec sumenda
6 sollicite. placet cibus, quem nec parent familiae nec spectent, non ante multos imperatus dies nec multorum manibus ministratus, sed parabilis facilisque, nihil habens arcessiti pretiosiue, ubilibet non defuturus, nec patrimonio nec corpori grauis, non rediturus qua
7 intrauerit. placet minister incultus et rudis uernula, argentum graue rustici patris sine ullo nomine artificis, et mensa non uarietate macularum conspicua nec per multas dominorum elegantium successiones ciuitati nota, sed in usum posita, quae nullius conuiuae
8 oculos nec uoluptate moretur nec accendat inuidia. cum bene ista placuerunt, praestringit animum adparatus alicuius paedagogii, diligentius quam in tralatu uestita et auro culta mancipia et agmen seruorum nitentium. iam domus etiam qua calcatur pretiosa et diuitiis per omnes angulos dissipatis, tecta ipsa fulgentia et adsectator comesque patrimoniorum pereuntium populus. quid perlucentis ad imum aquas et circumfluentes ipsa conuiuia, quid epulas loquar
9 scaena sua dignas? circumfudit me ex longo frugalitatis situ uenientem multo splendore luxuria et undique circumsonuit. paulum titubat acies. facilius aduersus illam animum quam oculos attollo. recedo itaque non peior, sed tristior, nec inter illa friuola mea tam altus incedo tacitusque morsus subit et dubitatio, numquid illa meliora sint: nihil horum me mutat, nihil non tamen concutit.
10 placet praecepta nostrorum sequi et in mediam ire rempublicam.

6 in ambitionem *dett*: inābitione cōpositū 9 pare[n]t familię nec specte[n]t. 15 elegantium *deteriores*: elegantum 18 prestringit apparatus pedagogii (*extrema* i *incerta*) 21 *post* dissipatis *admodum suspicor intercidisse* referta *absorptum sequenti* tecta 24 scęnas sua (s *post* a *deleta*)

28 numquid *uulgo*: nunc quid 29 non tamen *Haase*: non tamen[n̄] *cod.* tamen non *deteriores* 30 inprecepto24 *cod.* praecepta nostrorum *Koch*; imperium praeceptorum *Gertz* inde uiam praeceptorum *Haase* uiam praeceptorum *Maduig*

placet honores fascesque non scilicet purpura aut uirgis abductum
capessere, sed ut amicis propinquisque et omnibus ciuibus, omnibus
deinde mortalibus paratior utiliorque sim. promptus, conpositus
sequor Zenona, Cleanthen, Chrysippum, quorum tamen nemo ad
rempublicam accessit, sed nemo non misit: ubi aliquid animam 11
insolitam arietari percussit, ubi aliquid occurrit aut indignum, ut in
omni uita humana multa sunt, aut parum ex facili fluens, aut
multum temporis res non magno aestimandae poposcerunt, ad
otium conuertor et quemadmodum pecoribus fatigatis quoque
uelocior domum gradus est, placet intra parietes suos uitam
cohercere. nemo ullum auferat diem nihil dignum tanto inpendio
redditurus. sibi ipse animus haereat, se colat, nihil alieni agat,
nihil quod ad iudicem spectet. ametur expers publicae priuataeque
curae tranquillitas. sed ubi lectio fortior erexit animum et aculeos 12
subdiderunt exempla nobilia, prosilire libet in forum, commodare
alteri uocem, alteri operam, etiamsi nihil profuturam, tamen cona-
turam prodesse, alicuius coercere in foro superbiam male secundis
rebus elati. in studiis puto me hercules melius esse res ipsas 13
intueri et harum causa loqui, ceterum uerba rebus permittere, ut
qua duxerint, hac inelaborata sequatur oratio. quid opus est
saeculis duratura conponere? uis tu non id agere, ne te posteri
taceant? morti natus es. minus molestiarum habet funus tacitum.
itaque occupandi temporis causa, in usum tuum, non in praeconium
aliquid simplici stilo scribe minore labore opus est studentibus in
diem. rursus ubi se animus cogitationum magnitudine leuauit, 14
ambitiosus in uerba est altiusque ut spirare ita eloqui gestit et ad
dignitatem rerum exit oratio. oblitus tum lenis pressiorisque iudicii
sublimius feror et ore iam non meo. ne singula diutius persequar, 15
in omnibus rebus haec me sequitur bonae mentis infirmitas. aut

1 fasc^{e}isq; 3 promptus compositus *deteriores*: pmptus sim positus compositusque *scribendo Haase hexametrum effecit* 5 rem. P̄. sed *Koch*: s7 *i. e.* set *cod.* et *uulgo* 8 res *deteriores*: rei 11 impendio (*m.* 3 *in marg. rep.*) 12 hereat 14 cura et tranquillitas fortior (or *in ras.*) 16 etia^{si} nichil (*lacuna post* nichil) 21 componere 22 natus es *deteriores*: natus est 26 spirare *E*[1]: sperare 27 lenis *E*[2]: legis 29 aut *Koch* (quin *Lipsius* itaque *Gertz*): cui

ne paulatim defluam uereor, aut quod est sollicitius, ne semper casuro similis pendeam et plus fortasse sit quam quod ipse peruideo familiariter enim domestica adspicimus et semper iudicio
16 fauor officit. puto multos potuisse ad sapientiam peruenire, nisi putassent se peruenisse, nisi quaedam in se dissimulassent, quaedam opertis oculis transiluissent. non est enim, quod magis aliena iudices adulatione nos perire quam nostra. quis sibi uerum dicere ausus est? quis non inter laudantium blandientiumque positus greges plu-
17 rimum tamen sibi ipse adsentatus est? rogo itaque, si quod habes remedium quo hanc fluctuationem meam sistas, dignum me putes, qui tibi tranquillitatem debeam. non esse periculosos hos motus animi nec quicquam tumultuosi adferentis scio. ut uera tibi similitudine id, de quo queror, exprimam, non tempestate uexor, sed nausea: detrahe ergo, quidquid hoc est mali, et succurre in conspectu terrarum laboranti.

1 II. [SENECA.] Quaero me hercules iam dudum, Serene, ipse tacitus, cui talem adfectum animi similem putem, nec ulli propius admouerim exemplo quam eorum, qui ex longa et graui ualetudine expliciti motiunculis leuibusque interim offensis perstringuntur et cum reliquias effugerunt, suspicionibus tamen inquietantur medicisque iam sani manum porrigunt et omnem calorem corporis sui calumniantur. horum, Serene, non parum sanum est corpus, sed sanitati parum adsueuit: sicut est quidam tremor etiam tranquilli
2 maris, utique [lacus,] cum ex tempestate requieuit. opus est itaque non illis durioribus, quae iam transcucurrimus, ut alicubi obstes tibi, alicubi irascaris, alicubi instes grauis: sed illo, quod ultimum uenit, ut fidem tibi habeas et recta ire te uia credas, nihil auocatus transuersis multorum uestigiis passim discur-
3 rentium, quorundam circa ipsam errantium uiam. quod desideras autem, magnum et summum est deoque uicinum, non concuti.

---

1 uereor aut *deteriores*: ueriora ut 2 peius *Gertz sine causa* 3 aspicimus 7 adulatione nos *unus deteriorum*: adulatione *om.* nos 11 periculosos hos *Koch*: periculos os 13 uxor (e *suprascr.*) 14 nausea (e *corr.*) quicqd 20 medici sq; (*ante* s *aliquid erasum*) 21 corporis *deteriores*: corpori 24 utique cum *Haase*: utque cū (lacus *suprascr.*) 25 quae iam *Pingel apud Maduigium*: quę et tā alicubi *deteriores*: alicube *ter* 26 illo *Lipsius*: illud 28 transuersis *uulgo*: transuersi 29 uiţā

hanc stabilem animi sedem Graeci εὐθυμίαν uocant, de qua
Democriti uolumen egregium est. ego tranquillitatem uoco. nec
enim imitari et transferre uerba ad illorum formam necesse est:
res ipsa, de qua agitur, aliquo signanda nomine est, quod adpella-
tionis Graecae uim debet habere, non faciem. ergo quaerimus, 4
quomodo animus semper aequali secundoque cursu eat propitiusque
sibi sit et sua laetus adspiciat et hoc gaudium non interrumpat,
sed placido statu maneat nec adtollens se umquam nec deprimens:
id tranquillitas erit. quomodo ad hanc perueniri possit, in uniuer-
sum quaeramus: sumes tu ex publico remedio quantum uoles.
totum interim uitium in medium protrahendum est, ex quo agnoscet 5
quisque partem suam. simul tu intelleges, quanto minus negotii
habeas cum fastidio tui quam hi, quos ad professionem speciosam
adligatos et sub ingenti titulo laborantis in sua simulatione pudor
magis quam uoluntas tenet. omnes in eadem causa sunt, et hi 6
qui leuitate uexantur ac taedio adsiduaque mutatione propositi,
quibus semper magis placet quod reliquerunt, et illi, qui marcent
et oscitantur. adice eos, qui non aliter quam quibus difficilis
somnus est, uersant se et hoc atque illo modo conponunt, donec
quietem lassitudine inueniant: statum uitae suae reformando subinde
in eo nouissime manent in quo illos non mutandi odium, sed
senectus ad nouandum pigra deprendit. adice et illos, qui non
constantiae beneficio parum leues sunt, sed inertiae, et uiuont non
quomodo uolunt, sed quomodo coeperunt. innumerabiles deinceps 7
proprietates sunt, sed unus effectus uitii, sibi displicere. hoc oritur
ab intemperie animi et cupiditatibus timidis aut parum prosperis:
ubi aut non audent, quantum concupiscunt, aut non consequuntur
et in spem toti prominent. semper instabiles mobilesque sunt,

1 euthymian 3 formam *deteriores*: forma 4 appellationis 5 querimus 6 aequali *Lipsius*: ęqualis 7 aspiciat 13 hi (h *corr.*) 14 alligatos 19 componunt 20 reformando *Koch*: formando *cod. et uulgo, sed mutatio status necessario significanda erat* 22 nouandū (ū *corr.*) 23 constantiae beneficio *Koch*: constantiae uitio *cod. quod quamquam defendit Maduig, equidem non possum non prorsus intolerabile et discrepantiae uitio reiectaneum ducere, cum beneficium non minus inertiae quam constantiae conueniat, id quod luculento exemplo probatur apud Val. Max.* 5, 5, 4 licebat ignorantiae beneficio innocenti uiuere; *cf. praeterea Sen. de ira* 3, 2, 1 beneficio egestatis; *de ira* 1, 8, 7 rationis beneficio; *ad Marc.* 2, 5, 1 mortis beneficio inertię* uiuunt (u *ante* n *in ras.*) 24 cęperunt 28 instabiles (st *corr.*)

quod necesse est accidere pendentibus. ad uota sua omni uia
tendunt et inhonesta se ac difficilia docent coguntque, et ubi sine
praemio labor est, torquet illos inriti dedecus, nec dolent praua
8 se, *sed* frustra uoluisse. tunc illos et paenitentia coepti tenet et
incipiendi timor subrepitque illa animi iactatio non inuenientis
exitum, quia nec imperare cupiditatibus suis nec obsequi possunt,
et cunctatio uitae parum se explicantis et inter destituta uota
9 torpentis animi situs. quae omnia grauiora sunt, ubi odio infelici-
tatis operosae ad otium perfugerunt ac secreta studia, quae pati
non potest animus ad ciuilia erectus agendique cupidus et natura
inquies, parum scilicet in se solaciorum habens: ideo detractis
oblectationibus, quas ipsae occupationes discurrentibus praebent,
domum, solitudinem, parietes non fert, inuitus adspicit se sibi
10 relictus. hinc illud est taedium et displicentia sui et nusquam
residentis animi uolutatio et otii sui tristis atque aegra patientia,
utique ubi causas fateri pudet et tormenta introrsus egit uerecundia,
in angusto inclusae cupiditates sine exitu se ipsae strangulant:
inde maeror marcorque et mille fluctus mentis incertae, quam spes
inchoatae habent suspensam, deploratae tristem. inde ille adfectus
otium suum detestantium querentiumque nihil ipsos habere quod
agant, et alienis incrementis inimicissima inuidia. alit enim liuorem
infelix inertia et omnes destrui cupiunt, quia se non potuere
11 prouehere. ex hac deinde auersatione alienorum processuum et
suorum desperatione obirascens fortunae animus et de saeculo
querens et in angulos se retrahens et poenae incubans suae, dum
illum taedet sui pigetque. natura enim humanus animus agilis est
et pronus ad motus. grata omnis illi excitandi se abstrahendique
materia est, gratior pessimis quibusque ingeniis, quae occupationibus
libenter deteruntur, ut ulcera quaedam nocituras manus adpetunt

---

2 tendunt *Haupt cum emendata superiorum interpunctione*: pendunt 3 inriti *Koch*: inritum *cod. sed non dedecus inritum est, sed labor* praua *deteriores*: parua 4 se sed frustra *Haase*: se frustra 6 obseq * 9 perfugerunt ac *Gertz*: pfugerunt. ad 10 ad ciuilia erectus *deteriores*: adciuilia rectus (a *altera corr.*) 11 inqies (tu *supra*) *cod.* inquietus *deteriores et uulgo* 12 prebent 14 relictus *E*[1]: relictum tediū 18 meror et ille fluctus *Bentleius* 19 deploratae *Bentleius*: deploratā (ā *corr., fere certum est, fuisse* ę) 25 penę 29 ut ulcera (ut ul *in ras.*)

et tactu gaudent, et foedam corporum scabiem dėlectat quidquid
exasperat: non aliter dixerim his mentibus, in quas cupiditates 12
uelut mala ulcera eruperunt, uoluptati esse laborem uexationemque.
sunt enim quaedam, quae corpus quoque nostrum cum quodam
dolore delectent, ut uersare se et mutare nondum fessum latus,
et alio atque alio positu uentilari. qualis ille Homericus Achilles
est, modo pronus, modo supinus, in uarios habitus se ipse con-
ponens, quod proprium aegri est, nihil diu pati et mutationibus ut
remediis uti. inde peregrinationes suscipiuntur uagae et litora 13
pererrantur et modo mari se, modo terra experitur semper prae-
sentibus infesta leuitas. nunc Campaniam petamus. iam delicata
fastidio sunt. inculta uideantur: Bruttios et Lucaniae saltus per-
sequamur. aliquid tamen inter deserta amoeni requiritur, in quo
luxuriosi oculi longo locorum horrentium squalore releuentur:
Tarentum petatur laudatusque portus et hiberna caeli mitioris et
regio uel antiquae satis opulenta turbae. iam flectamus cursum
ad urbem. nimis diu a plausu et fragore aures uacauerunt. iuuat
iam et humano sanguine frui. aliud ex alio iter suscipitur et 14
spectacula spectaculis mutantur. ut ait Lucretius:

hoc se quisque modo semper fugit.

sed quid prodest, si non effugit? sequitur se ipse et urget gra-
uissimus comes. itaque scire debemus non locorum uitium esse 15
quo laboramus, sed nostrum: infirmi sumus ad omne tolerandum,
nec laboris patientes nec uoluptatis nec nostrae nec ullius rei
diutius. hoc quosdam egit ad mortem, quod proposita saepe
mutando in eadem reuoluebantur et non reliquerant nouitati locum.
fastidio esse illis coepit uita et ipse mundus, et subiit illud
tabidarum deliciarum: quousque eadem?

III. Aduersus hoc taedium quo auxilio putem utendum 1
quaeris. optimum erat, ut ait Athenodorus, actione rerum et

---

1 fędā qcqid 3 esse* laborē* 7 componens pa^{ti}* 9 uti* et litora *deteriores*: et in litora 12 lucanię* 13 requiritur *Christiansen-Schmidt apud Maduigium*: reqraf̃ 15 et recto (*non* recto) *cod.* regio *Fickert*, regioque *Gertz*, et regio *Koch* 17 diu aplausu (*post* diu *in fine uersus rasura litterae* a, *quae postea ante* plausu *initio insequentis uersus addita est*) 18 humano* 21 et urget (et ur *corr.*) 27 cepit subiit illud tabidarum *Lipsius*: subit illud rabidarum 28 quo usq; ea deẽ (*in ras., corr. manu admodum recenti*) 29 tediū 30 queris

reipublicae tractatione et officiis ciuilibus se detinere. nam ut
quidam sole atque exercitatione et cura corporis diem ducunt
athletisque longe utilissimum est lacertos suos roburque, cui se
uni dicauerunt, maiore temporis parte nutrire: ita uobis animum
ad rerum ciuilium certamen parantibus in opere esse [non] longe
pulcherrimum est. nam cum utilem se efficere ciuibus mortalibus-
que propositum habeat, simul et exercetur et proficit, qui in
mediis se officiis posuit communia priuataque pro facultate ad-
2 ministrans. sed quia in hac, inquit, tam insana hominum ambitione
tot calumniatoribus in deterius recta torquentibus parum tuta sim-
plicitas est et plus futurum semper est quod obstet quam quod
succedat, a foro quidem et publico recedendum est, sed habet,
ubi se etiam in priuato laxe explicet magnus animus. nec ut
leonum animaliumque inpetus caueis coercetur, sic hominum, quo-
3 rum maximae in seducto actiones sunt. ita tamen delituerit, ut
ubicumque otium suum absconderit, prodesse uelit singulis uni-
uersisque ingenio, uoce, consilio. nec enim is solus reipublicae
prodest, qui candidatos extrahit et tuetur reos et de pace bello-
que censet, sed qui iuuentutem exhortatur, qui in tanta bonorum
praeceptorum inopia uirtutem instillat animis, qui ad pecuniam
luxuriamque cursu ruentis prensat ac retrahit et, si nihil aliud,
4 certe moratur, in priuato publicum negotium agit. an ille plus
praestat, qui inter peregrinos et ciues aut urbanus praetor adeun-
tibus adsessoris uerba pronuntiat, quam qui quid sit iustitia, quid
pietas, quid patientia, quid fortitudo, quid mortis contemptus, quid
deorum intellectus, quantum gratuitorum bonorum sit *in* bona
5 conscientia? ergo si tempus in studia conferas, quod subduxeris

---

1 rei·P̃. 2 ducunt *Muretus*: educunt *cod., ad quod defendendum uix adhibere licet de breu. uit.* 1, 2 ut quina aut dena saecula educerent 3 roborq; 5 [non] longe *E*[1]: non longe 9 inq^t^d 14 impetus 15 maximae *Lipsius*: maxime 17 rei·P̄. 20 instillat *Haase*: instituat animus *sed corr.* is 21 cursu *deteriores*: cursū 23 urbanus *deteriores*: urbanos pretor 24 quam qui quid *olim corr.*: nā^c^qquid 26 quantū gratuito℔ hominū sit bona *cod.* quantum gratuitorum bonorum sit in bona *Koch*, *conf. ad Heluiam matrem* 5, 6 in illis quae omnes optant existimaui semper nihil ueri boni inesse; *epp.* 44, 1 si quid est aliud in philosophia boni; *Cic. Tusc.* 1, 73 quid in morte boni sit. quantum gratuito bonum sit bona *Maduig*

officiis, non deserueris nec munus detrectaueris. neque enim ille
solus militat, qui in acie stat et cornu dextrum laeuomque defen-
dit, sed qui portas tuetur et statione minus periculosa, non otiosa
tamen fungitur uigiliasque seruat et armamentario praeest: quae
ministeria quamuis incruenta sint, in numerum stipendiorum ueniunt.
si te ad studia reuocaueris, omne uitae fastidium effugeris nec 6
noctem fieri optabis taedio lucis, nec tibi grauis eris nec aliis
superuacuus. multos in amicitiam adtrahes adfluetque ad te opti-
mus quisque. numquam enim quamuis obscura uirtus latet, sed
mittit sui signa: quisquis dignus fuerit, uestigiis illam conliget.
nam si omnem conuersationem tollimus et generi humano renun- 7
tiamus uiuimusque in nos tantum conuersi, sequetur hanc solitu-
dinem omni studio carentem inopia rerum agendarum: incipiemus
aedificia alia ponere, alia subuertere et mare summouere et aquas
contra difficultatem locorum educere et male dispensare tempus,
quod nobis natura consumendum dedit: alii parce illo utimur, alii 8
prodige. alii sic inpendimus, ut possimus rationem reddere, alii,
ut nullas habeamus reliquias, qua re nihil turpius est. saepe
grandis natu senex nullum aliud habet argumentum, quo se
probet diu uixisse, praeter aetatem.

IV. Mihi, carissime Serene, nimis uidetur summisisse tem- 1
poribus se Athenodorus, nimis cito refugisse. nec ego negauerim
aliquando cedendum, sed sensim relato gradu et saluis signis,
salua militari dignitate: sanctiores tutioresque sunt hostibus suis,
qui in fidem cum armis ueniunt. hoc puto uirtuti faciendum
studiosoque uirtutis. si praeualebit fortuna et praecidet agendi 2
facultatem, non statim auersus inermisque fugiat latebras quaerens,
quasi ullus locus sit, [in] quo non possit fortuna persequi, sed
parcius se inferat officiis et cum dilectu inueniat aliquid, in quo
utilis ciuitati sit. militare non licet: honores petat. priuato uiuen- 3
dum est: sit orator. silentium indictum est: tacita aduocatione
ciues iuuet. periculosum etiam ingressù forum est: in domibus,

---

3 portatuer̃. (s *suprascr.*) 4 preest 7 tedio̧ 8 adfluet quȩ at te 10 colliget 12 conũsis (*altera* s *erasa*) 13 om̄is (s *eras.*) 14 edificia 22 nec ego *E*[1]: ne ego 26 p̄ualeuit 27 querens 28 [in] quo *E*[1]: inquo 30 ciuitati *deteriores*: ciuitatis honores petat *unus deteriorum corr.*: honorespectat

in spectaculis, in conuiuiis bonum contubernalem, fidelem amicum,
4 temperantem conuiuam agat. officia ciuis amisit: hominis exer-
ceat. ideo magno animo nos non unius urbis moenibus clusimus,
sed in totius orbis commercium emisimus patriamque nobis mun-
dum professi sumus, ut liceret latiorem uirtuti campum dare.
praeclusum tibi tribunal est et rostris prohiberis aut comitiis:
respice post te quantum latissimarum regionum pateat, quantum
populorum. numquam ita tibi magna pars obstruetur, ut non
5 maior relinquatur. sed uide, ne totum istud tuum uitium sit. non
uis enim nisi consul aut prytanis aut meddix aut sufes adminis-
trare rempublicam. quid si militare nolis nisi imperator aut tri-
bunus? etiamsi alii primam frontem tenebunt, te sors inter triarios
posuerit, inde uoce, adhortatione, exemplo, animo milita: praecisis
quoque manibus ille in proelio inuenit, quod partibus conferat,
6 qui stat tamen et clamore iuuat. tale quiddam facias: si a prima
te reipublicae parte fortuna summouerit, stes tamen et clamore
iuues et, si quis fauces oppresserit, stes tamen et silentio iuues.
numquam inutilis est opera ciuis boni. auditus uisusque, uoltu,
7 nutu, obstinatione tacita incessuque ipso prodest. ut salutaria
quaedam citra gustum tactumque odore proficiunt, ita uirtus utili-
tatem etiam ex longinquo et latens fundit. siue spatiatur et se
utitur suo iure, siue precarios habet excessus cogiturque uela con-
trahere, siue otiosa mutaque est et angusto circumsaepta, siue
adaperta, in quocumque habitu est, prodest. quid? tu parum
8 utile putas exemplum bene quiescentis? longe itaque optimum
est miscere otium rebus, quotiens actuosa uita inpedimentis for-
tuitis aut ciuitatis condicione prohibebitur. numquam enim usque
eo interclusa sunt omnia, ut nulli actioni locus honestae sit.
1 V. Numquid potes inuenire urbem miseriorem quam Athe-
niensium fuit, cum illam triginta tyranni diuellerent? mille trecen-
tos ciues, optimum quemque occiderant nec finem ideo faciebant,

---

2 amisit *Pincianus*: amiserit 6 comittis 10 meddix *Gronouius*: ceryx 11 rē.P̄. 14 inprelio 16 rei.P̄. clamore iuues *Fickert*: clā iuues 18 opā auditus *deteriores*: aditus uisusque *Maduig*: eɫ uisusq; (eɫ *cum rasura initio uersus, fortasse fuit* est) 20 quaedam *Muretus*: quę 23 angusto *non est aduerbium, ut Gertz putat, sed ablatiuus adiectiui* 24 prodest *Maduig, interpunctionem enuntiati superioris emendauit Vogel apud ipsum*: prosit 26 impedimentis 30 tiranni

sed inritabat se ipsa saeuitia. in qua ciuitate erat Areos pagos,
religiosissimum iudicium, in qua senatus populusque senatu similis,
coibat cotidie carnificum triste collegium et infelix curia tyrannis
angustabatur: poteratne illa ciuitas conquiescere, in qua tot ty-
ranni erant quot satis satellites essent? ne spes quidem ulla reci-
piendae libertatis animis poterat offerri, nec ulli remedio locus
apparebat contra tantam uim malorum: unde enim miserae ciui-
tati tot Harmodios? Socrates tamen in medio erat et lugentes 2
patres consolabatur et desperantis de republica exhortabatur et
diuitibus opes suas metuentibus exprobrabat seram periculosae
auaritiae paenitentiam et imitari uolentibus magnum circumferebat
exemplar, cum inter triginta dominos liber incederet. hunc tamen 3
Athenae ipsae in carcere occiderunt, et qui tuto insultauerat
agmini tyrannorum, eius libertatem libertas non tulit: ut scias et
in adflicta republica esse occasionem sapienti uiro ad se proferen-
dum et in florenti ac beata pecuniam, inuidiam, mille alia inermia
uitia regnare. utcumque ergo se respublica dabit, utcumque for- 4
tuna permittet, ita aut explicabimus nos aut contrahemus: utique
mouebimus nec adligati metu torpebimus. immo ille uir fuerit,
qui periculis undique inminentibus, armis circa et catenis frementi-
bus non adliserit uirtutem nec absconderit. non est enim seruare
se obruere. *uere*, ut opinor, Curius Dentatus aiebat, malle se 5
esse mortuum quam uiuere. ultimum malorum est e uiuorum
numero exire, antequam moriaris. sed faciendum erit, si in rei-
publicae tempus minus tractabile incideris, ut plus otio ac litteris
uindices. nec aliter quam in periculosa nauigatione subinde portum

---

1 seuitia 3 tirannis 4 angustabatur *Gertz*: angusta 5 quod (t supra) satis satellites *Maduig*: satellites 7 misere 8 lugentis (e supra) 9 desperantis dere. P̄. 14 tiranno24 eius *Erasmus*: ciuis ut scias *deteriores*: et ut scias 15 re. P̄. 16 pecuniam *uerum esse non posse uidit Pincianus, calumniam coniecit Maduig, sed magis placet Lipsii inuentum* petulantiam inermia *uulgo* inertia *Maduig* 17 res. Ṗ. 18 contrahemus *deteriores*: contrahimus 19 alligati 20 imminentib; 21 adliserit *uulgo*: abliserit

22 uere *addidit Haupt interpunctione mutata* se″ esse″ (*signis suprascriptis altera manus ordinem uerborum mutandum esse indicauit*) *cod.* esse se *Neap.* 23 quam nequam uiuere *prorsus inmerito Maduig et Gertz*; *ut* esse *ita* uiuere *ad* mortuum *pertinere docent sequentia* 24 rei. Ṗ.

petas nec expectes, donec res te dimittant, sed ab illis te ipse
diiungas.

1 VI. Inspicere autem debebimus primum nosmetipsos, deinde
ea, quae adgrediemur negotia, deinde eos, quorum causa aut cum
quibus.

2 Ante omnia necesse est se ipsum aestimare, quia fere plus
nobis uidemur posse quam possumus: alius eloquentiae fiducia
prolabitur, alius patrimonio suo plus imperauit quam ferre posset,
alius infirmum corpus laborioso oppressit officio. quorundam
parum idonea est uerecundia rebus ciuilibus, quae firmam frontem
desiderant. quorundam contumacia non facit ad aulam. quidam
non habent iram in potestate et illos ad temeraria uerba quae-
libet indignatio effert. quidam urbanitatem nesciunt continere nec
periculosis abstinent salibus. omnibus his utilior negotio quies est:
ferox inpatiensque natura inritamenta nociturae libertatis euitet.
3 aestimanda sunt deinde ipsa, quae adgredimur, et uires nostrae
cum rebus, quas temptaturi sumus, conparandae. debet enim
semper plus esse uirium in latore quam in onere. necesse est
4 opprimant onera, quae ferente maiora sunt. quaedam praeterea
non tam magna sunt negotia quam fecunda [multumque nego-
tiorum ferunt], et haec refugienda sunt, ex quibus noua occupatio
multiplexque nascetur. nec accedendum eo, unde liber regressus
non sit: iis admouenda manus est, quorum finem aut facere aut
certe sperare possis. relinquenda, quae latius actu procedunt nec
ubi proposueris desinunt.

1 VII. Hominum utique dilectus habendus est: an digni sint
quibus partem uitae nostrae inpendamus, an ad illos temporis
nostri iactura perueniat. quidam enim ultro officia nobis nostra
2 inputant. Athenodorus ait ne ad cenam quidem se iturum ad
eum, qui sibi nil pro hoc debiturus sit: puto intellegis multo
minus ad eos iturum, qui cum amicorum officiis paria mensa
faciunt, qui fericula pro congiariis numerant, quasi in alienum

---

3 nos met ipsos 7 eloquentia (a *in* ae *corr.*) 9 oppressit *Neap.*: pressit 10 firmam *E*[2]: primam 13 effert *Neap.*: offert 14 apstinent (p *in* b *corr.*) 15 libertatis euitet *deteriores*: libertatis seuit. et 18 in latore *Pincianus*: inactore in onere *deteriores*: inore 20 tam *deteriores*: iam multumque negotiorum ferunt (serunt *Muretus*) *uncis inclusi quod uix profecta sunt a scriptore* 31 adeos * 32 fericula congiaris

honorem intemperantes sint. deme illis testes spectatoresque: non delectabit popina secreta. considerandum est, utrum natura tua agendis rebus an otioso studio contemplationique aptior sit, et eo inclinandum, quo te uis ingenii feret. Isocrates Ephorum iniecta manu a foro subduxit utiliorem conponendis monumentis historiarum ratus. male enim respondent coacta ingenia: reluctante natura inritus labor est. nihil tamen aeque oblectauerit animum, 3 quam amicitia fidelis et dulcis. quantum bonum est, ubi praeparata sunt pectora, in quae tuto secretum omne descendat, quorum conscientiam minus quam tuam timeas, quorum sermo sollicitudinem leniat, sententia consilium expediat, hilaritas tristitiam dissipet, conspectus ipse delectet! quos scilicet uacuos, quantum fieri poterit, a cupiditatibus eligemus. serpunt enim uitia et in proximum quemque transiliunt et contactu nocent. itaque ut in 4 pestilentia curandum est, ne correptis iam corporibus et morbo flagrantibus adsideamus, quia pericula trahemus adflatuque ipso laborabimus: ita in amicorum legendis ingeniis dabimus operam, ut quam minime inquinatos adsumamus: initium morbi est aegris sana miscere. nec hoc praeceperim tibi, ut neminem nisi sapientem sequaris aut adtrahas. ubi enim istum inuenies, quem tot seculis quaerimus? pro optimo sit minime malus. uix tibi esset 5 facultas dilectus felicioris, si inter Platonas et Xenophontas et illum Socratici fetus prouentum bonos quaereres, aut si tibi potestas Catonianae fieret aetatis, quae plerosque dignos tulit, qui Catonis seculo nascerentur (sicut multos peiores quam umquam alias maximorumque molitores scelerum. utraque enim turba opus erat, ut Cato posset intellegi. habere debuit et bonos, quibus se adprobaret, et malos, in quibus uim suam experiretur): nunc 6 uero in tanta bonorum egestate minus fastidiosa fiat electio. praecipue tamen uitentur tristes et omnia deplorantes, quibus nulla non

---

2 *uerba* considerandum est — 7 labor est *hic aliena esse uidit Haase et ante* necesse est *c.* 6, 2, *p.* 203, 6 *posuit, Gertz post* oppressit officio *p.* 203, 9   4 Isocrates Ephorum iniecta *olim corr.*: Socrates sepho7 lecta   8 preparata sunt *cod.* sunt praeparata *uulgo*   14 ut E^2: ut quod   15 neccorreptis (*prior* c *deleta*)   16 afflatuq; (*prior* f *corr.*)   17 ūt opam̄   20 adtrahas (d *corr. in* t) istum *deteriores*: istud   21 sit *Gertz*: est   23 fetus (c. cetus *suprascr. m.* 4)   29 ęgestatę

causa in querellas placet. constet illi licet fides et beneuolentia: tranquillitati tamen inimicus est comes perturbatus et omnia gemens.

1 VIII. Transeamus ad patrimonia, maximam humanarum aerumnarum materiam. nam si omnia alia, quibus angimur, conpares, mortes, aegrotationes, metus, desideria, dolorum laborumque patientiam, cum iis quae nobis mala pecunia nostra exhibet, haec
2 pars multum praegrauabit. itaque cogitandum est, quanto leuior dolor sit non habere quam perdere: et intellegemus paupertati eo minorem tormentorum quo minorem damnorum esse materiam. erras enim, si putas animosius detrimenta diuites ferre: maximis
3 minimisque corporibus par est dolor uolneris. Bion eleganter ait, non minus molestum esse caluis quam comatis pilos uelli. idem scias licet de pauperibus locupletibusque, par illis esse tormentum: utrisque enim pecunia sua obhaesit nec sine sensu reuelli potest. tolerabilius autem est, ut dixi, faciliusque non adquirere quam amittere, ideoque laetiores uidebis quos numquam fortuna respexit,
4 quam quos deseruit. uidit hoc Diogenes, uir ingentis animi, et effecit, ne quid sibi eripi posset. tu istud paupertatem, inopiam, egestatem uoca, quod uoles ignominiosum securitati nomen inpone: putabo hunc non esse felicem, si quem mihi alium inueneris, cui nihil pereat. aut ego fallor, aut regnum est inter auaros, circumscriptores, latrones, plagiarios unum esse, cui noceri non possit.
5 si quis de felicitate Diogenis dubitat, potest idem dubitare et de deorum inmortalium statu, an parum beate degant, quod illis nec praedia nec horti sint nec alieno colono rura pretiosa nec grande in foro faenus. non te pudet, quisquis diuitiis adstupes? respice agedum mundum: nudos uidebis deos, omnia dantes nihil habentes. hunc tu pauperem putas an dis inmortalibus similem, qui se fortuitis
6 omnibus exuit? feliciorem tu Demetrium Pompeianum uocas, quem non puduit locupletiorem esse Pompeio? numerus illi cotidie seruorum uelut imperatori exercitus referebatur, cui iam dudum diuitiae

1 beniuolentia   4 erũnaꝝ   5 egrotationes   6 ex^{h}ibet   hec   7 pregrauabit   9 dãpnoꝝ (p *in fine uersus manu rec. addita*)   14 utrisque *Pincianus*: utrique   15 acq^{i}urere (cq *corr.*)   16 letiores   25 horti (h *erasa*)   prętiosa   26 fęnus *cf. Brambach Orth. p.* 104   27 dante^{s} nichil habente^{s} (te^{s} *bis corr.*)   28 di^{s}is (is *del.*)   im̃ortalib;

esse debuerant duo uicarii et cella laxior. at Diogeni seruus unicus 7
fugit nec eum reducere, cum monstraretur, tanti putauit. turpe
est, inquit, Manen sine Diogene posse uiuere, Diogenen sine Mane
non posse. uidetur mihi dixisse: age tuum negotium, fortuna.
nihil apud Diogenen iam tui est. fugit mihi seruus, immo liber
abiit. familia petit uestiarium uictumque tot uentres auidissimo- 8
rum animalium tuendi sunt. emenda uestis et custodiendae rapacissimae manus et flentium detestantiumque ministeriis utendum.
quanto ille felicior, qui nihil ulli debet, nisi quoi facillime negat
sibi! sed quoniam non est nobis tantum roboris, angustanda certe 9
sunt patrimonia, ut minus ad iniurias fortunae simus expositi.
habiliora sunt corpora in bella, quae in arma sua contrahi possunt, quam quae superfunduntur et undique magnitudo sua uolneribus obicit: optimus pecuniae modus est, qui nec in paupertatem cadit, nec procul a paupertate discedit.

IX. Placebit autem haec nobis mensura, si prius parsimonia 1
placuerit, sine qua nec ullae opes sufficiunt, nec ullae non satis
patent, praesertim cum in uicino remedium sit et possit ipsa
paupertas in diuitias se aduocata frugalitate conuertere. adsuescamus 2
a nobis remouere pompam, et usus rerum, non ornamenta metiri. cibus famem domet, potio sitim, libido qua necesse est fluat. discamus membris nostris inniti, cultum uictumque non ad noua exempla conponere, sed ut maiorum mores suadent. discamus continentiam augere, luxuriam coercere, gloriam temperare, iracundiam lenire, paupertatem aequis oculis adspicere, frugalitatem colere, etiamsi multos pudebit eius cultus, desideriis naturalibus

---

1 at (t *corr.*) Diogeni *uulgo*: diogenen 3 inqd Manen *et* Mane *nescio quis*: mathen *et* mathe 4 age tuum negotium, fortuna (*in marg. m.* 3: ut uiri uxorib; libellū repudii remittentes scribt. age habe tibi mulier res tuas) 5 mi ꝑmihi (*suprascr. m. rec.*) *post* seruus *pro signo interrogationis comma posuit Gertz* 6 abit (*corr.*) uestiariū (ariū *in ras.*) 8 detestatiumq; 9 cui *Muretus*: q (d *uidetur fuisse* o) 11 ut (*ante* ut *rasura unius litterae*) 12 in bella *Pincianus*: inbecillo (o *in ras.*) 13 uulnerib; 14 obicit *Gertz*: obiecit 17 ulle 23 cōponere 24 gloriam *Haase cum deterioribus quibusdam*: glām *id est* gloriam, *ut saepe, cod.* gulam *uulgo* 25 aspicere 26 etiamsi multos pudebit eius cultus *Koch* (*cf. de const. sap.* 17, 4 sapientiae cultu), etiamsi multos pudebit templi eius *Maduig*: etiā si mulos

paruo parata remedia adhibere, spes effrenatas et animum in futura inminentem uelut sub uinculis habere, id agere, ut diuitias a nobis 3 potius quam a fortuna petamus. non potest umquam tanta uarietas et iniquitas casuum ita depelli, ut non multum procellarum inruat magna armamenta pandentibus. cogendae in artum res sunt, ut tela in uanum cadant. ideoque exilia interim calamitatesque in remedium cessere et leuioribus incommodis grauiora sanata sunt, ubi parum audit praecepta animus nec curari mollius potest. quidni? consulitur ei, si paupertas ei, ignominia, rerum euersio adhibetur. malo malum opponitur. adsuescamus ergo cenare posse sine populo et seruis paucioribus seruire et uestes parare in quod inuentae sunt et habitare contractius. non in cursu tantum circique 4 certamine, sed in his spatiis uitae interius flectendum est. studiorum quoque quae liberalissima inpensa est, tamdiu rationem habet, quamdiu modum. quo innumerabiles libros et bybliothecas, quarum dominus uix tota uita indices perlegit? onerat discentem turba, non instruit, multoque satius est paucis te auctoribus tradere, 5 quam errare per multos. quadraginta milia librorum Alexandriae arserunt: pulcherrimum regiae opulentiae monimentum alius laudauerit, sicut T. Liuius, qui *elegantiae regum curaeque egregium id opus* ait *fuisse:* non fuit elegantia illud aut cura, sed studiosa luxuria, immo ne studiosa quidem, quoniam non in studium, sed in spectaculum conparauerant, sicut plerisque ignaris etiam seruilium litterarum libri non studiorum instrumenta, sed cenationum ornamenta sunt. paretur itaque librorum quantum satis sit, nihil in

---

pudebit ei plus *cod.* (etiã si mulos *admodum oblitterata sunt; littera ultimae syllabae uocis* mulos *suprascripta quaenam fuerit omnino dispici nequit*) 2 inminentem *Maduig*: eminentẽ * 6 exilia *deteriores*: exilla interim *Lipsius*: iterum 9 consulitur ei, si paupertas ei *Haase*: consulitur si et pauptas et *cod. Maduigii rationem, qui uerbis* ubi parum — potest *ad sequentia relatis conicit* quidni consulatur durius? et consulitur si *etc. probare nequeo; ipsa exilia et calamitates mala illa sunt quae animi praecepta non audientis malo pro remediis opponuntur* 11 seruire *cum codice Maduig*, seruiri *uulgo* 12 et habitare *cod.* habitare *uulgo* 14 impensa 18 quadraginta milia *deteriores*: XL 20 T. Liuius *Maduig*: et Liuius (*in marg. m.* 3 de t. liuio) cureq; 23 comparauerant puerilium litterarum *Maduig, at recte Lipsius seruiles litteras liberalibus opponi dixit; cf. Minuc. Fel.* 5, 4 expertes artium etiam sordidarum 25 nichil inapparatũ

adparatum. honestius, inquis, huc se inpensae quam in Corinthia 6
pictasque tabulas effuderint. uitiosum est ubique, quod nimium
est. quid habes, cur ignoscas homini armaria citro atque ebore
captanti, corpora conquirenti aut ignotorum auctorum aut inpro-
batorum et inter tot milia librorum oscitanti, cui uoluminum suorum
frontes maxime placent titulique? apud desidiosissimos ergo uidebis 7
quidquid orationum historiarumque est, tecto tenus exstructa locu-
lamenta. iam enim inter balnearia et thermas bybliotheca quoque
ut necessarium domus ornamentum expolitur. ignoscerem plane,
si studiorum nimia cupidine erraretur: nunc ista conquisita ac cum
imaginibus suis discripta sacrorum opera ingeniorum in speciem
et cultum parietum conparantur.

X. At in aliquod genus uitae difficile incidisti et tibi igno- 1
ranti uel publica fortuna uel priuata laqueum inpegit, quem nec
soluere possis nec rumpere: cogita conpeditos primo aegre ferre
onera et inpedimenta crurum. deinde ubi non indignari illa, sed
pati proposuerunt, necessitas fortiter ferre docet, consuetudo facile.
inuenies in quolibet genere uitae oblectamenta et remissiones et
uoluptates: si uolueris, mala putare leuia potius quam inuidiosa
facere. nullo melius nomine de nobis natura meruit, quam *quod*, 2
cum sciret quibus aerumnis nasceremur, calamitatum mollimentum
consuetudinem inuenit, cito in familiaritatem grauissima adducens.
nemo duraret, si rerum aduersarum eandem uim adsiduitas haberet
quam primus ictus. omnes cum fortuna copulati sumus: aliorum 3
aurea catena est et laxa, aliorum arta et sordida. sed quid refert?
eadem custodia uniuersos circumdedit adligatique sunt etiam qui

---

1 huc se *Haupt*: hoc te 2 nimiū (*corr.*, *fuit* minus) 4 captante (e *in* i *corr.*) conquirenti *deteriores*: conqrenti a 6 aput 7 quicquid 10 erraretur *Koch*: oriretur (ori *in ras.*, *pro* i *olim alia littera fuit*) *cod.* *cf. de breu. uit.* 7, 1 ceteri etiamsi uana gloriae imagine teneantur, speciose tamen errant conquisita ac cum imaginibus suis descripta sacrorum *Maduig* conquisita et cum imaginibus suis descripta sacrorum E^2: conquisita cū imaginib; suis discripta. et sacrorum 12 comparant̄ 13 at in aliquod E^1: at adaliquod 15 possis E^1: posses rumpere *Gertz* abrumpere E^2: erumpere 19 putare leuia *Maduig*: putate uia 20 quam quod cum sciret *Muretus*, quam quod sciens *Pincianus*: quam cum sciret 25 catena est et laxa *Curio*: catena est. alioꝝ laxa 26 alligatiq;

adligauerunt, nisi forte tu leuiorem in sinistra catenam putas: alium honores, alium opes uinciunt. quosdam nobilitas, quosdam humilitas premit. quibusdam aliena supra caput imperia sunt, quibusdam sua. quosdam exilia uno loco tenent, quosdam sacerdotia.
4 omnis uita seruitium est. adsuescendum est itaque condicioni suae et quam minimum de illa querendum et quidquid habet circa se commodi, adprendendum. nihil tam acerbum est, in quo non aequus animus solacium inueniat. exiguae saepe areae in multos usus describentis arte patuerunt et quamuis angustum pedem dispositio fecit habitabilem. adhibe rationem difficultatibus: possunt et dura molliri et angusta laxari et grauia scite ferentis minus
5 premere. non sunt praeterea cupiditates in longinqua mittendae, sed in uicinum illis egredi permittamus, quoniam includi se ex toto non patiuntur. relictis his, quae aut non possunt fieri aut difficulter possunt, prope posita speique nostrae adludentia sequamur, sed sciamus omnia aeque leuia esse, extrinsecus diuersas facies habentia, introrsus pariter uana. nec inuideamus altius
6 stantibus: quae excelsa uidebantur, praerupta sunt. illi rursus, quos sors iniqua in ancipiti posuit, tutiores erunt superbiam detrahendo rebus per se superbis et fortunam suam, quam maxime poterunt, in planum deferendo. multi quidem sunt, quibus necessario haerendum sit in fastigio suo, ex quo non possunt nisi cadendo descendere: sed hoc ipsum testentur maximum onus suum esse, quod aliis graues esse cogantur, nec subleuatos se, sed suffixos. iustitia, mansuetudine, humanitate larga et benigna manu praeparent multa ad secundos casus praesidia; quorum spe securius pendeant. nihil tamen aeque nos ab his animi fluctibus uindicauerit, quam semper aliquem incrementis terminum figere, nec fortunae arbitrium desinendi dare: [sed] ipsos multo quidem

---

1 alligauerunt 3 prĕmit capud (d *in* t *corr.*) 4 exilla (*altera* l *corr. in* i) 5 condicionis (s *del.*) 6 quicqd 7 adprendū (.den) in quo *uulgo*: inqua 12 inlonginqua *cod.* in longinquum *uulgo* 13 illis (i *altera correcta*) includi se *Koch secundum Senecae consuetudinem*: includi 14 isq; (h quae) 18 prerupta rursus *deteriores*: aursus (ur *in* uer *corr.*) 19 posuit *deteriores*: pfuit 22 herendū 25 humanitate, larga *Lipsius*: humana. (*lacuna quattuor fere litterarum*) larga (*in ras.*) 29 sed *induxit Gertz, qui recte sententiam ita enarrat, ut* citra *sit* '*antequam fortuna sua sponte desinat*',

citra exempla hortentur, consistere: sic et aliquae cupiditates animum acuent, et finitae non in inmensum incertumque producent.

XI. Ad inperfectos et mediocres et male sanos hic meus 1
sermo pertinet, non ad sapientem. huic non timide nec pedetemptim ambulandum est. tanta enim fiducia sui est, ut obuiam fortunae ire non dubitet nec umquam loco illi cessurus sit. nec habet, ubi illam timeat, quia non mancipia tantum possessionesque et dignitatem, sed corpus quoque suum et oculos et manum et quidquid cariorem uitam facit usu, seque ipsum inter precaria numerat uiuitque ut commodatus sibi et reposcentibus sine tristitia redditurus. nec ideo uilis est sibi, quia scit se suum non esse, sed 2
omnia tam diligenter faciet, tam circumspecte, quam religiosus homo sanctusque solet tueri fidei commissa. quandoque autem reddere iubebitur, non queretur cum fortuna, sed dicet: gratias ago pro eo, quod possedi habuique. magna quidem res tuas 3
mercede colui, sed quia ita imperas, do, cedo gratus libensque. si quid habere me tui uolueris, etiamnunc seruabo: si aliud placet, ego uero factum signatumque argentum, domum familiamque meam reddo, restituo. adpellauerit natura quae prior nobis credidit, et huic dicemus: recipe animum meliorem quam dedisti. non tergiuersor nec refugio. paratum habes a uolente, quod non sentienti dedisti: aufer. reuerti unde ueneris quid graue est? male uiuet, 4
quisquis nesciet bene mori. huic itaque primum rei pretium detrahendum est et spiritus inter uilia numerandus. *gladiatores*, ut ait Cicero, *inuisos habemus, si omni modo uitam inpetrare cupiunt; fauemus, si contemptum eius prae se ferunt.* idem euenire nobis scias. saepe enim causa moriendi est timide mori. fortuna 5
illa, quae ludos sibi facit, quo, inquit, te reseruem, malum et

---

exempla *sint ea quae aliis acciderunt*   2 finite   inĩmensũ   6 et nec (et *punctis notatum et deletum*)   8 qcquid   9 facit usu seque *Maduig, quem ut in re satis ambigua secutus sum*: facturus ęq; (*omnia in rasura*) *cod.* nuĩmat (*in ras.*)   10 reposcentibus *uerum esse uix potest*; *nec pluralis tolerabilis est nec obiectum cogitando addere licet. conieci* reposcenti debitum

13 quandoq; *cod.* quandocumque *uulgo*   14 dicet *deteriores*: dicit   16 ita *Rosing apud Maduigium*: illa   do. cedo (*manu diuersa, sed non correctoria*)

17 aliut (t *in* d *corr.*)   18 factum *olim corr.*: facit (it *in ras.*)   19 appellauerit   prior (or *corr.*, *fortasse ex* us)   24 inter uilia *Lipsius*: inseruitia

25 impetrare   28 inquid (t *supra*)

trepidum animal? eo magis conuolneraberis et confodieris, quia
nescis praebere iugulum: at tu et uiues diutius et morieris expe-
ditius, qui ferrum non subducta ceruice nec manibus oppositis, sed
6 animose recipis. qui mortem timebit, nihil umquam pro homine
uiuo faciet. at qui sciet hoc sibi cum conciperetur statim con-
dictum, uiuet ad formulam et simul illud quoque eodem animi
robore praestabit, ne quid ex iis, quae eueniunt, subitum sit.
quidquid enim fieri potest, quasi futurum sit, prospiciendo malorum
omnium inpetus molliet, qui ad praeparatos expectantesque nihil
adferunt noui: securis et beata tantum spectantibus graues ueniunt.
morbus enim, captiuitas, ruina, ignis, nihil horum repentinum est.
7 sciebam, in quam tumultuosum me contubernium natura clusisset.
totiens in uicinia mea conclamatum est. totiens praeter limen
inmaturas exequias fax cereusque praecessit. saepe a latere ruentis
aedificii fragor sonuit. multos ex iis, quos forum, curia, sermo
mecum contraxerat, nox abstulit et [iunctas] sodalium manus
copulatas interscidit: mirer ad me aliquando pericula accessisse,
quae circa me semper errauerint? magna pars hominum est, quae
8 nauigatura de tempestate non cogitat. numquam me in bona
sententia mali pudebit auctoris. Publilius, tragicis comicisque ue-
hementior ingeniis, quotiens mimicas ineptias et uerba ad summam
caueam spectantia reliquit, inter multa alia cothurno, non tantum
sipario fortiora, et hoc ait:

cuiuis potest accidere quod cuiquam potest.

hoc si quis in medullas demiserit et omnia aliena mala, quorum
ingens cotidie copia est, sic adspexerit, tamquam liberum illis et
9 ad se iter sit, multo ante se armabit quam petatur. sero animus
ad periculorum patientiam post pericula instruitur. non putaui

---

1 conuulneraberis 5 uiuo *Neap.*: uilio qui sciet *Neap.*: qsciat
8 quicquid fieri *uulgo*: si fieri 9 impetus preparatos 10 *pro* spectantibus *malim* sperantibus 11 morbus enim *deteriores*: morb; est
14 immaturas precessit 16 nox *sine additamento pro morte si dixit Seneca, secutus est Vergilii exemplum Aen.* 6, 827 concordes animae nunc et dum nocte premuntur iunctas *induxit Hertz* sodalium *cod., non* ad sodalitium 17 copuatas *cod.* copiates *Maduig* me* (*parua ras.*)
19 in bona sententia *Gertz*: in bona 20 Publilius *Haupt*: publius
22 reliquid coturno 26 aspexerit

hoc futurum, et, umquam tu hoc euenturum credidisses? quare
autem non? quae sunt diuitiae, quas non egestas et fames et
mendicitas a tergo sequatur? quae dignitas, cuius non praetextam
et augurale et lora patricia sordes comitentur et exportatio, notae
et mille maculae et extrema contemptio? quod regnum est, cui
non parata sit ruina et proculcatio et dominus et carnifex? nec
magnis ista interuallis diuisa, sed horae momentum interest inter
solium et aliena genua. scito ergo omnem condicionem uersabilem 10
esse et quidquid in ullum incurrit, posse in te quoque incurrere.
locuples es: numquid diuitior Pompeio? cui cum Gaius, uetus
cognatus, hospes nouos, aperuisset Caesaris domum, ut suam
cluderet, defuit panis, aqua. cum tot flumina possideret in suo
orientia, in suo cadentia, mendicauit stillicidia. fame ac siti periit
in palatio cognati, dum illi heres publicum funus esurienti locat.
honoribus summis functus es: numquid aut tam magnis aut tam 11
insperatis aut tam uniuersis quam Seianus? quo die illum senatus
deduxerat, populus in frusta diuisit. in quem, quidquid congeri
poterat, di hominesque contulerant, ex eo nihil superfuit, quod
carnifex traheret. rex es: non ad Croesum te mittam, qui rogum 12
suum et incendi uiuus et extingui uidit, factus non regno tantum,
sed etiam morti suae superstes. non ad Iugurtham, quem populus
Romanus intra annum, quam timuerat, spectauit. Ptolemaeum
Africae regem, Armeniae Mithridaten inter Gaianas custodias uidimus: alter in exilium missus est, alter ut meliore fide mitteretur,
optabat. in tanta rerum sursum ac deorsum euntium uersatione
si non quidquid fieri potest, pro futuro habes, das in te uires
rebus aduersis, quas infregit, quisquis prior uidit.

XII. Proximum ab his erit, ne aut in superuacuis aut ex 1
superuacuo laboremus, id est, ne quae aut non possumus consequi,
concupiscamus, aut adepti uanitatem cupiditatium nostrarum sero

---

3 pretextā et augurale *cod.*, praetextam auguralem *Maduig* 4 exportatio *cod.*, exprobratio *Maduig* 5 mille̹ 9 quicq̣d 14 cognati *deteriores*: cognata 16 au[t] tā uniuersis (uniuersis *in ras.*) 17 infrusta (*in margine m. 4 c.* frustra) quicq̣d 18 hominesque *deteriores*: homines quo 19 crę̹sum 20 incendi uiuus *Pincianus*: escendit iuss; tantum, sed etiam *uulgo*: tantū etiā *cod.* 21 supstis quē.p̄.R̄. 22ptolomeū 25 euntiū * 26 quicq̣d

post multum sudorem intellegemus. id est, ne aut labor [inritus]
sit sine effectu aut effectus labore indignus. fere enim ex his
2 tristitia sequitur, si aut non successit aut successus pudet. circum-
cidenda concursatio, qualis est magnae parti hominum domos et
theatra et fora pererrantium. alienis se negotiis offerunt, semper
aliquid agentibus similes. horum si aliquem exeuntem e domo
interrogaueris: quo tu? quid cogitas? respondebit tibi: non me
3 hercules scio: sed aliquos uidebo, aliquid agam. sine propo-
sito uagantur quaerentes negotia nec quae destinauerunt agunt,
sed in quae incucurrerunt. inconsultus illis uanusque cursus est,
qualis formicis per arbusta repentibus, quae in summum cacumen
et inde in imum inanes aguntur: his plerique similem uitam agunt,
4 quorum non inmerito quis inquietam inertiam dixerit. quorundam
quasi ad incendium currentium misereberis: usque eo inpellunt
obuios et se aliosque praecipitant, cum interim cucurrerunt aut
salutaturi aliquem non resalutaturum aut funus ignoti hominis pro-
secuturi, aut *ad* iudicium saepe litigantis aut ad sponsalia saepe
nubentis, et lecticam adsectati quibusdam locis etiam tulerunt.
dein domum cum superuacua redeuntes lassitudine iurant nescire
se ipsos, quare exierint, ubi fuerint, postero die erraturi per eadem
5 illa uestigia. omnis itaque labor aliquo referatur, aliquo respiciat.
non industria inquietos, sed insanos falsae rerum imagines agitant.
nam ne illi quidem sine aliqua spe mouentur: proritat illos alicuius
6 rei species, cuius uanitatem capta mens non coarguit. eodem
modo unumquemque ex his, qui ad augendam turbam exeunt,

---

1 sudorem intellegemus *Gertz*: pudorem intellegamus inritus *induxit Maduig*; 2 sine effectu *quod Gertz tollere malebat necessarium est propter sequens* effectus 9 querentes nec quae *deteriores*: neq; 10 incucurrerunt *cod.*, *item Haase*, incurrerunt *uulgo* 12 et inde *cod.* deinde *uulgo* 13 inertiam *Taruis.*: i^{m}neritam 14 misereberis *cod. et ueteres editiones* misereris *Bip.*[1], *Fickert, Haase cum sententiae damno* 17 aut ad iudicium *unus deteriorum*: aut iudicium 19 dein *cod.* deinde *uulgo* redeuntis nescire se ipsos *Nutzhorn apud Maduigium*: nescis se ipsos *cod.* nescisse se ipsos *uulgo* 20 exier^{i}ent ubi (*in ras.*) 22 inquietos, sed insanos *E*[1] inquietos et insanos *Maduig* inquietos, ut insanos *Gertz*: inqetos. et insanos *cod. In Erasmi scriptura acquiescere licet, modo teneamus, eosdem homines uocibus* inquietos *et* insanos *significari; quae utriusque uocis ad eosdem relatio sane etiam magis eluceret, si particula* sed *abesset* 24 uanitatem *E*[2]; uanitate

inanes et leues causae per urbem circumducunt nihilque habentem,
in quod laboret, lux orta expellit, et cum multorum frustra limini-
bus inlisus nomenculatores persalutauit, a multis exclusus neminem
ex omnibus difficilius domi quam se conuenit. ex hoc malo 7
dependet illud taeterrimum uitium, auscultatio et publicorum se-
cretorumque inquisitio et multarum rerum scientia, quae nec tuto
narrantur nec tuto audiuntur.

XIII. Hoc secutum puto Democritum ita praecepisse: *qui* 1
tranquille uolet uiuere, nec priuatim agat multa nec publice, ad
superuacua scilicet referentem. nam si necessaria sunt, et priuatim
et publice non tantum multa, sed innumerabilia agenda sunt: ubi
uero nullum officium sollemne nos citat, inhibendae actiones. nam 2
qui multa agit, saepe fortunae potestatem sui facit, quam tutis-
simum est raro experiri, ceterum semper de illa cogitare et nihil
sibi de fide eius promittere. navigabo, nisi si quid inciderit.
et, praetor fiam, nisi si quid obstiterit. et, negotiatio mihi
respondebit, nisi si quid interuenerit. hoc est quare sapienti nihil 3
contra opinionem dicamus accidere. non illum casibus hominum
excerpimus, sed erroribus, nec illi omnia ut uoluit cedunt, sed ut
cogitauit. inprimis autem cogitauit aliquid posse propositis suis
resistere. necesse est autem leuius ad animum peruenire destitutae
cupiditatis dolorem, cui successum non utique promiseris.

XIV. Faciles etiam nos facere debemus, ne nimis destinatis 1
rebus indulgeamus, transeamusque in ea, in quae nos casus deduxerit,
nec mutationem aut consilii aut status pertimescamus, dummodo
nos leuitas, inimicissimum quieti uitium, non excipiat. nam et
pertinacia necesse est anxia et misera sit, cui fortuna saepe aliquid
extorquet, et leuitas multo grauior nusquam se continens. utrum-
que infestum est tranquillitati, et nihil mutare posse et nihil pati.
utique animus ab omnibus externis in se reuocandus est: sibi 2
confidat, se gaudeat, sua suspiciat, recedat, quantum potest, ab
alienis et se sibi adplicet, damna non sentiat, etiam aduersa benigne

---

5 teterrimū 8 praecepisse *Koch*: cepisse *cod.* coepisse *uulgo* *Conf. de ira* 3, 6, 3 proderit nobis illud Democriti salutare praeceptum, quo monstratur tranquillitas, si neque priuatim neque publice multa aut maiora uiribus nostris egerimus 9 tranquillę 13 fortunae *deteriores*: fortuna 16 prętorfiā 20 aliquid *cod. cum ueteribus editionibus*, aliud *Fickert et Haase praua sententia* 25 mutationem *Maduig*: mutatione 32 applicet (*prior* p *corr.*)

3 interpretetur. nuntiato naufragio Zenon noster, cum omnia sua
audiret submersa, iubet, inquit, me fortuna expeditius philo-
sophari. minabatur Theodoro philosopho tyrannus mortem et
quidem insepultam: habes, inquit, cur tibi placeas. hemina
sanguinis in tua potestate est: nam quod ad sepulturam pertinet,
o te ineptum, si putas mea interesse, supra terram an infra
4 putrescam. Kanus Iulius, uir inprimis magnus, cuius admirationi
ne hoc quidem obstat, quod nostro saeculo natus est, cum Gaio
diu altercatus, postquam abeunti Phalaris ille dixit: *ne forte inepta
spe tibi blandiaris, duci te iussi: gratias*, inquit, *ago, optime*
5 *princeps*. quid senserit dubito. multa enim mihi occurrunt:
contumeliosus esse uoluit et ostendere, quanta crudelitas esset, in
qua mors beneficium erat? an exprobrauit illi cotidianam demen-
tiam? agebant enim gratias et quorum liberi occisi et quorum
bona ablata erant. an tamquam libertatem libenter accepit? quid-
6 quid est, magno animo respondit. dicet aliquis: potuit post hoc
iubere illum Gaius uiuere. non timuit hoc Kanus. nota erat
Gai in talibus imperiis fides. credisne illum decem medios usque
ad supplicium dies sine ulla sollicitudine exegisse? uerisimile non
est, quae uir ille dixerit, quae fecerit, quam in tranquillo fuerit.
7 ludebat latrunculis, cum centurio agmen periturorum trahens illum
quoque excitari iubet. uocatus numerauit calculos et sodali suo,
uide, inquit, *ne post mortem meam mentiaris te uicisse*. tum
adnuens centurioni, *testis*, inquit, *eris uno me antecedere*. lusisse
8 tu Kanum illa tabula putas? inlusit. tristes erant amici talem
amissuri uirum: *quid maesti*, inquit, *estis? uos quaeritis an in-
mortales animae sint: ego iam sciam*. nec desiit ueritatem in
9 ipso fine scrutari et ex morte sua quaestionem habere. proseque-
batur illum philosophus suus nec iam procul erat tumulus, in quo
Caesari deo nostro fiebat cotidianum sacrum. is, *quid*, inquit,
Kane, nunc cogitas? aut quae tibi mens est? obseruare, inquit
Kanus, *proposui illo uelocissimo momento an sensurus sit animus*

---

3 tirannus 4 inqt (qt *in ras.*) 5 ptinet * (*parua ras.*) 10 inqt (qt *in ras.*) 15 qcqd 18 gaii (*altera* i *a corr. addita*) 22 iubet *Muretus*: iuberet 23 inqt (t *corr.*) 24 annuens 25 canū illusit 26 inqt (t *corr.*) 28 questionē 29 tumulus *uulgo*: tumult; 30 cesari 31 cane inqt (t *corr. in* d) 32 canus sensurus *deteriores*: sensus

exire se. promisitque, si quid explorasset, circumiturum amicos
et indicaturum, quis esset animorum status. ecce in media tempestate 10
tranquillitas. ecce animus aeternitate dignus, qui fatum suum in
argumentum ueri uocat, qui in ultimo illo gradu positus exeuntem
animam percunctatur nec usque ad mortem tantum, sed aliquid
etiam ex ipsa morte discit: nemo diutius philosophatus est. non
raptim relinquetur magnus uir et cum cura dicendus: dabimus te
in omnem memoriam, clarissimum caput, Gaianae cladis magna
portio!

XV. Sed nihil prodest priuatae tristitiae causas abiecisse. 1
occupat enim nonnumquam odium generis humani. cum cogi-
taueris, quam sit rara simplicitas et quam ignota innocentia et
uix umquam, nisi cum expedit, fides, et occurrerit tot scelerum
felicium turba et libidinis lucra damnaque pariter inuisa et ambitio
usque eo iam se suis non continens terminis, ut per turpitudinem
splendeat: agitur animus in noctem et uelut euersis uirtutibus,
quas nec sperare licet nec habere prodest, tenebrae oboriuntur.
in hoc itaque flectendi sumus, ut omnia uolgi uitia non inuisa 2
nobis, sed ridicula uideantur et Democritum potius imitemur quam
Heraclitum. hic enim, quotiens in publicum processerat, flebat,
ille ridebat. huic omnia, quae agimus, miseriae, illi ineptiae
uidebantur: eleuanda ergo omnia et facili animo ferenda. humanius
est deridere uitam quam deplorare. adice, quod de humano quo- 3
que genere melius meretur qui ridet illud, quam qui luget: ille
ei spei bonae aliquid relinquit, hic autem stulte deflet, quae corrigi
posse desperat. et uniuersa contemplatus maioris animi est, qui
risum non tenet quam qui lacrimas, quando lenissimum adfectum
animi mouet et nihil magnum, nihil serium, ne miserum quidem
ex tanto paratu putat. singula propter quae laeti ac tristes sumus, 4
sibi quisque proponat et sciet uerum esse quod Bion dixit: omnia

---

2 amoꝝ *cod.* animarum *uulgo* 6 philosophatus est *Maduig*: philosophatus sed 8 caput (t *corr.*) gaia ne gladis 13 *ut haberemus quae intellegi possent, uerba* et occurrit tot scelerum felicium turba, *quae in codice post* generis humani (11) *inueniuntur, post* fides *posui, ita ut* occurrit *in* occurrerit *mutarem*; *Gertz uerba* cum cogitaueris (11) *delere maluit* 17 tenebrę 18 uulgi 24 illud (d *ex* t *corr.*) 25 ei *Gertz*: et relinqd 27 lenissimum *Gertz*: leuissimū 28 serium *Maduig*; se uerū

hominum negotia simillima initiis esse nec uitam illorum magis
5 sanctam aut seueram esse quam conceptum. [nihilo natus] sed satius est publicos mores et humana uitia placide accipere nec in risum nec in lacrimas excidentem. nam alienis malis torqueri aeterna miseria est, alienis delectari malis uoluptas inhumana: sicut illa inutilis humanitas flere, quia aliquis filium efferat, et
6 frontem suam fingere. in suis quoque malis ita gerere se oportet, ut dolori tantum des, quantum poscit ratio, non quantum consuetudo. plerique enim lacrimas fundunt, ut ostendant, et totiens siccos oculos habent, quotiens spectator defuit, turpe iudicantes non flere, cum omnes faciant. adeo penitus hoc se malum fixit, ex aliena opinione pendere, ut in simulationem etiam res simplicissima, dolor, ueniat.

1 XVI. Sequetur pars, quae solet non inmerito contristare et in sollicitudinem adducere. ubi bonorum exitus mali sunt, ubi Socrates cogitur in carcere mori, Rutilius in exilio uiuere, Pompeius et Cicero clientibus suis praebere ceruicem, Cato ille, uirtutum uiua imago, incumbens gladio simul de se ac de republica palam facere, necesse est torqueri tam iniqua praemia fortunam persoluere: et quid sibi quisque boni speret, cum uideat pessima optimos
2 pati? quid ergo est? uide quomodo quisque illorum tulerit, et si fortes fuerunt, ipsorum illos animo desidera. si muliebriter et ignaue perierunt, nihil periit. aut digni sunt, quorum uirtus tibi placeat, aut indigni, quorum desideretur ignauia. quid enim est turpius quam si maximi uiri timidos fortiter moriendo faciunt?
3 laudemus totiens dignum laudibus et dicamus: tanto fortior, tanto felicior! omnes effugisti casus, liuorem, morbum. existi ex custodia. non tu dignus mala fortuna dis uisus es, sed indignus, in quem

---

1 simillima *cod.* similia *uulgo* 2 . nichilo nat; *cod. inclusi haec uerba cum Fickerto et Maduigio, quamuis dubitanter; erat cum conicerem* nihilo minus satius est 6 filiū *cod., non* filiam 7 itagerere (*in marg. m. rec.* ita agere se oportet) 8 poscit ratio *Muretus*: poscit 11 $\overset{\text{n}}{\text{fixit}}$ 15 Isollicitudinē. ubi *cod.* ut *uulgo*; *codicis lectione ex parte corriguntur quae Maduig disputauit, sed totius enuntiati rationem recte perspexit* 18 re.P̄. 20 boni *Koch*: nunc *cod. sed nec temporis significatio in hunc locum cadit et aegre desideramus quod uoci* pessima *opponatur* 22 animo *cum codice Maduig*: animos *uulgo* 23 periit *uulgo*: perit 27 omnes *Gertz*: homines casus *deteriores*; cassus 28 essed (d *corr. in* t)

iam aliquid fortuna posset. subducentibus uero se et in ipsa morte ad
uitam respectantibus manus iniciendae sunt. neminem flebo laetum, 4
neminem flentem: ille lacrimas meas ipse apstersit, hic suis lacrimis
effecit, ne ullis dignus sit. ego Herculem fleam, quod uiuus uritur, aut
Regulum, quod tot clauis configitur, aut Catonem, quod uolnera
iterat sua? omnes isti leui temporis inpensa inuenerunt, quomodo
aeterni fierent, et ad inmortalitatem moriendo uenerunt.

XVII. Est et illa sollicitudinum non mediocris materia, si te 1
anxie conponas nec ullis simpliciter ostendas, qualis multorum
uita est, ficta, ostentationi parata. torquet enim adsidua obseruatio
sui et deprendi aliter ac solet, metuit, nec umquam cura soluimur,
ubi totiens nos aestimari putamus, quotiens adspici. nam et multa
incidunt, quae inuitos denudent, et, ut bene cedat tanta sui diligentia, non tamen iucunda uita aut secura est semper sub persona
uiuentium. at illa quantum habet uoluptatis sincera et per se 2
ornata simplicitas, nihil obtendens moribus suis? subit tamen et
haec uita contemptus periculum, si omnia omnibus patent. sunt
enim qui fastidiant, quidquid propius adierunt. sed nec uirtuti
periculum est, ne admota oculis reuilescat, et satius est simplicitate contemni quam perpetua simulatione torqueri. modum tamen
rei adhibeamus: multum interest, simpliciter uiuas an neglegenter.
multum et in se recedendum est: conuersatio enim dissimilium 3
bene conposita disturbat et renouat adfectus et quidquid inbecillum
in animo nec percuratum est, exulcerat. miscenda tamen ista et
alternanda sunt, solitudo et frequentia: illa nobis faciet hominum
desiderium, haec nostri, et erit altera alterius remedium. odium
turbae sanabit solitudo, taedium solitudinis turba. nec in eadem 4
intentione aequaliter retinenda mens est, sed ad iocos deuocanda.

---

3 apstersit (p *corr. in* b) 4 nec̣ullis uritur (*in marg. m.* 2 aut regulū qđ tot clauis c̄figit̄. *addidit non eadem manus, ut uidetur,* transfigitur; *itaque tenui* configitur) 5 u^u^olnera 6 iterat sua *Gertz post Haasium, qui* sua iterat *scripsit*: sua *cod.* (*in marg. m. rec.* fortiter tulit) om̄is impensa 7 uenerunt (*in marg. m. rec.* alii uenirent) 9 anxie (*in marg. m. rec.* si nō anxie) componas ui̇llis 10 assidua (*prior* s *corr.*) 12 aspici 16 ornata *E*²: inornata obtendens *E*²: obẹdiens 18 qcqd adierunt *E*²: audierunt 21 neglẹgenter 22 recedendum *deteriores*: recidendū dissimilliū 23 cōposita qcqd 25 sunt *deteriores*: sint 26 altera *unus deteriorum*: alteri

cum puerulis Socrates ludere non erubescebat, et Cato uino laxabat animum curis publicis fatigatum, et Scipio triumphale illud ac militare corpus mouit ad numeros, non molliter se infringens, ut nunc mos est etiam incessu ipso ultra muliebrem mollitiam fluentibus, sed ut antiqui illi uiri solebant inter lusum ac festa tempora uirilem in modum tripudiare, non facturi detrimentum, etiamsi ab
5 hostibus suis spectarentur. danda est animis remissio: meliores acrioresque requieti surgent. ut fertilibus agris non est imperandum, cito enim illos exhauriet numquam intermissa fecunditas, ita animorum inpetus adsiduus labor franget. uires recipient paulum resoluti et remissi. nascitur ex adsiduitate laborum animorum hebetatio
6 quaedam et languor. nec ad hoc tanta hominum cupiditas tenderet, nisi naturalem quandam uoluptatem haberet lusus iocusque. quorum frequens usus omne animis pondus omnemque uim eripiet: nam et somnus refectioni necessarius est: hunc tamen semper si per diem noctemque continues, mors erit. multum interest, remittas
7 aliquid, an soluas. legum conditores festos instituerunt dies, ut ad hilaritatem homines publice cogerentur, tamquam necessarium laboribus interponentes temperamentum. et magni, ut dixi, uiri quidam sibi menstruas certis diebus ferias dabant, quidam nullum non diem inter otium et curas diuidebant. qualem Pollionem Asinium [oratorem magnum] meminimus, quem nulla res ultra decumam detinuit. ne epistulas quidem post eam horam legebat, ne quid nouae curae nasceretur, sed totius diei lassitudinem duabus illis horis ponebat. quidam medio die interiunxerunt et in postmeridianas horas aliquid leuioris operae distulerunt. maiores quoque nostri nouam relationem post horam decumam in senatu fieri uetabant. miles uigilias diuidit et nox inmunis est ab expeditione
8 redeuntium. indulgendum est animo dandumque subinde otium, quod alimenti ac uirium loco sit. et in ambulationibus apertis uagandum, ut caelo libero et multo spiritu augeat attollatque se animus. aliquando uectatio iterque et mutata regio uigorem dabunt conuictusque et liberalior potio. nonnumquam et usque ad ebrie-

3 mouit *E*[1]: mouet 8 requieti* 10 impetus 11 remissi *E*[1]: emissi exassiduitate (*in marg., m. 2 ut uidetur*, laboꝝ) hębetatio 15 si per diem *Neap.*: si diem 22 asiniū (*praeter* as *in ras.*) oratorem magnum *uncis inclusit Haase* meminimus (*in ras.*) 23 detinuit *Gertz*: retinuit 30 alimenti* (*ras. cum parua lacuna*)

tatem ueniendum, non ut mergat nos, sed ut deprimat. eluit enim curas et ab imo animum mouet et ut morbis quibusdam ita tristitiae medetur. Liberque non ob licentiam linguae dictus est inuentor uini, sed quia liberat seruitio curarum animum et adserit uegetatque et audaciorem in omnes conatus facit. sed ut libertatis ita 9
uini salubris moderatio est. Solonem Arcesilaumque indulsisse uino credunt. Catoni ebrietas obiecta est. facilius efficiet, quisquis obiecit ei, crimen honestum quam turpem Catonem. sed nec saepe faciendum est, ne animus malam consuetudinem ducat, et aliquando tamen in exultationem libertatemque extrahendus tristisque sobrietas remouenda paulisper. nam siue Graeco poetae 10
credimus: aliquando et insanire iucundum est, siue Platoni: frustra poeticas fores conpos sui pepulit, siue Aristoteli: nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae fuit. non potest grande aliquid et super ceteros loqui nisi mota mens. cum uolgaria et 11
solita contempsit instinctuque sacro surrexit excelsior, tunc demum aliquid cecinit grandius ore mortali. non potest sublime quicquam et in arduo positum contingere, quamdiu apud se est: desciscat oportet a solito et efferatur et mordeat frenos et rectorem rapiat suum eoque ferat, quo per se timuisset escendere.

Habes, Serene carissime, quae possint tranquillitatem tueri, 12
quae restituere, quae subrepentibus uitiis resistant: illud tamen scito, nihil horum satis esse ualidum rem inbecillam seruantibus, nisi intenta et adsidua cura circumit animum labentem.

---

5 inomnis libertatis *uulgo*: libertas 7 efficiet quisquis obiecit ei *Koch*: effici et (*in margine m.* 2 qsqṣ obiecit et) 10 aliquãndo ḍọ tamen (*m. corr. deleuit* ˜ *et addidit* ndo *in fine uersus*; *eadem* do *in* dotamen *punctis notauit*) libertatem quę 13 compos 16 instinctuque *deteriores*: instinctusq; 17 grandius ore (*praeter* gran *in ras.*) 18 aput (t *in* d *corr.*) 20 quo *deteriores*: quod 21 karissime

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER X.

AD PAVLINVM

DE BREVITATE VITAE.

---

1 I. Maior pars mortalium, Pauline, de naturae malignitate
conqueritur, quod in exiguum aeui gignimur, quod haec tam
uelociter, tam rapide dati nobis temporis spatia decurrunt, adeo
ut exceptis admodum paucis ceteros in ipso uitae adparatu uita
destituat. nec huic publico, ut opinantur, malo turba tantum et
inprudens uolgus ingemuit. clarorum quoque uirorum hic adfectus
querellas euocauit! inde illa maximi medicorum exclamatio est:
2 uitam breuem esse, longam artem. inde Aristotelis cum rerum
natura exigentis minime conueniens sapienti uiro lis: aetatis illam
animalibus tantum indulsisse, ut quina aut dena secula educerent:
homini in tam multa ac magna genito tanto citeriorem terminum
3 stare. non exiguum temporis habemus, sed multum perdimus.
satis longa uita et in maximarum rerum consummationem: large
data est, si tota bene conlocaretur. sed ubi per luxum ac ne-
glegentiam diffluit, ubi nullae bonae rei inpenditur, ultima demum
necessitate cogente, quam ire non intelleximus, transisse sentimus.
4 ita est, non accipimus breuem uitam, sed facimus, nec inopes eius,
sed prodigi sumus. sicut amplae et regiae opes ubi ad malum
dominum peruenerunt, momento dissipantur, at quamuis modicae

---

3 decurrunt *Gertz*: decurrant 4 cęteros apparatu 6 imprudens *Neap.*: impudens uolgus (o *uidetur in* u *correcta esse*) affectusque relas (l *in ras.*) 8 brebem Aristotelis *Fickert*: aristoteles 9 exigenti (s *deleta*) minime (e *in ras.*) aetatis illam *Gertz*, aetatis eam *Maduig*: ē. at isti iam 10 indulsisse (*in marg. m. rec. addidit* dicunt) 12 ʰabem; perdimus *E*[1]: pdidimus 13 *post* consummationem *quae nulla erat addidit interpunctionem Gertz* 17 facimus *Gertz*: fecim;

si bono custodi traditae sunt, usu crescunt: ita aetas nostra bene
disponenti multum patet.
II. Quid de rerum natura querimur? illa se benigne gessit. 1
uita, si uti scias, longa est. alium insatiabilis tenet auaritia, alium
in superuacuis laboribus operosa sedulitas. alius uino madet. alius
inertia torpet. alium defatigat ex alienis iudiciis suspensa semper
ambitio. alium mercandi praeceps cupiditas circa omnis terras,
omnia maria spe lucri ducit. quosdam torquet cupido militiae
numquam non aut alienis periculis intentos aut suis anxios. sunt
quos ingratus superiorum cultus uoluntaria seruitute consumat.
multos aut adfectatio alienae fortunae aut suae querella detinuit. 2
plerosque nihil certum sequentis uaga et inconstans et sibi dis-
plicens leuitas per noua consilia iactauit. quibusdam nihil, quo
cursum dirigant, placet, sed marcentis oscitantisque fata depren-
dunt, adeo ut quod apud maximum poetarum more oraculi dictum
est, uerum esse non dubitem:

exigua pars est uitae quam nos uiuimus.

ceterum quidem omne spatium non uita, sed tempus est. urgent et 3
circumstant uitia undique nec resurgere aut in dispectum ueri
adtollere oculos sinunt, sed demersos et in cupiditatem infixos
premunt. numquam illis recurrere ad se licet. si quando aliqua
fortuito quies contigit, uelut profundum mare, in quo post uentum
quoque uolutatio est, fluctuantur nec umquam illis a cupiditatibus
suis otium stat. de istis me putas disserere, quorum in confesso 4
mala sunt? adspice illos, ad quorum felicitatem concurritur: bonis
suis offocantur. quam multis diuitiae graues sunt? quam mul-

---

1 uisu (*in marg. m.* 4 c. usu) 4 sed alium *Gertz sine idonea ratione* 9 nunquā 11 affectatio fortunae *deteriores*: formę querella *Maduig*: qua 12 plerosq; * sequentis * 14 cursum se(d)t marce(n)tis 15 aput (t *corr.*) 17 uita * (*parua ras.*) quam nos uiuimus *Pincianus et E*[1]: qua uiuimus 18 urgent et *Maduig*: urgentes 19 in dispectum *olim corr.*: indespectū 20 attollere sed demersos *Pincianus, qui scripsit tamen* mersos (demersos *Maduig*): et emersos 22 uelut profundum mare *Gertz*: uelut profundo mari 23 fluctuantur *deteriores*: fluctuatur cupiditatibus suis *deteriores*: cupiditatibus uis 24 stat *Maduig*: ista (*nota adposita*) disserere *uulgo*: discerere (re *additum a corr. esse uidetur*) 25 aspice ad (d *ex* t *corr.*) concurritur *deteriores*: c̄currūt (*in ras.*) 26 offocantur *Georges*, suffocantur *Gruterus*: effocantur (*in marg. man.* 3 xffocantur)

torum eloquentia cotidiano ostentandi ingenii studio sanguinem educit? quam multi continuis uoluptatibus pallent? quam multis nihil liberi relinquit circumfusus clientium populus? omnis denique istos ab infimis usque ad summos pererra: hic aduocat, hic adest. ille periclitatur, ille defendit, ille iudicat. nemo se sibi uindicat. alius in alium consumitur. interroga de istis, quorum nomina ediscuntur: his illos dignosci uidebis notis: ille illius cultor est, hic illius. suus
5 nemo est. deinde dementissima quorundam indignatio est. queruntur de superiorum fastidio, quod ipsis adire uolentibus non uacauerint: audet quisquam de alterius superbia queri, qui sibi ipse numquam uacat? ille tamen te, quisquis est, insolenti quidem uoltu, sed aliquando respexit. ille aures suas ad tua uerba demisit. ille te ad latus suum recepit: tu non inspicere te umquam, non audire dignatus es. non est itaque, quod ista officia cuiquam inputes, quoniam quidem, cum illa faceres, non esse cum alio uolebas, sed tecum esse non poteras.

1 III. Omnia licet, quae umquam ingenia fulserunt, in hoc unum consentiant, numquam satis hanc humanarum mentium caliginem mirabuntur: praedia sua occupari a nullo patiuntur et, si exigua contentio est de modo finium, ad lapides et arma discurrunt: in uitam suam incedere alios sinunt, immo uero ipsi etiam possessores eius futuros inducunt. nemo inuenitur, qui pecuniam suam diuidere uelit: uitam unusquisque quam multis distribuit? adstricti sunt in continendo patrimonio: simul ad iacturam temporis uentum est, profusissimi in eo, cuius unius ho-
2 nesta auaritia est. libet itaque ex seniorum turba conprehendere aliquem: peruenisse te ad ultimum *terminum* aetatis humanae uidemus. centesimus tibi uel supra premitur annus: agedum, ad

---

1 eloquentia * cotidiano * studio *Lipsius*: spatio 4 pererra *olim corr.*: perrat. 5 alius *deteriores*: aliut (t *in* d *corr.*) 6 consumitur *cod., item Neap.* consumimur *Fickert et Haase ut ex codice cum Mureto* 7 dinosci 11 nunquā 12 uultu 14 cuiquam *uulgo*: qquā 15 imputes cū alio (*in ras.*) *cod., item Gronouius*; cum aliquo *uulgo* 17 unquā inhoc * 18 nunquā ^h umana2̶ 19 predia 21 incedere (*ante* d *aliquid erasum*) 24 ad^s stricti 26 comprendere 27 ad ultimum terminum aetatis *Koch* (*conf. de otio* 5, 7 licet . . . usque in ultimum aetatis humanae terminum procedat): ad ultimum aetatis

conputationem aetatem tuam reuoca. dic, quantum ex isto tem-
pore creditor, quantum amica, quantum rex, quantum cliens abs-
tulerit, quantum lis uxoria, quantum seruorum coercitio, quantum
officiosa per urbem discursatio. adice morbos, quos manu fecimus.
adice quod sine usu iacuit: uidebis te pauciores annos habere
quam numeras. repete memoria tecum, quando certus consilii 3
fueris, quotus quisque dies ut destinaueras recesserit, quando tibi
usus tui fuerit, quando in statu suo uoltus, quando animus intre-
pidus, quid tibi in tam longo aeuo facti operis sit, quam multi
uitam tuam diripuerint te non sentiente, quid perderes, quantum
uanus dolor, stulta laetitia, auida cupiditas, blanda conuersatio
abstulerit, quam exiguum tibi de tuo relictum sit: intelleges te
inmaturum mori. quid ergo est in causa? tamquam semper 4
uicturi uiuitis. numquam uobis fragilitas uestra succurrit. non
obseruatis, quantum iam temporis transierit. uelut ex pleno et
abundanti inpenditis, cum interim fortasse ille ipse qui alicui uel
homini uel rei donatur dies ultimus sit. omnia tamquam mortales
timetis, omnia tamquam inmortales concupiscitis. audies pleros- 5
que dicentes: a quinquagesimo anno in otium secedam. sexa-
gesimus me annus ab officiis dimittet. et quem tandem longioris
uitae praedem accipis? quis ista sicut disponis ire patietur? non
pudet te reliquias uitae tibi reseruare et id solum tempus bonae
menti destinare, quod in nullam rem conferri possit? quam serum
est tunc uiuere incipere, cum desinendum est? quae tam stulta
mortalitatis obliuio in quinquagesimum et sexagesimum annum
differre sana consilia et inde uelle uitam inchoare, quo pauci
perduxerunt?

IV. Potentissimis et in altum sublatis hominibus excidere 1
uoces uidebis, quibus otium optent, laudent, omnibus bonis suis

---

1 computationem 5 adice quod *Muretus*, adice et quod *Haase*: adice quod et (et *semideletum*) *cod. Erat cum conicerem* quod otiosum et sine usu iacuit *coni.* 7, 5 nihil inde incultum otiosumque iacuit te pauciores *deteriores*: et pauciores 7 q[u]otus 10 diripuerint* (*aliquid erasum, fortasse* ?) 12 exiguū[tibi] detuo 13 mo*ri (*ante* r *aliquid erasum*) 16 inpenditis *Koch*: pditis 18 immortales concupiscitis *uulgo*: concupiscetis. 20 abofficii[s] (*extrema* i *corr.*) 24 desinendum est. (*supra* . *aliquid erasum*)

praeferant. cupiunt interim ex illo fastigio suo, si tuto liceat,
descendere. nam ut nihil extra lacessat aut quatiat, in se ipsa
2 fortuna ruit. diuus Augustus, cui di plura quam ulli praestiterant,
non desiit quietem sibi precari et uacationem a republica petere.
omnis eius sermo ad hoc semper reuolutus est, ut speraret otium.
hoc labores suos, etiamsi falso, dulci tamen oblectabat solacio,
3 aliquando se uicturum sibi in quadam ad senatum missa epistula,
cum requiem suam non uacuam fore dignitatis nec a priore gloria
discrepantem pollicitus esset, haec uerba inueni: *sed ista fieri
speciosius quam promitti possunt. me tamen cupido temporis
optatissimi mihi provexit, ut quoniam rerum laetitia moratur
adhuc, praeciperem aliquid uoluptatis ex uerborum dulcedine.*
4 tanta uisa est res otium, ut illam, quia usu non poterat, cogitatione praesumeret. qui omnia uidebat ex se uno pendentia,
qui hominibus gentibusque fortunam dabat, illum diem laetissimus
cogitabat, quo magnitudinem suam exueret expertus erat, quantum illa bona per omnis terras fulgentia sudoris exprimerent,
5 quantum occultarum sollicitudinum tegerent: cum ciuibus primum,
deinde cum collegis, nouissime cum adfinibus coactus armis decernere mari terraque sanguinem fudit: per Macedoniam, Siciliam,
Aegyptum, Syriam Asiamque et omnis prope oras bello circumactus Romana caede lassos exercitus ad externa bella conuertit.
dum Alpes placat inmixtosque mediae paci et imperio hostes perdomat, dum ultra Rhenum et Euphraten et Danuuium terminos
mouet, in ipsa urbe Murenae, Caepionis, Lepidi, Egnati, aliorum
6 in eum mucrones acuebantur. nondum horum effugerat insidias:
filia et tot nobiles iuuenes adulterio uelut sacramento adacti iam
infractam aetatem territabant. Paulusque et iterum timenda cum
Antonio mulier. haec ulcera cum ipsis membris absciderat: alia

---

1 fastigioso (u *supra* o) 2 in se *deteriores*: inte 3 dii ulli *deteriores*: nulli praestiterant *Gertz*: praestiterunt 4 desit a. R. P. 5 speraret (t *corr.*, *in marg. m.* 2 *addidit* otiū. hoc labores) 12 praeciperem *Muretus*: pciperē * 16 quamtū 18 quamtū 19 affinib; 22 cede. 23 immixtosq; medę (i *supra*) 24 dum ultra *deteriores*: dū ut ultra * (*aliquid erasum, fortasse littera* r, *quae initio sequentis uersus addita est*) danubiū (b *ex* u *corr.*) 25 Egnati aliorum *Gertz*: egnatio℞ 26 acuebantur (*ante* t *parua ras.*) 28 Paulusque *Rubenius*: plusq; 29 hęc ulcera (*ante* u *una littera, ut uidetur* c, *deleta*)

subnascebantur. uelut graue multo sanguine corpus parte semper aliqua rumpebatur itaque otium optabat. in huius spe et cogitatione labores eius residebant. hoc uotum erat eius, qui uoti conpotes facere poterat.

V. Marcus Cicero inter Catilinas, Clodios iactatus Pompeios- 1
que et Crassos, partim manifestos inimicos, partim dubios amicos,
dum fluctuatur cum republica et illam pessum euntem tenet, no-
uissime abductus, nec secundis rebus quietus nec aduersarum
patiens, quotiens illum ipsum consulatum suum non sine causa,
sed sine fine laudatum detestatur? quam flebiles uoces exprimit 2
in quadam ad Atticum epistula iam uicto patre Pompeio, adhuc
filio in Hispania fracta arma refouente? *quid agam*, inquit, *hic*
quaeris? moror in Tusculano meo semiliber. alia deinceps adicit,
quibus et priorem aetatem conplorat et de praesenti queritur et
de futura desperat. semiliberum se dixit Cicero: at me hercules 3
numquam sapiens in tam humile nomen procedet, numquam se-
miliber erit, integrae semper libertatis et solidae, solutus, et sui
iuris et altior ceteris. quid enim supra eum potest esse, qui
supra fortunam est?

VI. Liuius Drusus, uir acer et uehemens, cum leges nouas 1
et mala Gracchana mouisset, stipatus ingenti totius Italiae coetu,
exitum rerum non peruidens, quas nec agere licebat nec iam
liberum erat semel incohatas relinquere, execratus inquietam a
primordiis uitam dicitur dixisse: uni sibi ne puero quidem um-
quam ferias contigisse. ausus est enim et pupillus adhuc et
praetextatus iudicibus reos commendare et gratiam suam foro
interponere tam efficaciter quidem, ut quaedam iudicia constet ab
illo rapta. quo non erumperet tam inmatura ambitio? scires in 2
malum ingens et priuatum et publicum euasuram tam praecoquem

---

1 parte semper aliqua rumpebatur *Gronouius*: partes semp aliqua (ua *in ras.*) rūpebant (ad) 4 compotes 7 cū. R. P. 11 inquadā atticū 13 queris semi liber (*prior* i *in ras.*) 14 queritur 16 procidet *Haase* 18 sup~eū (*praeter* su *in ras.*) 20 acer et (*praeter* a *in ras.*) 21 grachana stipatu(s) ingenti cętu 22 agere] *erat cum conicerem* peragere *ad exemplum Liuii* 42, 15 peragendum inceptum, *sed uide epp.* 59, 13 et incepta agere perseuerauit 23 inchoatas (cho *in ras.*) 26 pretextatus 29 tam praecoquem *Pincianus*: precoquem

audaciam. sero itaque querebatur nullas sibi ferias contigisse a
puero seditiosus et foro grauis. disputatur, an ipse sibi manus
attulerit. subito enim uolnere per inguen accepto conlapsus est,
aliquo dubitante, an mors eius uoluntaria esset, nullo, an tem-
3 pestiua. superuacuum est commemorare plures, qui cum aliis
felicissimi uiderentur, ipsi in se uerum testimonium dixerunt, perosi
omnem actum annorum suorum. sed his querellis nec alios mu-
tauerunt nec se ipsos. nam cum uerba eruperunt, adfectus ad
4 consuetudinem relabuntur. uestra me hercules uita, licet supra
mille annos exeat, in artissimum contrahetur. ista uitia nullum
non saeculum deuorabunt: hoc uero spatium quod, quamuis natura
currat, ratio dilatat, cito uos effugiat necesse est. non enim ad-
prenditis nec retinetis nec uelocissimae omnium rei moram facitis,
sed abire ut rem superuacuam ac reparabilem sinitis.

1 VII. In primis autem et illos numero, qui nulli rei nisi uino
ac libidini uacant. nulli enim turpius occupati sunt. ceteri etiamsi
uana gloriae imagine teneantur, speciose tamen errant. licet auaros
mihi, licet iracundos enumeres uel odia exercentes iniusta uel
bella: omnes isti uirilius peccant: in uentrem ac libidinem pro-
2 iectorum inhonesta labes est. omnia istorum tempora excute.
adspice quamdiu conputent, quamdiu insidientur, quamdiu timeant,
quamdiu colant, quamdiu colantur, quantum uadimonia sua atque
aliena occupent, quantum conuiuia, quae iam ipsa officia sunt:
uidebis, quemadmodum illos respirare non sinant uel mala sua
3 uel bona. denique inter omnes conuenit nullam rem bene exer-
ceri posse ab homine occupato, non eloquentiam, non liberales
disciplinas, quando districtus animus nihil altius recipit, sed omnia

---

3 per inguen E^2: pignes (*in ras.*) 7 actum] *cf. epp.* 76, 19 in omni actu uitae; *de uita beata* 26, 4 ne ad opiniones uestras actum uitae meae flecterem 8 affectus 12 currat *unus deteriorum*: currit ratio *deteriorum pauci*: natio adprenditis (n *in ras.*) 13 nec uelocissimae E^1: uelocissime omnium *deteriores*: omi 17 gloriae imagine *deteriores*: gloria in magine 18 michi licet (*in marg. m. alt.* iracundos enumeres; *falsa narrat Fickert*) uł (*h. e.* uel) odia exercentes iniusta uel bella, *ita ut Haasium rectissime iudicasse appareat* 19 in uentrem *Gronouius*: inuenerem *cod. cf. de benef.* 7, 2, 2 uentri ac libidini deditos; *epp.* 55, 5 sibi non uiuit, sed ... uentri somno libidini; *Sen. contr.* 2, 1, 11 ne quid uentri negetur libidinique 20 labes *Neap.*: tabes 21 aspice computent. 25 *uerba ab initio capitis usque ad* denique *hic aliena esse uidit Gertz*

uelut inculcata respuit. nihil minus est hominis occupati quam
uiuere. nullius rei difficilior scientia est. professores aliarum
artium uolgo multique sunt. quasdam uero ex his pueri admo-
dum ita percepisse uisi sunt, ut etiam praecipere possent: uiuere
tota uita discendum est et, quod magis fortasse miraberis, tota
uita discendum est mori. tot maximi uiri relictis omnibus inpe- 4
dimentis, cum diuitiis, officiis, uoluptatibus renuntiassent, hoc unum
in extremam usque aetatem egerunt, ut uiuere scirent:. plures
tamen ex his nondum se scire confessi uita abierunt, nedum ut
isti sciant. magni, mihi crede, et supra humanos errores eminentis 5
uiri est nihil ex suo tempore delibari sinere. et ideo eius uita
longissima est, quia, quantumcumque patuit, totum ipsi uacauit.
nihil inde incultum otiosumque iacuit, nihil sub alio fuit. neque
enim quicquam repperit dignum, quod cum tempore suo per-
mutaret custos eius parcissimus. itaque satis illi fuit: iis uero
necesse est defuisse, ex quorum uita multum populus tulit. nec 6
est quod putes non illos aliquando intellegere damnum suum:
plerosque certe audies ex his, quos magna felicitas grauat, inter
clientium greges aut causarum actiones aut ceteras honestas
miserias exclamare interdum: uiuere mihi non licet. quidni non 7
liceat? omnes illi, qui te sibi aduocant, tibi abducunt. ille reus
quot dies abstulit? quot ille candidatus? quot illa anus efferendis
heredibus lassa? quot ille ad inritandam auaritiam captantium
simulatus aeger? quot ille potentior amicus, qui uos non in ami-
citiam, sed in adparatum habet? dispunge, inquam, et recense
uitae tuae dies: uidebis paucos admodum et reiculos apud te
resedisse. adsecutus ille quos optauerat fasces cupit ponere et 8
subinde dicit: quando hic annus praeteribit? facit ille ludos,
quorum sortem sibi obtingere magno aestimauit: quando, inquit,

---

3 uulgo 5 miraberis *cod.* mirabere *uulgo* 6 impedimentis 9 uita *deteriores*: uitā 11 delibari sinere *deteriores*: delibari sine sinere 13 otiosumque *Neap.* iacuit *Gruterus*: otiumq. uacauit (*praeter* uit *in ras.*, a *ante* u *potest fuisse* c) 15 his 17 non *Maduig*: hinc 18 exis (h *superscr.*) 23 irritandā (*ante* d *parua ras.*) uaritiā (a *superscr.*) 24 quot ille *deteriores*: quo ille 25 in apparatum *deteriores*: inapparatus (s *a corr. addita*) 26 reiculos E^2: ridiculos aputte (t *prior corr. in* d) 29 estimauit

istos effugiam? diripitur ille toto foro patronus et magno concursu omnia ultra, quam audiri potest, conplet: quando, inquit, res proferentur? praecipitat quisque uitam suam et futuri de-
9 siderio laborat, praesentium taedio. at ille qui nullum non tempus in usus suos confert, qui omnes dies tamquam uitam ordinat, nec optat crastinum nec timet. quid enim est, quod iam ulla hora nouae uoluptatis possit adferre? omnia nota, omnia ad satietatem percepta sunt. de cetero fors fortuna, ut uolet, ordinet: uita iam in tuto est. huic adici potest, detrahi nihil, et adici sic, quemadmodum saturo iam ac pleno aliquid cibi: quod nec desiderat et
10 capit. non est itaque quod quemquam propter canos aut rugas putes diu uixisse: [non ille diu uixit, sed] diu fuit. quid enim, si illum multum putes nauigasse, quem saeua tempestas a portu exceptum huc et illuc tulit ac uicibus uentorum ex diuerso furentium per eadem spatia in orbem egit? non ille multum nauigauit, sed multum iactatus est.

1 VIII Mirari soleo, cum uideo aliquos tempus petentes et eos, qui rogantur, facillimos: illud uterque spectat, propter quod tempus petitum est, ipsum quidem neuter. quasi nihil petitur, quasi nihil datur. re omnium pretiosissima luditur. fallit autem illos, quia res incorporalis est, quia sub oculos non uenit, ideoque
2 uilissima aestimatur, immo paene nullum eius pretium est. annua ac congiaria homines carissime accipiunt et illis aut laborem aut operam aut diligentiam suam locant: nemo aestimat tempus. utuntur illo laxius quasi gratuito. at eosdem aegros uideas, si mortis periculum propius est admotum, medicorum genua tangentes, si metuunt capitale supplicium, omnia sua, ut uiuant,
3 paratos inpendere: tanta in illis discordia adfectuum est. quodsi

---

1 diripitur] *cf. de ira* 3, 23, 5   2 complet   inquid (t *superscr.*)   5 tamquam ultimam ordinat *Bentleius apud Hauptium Opp. II. p.* 268, *sed uide epp.* 61, 1 id ago ut mihi instar totius uitae dies sit   nec (n *in ras.*)   6 ulla hora *dett.*: nullā horā   10 et capit *Maduig*: capit   12 uixisse (*in margine man. rec.* non ille diu uixit. sed, *quae cum Fickerto et Haasio uncis inclusi*) quid enim *deteriores*: quod enī   16 set multum   18 illud (d *corr.*)   20 re *Muretus*: res   22 estimatur   22 annua ac *Maduig*: annua   23 carissime *Lipsius*: carissimi   illis *Gertz*: inhis (his *in ras.*)   24 estimat   25 uideas *Maduig*: uide   26 propius *deteriores*: proprius   28 impendere

posset quemadmodum praeteritorum annorum cuiusque numerus
proponi, sic futurorum: quomodo illi, qui paucos uiderent super-
esse, trepidarent, quomodo illis parcerent? atqui facile est quam-
uis exiguum dispensare, quod certum est: id debet seruari dili-
gentius, quod nescias quando deficiat. nec est tamen, quod putes 4
illos ignorare, quam cara res sit: dicere solent eis, quos ualdissime
diligunt, paratos se partem annorum suorum dare. dant nec
intellegunt: dant autem ita, ut sine illorum incremento sibi de-
trahant sed hoc ipsum, unde detrahant, nesciunt. ideo tolerabilis
est illis iactura detrimenti latentis. nemo restituet annos, nemo 5
iterum te tibi reddet. ibit, qua coepit, aetas nec cursum suum
aut reuocabit aut supprimet. nihil tumultuabitur, nihil admonebit
uelocitatis suae: tacita labetur. non illa se regis imperio, non
fauore populi longius proferet: sicut missa est a primo die, curret.
nusquam deuertetur, nusquam remorabitur. quid fiet? tu occupatus
es, uita festinat: mors interim aderit, cui, uelis nolis, uacandum est.

IX. Potestne quicquam amentius hominum eorum dici otio, 1
qui prudentiam iactant? operosius occupati sunt, ut melius possint
uiuere, inpendio uitae uitam instruunt, cogitationes suas in longum
ordinant. maxima porro uitae iactura dilatio est: illa primum
quemque extrahit diem, illa eripit praesentia, dum ulteriora promittit.
maximum uiuendi inpedimentum est expectatio, quae pendet ex
crastino, perdit hodiernum: quod in manu fortunae positum est,
disponis, quod in tua, dimittis. quo spectas, quo te extendis?
omnia quae uentura sunt, in incerto iacent: protinus uiue. clamat 2
ecce maximus uates et uelut diuino furore instinctus salutare
carmen canit:

optima quaeque dies miseris mortalibus aeui
prima fugit.

quid cunctaris, inquit, quid cessas? nisi occupas, fugit. et cum

---

9 detrahant (*in marg. m.* 2 sed hi ipsum andetrahant) unde *Maduig*: an tollerabilis 12 suprimet. admonebit *deteriores*: ad mouebit 13 se regis *E*[1]: seregit 17 quicquam amentius *Gertz*: quicquā sensus hominū (hom *in ras.*) dici otio *Koch*: dico 18 iactant? *ita interpunxi* 23 perdit *unus deteriorum*: pdis 26 furore *Muretus*: ore *cod. cf.* 19, 1 *ubi codex habet* ore *pro* humore, *praeterea Val. Max.* 6, 2, 3 contio tribunicio furore instincta 28 eui * (*parua ras.*) 30 iqt. qd (*omnia in ras.*) fugit. quid cunctaris inquid quid cessas (*praeter* fugit *linea transuersa deleta*)

occupaueris, tamen fugiet. itaque cum celeritate temporis utendi uelocitate certandum est et uelut ex torrenti rapido nec semper
3 ituro cito hauriendum. hoc quoque pulcherrime ad exprobrandam infinitam cogitationem, quod non optimam quamque aetatem, sed diem dicit. quid securus et in tanta temporum fuga lentus menses tibi et annos et longam seriem, utcumque auiditati tuae uisum est, exporrigis? de die tecum loquitur et de hoc ipso fugiente.
4 non dubium est ergo, quin optima quaeque dies prima fugiat mortalibus miseris, id est occupatis: quorum puerilis adhuc animos senectus opprimit, ad quam inparati inermesque perueniunt. nihil enim prouisum est: subito in illam necopinantes inciderunt. ac-
5 cedere eam cotidie non sentiebant. quemadmodum aut sermo aut lectio aut aliqua intentior cogitatio iter facientis decipit et peruenisse se ante sentiunt quam adpropinquasse: sic hoc iter uitae adsiduum et citatissimum, quod uigilantes dormientesque eodem gradu facimus, occupatis non apparet nisi in fine.

1 X. Quod proposui si in partes uelim et argumenta diducere, multa mihi occurrent, per quae probem breuissimam esse occupatorum uitam. solebat dicere Fabianus, non ex his cathedrariis philosophis, sed ex ueris et antiquis: *contra adfectus inpetu, non suptilitate pugnandum, nec minutis uolneribus, sed incursu auertendam aciem, non probam cauillationem esse: animum contundi debere, non uellicari.* tamen ut illis error exprobretur suus, docendi, non
2 tantum deplorandi sunt. in tria tempora uita diuiditur: quod fuit, quod est, quod futurum est. ex his quod agimus, breue est, quod acturi sumus, dubium, quod egimus, certum. hoc est enim, in quod fortuna ius perdidit, quod in nullius arbitrium reduci potest. hoc amittunt occupati. nec enim illis uacat praeterita respicere,

---

4 cogitationem *deteriores*: cognationē *cod. Confer supra p.* 230, 19 cogitationes suas in longum ordinant 6 in longam seriem *Gertz* 8 non dubium *deteriores*: nū dubium optima quaeque dies prima *Koch*, optima quaeque prima dies *Gertz*: prima quaeque optima dies 14 peruenisse se *deteriores*: puenisse sentiunt *Koch*: sciunt *cod. Conf.* 1, 3 quam ire non intelleximus, transisse sentimus iter (er *corr.*) 15 assiduū (as *corr.*) 19 cathedraris 20 affectus (*prior* f *corr.*) 21 uulnerib; (u *alt. corr.*) 22 non probā* cauillationes enī *cod.* non probam cauillationem esse *Lipsius*, *cuius emendationem perfecisse mihi uideor addendo* animum; *cf. Cic. Att.* 12, 44 contudi enim animum et fortasse uici; *Verg. Georg.* 4, 240 contunsos animos 25 ex [h]is

et si uacet, iniucunda est paenitendae rei recordatio. inuiti itaque 3
ad tempora male exacta animum reuocant nec audent ea retemptare,
quorum uitia, etiam quae aliquo praesentis uoluptatis lenocinio
subrepebant, retractando patescunt. nemo, nisi quoi omnia acta
sunt sub censura sua, quae numquam fallitur, libenter se in praeteritum retorquet. ille qui multa ambitiose concupiit, superbe 4
contempsit, inpotenter uicit, insidiose decepit, auare rapuit, prodige
effudit, necesse est memoriam suam timeat: atqui haec est pars
temporis nostri sacra ac dedicata, omnis humanos casus supergressa, extra regnum fortunae subducta, quam non inopia, non
metus, non morborum incursus exagitet. haec nec turbari nec
eripi potest: perpetua eius et intrepida possessio est. singuli
tantum dies, et hi per momenta, praesentes sunt: at praeteriti
temporis omnes, cum iusseris, aderunt, ad arbitrium tuum inspici
se ac detineri patientur, quod facere occupatis non uacat. securae 5
et quietae mentis est in omnes uitae suae partes discurrere: occupatorum animi, uelut sub iugo sint, flectere se ac respicere non
possunt. abit igitur uita eorum in profundum et ut nihil prodest,
licet quantum libet ingeras, si non subest, quod excipiat ac seruet,
sic nihil refert quantum temporis detur, si non est, ubi subsidat:
per quassos foratosque animos transmittitur. praesens tempus 6
breuissimum est, adeo quidem, ut quibusdam nullum uideatur.
in cursu enim semper est, fluit et praecipitatur. ante desinit esse
quam uenit, nec magis moram patitur quam mundus aut sidera,
quorum inrequieta semper agitatio numquam in eodem uestigio
manet. solum igitur ad occupatos praesens pertinet tempus, quod
tam breue est, ut adripi non possit, et id ipsum illis districtis in
multa subducitur.

XI. Denique uis scire quam non diu uiuant? uide quam 1
cupiant diu uiuere. decrepiti senes paucorum annorum accessionem

---

1 iniocunda (o *corr.*) pęnitende (e *in ras.*) 4 subrepebant E^1: subripiebantur (*prior* b *in ras.*) quoi *Gruterus*: quo 10 fortune quā (non *supra*) inopia 13 per momenta *deteriores*: pmoni menta 14 iusseris E^2: iusseritis 15 patientur *nescio quis*: patiuntur (untur *in ras.*) 16 uitę (u *in ras.*) 20 refert* 21 Presens 25 inre quieta (*in marg. m.* 3 inrequieta, *sed supra* n *scripta est* u) ineodē 27 arripi posit (s *supra*).

uotis mendicant. minores natu ipsos esse fingunt. mendacio sibi blandiuntur et tam libenter se fallunt quam si una fata decipiant. iam uero cum illos aliqua inbecillitas mortalitatis admonuit, quemadmodum pauentes moriuntur, non tamquam exeant de uita, sed tamquam extrahantur. stultos se fuisse, qui non uixerint, clamitant et, si modo euaserint ex illa ualetudine, in otio uicturos. tunc quam frustra parauerint, quibus non fruerentur, quam in cassum
2 omnis ceciderit labor, cogitant. at quibus uita procul ab omni negotio agitur, quidni spatiosa sit? nihil ex illa delegatur, nihil alio atque alio spargitur, nihil inde fortunae traditur, nihil neglegentia interit, nihil largitione detrahitur, nihil superuacuum est: tota, ut ita dicam, in reditu est. quantulacumque itaque abunde sufficit et ideo, quandoque ultimus dies uenerit, non cunctabitur sapiens ire ad mortem certo gradu.

1 XII. Quaeris fortasse, quos occupatos uocem? non est quod me solos putes dicere, quos e basilica inmissi demum canes eiciunt, quos aut in sua uides turba speciosius elidi aut in aliena contemptius, quos officia domibus suis euocant, ut alienis foribus nlidant, *quos* hasta praetoris infami lucro et quandoque suppu-
2 raturo exercet. quorundam otium occupatum est: in uilla aut in lecto suo, in media solitudine, quamuis ab omnibus recesserint, sibi ipsi molesti sunt: quorum non otiosa uita dicenda est, sed desidiosa occupatio. illum tu otiosum uocas qui Corinthia, paucorum furore pretiosa, anxia suptilitate concinnat et maiorem dierum partem in aeruginosis lamellis consumit? qui in ceromate (nam, pro facinus, ne Romanis quidem uitiis laboramus) spectator puerorum rixantium sedet? qui uinctorum suorum greges in aetatium
3 et colorum paria diducit? qui athletas nobilissimos pascit? quid? illos otiosos uocas, quibus apud tonsorem multae horae trans-

---

1 natu ipsos (se *supra*) figunt (n *supra*) 2 et tam *olim corr.*: etiā 5 qui *Maduig*, quod *E*²: ut 6 ualitudine 7 incasū oms (s, i *supra*) 10 adq; (t *supra*) 16 e basilica *Gertz*: abasilica demū * 18 suis * 19 quos hasta *Pincianus* (aut hasta *Maduig*): hasta 20 inulla (i *supra*) 24 prętiosa concinat (n *supra*) 25 ineruginosis inche roma tenā. profacinus 26 spectator *E*²: sectator 27 sedet (et *in ras.*) 27 uinctorum *Bongarsius* (iumentorum *Gertz*): iunctoꝝ 28 athletas (at *corr.*) nobilissimos *Koch* (notissimos *Lipsius*: nouis cibis *Maduig*): nouissimos 29 uocas (s *corr. ex* t) aput (t *corr. in* d)

mittuntur, dum decerpitur, si quid proxima nocte succreuit, dum de singulis capillis in consilium itur, dum aut disiecta coma restituitur aut deficiens hinc atque illinc in frontem conpellitur? quomodo irascuntur, si tonsor paulo neglegentior fuit, tamquam uirum tonderet? quomodo excandescunt, si quid ex iuba sua decisum est, si quid extra ordinem iacuit, nisi omnia in anulos suos reciderunt? quis est istorum qui non malit rempublicam turbari quam comam suam? qui non sollicitior sit de capitis sui decore quam de salute? qui non comptior esse malit quam honestior? hos tu otiosos uocas inter pectinem speculumque occupatos? quid illi? 4
qui in conponendis, audiendis, discendis canticis operati sunt, dum uocem, cuius rectum cursum natura et optimum et simplicissimum fecit, inflexu modulationis inertissimae torquent, quorum digiti aliquod intra se carmen metientes semper sonant, quorum, cum ad res serias, etiam saepe tristes adhibiti sunt, exauditur tacita modulatio: non habent isti otium, sed iners negotium. conuiuia 5
me hercules horum non posuerim inter uacantia tempora, cum uideam, quam solliciti argentum ordinent, quam diligenter exoletorum suorum tunicas succingant, quam suspensi sint, quomodo aper a coco exeat, qua celeritate signo dato glabri ad ministeria discurrant, quanta arte scindantur aues in frusta non enormia, quam curiose infelices pueruli ebriorum sputa detergeant: ex his elegantiae lautitiaeque fama captatur et usque eo in omnes uitae secessus mala sua illos secuntur, ut nec bibant sine ambitione nec edant. ne illos quidem inter otiosos numerauerim, qui sella se et 6
lectica huc et illuc ferunt et ad gestationum suarum, quasi deserere

---

1 succreuit *uulgo*: sub crescit 2 disgecta (i *supra* g) restituitur (*in marg. m.* 2 aut deficiens hinc atq. illinc ī frontē cōpellitur) 7 rem publicam turbari quam comam suam *Muretus*: R. P. suam turbari quam comam 9 comtior 10 illi qui *Neap.*: illi * 11 componendis discendis *cod. et ueteres editiones*; dicendis *Bip.*[1], *Fickert*, *Haase* 13 in flexu * 14 intrase * metien tes (n *in ras.*) 16 conuiua (i *supra*) 20 qua celeritate *unus deteriorum*: quā celeritate *cod.* quanta cel. *uulgo* 21 in frusta *dett.*: infrustra 22 detergeant. ex his (his *in ras.*) 23 elegantie 24 nec edant *dett.*: ne edant. 25 in ter ā bi tiosos (ābi *in fine uersus, initio alterius* o *addita, sed deleta*) numerauerim *Koch* (*ut antea* 17 posuerim, *post* 235, 8 dixerim *habes*): numeraberis *cod.* numeraueris *uulgo* sella se. et lecticas (se. et *et* s *post* a *in ras.*)

illas non liceat, horas occurrunt, quos quando lauari debeant,
quando natare, quando cenare, alius admonet: usque eo nimio
delicati animi languore soluuntur, ut per se scire non possint, an
7 esuriant. audio quendam ex delicatis, si modo deliciae uocandae
sunt uitam et consuetudinem humanam dediscere, cum ex balneo
inter manus elatus et in sella positus esset, dixisse interrogando:
iam sedeo? hunc tu ignorantem, an sedeat, putas scire an
uiuat, an uideat, an otiosus sit? non facile dixerim, utrum magis
8 miserear, si hoc ignorauit, an si ignorare se finxit. multarum
quidem rerum obliuionem sentiunt, sed multarum et imitantur.
quaedam uitia illos, quasi felicitatis argumenta, delectant. nimis
humilis et contempti hominis uidetur scire quid faciat: i nunc et
mimos multa mentiri ad exprobrandam luxuriam puta. plura me
hercules praetereunt quam fingunt et tantum incredibilium uitiorum
copia ingenioso in hoc unum seculo processit, ut iam mimorum
arguere possimus neglegentiam. esse aliquem, qui usque eo deliciis
9 interierit, ut an sedeat alteri credat? non est ergo hic otiosus.
aliud illi nomen inponas: aeger est, immo mortuus est. ille otio-
sus est, cui otii sui et sensus est: hic uero semiuiuus, cui ad
intellegendos corporis sui habitus indice opus est. quomodo potest
[hic] ullius temporis dominus esse?
1 XIII. Persequi singulos longum est, quorum aut latrunculi
aut pila aut excoquendi in sole corporis cura consumpsere uitam.
non sunt otiosi, quorum uoluptates multum negotii habent. nam
de illis nemo dubitabit, quin operose nihil agant, qui litterarum
inutilium studiis detinentur, quae iam apud Romanos quoque magna
2 manus est. Graecorum iste morbus fuit quaerere, quem numerum
Vlixes remigum habuisset, prior scripta esset Ilias an Odyssea,
praeterea an eiusdem essent auctoris, alia deinceps huius notae,

1 la[u]bari 2 usque *Gertz*: et usq; 6 interrogando (do *in ras.*) 7 scire* 12 faciat (t *corr.*) i nunc *nescio quis*: in [h]unc 13 [me]hercules 14 tantum *Koch*: tanta 16 quiusq; eo* 18 aliud illi *cod.* aliud *uulgo* 19 est. o[cui]tiii (*tertia* i *postea addita*) sui 20 in·legendos (*in margine m.* 2 tel) 21 ullius *Lipsius*: hicullius · temporis dominus (*ante* dominus *satis magna ras.*) 22 pe[r]sequi 23 consupsere 25 qui[n] literaꝝ 28 an odyssea (an, y, e *corr.*) 29 essent *Gertz*: esset auctoris*

quae siue contineas, nihil tacitam conscientiam iuuant, siue proferas,
non doctior uidearis, sed molestior. ecce Romanos quoque inuasit 3
inane studium superuacua discendi: his diebus audiui quendam
referentem,. quae primus quisque ex Romanis ducibus fecisset:
primus nauali proelio Duilius uicit, primus Curius Dentatus in
triumpho duxit elephantos. etiamnunc ista, etsi ad ueram gloriam
non tendunt, circa ciuilium tamen operum exempla uersantur.
non est profutura talis scientia, est tamen, quae nos speciosa
rerum uanitate detineat. hoc quoque quaerentibus remittamus, 4
quis Romanis primus persuaserit nauem conscendere. Claudius
is fuit, Caudex ob hoc ipsum adpellatus, quia plurium tabularum
contextus caudex apud antiquos uocatur, unde publicae tabulae
codices dicuntur et naues nunc quoque ex antiqua consuetudine,
quae commeatus per Tiberim subuehunt, codicariae uocantur. sane 5
et hoc ad rem pertineat, quod Valerius Coruinus primus Messanam
uicit et primus ex familia Valeriorum urbis captae in se translato
nomine Messana adpellatus est paulatimque uolgo permutante
litteras Messalla dictus: num et hoc cuiquam curare permittes, 6
quod primus L. Sulla in circo leones solutos dedit, cum alioqui
adligati darentur, ad conficiendos eos missis a rege Boccho iaculatoribus? et hoc sane remittatur: num et Pompeium primum
in circo elephantorum duodeuiginti pugnam edidisse commissis
more proelii innoxiis hominibus ad ullam rem bonam pertinet?
princeps ciuitatis et inter antiquos principes, ut fama tradidit,
bonitatis eximiae, memorabile putauit spectaculi genus nouo more
perdere homines. depugnant? parum est. lancinantur? parum

---

1 nihil tacitam conscientiam iuuant] *cf. Hor. serm.* 1, 6, 122 aut ego lecto aut scripto quod me tacitum iuuet 2 set 3 disce[n]di audi[ui] 4 referentem (em *in ras.*) 5 prȩlio dullius *cod. eadem corruptela apud Tac. in Med. ann.* 2, 49; *cf. Mommsen inscr. uol.* 1 *p.* 39 6 gl̄m *addidit m.* 2 *in fine uersus* 8 quȩ[nos] 11 appellatus 12 apud (d *corr.*) 13 ex antiqua consuetudine, quae *Lipsius*: quȩ exantiqua consuetudine 14 commeatus [p tib̄im] subue hunt codicariȩ [u] (o *in* a *corr.*) [uocantur] 17 appellatus uulgo 18 messalla (*in marg. m.* 4 c. méssala) 19 .l. sylla alioquī allicati 20 iaculatoribus *olim corr.*: iaculatorius 22 duo [ı. XVIII] deuiginti (*suprascr. m. rec.*) 23 praelii innoxiis *Gertz*: prȩlinoxis [; i i] (*in marg. m.* 4; p̄lii noxiis)

7 est: ingenti mole animalium exterantur. satius erat ista in obliuionem ire, ne quis postea potens disceret inuideretque rei minime humanae. o quantum caliginis mentibus nostris obicit magna felicitas! ille se supra rerum naturam esse tunc credidit, cum tot miserorum hominum cateruas sub alio caelo natis beluis obiceret, cum bellum inter tam disparia animalia committeret, cum in conspectu populi Romani multum sanguinis funderet mox plus ipsum fundere coacturus: at idem postea Alexandrina perfidia deceptus ultimo mancipio transfodiendum se praebuit, tum demum
8 intellecta inani iactatione cognominis sui. sed ut illo reuertar, unde decessi, et in eadem materia ostendam superuacuam quorundam diligentiam: idem narrabat Metellum uictis in Sicilia Poenis triumphantem unum omnium Romanorum ante currum centum et uiginti captiuos elephantos duxisse. Sullam ultimum Romanorum protulisse pomerium, quod numquam prouinciali, sed Italico agro adquisito proferre moris apud antiquos fuit. hoc scire magis prodest, quam Auentinum montem extra pomerium esse, ut ille adfirmabat, propter alteram ex duabus causis, aut quod plebs eo secessisset, aut quod Remo auspicante illo loco aues non ad-
9 dixissent, alia deinceps innumerabilia, quae aut paria sunt mendaciis aut similia? nam ut concedas omnia eos fide bona dicere, ut ad praestationem scribant: tamen cuius ista errores minuent? cuius cupiditates prement? quem fortiorem, quem iustiorem, quem liberaliorem facient? dubitare se interim Fabianus noster aiebat, an satius esset nullis studiis admoueri quam his inplicari.

1 XIV. Soli omnium otiosi sunt qui sapientiae uacant: soli uiuunt. nec enim suam tantum aetatem bene tuentur: omne aeuum suo adiciunt. quidquid annorum ante illos actum est, illis adquisitum est. nisi ingratissimi sumus, illi clarissimi sacrarum

---

7 .P.R. 9 trans fodiendū* 11 decessi. et (et *corr.*) 12 insicilia (*in ras.*) penis 14 syllā ultimū (timū *in ras.*) 15 numquam sed italico (puinciali *supra*) 16 ad quisito (ito *in ras.*) moris (m *in ras.*) apud (d *corr.*) 17 pomoerium *olim corr.*: pōmpeiūm 18 adfirmabat (f *supra*) 20 quę (*in ras.*) paria *Haase*: farta *interpunctionem totius enuntiati emendauit Gertz. uulgo* addixissent. Alia .. similia. 21 eos (os *in ras.*) 22 prestationem, minuent. cupiditates (cuius *supra*) 28 eū 29 acquesitum (c *corr.*)

opinionum conditores nobis nati sunt, nobis uiam praeparauerunt.
ad res pulcherrimas ex tenebris ad lucem erutas alieno labore
deducimur. nullo nobis saeculo interdictum est, in omnia admitti-
mur et, si magnitudine animi egredi humanae inbecillitatis angustias
libet, multum, per quod spatiemur, temporis est. disputare cum 2
Socrate licet, dubitare cum Carneade, cum Epicuro quiescere,
hominis naturam cum Stoicis uincere, cum Cynicis excedere. cum
rerum natura in consortium omnis aeui patiatur incedere, quidni
ab hoc exiguo et caduco temporis transitu in illa toto nos demus
animo, quae inmensa, quae aeterna sunt, quae cum melioribus
communia? isti, qui per officia discursant, qui se aliosque in- 3
quietant, cum bene insanierint, cum omnium limina cotidie peram-
bulauerint nec ullas apertas fores praeterierint, cum per diuersis-
simas domos meritoriam salutationem circumtulerint, quotum quem-
que ex tam inmensa et uariis cupiditatibus districta urbe pote-
runt uidere? quam multi erunt, quorum illos aut somnus aut 4
luxuria aut inhumanitas submoueat? quam multi qui illos, cum
diu torserint, simulata festinatione transcurrant? quam multi per
refertum clientibus atrium prodire uitabunt et per obscuros aedium
aditus profugient? quasi non inhumanius sit decipere quam ex-
cludere. quam multi hesterna crapula semisomnes et graues, illis
miseris suum somnum rumpentibus, ut alienum expectent, uix
adleuatis labris insusurratum miliens nomen oscitatione superbissima
reddent? hos in ueris officiis morari [putamus] licet dicamus, qui 5
Zenonem, qui Pythagoran cotidie et Democritum ceterosque
antistites bonarum artium, qui Aristotelem et Theophrastum uolent
habere quam familiarissimos. nemo horum non uacabit, nemo
non uenientem ad se beatiorem amantioremque sui dimittet. nemo
quemquam uacuis a se manibus abire patietur. nocte conueniri
et interdiu ab omnibus mortalibus possunt.

---

1 uiam *Lipsius*: uitam 3 nobis sęcło (is *in ras.*) 7 excedere, cum.. incedere. Quidni *uulgo*; *interpunctionem emend. Maduig* cum rererum 10 ęterna (a *in ras.*) 14 meritoria (m *post* a *erasa, cum antea punctis notata esset*; *in margine m.* 3 meritoria i. officinas) 22 miseris *E*[2]: miseriis rumpentibus *Muretus*: rumpentes (es *in ras.*) expectent *inmerito temptat Gertz* 23 milieņs
24 putamus *unus deteriorum omisit* 27 uacabit *olim corr.*: uacuit [a]
28 amantiorem [q.] sui 29 con ueniri [et] intdiu

1 XV. Horum te mori nemo coget: omnes docebunt. horum
nemo annos tuos conteret: suos tibi contribuet. nullius ex his
sermo periculosus erit, nullius amicitia capitalis, nullius sumptuosa
obseruatio. feres ex illis, quidquid uoles. per illos non stabit,
2 quominus quantum plurimum cupieris, haurias. quae illum felicitas,
quam pulchra senectus manet, qui se in horum clientelam con-
tulit? habebit, cum quibus de minimis maximisque rebus deliberet,
quos de se cotidie consulat, a quibus audiat uerum sine contumelia,
laudetur sine adulatione, ad quorum se similitudinem effingat.
3 solemus dicere non fuisse in nostra potestate, quos sortiremur
parentes, forte nobis datos: nobis uero ad nostrum arbitrium
nasci licet. nobilissimorum ingeniorum familiae sunt: elige in
quam adscisci uelis. non in nomen tantum adoptaberis, sed in
ipsa bona, quae non erunt sordide nec maligne custodienda:
4 maiora fient, quo illa pluribus diuiseris. hi tibi dabunt ad aeterni-
tatem iter et te in illum locum, ex quo nemo deicitur, subleuabunt.
haec una ratio est extendendae mortalitatis, immo *in* inmortali-
tatem uertendae. honores, monimenta, quidquid aut decretis
ambitio iussit aut operibus exstruxit, cito subruitur. nihil non
longa demolitur uetustas et mouet: at iis, quae consecrauit sa-
pientia, noceri non potest. nulla abolebit aetas, nulla deminuet:
sequens ac deinde semper ulterior aliquid ad uenerationem conferet,
quoniam quidem in uicino uersatur inuidia, simplicius longe posita
5 miramur. sapientis ergo multum patet uita. non idem illum qui
ceteros terminus cludit. solus generis humani legibus soluitur.
omnia illi saecula ut deo seruiunt. transiit tempus aliquod: hoc
recordatione conprendit. instat: hoc utitur. uenturum est: hoc
praecipit. longam illi uitam facit omnium temporum in unum
conlatio.

---

2 conteret . . contribuet E^2: conterit . . contribuit 3 sumptuosa *cod.*, *non* suspitiosa; *neque est cur cum Gertzio negemus, aliquantum pecuniae ad munera patronis oblata clientibus fuisse inpendendum* 5 quantum plurimum cupieris *Muretus*: plurimum quantum ceperis 8 a quib; (a *in ras.*) 12 nobilissimo- rum familię (Igenio℞ *superscr.*) 16 iter. 7 (er. 7 *in ras.*) 17 imo (m *superscr.*) immortalitatē uertende 21 noceri *olim corr.*: nocere 22 conferet *Curio*: confert 25 legibus *uulgo*: lesibus (li *superscr.*) 26 transiuit *dett.*: transit

XVI. Illorum breuissima ac sollicitissima aetas est, qui prae- 1
teritorum obliuiscuntur, praesentia neglegunt, de futuro timent:
cum ad extrema uenerunt, sero intellegunt miseri, tamdiu se, dum
nihil agunt, occupatos fuisse. nec est, quod hoc argumento pro- 2
bari putes longam illos agere uitam, quia interdum mortem inuocant: uexat illos inprudentia incertis adfectibus et incurrentibus in ipsa, quae metuunt. mortem saepe ideo optant, quia timent.
illud quoque argumentum non est, quod putes, diu uiuentium, 3
quod saepe illis longus uidetur dies, quod, dum ueniat condictum tempus cenae, tarde ire horas queruntur: nam si quando illos deseruerunt occupationes, in otio relicti aestuant, nec quomodo id disponant aut extrahant, sciunt. itaque ad occupationem aliquam tendunt et quod interiacet omne tempus graue est, tam me hercules, quam cum dies muneris gladiatorii edictus est, aut cum alicuius alterius uel spectaculi uel uoluptatis expectatur constitutum,
transilire medios dies uolunt. omnis illis speratae rei longa dilatio 4
est. at illud tempus, quod amant, breue est et praeceps breuiusque multo suo uoto. aliunde enim alio transfugiunt et consistere in una cupiditate non possunt. non sunt illis longi dies, sed inuisi. at contra quam exiguae noctes uidentur, quas in conplexu scor-
torum aut uino exigunt? inde etiam poetarum furor fabulis hu- 5
manos errores alentium, quibus uisus est Iuppiter uoluptate concubitus delenitus duplicasse noctem: quid aliud est uitia nostra incendere quam auctores illis inscribere deos et dare morbo exemplo diuinitatis excusatam licentiam? possunt istis non breuissimae uideri noctes, quas tam care mercantur? diem noctis expectatione perdunt, noctem lucis metu.

---

1 pr(t)ęteriorū 3 intellegunt* 6 affectibus (*prior* f *corr.*) 7 quae metuunt *dett.*: quametuunt. 8 putes* 9 ue(n)niat (ad) condictum 10 cęnę tarde (*in ras.*) oras quęruntur 11 estuant 12 aut *deteriores*: ut (*ante* u *lacuna*) 13 quo(d) int̄ iacet 15 exspectatur 16 tran silire (re *in ras.*) rei (*ante* rei *paru. ras.*) 17 at . . quod amant *Muretus*: ad . . quod amanti 18 uoto *Koch*: uitio *cod.* *Conf. ad Pol.* 10, 6 usum fructumque eius, quamuis breuior uoto tuo fuerit, boni consule 19 illis *Muretus*: illi 20 ad(t)contra 23 aliud (d *corr.*).

1 XVII. Ipsae uoluptates eorum trepidae et uariis terroribus
inquietae sunt subitque cum maxime exultantis sollicita cogitatio:
haec quam diu? ab hoc adfectu reges suam fleuere potentiam.
nec illos magnitudo fortunae suae delectauit sed uenturus ali-
2 quando finis exterruit. cum per magna camporum spatia porrigeret
exercitum nec numerum eius sed mensuram conprenderet Per-
sarum rex insolentissimus, lacrimas profudit, quod intra centum
annos nemo ex tanta iuuentute superfuturus esset: at illis ad-
moturus erat fatum ipse qui flebat, perditurusque alios in mari,
alios in terra, alios proelio, alios fuga et intra exiguum tempus
3 consumpturus illos, quibus centesimum annum timebat. quid, quod
gaudia quoque eorum trepida sunt? non enim solidis causis in-
nituntur, sed eadem, qua oriuntur, uanitate turbantur. qualia autem
putas esse tempora etiam ipsorum confessione misera, cum haec
quoque, quibus se attollunt et super hominem efferunt, parum
4 sincera sint? maxima quaeque bona sollicita sunt nec ulli fortunae
minus bene quam optimae creditur: alia felicitate ad tuendam
felicitatem opus est et pro ipsis, quae successere, uotis uota
facienda sunt. omne enim, quod fortuito obuenit, instabile est.
quo altius surrexit, opportunius est in occasum. neminem porro
casura delectant: miserrimam ergo necesse est, non tantum bre-
uissimam uitam esse eorum, qui magno parant labore, quod
maiore possideant: operose adsecuntur, quae uolunt, anxii tenent,
5 quae adsecuti sunt. nulla interim numquam amplius redituri
temporis ratio est. nouae occupationes ueteribus substituuntur,
spes spem excitat, ambitionem ambitio. miseriarum non finis
quaeritur, sed materia mutatur: nostri nos honores torserunt: plus
temporis alieni auferunt. candidati laborare desiimus: suffragatores
incipimus. accusandi deposuimus molestiam: iudicandi nanciscimur.
iudex desiit esse: quaesitor est. alienorum bonorum mercenaria

1 ipse 2 exultant^{e}s (i *ante* s *erasa*) 5 exteruit 10 prelio 11 Qu^{i}d qđ (đ *in ras.*) 13 qua^{u} * 16 sincerasint *cod.* sincera sint *Taru.* 17 optime 20 quo altius *deteriorum pauci*: quod altius surrexit *Neap.*: surrexerit 22 esse eorum *cod.* eorum esse *uulgo* 23 tene^{n}t 25 noue (e *corr.*) 26 ābitionem (ā *corr.*) 27 set 28 des^{ui}imus 29 nan sciscimur 30 des^{i}it

procuratione consenuit: suis opibus detinetur. Marium caliga 6
dimisit: consulatus exercet. Quintius dictaturam properat peruadere: ab aratro reuocabitur. ibit in Poenos nondum tantae maturus rei Scipio. uictor Hannibalis, uictor Antiochi, sui consulatus decus, fraterni sponsor, ni per ipsum mora sit, cum Ioue reponetur: ciuiles seruatorem rei publicae agitabunt seditiones et post fastiditos a iuuene dis aequos honores iam senem contumacis exili delectabit ambitio. numquam deerunt uel felices uel miserae sollicitudinis causae. per occupationes uita trudetur. otium numquam agetur, semper optabitur.

XVIII Excerpe itaque te uolgo, Pauline carissime, et in 1
tranquilliorem portum non pro aetatis spatio iactatus tandem recede. cogita, quot fluctus subieris, quot tempestates partim priuatas sustinueris, partim publicas in te conuerteris. satis iam per laboriosa et inquieta documenta exhibita uirtus est: experire, quid in otio faciat. maior pars aetatis, certe melior reipublicae data est: aliquid temporis tui sume etiam tibi. nec te ad segnem 2
aut inertem quietem uoco: non ut somno et caris turbae uoluptatibus, quidquid est in te indolis uiuidae, mergas. non est istud adquiescere: inuenies maiora omnibus adhuc strenue tractatis operibus, quae repositus et securus agites. tu quidem orbis ter- 3
rarum rationes administras tam abstinenter quam alienas, tam diligenter quam tuas, tam religiose quam publicas. in *eo* officio amorem consequeris, in quo odium uitare difficile est: sed tamen, mihi, crede, satius est uitae suae rationem quam frumenti publici nosse. istum animi uigorem, rerum maximarum capacissimum, a 4

---

1 detinetur *E*[2]: desti netur caliga *olim corr.*: caligo 2 consulatus *deteriores*: consulatū * peruadere *Gronouius*: p̄uadere 3 penos 4 antiochi (anti *in ras.*) 5 ni per *det.*: neper 6 reponetur *E*[1]: reponeretur ciuiles (*ante* c *rasura duarum uel trium litterarum, ut de* ciuium ciuiles *cogitare liceat*) seruatorem reipublicae *Maduig*: seruatorem 7 a [b] iuuene * diis e [quos] honores 8 nunquam derunt (nun *in ras.*) 9 uita trudetur *Haase* (uita eludetur *Pincianus*; *cf.* Petron. 45 *in.* sic uita truditur): uitę rudetur 13 quod [t] *bis* 14 inte conuerteris * satis * 16 inotio (tio *corr.*) rei.P. 17 data est *Maduig*: data sit 18 turbe 19 indolis [i] uiuidae mergas *Haase*: uiui demergas istud (d *corr.*) 21 repositus (re *in ras.*) 22 tā (*corr.*) 23 in eo officio *Haase*: in officio

ministerio honorifico quidem sed parum ad beatam uitam apto reuoca et cogita non id egisse te ab aetate prima omni cultu studiorum liberalium, ut tibi multa milia frumenti bene committerentur: maius quiddam et altius de te promiseras. non deerunt et frugalitatis exactae homines et laboriosae operae. tanto aptiora portandis oneribus tarda iumenta sunt quam nobiles equi, quorum
5 generosam pernicitatem quis umquam graui sarcina pressit? cogita praeterea, quantum sollicitudinis sit ad tantam te molem obicere: cum uentre tibi humano negotium est. nec rationem patitur nec aequitate mitigatur nec ulla prece flectitur populus esuriens. modo modo intra paucos illos dies, quibus C. Caesar periit, si quis inferis sensus est, hoc grauissime ferens, quod populo Romano superstite, dicebant septem aut octo certe dierum cibaria superesse. dum ille pontes nauibus iungit et uiribus imperi ludit, aderat ultimum malorum obsessis quoque, alimentorum egestas. exitio paene ac fame constitit et, quae famem sequitur, rerum omnium ruina furiosi et externi et infeliciter superbi regis imitatio.
6 quem tunc animum habuerunt illi, quibus erat mandata frumenti publici cura, saxa, ferrum, ignes, Gaium excepturi? summa dissimulatione tantum inter uiscera latentis mali tegebant, cum ratione scilicet. quaedam enim ignorantibus aegris curanda sunt: causa multis moriendi fuit morbum suum nosse.

1 XIX. Recipe te ad haec tranquilliora, tutiora, maiora. simile tu putas esse, utrum cures, ut incorruptum et a fraude aduehentium et a neglegentia frumentum transfundatur in horrea, ne concepto umore uitietur et concalescat, ut ad mensuram pondusque

---

1 ad beatā uitā apte reuoca *corr.*, *sed* uitā apte re *in rasura*, *ita ut*, *utrum* apte *an* apto *fuerit*, *parum appareat* 3 studeo (i *suprascr.*) liberaliū * 4 deerunt (erunt *in ras.*) 6 portandis *Maduig*: exportandis (h)oneribus (h *suprascr. m. rec.*) 7 qu(i)s 8 ad tantā te molē obicere (t *post* ad, ā, ē obicere *in ras.*). 10 mitigastur (s *deleta*) prçce 11 cesar per(i)it 12 grauissime *E*¹: gratissime quod populo Romano superstite, dicebant *Maduig*: quod dicebat P. R. super stite 13 sup esse 14 imperi(i) (*m. rec. suprascr.*) 16 exitiū (ū *in ras.*) penç ac famç 18 Quçm 19 cura. (a *corr.*) excepturi * *Interpunctionem correxit Gertz, uulgo* cura? saxa . . . excepturi summa 21 causa (a *extr. corr.*) 24 et (a) fraude 26 (hum)ore

respondeat, an ad haec sacra et sublimia accedas sciturus, quae
materia sit dis, quae uoluptas, quae condicio, quae forma? quis
animum tuum casus expectet, ubi nos a corporibus dimissos natura
conponat? quid sit quod huius mundi grauissima quaeque in medio
sustineat, supra leuia suspendat, in summum ignem ferat, sidera
uicibus suis excitet? cetera deinceps ingentibus plena miraculis.
uis tu relicto solo mente ad ista respicere? nunc, dum calet 2
sanguis, uigentibus *genibus* ad meliora eundum est. expectat te
in hoc genere uitae multum bonarum artium, amor uirtutum atque
usus, cupiditatium obliuio, uiuendi ac moriendi scientia, alta rerum
quies. omnium quidem occupatorum condicio misera est, eorum 3
tamen miserrima, qui ne suis quidem laborant occupationibus, ad
alienum dormiunt somnum, ad alienum ambulant gradum, amare
et odisse, res omnium liberrimas, iubentur. hi si uolent scire quam
breuis ipsorum uita sit, cogitent ex quota parte sua sit.

XX. Cum uideris itaque praetextam saepe iam sumptam, 1
cum celebre in foro nomen, ne inuideris: ista uitae damno pa-
rantur. ut unus ab illis numeretur annus, omnis annos suos con-
terunt. quosdam antequam in summum ambitionis eniterentur,
inter prima luctantis aetas reliquit. quosdam cum in consum-
mationem dignitatis per mille indignitates erepsissent, misera subiit
cogitatio laborasse ipsos in titulum sepulcri. quorundam ultima
senectus, dum in nouas spes ut iuuenta disponitur, inter conatus
magnos et inprobos inualida defecit. foedus ille, quem in iudicio 2
pro ignotissimis litigatoribus grandem natu et inperitae coronae
adsensiones captantem spiritus liquit. turpis ille, qui uiuendo
lassus citius quam laborando inter ipsa officia conlapsus est. turpis,

---

2 diis *Neap.*: di. (*in ras.*) 3 nos a corporibus *Neap.* (*cf. de const sap.* 19, 2; *epp.* 49, 11; nos e corporibus *Maduig*): nos corporib; (*2 incertum*) 4 componat quaq; (e *superscr.*) 7 solo* 8 uigentibus genibus *Koch* (uigentibus sensibus *Maduig*): uigentibus expectate (t *superscr.*) 10 alta *olim corr.*: alia 13 amare et odisse res *deteriores*: amarietodisset res 16 uideris* 17 ne in uideris *cod.* ne inuideris *Gertz dubitanter* non inuideris *uulgo* 18 conterunt *Gertz*: conterent 19 antequam *Fickert*: ante cū ambitionis* 21 erepsissent *Pincianus*: erupissent subiit *Muretus*: subit 25 imperitae *deteriores*: inpedite 26 sensiones (as *superscr.*) turpis quē (ille *superscr.*) *cod. sed repetitum* ille *admodum displicet*

quem accipiendis inmorientem rationibus diu tractus risit heres.
3 praeterire quod mihi occurrit exemplum non possum: Turannius
fuit exactae diligentiae senex, qui post annum nonagesimum, cum
uacationem procurationis ab C. Caesare ultro accepisset, conponi
se in lecto et uelut exanimem a circumstante familia plangi iussit.
lugebat domus otium domini senis nec finiuit ante tristitiam, quam
labor illi suus restitutus est. adeone iuuat occupatum mori?
4 idem plerisque animus est: diutius cupiditas illis laboris quam
facultas est. cum inbecillitate corporis pugnant. senectutem ipsam
nullo alio nomine grauem iudicant, quam quod illos seponit. lex
a quinquagesimo anno militem non legit, a sexagesimo senatorem
non citat: difficilius homines a se otium inpetrant quam a lege.
5 interim dum rapiuntur et rapiunt, dum alter alterius quietem rumpit,
dum mutuo miseri sunt, uita est sine fructu, sine uoluptate, sine
ullo profectu animi: nemo in conspicuo mortem habet, nemo non
procul spes intendit. quidam uero disponunt etiam illa, quae
ultra uitam sunt, magnas moles sepulcrorum et operum publicorum dedicationes et ad rogum munera et ambitiosas exequias.
at me hercules istorum funera, tamquam minimum uixerint, ad
faces et cereos ducenda sunt.

---

1 immorientem *dett.*: inmoriente 2 preterire Turannius *Pincianus*: styrannius (*prior* s *fere deleta*) 4 componi 11 quinqua * gesimo legit *Bongarsius*: "tegit (*in marg. m. rec.* "ali cogit) 14 uita ē (*in ras.*) 17 puplicorū 18 at (*in ras.*)

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER XI.

AD HELVIAM MATREM

DE CONSOLATIONE.

I. Saepe iam, mater optima, inpetum cepi consolandi te, 1 saepe continui. ut auderem, multa me inpellebant: primum uidebar depositurus omnia incommoda, cum lacrimas tuas, etiamsi supprimere non potuissem, interim certe abstersissem. deinde plus habiturum me auctoritatis non dubitabam ad excitandam te, si prior ipse consurrexissem. praeterea timebam, ne a me uicta fortuna aliquem meorum uinceret. itaque utcumque conabar manu super plagam meam inposita ad obliganda uolnera uestra reptare. hoc propositum meum erant rursus quae retardarent: dolori tuo, 2 dum recens saeuiret, sciebam occurrendum non esse, ne illum ipsa solacia inritarent et accenderent. nam in morbis quoque nihil est perniciosius quam inmatura medicina. expectabam itaque, dum ipse uires suas frangeret et ad sustinenda remedia mora mitigatus tangi se ac tractari pateretur. praeterea cum omnia clarissimorum ingeniorum monumenta ad conpescendos moderandosque luctus conposita euoluerem, non inueniebam exemplum eius, qui consolatus suos esset, cum ipse ab illis conploraretur. ita in re noua 3 haesitabam uerebarque, ne haec non consolatio esset, sed exulceratio. quid quod nouis uerbis nec ex uolgari et cotidiana sum-

1 impetū 4 supremere 8 ad (*in ras.*) 9 erant *Bongarsius*: era* dolori tuo dū recens sęuiret dolori „ tuo *cod.*, *in deterioribus fere prius* dolori tuo *om.* 11 accenderent *uulgo*: accenderentur 12 immatura 13 remedia $\overset{m}{\text{o}}$ra (*uidetur ante super* a *uocis* remedia *lineola fuisse*) 15 compescendos 16 cōposita consolatus (*altera* o *ex* u *facta*) 17 com$\overset{re}{\text{plora}}$t̃

ptis adlocutione opus erat homini ad consolandos suos ex ipso
rogo caput adleuanti? omnis autem magnitudo doloris modum
excedentis necesse est dilectum uerborum eripiat, cum saepe
4 uocem quoque ipsam intercludat. utcumque conitar non fiducia
ingenii, sed quia possum instar efficacissimae consolationis esse
ipse consolator. cui nihil negares, huic hoc utique te non esse
negaturam, licet omnis maeror contumax sit, spero, ut desiderio
tuo uelis a me modum statui.

1 II. Vide quantum de indulgentia tua promiserim mihi: potentiorem me futurum apud te non dubito quam dolorem tuum,
quo nihil est apud miseros potentius. itaque ne statim cum eo
concurram, adero prius illi et quibus excitetur ingeram. omnia
2 proferam et rescindam, quae iam obducta sunt. dicet aliquis:
quod hoc genus est consolandi, obliterata mala reuocare et animum in omnium aerumnarum suarum conspectu conlocare uix
unius patientem? sed is cogitet, quaecumque usque eo perniciosa
sunt, ut contra remedium conualuerint, plerumque contrariis curari.
omnis itaque luctus illi suos, omnia lugubria admouebo. hoc erit
non molli uia mederi, sed urere ac secare. quid consequar? ut
pudeat animum tot miseriarum uictorem aegre ferre unum uolnus
3 in corpore tam cicatricoso. fleant itaque diutius et gemant, quorum
delicatas mentes eneruauit longa felicitas, et ad leuissimarum iniuriarum motus conlabantur: at quorum omnes anni per calamitates
transierunt, grauissima quoque forti et inmobili constantia perferant.
unum habet adsidua infelicitas bonum, quod quos semper uexat,
4 nouissime indurat. nullam tibi fortuna uacationem dedit, et grauissimis luctibus ne natalem quidem tuum excepit: amisisti matrem
statim nata, immo dum nasceris, et ad uitam quodammodo exposita es. creuisti sub nouerca. quam tu quidem omni obsequio
et pietate, quanta uel in filia concipi potest, matrem fieri coegisti.
nulli tamen non magno constitit etiam bona nouerca. auunculum

---

3 dilectum ***deteriores***: delectū 4 Inter cludat ut cūq; [s. magnitudo doloris] (*suprascr. m. rec.*) 5 instar efficacissimę (r *et* ef *in ras.*) 9 promiseri[m] 10 aput (t *in* d *corr.*) 11 aput (t *in* d *corr.*) 18 omnis itaque luctus ***deteriores***: omi itaq; luctu[s] admouebo *dett.*: admonebo 20 uulnus 28 nata imodū (*inter* a *et* i *ras.*, *potest fuisse* in) 30 concipi ***Bentleius***: conspici

indulgentissimum, optimum ac fortissimum uirum, cum aduentum
eius expectares, amisisti. et ne saeuitiam suam fortuna leuiorem
diducendo faceret, intra tricensimum diem carissimum uirum, ex
quo mater trium liberorum eras, extulisti. lugenti tibi luctus 5
nuntiatus est omnibus quidem absentibus liberis, quasi de industria
in id tempus coniectis malis tuis, ut nihil esset, ubi se dolor tuus
reclinaret. transeo tot pericula, tot metus, quos sine interuallo
in te incursantis pertulisti: modo modo in eundem sinum, ex quo
tres nepotes emiseras, ossa trium nepotum recepisti. intra uicesimum diem, quam filium meum in manibus et in osculis tuis mortuum funeraueras, raptum me audisti: hoc adhuc defuerat tibi lugere uiuos.

III. Grauissimum est ex omnibus, quae umquam in corpus 1
tuum descenderunt, recens uolnus, fateor. non summam cutem
rupit, pectus et uiscera ipsa diuisit. sed quemadmodum tirones
leuiter saucii tamen uociferantur et manus medicorum magis quam
ferrum horrent, at ueterani, quamuis confossi, patienter ac sine
gemitu uelut aliena corpora exaniari patiuntur: ita tu nunc debes
fortiter praebere te curationi. lamentationes quidem et heiulatus 2
et alia, per quae fere muliebris dolor tumultuatur, amoue. perdidisti enim tot mala, si nondum misera esse didicisti. ecquid uideor non timide tecum egisse? nihil tibi subduxi ex malis tuis, sed omnia coaceruata ante te posui.

IV. Magno id animo feci. constitui enim uincere dolorem 1
tuum, non circumscribere. uincam autem, puto, primum si ostendero nihil me pati, propter quod ipse dici possim miser, nedum propter quod miseros etiam quos contingo faciam: deinde si ad te transiero et probauero ne tuam quidem grauem esse fortunam, quae tota ex mea pendet.

Hoc prius adgrediar, quod pietas tua audire gestit, nihil mihi 2
mali esse: si potuero, ipsas res, quibus me putas premi, non esse intolerabiles faciam manifestum. sin id credi non potuerit: at ego mihi ipse magis placebo, quod inter eas res beatus ero, quae

3 tricensimū 6 esset habere ubi se (*ras. ante* ubi): *apparet duplex scriptura*, esset *aut* haberes; *quorum* esset *ut uulgo praeferre non dubitaui* 14 uulnus 18 exsaniari 20 muliebris *Pincianus*: mulieris 27 ad (d *ex* t *corr.*) 32 ^{I}tolerabiles at (t *in ras.*)

3 miseros solent facere. non est, quod de me aliis credas: ipse tibi, ne quid incertis opinionibus perturberis, indico me non esse miserum. adiciam, quo securior sis, ne fieri quidem me posse miserum.

1 V. Bona condicione geniti sumus, si eam non deseruerimus. id egit rerum natura, ut ad bene uiuendum non magno adparatu opus esset: unusquisque facere se beatum potest. leue momentum in aduenticiis rebus est et quod in neutram partem magnas uires habeat: nec secunda sapientem euehunt nec aduersa demittunt. laborauit enim semper, ut in se plurimum poneret,
2 ut a se omne gaudium peteret. quid ergo? sapientem esse me dico? minime. nam id quidem si profiteri possem, non tantum negarem miserum esse me, sed omnium fortunatissimum et in uicinum deo perductum praedicarem: nunc, quod satis est ad omnis miserias leniendas, sapientibus me uiris dedi et nondum in auxilium mei ualidus in aliena castra confugi, eorum scilicet, qui facile se
3 ac suos tuentur. illi me iusserunt stare adsidue uelut in praesidio positum et omnis conatus fortunae et omnis inpetus prospicere multo ante quam incurrant. illis grauis est, quibus repentina est: facile eam sustinet, qui semper expectat. nam et hostium aduentus eos prosternit, quos inopinantis occupauit: at qui futuro se bello ante bellum parauerunt, conpositi et aptati primum, qui
4 tumultuosissimus est, ictum facile excipiunt. numquam ego fortunae credidi, etiam cum uideretur pacem agere. omnia illa, quae in me indulgentissime conferebat, pecuniam, honores, gratiam, eo loco posui, unde posset sine motu meo repetere. interuallum inter illa et me magnum habui. itaque abstulit illa, non auolsit. neminem aduersa fortuna comminuit, nisi quem secunda decepit.
5 illi qui munera eius uelut sua et perpetua amauerunt, qui se suspici propter illa uoluerunt, iacent et maerent, cum uanos et pueriles animos, omnis solidae uoluptatis ignaros, falsa et mobilia oblectamenta destituunt: at ille, qui se laetis rebus non inflauit, nec mutatis contrahit. aduersus utrumque statum inuictum animum tenet exploratae iam firmitatis. nam in ipsa felicitate quid contra
6 infelicitatem ualeret, expertus est. itaque ego in illis, quae omnes

6 apparatu   9 nec de secunda   11 ut a se *Gertz*: uita se   18 impetus
ta
31 uoluptis

optant, existimaui semper nihil ueri boni inesse. tum inania et specioso ac deceptorio fuco circumlita inueni, intra nihil habentia fronti suae simile: nunc in his, quae mala uocantur, nihil tam terribile ac durum inuenio quam opinio uolgi minabatur. uerbum quidem ipsum persuasione quadam et consensu iam asperius ad aures uenit et audientes tamquam triste et execrabile ferit: ita enim populus iussit. sed populi scita ex magna parte sapientes abrogant.

VI. Remoto ergo iudicio plurium, quos prima rerum species, 1 utcumque credita est, aufert, uideamus, quid sit exilium: nempe loci commutatio. ne angustare uidear uim eius et quidquid pessimum in se habet, subtrahere: hanc commutationem loci sequuntur incommoda: paupertas, ignominia, contemptus. aduersus ista postea confligam: interim primum illud intueri uolo, quid acerbi adferat ipsa loci commutatio.

Carere patria intolerabile est. adspice agedum hanc fre- 2 quentiam, cui uix urbis inmensae tecta sufficiunt: maxima pars istius turbae patria caret. ex municipiis et coloniis suis, ex toto denique orbe terrarum confluxerunt. alios adduxit ambitio, alios necessitas officii publici, alios inposita legatio, alios luxuria opportunum et opulentum uitiis locum quaerens, alios liberalium studiorum cupiditas, alios spectacula. quosdam traxit amicitia, quosdam industria laxam ostendendae uirtuti nancta materiam. quidam uenalem formam attulerunt, quidam uenalem eloquentiam nullum non hominum genus concucurrit in urbem et uirtutibus et 3 uitiis magna pretia ponentem. iube istos omnes ad nomen citari et unde domo quisque sit quaere: uidebis maiorem partem esse, quae relictis sedibus suis uenerit in maximam quidem ac pulcherrimam urbem, non tamen suam. deinde ab hac ciuitate 4 discede, quae ueluti communis potest dici. omnes urbes circumi:

---

1 existimaui *uulgo*: estimaui tum *post* semper *magnopere displicet*; *Pincianus coniecit* quin, *nescio an uere* 2 ac deceptorio *cod.*, *item Bongarsius*; ac decepturo *uulgo* 3 suae *deleuit Pincianus* 11 quidquid 14 in tueri (*post* in *lacuna propter chartam uitiosam*) 15 cōmutatio 16 aspice 17 immensę 23 nanc ta 26 prętia 27 unde domo? *cf. Verg. Aen.* 8, 114 qui genus? unde domo? pacemne huc fertis an arma? 30 communi[s] circumi *uel* circui *deteriores*: circū

nulla non magnam partem peregrinae multitudinis habet. transi ab iis, quarum amoena positio et opportunitas regionis plures adlicit. deserta loca et asperrimas insulas, Sciathum et Seriphum, Gyarum et Cosuram percense: nullum inuenies exilium, in quo
5 non aliquis animi causa moretur. quid tam nudum inueniri potest, quid tam abruptum undique quam hoc saxum? quid ad copias respicienti ieiunius? quid ad homines inmansuetius? quid ad ipsum loci situm horridius? quid ad caeli naturam intemperantius? plures tamen hic peregrini quam ciues consistunt. usque eo ergo commutatio ipsa locorum grauis non est, ut hic quoque locus a patria
6 quosdam abduxerit. inuenio qui dicant inesse naturalem quandam inritationem animis commutandi sedes et transferendi domicilia. mobilis enim et inquieta homini mens data est: numquam se tenet, spargitur et cogitationes suas in omnia nota atque ignota dimittit, uaga et quietis inpatiens et nouitate rerum laetissima.
7 quod non miraberis, si primam eius originem adspexeris: non est ex terreno et graui concreta corpore. ex illo caelesti spiritu descendit. caelestium autem natura semper in motu est, fugit et uelocissimo cursu agitur. adspice sidera mundum inlustrantia: nullum eorum perstat. *sol* labitur adsidue et locum ex loco mutat et, quamuis cum uniuerso uertatur, in contrarium nihilominus ipsi mundo refertur, per omnis signorum partes discurrit, numquam resistit. perpetua eius agitatio et aliunde alio conmigratio est.
8 omnia uoluuntur semper et in transitu sunt. ut lex et naturae necessitas ordinauit, aliunde alio deferuntur. cum per certa annorum spatia orbes suos explicuerint, iterum ibunt per quae uenerant: i nunc et humanum animum ex isdem, quibus diuina constant, seminibus conpositum moleste ferre transitum ac migrationem puta, cum dei natura adsidua et citatissima commutatione uel delectet se uel conseruet.

---

1 transi [ab] hiis (*ras. inter* transi *et* iis; *uidetur fuisse* ab iis; *deinde* a *deleta, ex* b *facta* h; ab *postea supra scriptum m. rec.*) 2 amena (o *ante* e *erasa*) allicit (*in ras.*) 4 Cosuram *Muretus*: corsican 12 sedes (s *altera erasa*) 14 sua[s] (s *m. pr. superscr.*) ingnota 16 aspexeris 19 aspice 20 sol labitur *Michaelis*: labit̃ 27 i nunc *deteriores*: Nunc (*ante* n *ras.*)

VII. A caelestibus agedum te ad humana conuerte: uidebis 1
gentes populosque uniuersos mutasse sedem. quid sibi uolunt in
mediis barbarorum regionibus Graecae urbes? quid inter Indos
Persasque Macedonicus sermo? Scythia et totus ille ferarum in-
domitarumque gentium tractus ciuitates Achaiae Ponticis inpositas
litoribus ostentat. non perpetuae hiemis saeuitia, non hominum
ingenia ad similitudinem caeli sui horrentia transferentibus domos
suas obstiterunt. Atheniensis in Asia turba est Miletus quinque 2
et septuaginta urbium populum in diuersa effudit. totum Italiae
latus, quod infero mari adluitur, maior Graecia fuit. Tuscos Asia
sibi uindicat. Tyrii Africam incolunt, Hispaniam Poeni, Graeci
se in Galliam inmiserunt, in Graeciam Galli. Pyrenaeus Germa-
norum transitus non inhibuit. per inuia, per incognita uersauit se 3
humana leuitas. liberos coniugesque et graues senio parentes
traxerunt. alii longo errore iactati non iudicio elegerunt locum,
sed lassitudine proximum occupauerunt alii armis sibi ius in
aliena terra fecerunt. quasdam gentes, cum ignota peterent, mare
hausit. quaedam ibi consederunt, ubi illas rerum omnium inopia
deposuit. nec omnibus eadem causa relinquendi quaerendique 4
patriam fuit: alios excidia urbium suarum hostilibus armis elapsos
in aliena spoliatos suis expulerunt. alios domestica seditio sum-
mouit. alios nimia superfluentis populi frequentia ad exonerandas
uires emisit. alios pestilentia aut frequentes terrarum hiatus aut
aliqua intoleranda infelicis soli uitia eiecerunt. quosdam fertilis
orae et in maius laudatae fama corrupit. alios alia causa exciuit
domibus suis: illud utique manifestum est, nihil eodem loco man- 5

1 age dū (*ante* dū *ras.*) 2 gente[s] 7 tran[s]ferentib; 8 Atheniensis *E*²: at henis 10 tusco sasia* 11 Hispaniam *Muretus*: inhispaniā grȩcise 12 Pyrenaeus *uulgo*: pyrena eos 13 pinuia pincognita *cod. et ueteres editiones* (*cf. de ira* 3, 20, 2 per inuia, per arentia trahebat omnem bello utilem turbam); per incognita *Fickert et Haase* 15 ali[i] iudio[ci] 16 ali[i] ius inaliena (*post* s *ras., uidetur fuisse* t) 19 querendiq; 21 aliena *Neap.*: alienas summouit (it *in ras.*) 23 urbes *Pincianus, cuius coniecturam commendauerunt Maduig et Gertz, sed uide Vellei. Paterc.* 1, 4, 3 magna uis Graecae iuuentutis, abundantia uirium sedes quaeritans, in Asiam se effudit, *ubi Kritz recte Senecae locum comparauit* frequentis 25 [h]orȩ laudatae *dett.*: laudata*

sisse, quo genitum est. adsiduus generis humani discursus est.
cotidie aliquid in tam magno orbe mutatur. noua urbium funda-
menta iaciuntur. noua gentium nomina extinctis prioribus aut in
accessionem ualidioris conuersis oriuntur. omnes autem istae po-
pulorum transportationes quid aliud quam publica exilia sunt?
6 quid te tam longo circuitu traho? quid interest enumerare Anteno-
rem Pataui conditorem et Euandrum in ripa Tiberis regna Arca-
dum conlocantem? quid Diomeden aliosque, quos Troianum bel-
7 lum uictos simul uictoresque per alienas terras dissipauit? Romanum
imperium nempe auctorem exulem respicit. quem profugum capta
patria, exiguas reliquias trahentem necessitas et uictoris metus lon-
ginqua quaerentem in Italiam detulit. hic deinde populus quot
colonias in omnem prouinciam misit? ubicumque uicit, Romanus
habitat. ad hanc commutationem locorum libentes nomina dabant
8 et relictis aris suis trans maria sequebatur colonos uexillum. res
quidem non desiderat plurium enumerationem. unum tamen adi-
ciam, quod in oculos se ingerit. haec ipsa insula saepe iam culto-
res mutauit. ut antiquiora, quae uetustas obduxit, transeam, Pho-
cide relicta Grai, qui nunc Massiliam incolunt, prius in hac insula
consederunt, ex qua quid eos fugauerit, incertum est, utrum caeli
grauitas an praepotentis Italiae conspectus an natura inportuosi
maris: nam in causa non fuisse feritatem accolarum eo apparet,
quod maxime tunc trucibus et inconditis Galliae populis se inter-
9 posuerunt. transierunt deinde Ligures in eam, transierunt et His-
pani, quod ex similitudine ritus apparet: eadem enim tegmenta
capitum idemque genus calciamenti, quod Cantabris est, et uerba
quaedam. nam totus sermo conuersatione Graecorum Ligurumque
a patrio desciuit. deductae deinde sunt duae ciuium Romanorum
coloniae, altera a Mario, altera a Sulla: totiens huius aridi et
10 spinosi saxi mutatus est populus. uix denique inuenies ullam
terram, quam etiamnunc indigenae colant. permixta omnia et in-
siticia sunt. alius alii successit. hic concupiuit, quod illi fastidio

5 tra[n]s portationes aliud (d *corr.*) puplica 6 circūitu 11 reliquias trahentē (as tr *in ras.*) 14 habitat* 15 uexiljum *Maduig*: senex 19 graii (ii *in ras.*) 25 e[s]ximilitudine (s *m. pr. ut uidetur*) 29 sylla 31 insiticia sunt *Pincianus* (insitiua sunt *Gertz*): instituta sunt 32 ali[i]

fuit. ille unde expulerat, eiectus est. ita fato placuit nullius rei
eodem semper loco stare fortunam.

VIII. Aduersus ipsam commutationem locorum detractis ce- 1
teris incommodis, quae exilio adhaerent, satis hoc remedii putat
Varro, doctissimus Romanorum, quod quocumque uenimus, eadem
rerum natura utendum est. M. Brutus satis hoc putat, quod licet
in exilium euntibus uirtutes suas secum ferre. haec etiamsi quis 2
singula parum iudicat efficacia ad consolandum exulem, utraque
in unum conlata fatebitur plurimum posse. quantulum enim est,
quod perdimus? duo quae pulcherrima sunt, quocumque nos mo-
uerimus, sequentur: natura communis et propria uirtus. id actum 3
est, mihi crede, ab illo, quisquis formator uniuersi fuit, siue ille
deus est potens omnium, siue incorporalis ratio ingentium operum
artifex, siue diuinus spiritus per omnia maxima ac minima aequali
intentione diffusus, siue fatum et inmutabilis causarum inter se co-
haerentium series: id, inquam, actum est, ut in alienum arbitrium
nisi uilissima quaeque non caderent. quidquid optimum homini 4
est, id extra humanam potentiam iacet, nec dari nec eripi potest.
mundus hic, quo nihil neque maius neque ornatius rerum natura
genuit et animus contemplator admiratorque mundi, pars eius ma-
gnificentissima, propria nobis et perpetua et tamdiu nobiscum man-
sura sunt, quamdiu ipsi manebimus. alacres itaque et erecti, quo- 5
cumque res tulerit, intrepido gradu properemus. emetiamur quas-
cumque terras: nullum inueniri exilium intra mundum potest, *quod*
alienum homini sit. undecumque ex aequo ad caelum erigitur
acies, paribus interuallis omnia diuina ab omnibus humanis distant.
proinde dum oculi mei ab illo spectaculo, cuius insatiabiles sunt, 6
non abducantur, dum mihi solem lunamque intueri liceat, dum
ceteris inhaerere sideribus, dum ortus eorum occasusque et in-

---

4 exilio *Taruis.*: ex illo 5 q°cūq; 10 perdimus *Koch*: pdidim; q°cūq; 14 ma^xima^acminima equali 15 et immutabilis *deteriores*: et mutabilis 19 nichil neq; * ornatiu^s (s *m. pr. ut uidetur*) 20 et animus *Gertz*: animus 23 emetiamur (iamur *in ras.*) 24 exilium *Haase*: et illū potest quod alienum homini sit *Koch cum Erasmo et Lipsio* (potest alienum homini *Haase* potest; nullum enim solum intra mundum alienum homini est *Maduig*): est alienum homini est 29 inẹrere

terualla et causas inuestigare uel ocius meandi uel tardius, spectare
tot per noctem stellas micantis et alias inmobiles, alias non in
magnum spatium exeuntis sed intra suum se circumagentis uesti-
gium, quasdam subito erumpentis, quasdam igne fuso praestringentes
aciem, quasi decidant, uel longo tractu cum luce multa praeteruo-
lantes, dum cum his sim et caelestibus, qua homini fas est, inmis-
cear, dum animum ad cognatarum rerum conspectum tendentem
in sublimi semper habeam: quantum refert mea, quid calcem?

1 IX. At non est haec terra frugiferarum aut laetarum arbo-
rum ferax. non magnis nec nauigabilibus fluminum alueis inrigatur.
nihil gignit, quod aliae gentes petant, uix ad tutelam incolentium
fertilis. non pretiosus hic lapis caeditur, non auri argentique uenae
2 eruuntur. angustus animus est, quem terrena delectant: ad illa
abducendus est, quae ubique aeque apparent, ubique aeque
splendent et hoc cogitandum est, ista ueris bonis per falsa et
praue credita obstare. quo longiores porticus expedierint, quo
altius turres sustulerint, quo latius uicos porrexerint, quo depressius
aestiuos specus foderint, quo maiori mole fastigia cenationum
3 subduxerint, hoc plus erit, quod illis caelum abscondat. in eam
te regionem casus eiecit, in qua lautissimum receptaculum casa
est: nae tu pusilli animi es et sordide se consolantis, si ideo id
fortiter pateris, quia Romuli casam nosti. dic illud potius: istud
humile tugurium nempe uirtutes recipit: iam omnibus templis
formosius erit, cum illic iustitia conspecta fuerit, cum continentia,
cum prudentia, pietas, omnium officiorum recte dispensandorum
ratio, humanorum diuinorumque scientia. nullus angustus est
locus, qui hanc tam magnarum uirtutum turbam capit. nullum
4 exilium graue est, in quod licet cum hoc ire comitatu. Brutus
in eo libro, quem de uirtute conposuit, ait se Marcellum uidisse

---

1 uel ocius *Müller*: uelocius uel tardius *deteriores*: uel diu* (*erasa* s) dum spectare *Gertz* 2 immobiles 4 fuso *uulgo*: funso 6 inmiscear (ar *in ras.*) 8 habeam *deteriores*: habeat 11 aliae *deteriores*: alia attutelā (*prima* t *in* d *corr.*) 12 auriargentiq; uen$\overset{e}{ę}$ruuntur. 17 porrexerint *Pincianus*: correxerint 20 eg̃eiicit (*in margine* eiecit) latissimum *Neap.* laxissimum *Pincianus* casa est. ne et tu (nae tu *deteriores*) pusilli animi es et (*haec omnia praeter* ca *in ras.*) 22 istud *deteriores*: si istud (si i *in ras.*) 28 in quod *Fickert*: in quo 29 composuit

Mytilenis exulantem et quantum modo natura hominis pateretur,
beatissime uiuentem neque umquam cupidiorem bonarum artium
quam illo tempore. itaque adicit: *uisum sibi se magis in exilium
ire, qui sine illo rediturus esset, quam illum in exilio relinqui.*
o fortunatiorem Marcellum eo tempore, quo exilium suum Bruto 5
adprobauit, quam quo reipublicae consulatum! quantus ille uir
fuit, qui effecit, ut aliquis exul sibi uideretur, quod ab exule
recederet? quantus uir fuit, qui in admirationem sui adduxit
hominem etiam Catoni suo mirandum? idem Brutus ait: *C. Cae-* 6
sarem Mytilenas praeteruectum, quia non sustineret uidere deforma-
tum uirum. illi quidem reditum inpetrauit senatus publicis preci-
bus tam sollicitus ac maestus, ut omnes illo die Bruti habere
animum uiderentur et non pro Marcello, sed pro se deprecari,
ne exules essent, si sine illo fuissent: sed plus multo consecutus
est, quo die illum exulem Brutus relinquere non potuit, Caesar
uidere. contigit enim illi testimonium utriusque: Brutus sine
Marcello reuerti se doluit, Caesar erubuit. num dubitas, quin se 7
ille Marcellus tantus uir sic ad tolerandum aequo animo exilium
saepe adhortatus sit? quod patria cares, non est miserum. ita
te disciplinis inbuisti, ut scires omnem locum sapienti uiro patriam
esse. quid porro? hic, qui te expulit, non ipse per annos decem
continuos patria caruit? propagandi sine dubio imperi causa: sed
nempe caruit. nunc ecce trahit illum ad se Africa resurgentis 8
belli minis plena, trahit Hispania, quae fractas et adflictas partes
refouet, trahit Aegyptus infida, totus denique orbis, qui ad occa-
sionem concussi imperii intentus est. cui primum rei occurret?
cui parti se opponet? aget illum per omnes terras uictoria sua.
illum suspiciant et colant gentes: tu uiue Bruto miratore con-
tentus.

---

1 mytileniis (*in marg. m.* 3 mitilenis) 3 a adicit (*prior* a *in fine uersus deleta, altera initio sequentis addita*) 5 o fortunatiorē (o *uidetur a corr. addita*) 6 approbauit (p *prior corr.*) ille uir *cod.* uir illo *uulgo* 7 exul (s *ante* u *erasa*) quod *deteriores*: quo 10 mitilenas
s. nōpotuit
11 prȩcib; 12 mestus 16 uidere (*superscr. m. rec.*) 17 reuerti se *deteriores*: reuertisse 19 ad ^h^ortatus 22 imperi^i^ 24 afflictas (f *ex* d *corr.*) 25 egyptos (u superscr.)

1 X. Bene ergo exilium tulit Marcellus nec quicquam in animo
eius mutauit loci mutatio, quamuis eam paupertas sequeretur. in
qua nihil mali esse, quisquis modo nondum peruenit in insaniam
omnia subuertentis auaritiae atque luxuriae, intellegit. quantulum
enim est, quod in tutelam hominis necessarium sit? et cui deesse
2 hoc potest ullam modo uirtutem habenti? quod ad me quidem
pertinet, intellego me non opes sed occupationes perdidisse.
corporis exigua desideria sunt: frigus submoueri uolt, alimentis
famem ac sitim extinguere. quidquid extra concupiscitur, uitiis,
non usibus laboratur. non est necesse omne perscrutari profundum
nec strage animalium uentrem onerare nec conchylia ultimi maris
ex ignoto litore eruere: di istos deaeque perdant, quorum luxuria
3 tam inuidiosi imperii fines transcendit. ultra Phasin capi uolunt,
quod ambitiosam popinam instruat, nec piget a Parthis, a quibus
nondum poenas repetiimus, aues petere. undique conuehunt omnia
nota *ignota* fastidienti gulae. quod dissolutus deliciis stomachus
uix admittat, ab ultimo portatur Oceano. uomunt ut edant, edunt
ut uomant, et epulas, quas toto orbe conquirunt, nec concoquere
dignantur. ista si quis despicit, quid illi paupertas nocet? si quis
concupiscit, illi paupertas etiam prodest. inuitus enim sanatur et,
si remedia ne coactus quidem recipit, interim certe dum non
4 potest uelle, nolenti similis est. C. Caesar, quem mihi uidetur
rerum natura edidisse, ut ostenderet, quid summa uitia in summa
fortuna possent, centies sestertio cenauit uno die. et in hoc omnium adiutus ingenio uix tamen inuenit, quomodo trium prouin-
5 ciarum tributum una cena fieret. o miserabiles, quorum palatum
nisi ad pretiosos cibos non excitatur! pretiosos autem non eximius
sapor aut aliqua faucium dulcedo, sed raritas et difficultas parandi
facit. alioqui si ad sanam illis mentem placeat reuerti, quid opus

---

1 tulit * (*littera erasa*) 5 necessarium st *Gertz* 6 a[d]me 8 u[u]olt 9 quicquid (c *ex* d *corr.*) 12 dii 15 repetiimus *Lipsius*: repetimus conueunt [h] 16 nota ignota *Gertz*: nota 17 amittat (d, *ut uidetur*, *m. pr.* *suprascr.*) 18 qua[s] (s *m. pr.*) concoquere [i. digerere] (*suprascr. m. rec.*) 21 recipit *E*[1]: recepit 22 potest uelle *Maduig*: potest illa C. Caesar *E*[2]: G. cęsar augustus 23 natura edidisse (ra e *corr.*) 28 saporaut (ra *corr.*) faucium *deteriores*: fauci (f *corr.*) 29 ali[o]qui (o *m. pr.*)

est tot artibus uentri seruientibus? quid mercaturis? quid uastatione siluarum? quid profundi perscrutatione? passim iacent alimenta, quae rerum natura omnibus locis disposuit, sed haec uelut caeci transeunt et omnes regiones peruagantur, maria traiciunt et, cum famem exiguo possint sedare, magno inritant. libet dicere: 6
quid deducitis naues? quid manus et aduersus feras et aduersus homines armatis? quid tanto tumultu discurritis? quid opes opibus adgeritis? non uoltis cogitare, quam parua uobis corpora sint? nonne furor et ultimus mentium error est, cum tam exiguum capias, cupere *tam* multum? licet itaque augeatis census, promoueatis fines: numquam tamen corpora uestra laxabitis. cum bene cesserit negotiatio, multum militia rettulerit, cum indagati undique cibi coierint, non habebitis, ubi istos adparatus uestros conlocetis. quid tam multa conquiritis? scilicet maiores nostri, quorum uirtus 7
etiamnunc uitia nostra sustentat, infelices erant, qui sibi manu sua parabant cibum, quibus terra cubile erat, quorum tecta nondum auro fulgebant, quorum templa nondum gemmis nitebant. itaque tunc per fictiles deos religiose iurabatur. qui illos inuocauerant, ad hostem morituri, ne fallerent, redibant. scilicet minus beate 8
uiuebat dictator noster, qui Samnitium legatos audiit, cum uilissimum cibum in foco ipse manu sua uersaret, illa, qua iam saepe hostem percusserat lauream que in Capitolini Iouis gremio reposuerat, quam Apicius nostra memoria uixit, qui in ea urbe, ex qua aliquando philosophi uelut corruptores iuuentutis abire iussi sunt, scientiam popinae professus disciplina sua saeculum infecit. cuius exitum nosse operae pretium est. cum sestertium miliens in cu- 9
linam coniecisset, cum tot congiaria principum et ingens Capitolii uectigal singulis commissationibus exorpsisset, aere alieno oppressus rationes suas tunc primum coactus inspexit: superfuturum sibi

---

1 quid mercaturis. *olim corr.*: quod mercat̃is 3 disposuit *cod. et ueteres editiones*, deposuit *Fickert et Haase* 5 famẽ inexiguo 8 aggeritis (*prior* g *corr. ex* d) uultis (u *corr.*) 10 multa *cod.* multum *deteriores*, tam multum *Koch, cf.* 14 quid tam multa conquiritis? 11 laxabitis (itis *corr.*)

12 cesserit *uulgo*: gesserit 13 apparatus 14 uirtu^{s} (s *m. pr.*) 15 infelices erant (*ante* erant *ras.*) 20 qui samnitiū (*ante* s *ras.*) 22 reposuerat (re *in ras.*) 26 millies (es *in ras.*) 28 comisationib; ex-^{p}sorsisset

sestertium centiens conputauit et uelut in ultima fame uicturus, si
10 in sestertio centiens uixisset, ueneno uitam finiuit. quanta luxuria
erat, cui centiens sestertium egestas fuit? i nunc et puta pecuniae
modum ad rem pertinere, non animi. sestertium centiens aliquis
extimuit et, quod alii uoto petunt, ueneno fugit? illi uero tam
prauae mentis homini ultima potio saluberrima fuit: tunc uenena
edebat bibebatque, cum inmensis epulis non delectaretur tantum,
sed gloriaretur, cum uitia sua ostentaret, cum ciuitatem in luxuriam
suam conuerteret, cum iuuentutem ad imitationem sui sollicitaret,
11 etiam sine malis exemplis per se docilem. haec accidunt diuitias
non ad rationem reuocantibus, cuius certi fines sunt, sed ad uitiosam
consuetudinem, cuius inmensum et inconprensibile arbitrium est.
cupiditati nihil est satis, naturae satis est etiam parum. nullum
ergo paupertas exulis incommodum habet: nullum enim tam inops
exilium est, quod non alendo homini abunde fertile sit.

1 XI. An uestem ac domum desideraturus est exul? *si* haec
quoque ad usum tantum desiderabit, neque tectum ei deerit neque
uelamentum. aeque enim exiguo tegitur corpus quam alitur. nihil
2 homini natura, quod necessarium faciebat, fecit operosum. si
desiderat saturam multo conchylio purpuram intextam auro uariis-
que et coloribus distinctam et artibus: non fortunae iste uitio,
sed suo pauper est. etiamsi illi quidquid amisit restitueris, nihil
ages. plus enim restituto deerit ex eo, quod cupit, quam exuli
3 ex eo, quod habuit. si desiderat aureis fulgentem uasis supellectilem
et antiquis nominibus artificum argentum nobile, aes paucorum
insania pretiosum et seruorum turbam, quae quamuis magnam
domum angustet, iumentorum corpora differta et coacta pinguescere

1 sestertium (s *alt. in ras.*) centies (s *corr. in ras.*) 2 sesttio (ses *in ras.*) centies 3 centies ses tertiū i nunc *Pincianus*: inuno 4 sestertiū centies (se *et ultima* s *in ras.*) 5 ali[i] 6 saluberrima (sa *in ras.*) 7 immensis 13 nature satis (e satis *in ras.*) 15 exilium *uulgo*: exitiū sit. an (t. a *in ras.*) 16 si haec *Muretus* (si hoc *Pincianus*): hęc (*ras. ante* h) 18 nichil (n *in ras.*) 19 si *Pincianus*: sed 20 saturam *Maduig*: saturatā (tā *in ras. unius fere litterae*) co[n]chylio 21 colorib; distinctā. (*ras. ante* d) 23 restituto *Muretus* (*de quo tamen aliqua dubitatio residet; erat cum magis placeret Fickerti* restituendum): restituendo *cod.* exsuli ex eo (*ante* eo *uidetur* s *erasa esse*) 24 si *Neap.*: sed uasis supellectilē (*ras. inter* is *et* s) 27 angustet (*altera* t *in ras.*)

et nationum omnium lapides: ista congerantur licet, numquam
explebunt inexplebilem animum, non magis quam ullus sufficiet
umor ad satiandum eum, cuius desiderium non ex inopia, sed ex
aestu ardentium uiscerum oritur. non enim sitis illa, sed morbus
est. nec hoc in pecunia tantum aut alimentis euenit: eadem 4
natura est in omni desiderio, quod modo non ex inopia, sed ex
uitio nascitur. quidquid illi congesseris, non finis erit cupiditatis,
sed gradus. qui continebit itaque se intra naturalem modum,
paupertatem non sentiet: qui naturalem modum excedet, eum in
summis quoque opibus paupertas sequetur. necessariis rebus et
exilia sufficiunt, superuacuis nec regna. animus est, qui diuites 5
facit. hic in exilia sequitur et in solitudinibus asperrimis, cum
quantum satis est sustinendo corpori inuenit, ipse bonis suis abun-
dat et fruitur: pecunia ad animum nihil pertinet, non magis quam
ad deos inmortales omnia ista, quae inperita ingenia et nimis
corporibus suis addicta suspiciunt. lapides, aurum, argentum et 6
magni leuatique mensarum orbes terrena sunt pondera, quae non
potest amare sincerus animus ac naturae suae memor, labis ipse
expers et quandoque emissus fuerit, ad summa emicaturus: interim
quantum per moras membrorum et hanc circumfusam grauem
sarcinam licet, celeri et uolucri cogitatione diuina perlustrat. ideo- 7
que nec exulare umquam potest liber et dis cognatus et omni
mundo omnique aeuo par. nam cogitatio eius circa omne caelum
et in omne praeteritum futurumque tempus inmittitur. corpusculum
hoc, custodia et uinculum animi, huc atque illuc iactatur. in hoc
supplicia, in hoc latrocinia, in hoc morbi exercentur: animus quidem
ipse sacer et aeternus est et cui non possit inici manus.

XII. Ne me putes ad eleuanda incommoda paupertatis, quam 1
nemo grauem sentit, nisi qui putat, uti tantum praeceptis sapientium,
primum adspice, quanto maior pars sit pauperum, quos nihilo

---

3 humor (h *m. rec.*) 4 ardentiū (ar *in ras.*) 9 excedet *E*[1]: excedit 11 exilia (li *in ras.*) 15 immortales (es *corr.*) imperita 18 labis *Koch* (oneris *Maduig*): leuis 19 sum̄a emicaturus (a *pr. in ras.*) 21 perlustrat i (i *del.*) 22 exulare umquā (are um *in ras.*) 23 euo par. Nā (*praeter* euo *in ras.*) 24 immittit 27 inici * (*satis magna ras.*) manus. 29 sapientium, primum *interpunxit Maduig*; *uulgo* sapientum. Primum 30 aspice

notabis tristiores sollicitioresque diuitibus: immo nescio an eo
2 laetiores sint, quo animus illorum in pauciora distringitur. transeamus
pauperes, saepe non *miseros* ob *paupertatem,* ueniamus ad locupletes:
quam multa tempora sunt, quibus pauperibus similes sint? circum-
cisae sunt peregrinantium sarcinae et quotiens festinationem neces-
sitas itineris exegit, comitum turba dimittitur. militantes quotam
partem rerum suarum secum habent, cum omnem adparatum
3 castrensis disciplina summoueat? nec tantum condicio illos tempo-
rum aut locorum inopia pauperibus exaequat: sumunt quosdam
dies, cum iam illos diuitiarum taedium cepit, quibus humi cenent
et remoto auro argentoque fictilibus utantur. dementes! hoc
quod aliquando concupiscunt, semper timent. o quanta illos caligo
mentium, quanta ignorantia ueritatis exercet, *qui fugiunt* quod
4 uoluptatis causa imitantur! me quidem quotiens ad antiqua exempla
respexi, paupertatis uti solaciis pudet, quoniam quidem eo tempo-
rum luxuria prolapsa est, ut maius uiaticum exulum sit, quam
olim patrimonium principum fuit. unum fuisse Homero seruum,
tres Platoni, nullum Zenoni, a quo coepit Stoicorum rigida ac
uirilis sapientia, satis constat. num ergo quisquam eos misere
uixisse dicet, ut non ipse miserrimus ob hoc omnibus uideatur?
5 Menenius Agrippa, qui inter patres ac plebem publicae gratiae
sequester fuit, aere conlato funeratus est. Attilius Regulus, cum
Poenos in Africa funderet, ad senatum scripsit mercennarium suum
discessisse et ab eo desertum esse rus, quod senatui publice curari,
dum abesset Regulus, placuit: fuitne tanti seruum non habere,
6 ut colonus eius populus Romanus esset? Scipionis filiae ex aerario

1 eo letiores (eo le *in ras.*; *fuit, ut uidetur,* eo lae) 2 quo *Neap.*: quod distringitur *deteriores*: destringit̃ transeamus pauperes saepe non miseros ob paupertatem, ueniamus *Koch* (transeamus opes paene inopes, ueniamus *Maduig*): transeam; ape spe non obueniamus *cod. Maduigii lectio inanem habet sententiam*; *quae ipse posui saltem intellegi possunt* 4 tempora sunt *cod.*, sunt tempora *cum editionibus quibusdam uetustioribus Haase* 7 rurū (re *suprascr.*) apparatum 13 qui fugiunt quod E^2: quam *cod. Possis etiam* qui fugiunt paupertatem quam 17 principū* 18 cepit 20 iserrim (m *suprascr.*); 22 fuit* aere co*llatus attilius (atti *in ras.*) 24 esse rus quod (sc. rus *suprascr. m. rec.*) puplice 26 .P.R. erario

dotem acceperunt, quia nihil illis reliquerat pater. aequum me hercules erat populum Romanum tributum Scipioni semel conferre, cum a Carthagine semper exigeret. o felices uiros puellarum, quibus populus Romanus loco soceri fuit! beatioresne istos putas, quorum pantomimae decies sestertio nubunt, quam Scipionem, cuius liberi a senatu, tutore suo, in dotem aes graue acceperunt? dedignatur aliquis paupertatem, cuius tam clarae imagines sunt? 7
indignatur exul aliquid sibi deesse, cum defuerit Scipioni dos, Regulo mercennarius, Menenio funus, cum omnibus illis quod deerat, ideo honestius suppletum sit, quia defuerat? his ergo aduocatis non tantum tuta est, sed etiam gratiosa paupertas.

XIII. Responderi potest: quid artificiose ista diducis, quae 1
singula sustineri possunt, conlata non possunt? commutatio loci tolerabilis est, si tantum locum mutes. paupertas tolerabilis est, si ignominia absit, quae uel sola opprimere animos solet. aduer- 2
sus hunc quisquis me malorum turba terrebit, his uerbis utendum erit: si contra unamquamlibet partem fortunae satis tibi roboris est, idem aduersus omnis erit. cum semel animum uirtus indurauit, undique inuolnerabilem praestat: si auaritia dimisit, uehementissima generis humani pestis, moram tibi ambitio non faciet. si ultimum diem non quasi poenam, sed quasi naturae legem adspicis, ex quo pectore metum mortis eieceris, in id nullius rei timor audebit intrare. si cogitas libidinem non uoluptatis causa 3
homini datam, sed propagandi generis, quem non uiolauerit hoc secretum et infixum uisceribus ipsis exitium, omnis alia cupiditas intactum praeteribit. non singula uitia ratio, sed pariter omnia prosternit: in uniuersum semel uincitur. ignominia tu putas quem- 4
quam sapientem moueri posse, qui omnia in se reposuit, qui ab opinionibus uolgi secessit? plus etiam quam ignominia est mors ignominiosa: Socrates tamen eodem illo uoltu, quo triginta tyrannos solus aliquando in ordinem redegerat, carcerem intrauit ignominiam ipsi loco detracturus. neque enim poterat carcer

1 aequum mehercule *uel* mehercules *deteriores*: equū hercules 2 .P.R.
n liberi
5 patomimę 6 cuius asenatu 7 clara* 8 exsul 9 regulo* 13 comutatio 15 abest *Gertz* 21 pęnā aspicis 22 metum mortis *cod.* mortis metum *editiones antiquae*, metum *Fickert et Haase* 31 tirannos

5 uideri in quo Socrates erat. quis usque eo ad conspiciendam ueritatem excaecatus est, ut ignominiam putet M. Catonis fuisse duplicem in petitione praeturae et consulatus repulsam? ignominia illa praeturae et consulatus fuit, quibus ex Catone honor habe-
6 batur. nemo ab alio contemnitur, nisi a se ante contemptus est. humilis et proiectus animus est isti contumeliae opportunus: qui uero aduersus saeuissimos casus se extollit et ea mala, quibus alii opprimuntur, euertit, ipsas miserias infularum loco habet, quando ita adfecti sumus, ut nihil aeque magnam apud nos admirationem
7 occupet, quam homo fortiter miser. ducebatur Athenis ad supplicium Aristides, cui quisquis occurrerat, deiciebat oculos et ingemescebat, non tamquam in hominem iustum sed tamquam in ipsam iustitiam animaduerteretur. inuentus est tamen, qui in faciem eius inspueret: poterat ob hoc moleste ferre, quod sciebat neminem id ausurum puri oris at ille abstersit faciem et subridens ait comitanti se magistratui: admone istum, ne postea tam inprobe oscitet. hoc fuit contumeliam ipsi contumeliae facere.
8 scio quosdam dicere contemptu nihil esse grauius, mortem ipsis potiorem uideri. his ego respondebo et exilium saepe contemptione omni carere. si magnus uir cecidit, magnus iacet, non magis illum putes contemni, quam cum aedium sacrarum ruinae calcantur, quas religiosi aeque ac stantis adorant.

1 XIV. Quoniam meo nomine nihil habes, mater carissima, quod te in infinitas lacrimas agat, sequitur ut causae tuae te stimulent. sunt autem duae: nam aut illud te mouet, quod praesidium aliquod uideris amisisse, aut illud, quod desiderium ipsum per se pati non potes.

2 Prior pars mihi leuiter perstringenda est: noui enim animum tuum nihil in suis praeter ipsos amantem. uiderint illae matres, quae potentiam liberorum muliebri inpotentia exercent, quae, quia feminis honores non licet gerere, per illos ambitiosae sunt, quae patrimonia filiorum et exhauriunt et captant, quae eloquentiam

---

3 consolatus 4 preturę et consolatus 5 contempnit[2] contẽptu[s] (s *m. pr.*) 6 est *Gertz*: sit 7 ali[i] 9 apud (d *corr.*) 15 asurũ (u superscr.) at (*in ras.*) 18 grauius (uius *in ras.*) 19 et *abesse malim* contemtione 20 iacet *Gertz*: iacuit 21 illum putes contemni quam cum aedium *Neap.*: illum contempni quã ędiũ

commodando aliis fatigant: tu liberorum tuorum bonis plurimum 3
gauisa es, minimum usa. tu liberalitati nostrae semper inposuisti
modum, cum tuae non inponeres. tu filia familiae locupletibus
filiis ultro contulisti. tu patrimonia nostra sic administrasti, ut
tamquam tuis laborares, tamquam alienis abstineres. tu gratiae
nostrae, tamquam alienis rebusutereris, pepercisti et ex honoribus
nostris nihil ad te nisi uoluptas et inpensa pertinuit: numquam
indulgentia ad utilitatem respexit. non potes itaque ea in erepto
filio desiderare, quae *in* incolumi numquam ad te pertinere duxisti.

XV. Illo omnis consolatio mihi uertenda est, unde uera uis 1
materni doloris oritur: ego conplexu fili carissimi careo, non conspectu eius, non sermone possum frui. ubi est ille, quo uiso
tristem uoltum relaxaui, in quo omnes sollicitudines meas deposui?
ubi conloquia, quorum inexplebilis eram? ubi studia, quibus
libentius quam femina, familiarius quam mater intereram? ubi illi
occursus? ubi matre uisa semper puerilis hilaritas? adicis istis 2
loca ipsa gratulationum et conuictuum et, ut necesse est, efficacissimas ad uexandos animos recentis conuersationis notas. nam
hoc quoque aduersus te crudeliter fortuna molita est, quod te
ante tertium demum diem quam perculsus sum, securam nec
quicquam tale metuentem regredi uoluit. bene nos longinquitas 3
locorum diuiserat. bene aliquot annorum absentia huic te malo
praeparauerat: redisti non ut uoluptatem ex filio perciperes, sed
ut consuetudinem desiderii perderes. si multo ante afuisses, fortius
tulisses ipso interuallo desiderium molliente: si non recessisses,
ultimum certe fructum biduo diutius uidendi filium tulisses: nunc
crudele fatum ita conposuit, ut nec fortunae meae interesses nec
absentiae adsuesceres. sed quanto ista duriora sunt, tanto maior 4
tibi uirtus aduocanda est et uelut cum hoste noto ac saepe iam

---

2 inusa liberalitati *deteriores*: liberalitatis imposuisti 4 filis contulisti § 5 tuis *Gertz*: intuis alienis *Pincianus*: aliis 7 atte (*prior* t *corr.*) 8 potest (*altera* t *del.*) 9 in incolumi *Haase*: inco lumi atte (*prior* t *corr.*) 11 complexu fili[i] 14 inexpleblebilis (ble *lineolis deleta*) 15 illi *Gertz*: ille 18 nota[s] (s *m. pr.*) 21 regredi *Lipsius*: ad gdi 24 antea fuisses 25 molliente si (*ante* si *ras.*) 27 composuit

uicto acrius est congrediendum. non ex intacto corpore tuo
sanguis hic fluxit: per ipsas cicatrices percussa es.

1 XVI. Non est quod utaris excusatione muliebris nominis,
cui paene concessum est inmoderatum in lacrimas ius, non in-
mensum tamen. et ideo maiores decem mensum spatium lugenti-
bus uiros dederunt, ut cum pertinacia muliebris maeroris publica
constitutione deciderent. non prohibuerunt luctus, sed finierunt.
nam et infinito dolore, cum aliquem ex carissimis amiseris, adfici
stulta indulgentia est, et nullo inhumana duritia: optimum inter
pietatem et rationem temperamentum est et sentire desiderium et
2 opprimere. non est quod ad quasdam feminas respicias, quarum
tristitiam semel sumptam mors finiuit. nosti quasdam, quae
amissis filiis inposita lugubria numquam exuerunt: a te plus exigit
uita ab initio fortior. non potest muliebris excusatio contingere
3 ei, a qua omnia muliebria uitia afuerunt. non te maximum saeculi
malum, inpudicitia, in numerum plurium adduxit. non gemmae
te, non margaritae flexerunt. non tibi diuitiae uelut maximum
generis humani bonum refulserunt. non te, bene in antiqua et
seuera institutam domo, periculosa etiam probis peiorum detorsit
imitatio. numquam te fecunditatis tuae, quasi exprobraret aetatem,
puduit. numquam more aliarum, quibus omnis commendatio ex
forma petitur, tumescentem uterum abscondisti quasi indecens
4 onus, nec intra uiscera tua conceptas spes liberorum elisisti. non
faciem coloribus ac lenociniis polluisti. numquam tibi placuit uestis,
quae nihil amplius nudaret, cum poneretur: unicum tibi ornamen-
tum, pulcherrima et nulli obnoxia aetati forma, maximum decus
5 uisa est pudicitia. non potes itaque ad optinendum dolorem
muliebre nomen praetendere, ex quo te uirtutes tuae seduxerunt.
tantum debes a feminarum lacrimis abesse, quantum *a* uitiis. ne
feminae quidem te sinent intabescere uolneri tuo, sed leni ac ne-
cessario maerore cito defunctam iubebunt exurgere, si modo illas

---

3 excusatio[ne] (*suprascr. m. pr.*) nomini[s] (*suprascr. m. pr.*) 4 ius *Pincianus*: ei 6 meroris publica (b *in ras.*) 13 fili[i]s exsuerunt 15 [an]fuer̄ 19 probis *deteriores*: probris 25 cum poneretur *Lipsius*: componeretur. *post* ornamentum *interpunxit Schelius* 27 potes (t *post* s *erasa*) 28 pretendere 29 a uitiis *deteriores*: uitiis. 30 leni ac *Haase*: leuior 31 merore

intueri uoles feminas, quas conspecta uirtus inter magnos uiros posuit. Corneliam ex duodecim liberis ad duos fortuna redegerat. 6
si numerare funera Corneliae uelles, amiserat decem: si aestimare, amiserat Gracchos. flentibus tamen circa se et fatum saeuius execrantibus interdixit, ne fortunam accusarent, quae sibi filios Gracchos ademisset. ex hac femina debuit nasci, qui diceret in contione: *tu matri meae maledicas, quae me peperit?* multo mihi uox matris uidetur animosior: filius magno aestimauit Gracchorum natales, mater et funera. Rutilia Cottam filium secuta 7
est in exilium et usque eo fuit indulgentia constricta, ut mallet exilium pati quam desiderium, nec ante in patriam quam cum filio rediit. eundem iam reducem et in republica florentem tam fortiter amisit quam secuta est. nec quisquam lacrimas eius post elatum filium notauit. in expulso uirtutem ostendit, in amisso prudentiam: nam et nihil illam a pietate deterruit et nihil in tristitia superuacua stultaque detinuit. cum his te numerari feminis uolo: quarum uitam semper imitata es, earum in coercenda conprimendaque aegritudine optime sequeris exemplum.

XVII. Scio rem non esse in nostra potestate nec ullum ad- 1
fectum seruire, minime uero eum, qui ex dolore nascitur. ferox enim et aduersus omne remedium contumax est. uolumus interim illum obruere et deuorare gemitus: per ipsum tamen conpositum fictumque uoltum lacrimae profunduntur. ludis interim aut gladiatoribus animum occupamus: at illum inter ipsa, quibus auocatur, spectacula leuis aliqua desiderii nota subruit. ideo melius 2
est uincere illum quam fallere. nam qui delusus et uoluptatibus aut occupationibus abductus est, resurgit et ipsa quiete inpetum ad saeuiendum conligit: at quisquis rationi cessit, in perpetuum conponitur. non sum itaque tibi illa monstraturus, quibus usos esse multos scio, ut peregrinatione te uel longa detineas uel

---

1 femina[s] (s *m. pr.*) 3 estimare 4 fatum saeuius *Koch*: fatum e; 6 ademisset *Bentleius*: dedisset 8 aestimauit *Haase*: estimabit *cod.* aestimabat *dett.* 10 malet (l *suprascr. m. pr. ut uidetur*) 11 cufilio 12 .R.P. 13 potelatū (s *m. pr.*) 15 nicħ illā (*in ras.*) 16 Cū his te (*in ras.*) 22 cōpositū 26 qui delusus et *deteriores*: ꝗdelus et (t *deleta*) 27 impetū 28 adseuiendū 29 componit̄

amoena delectes, ut rationum accipiendarum diligentia, patrimonii
administratione multum occupes temporis, ut semper nouo te
aliquo negotio inplices: omnia ista ad exiguum momentum pro-
sunt nec remedia doloris sed inpedimenta sunt. ego autem malo
3 illum desinere quam decipi. itaque illo te duco, quo omnibus,
qui fortunam fugiunt, confugiendum est, ad liberalia studia: illa
sanabunt uolnus tuum, illa omnem tristitiam tibi euellent. his
etiamsi numquam adsuesses, nunc utendum erat. sed quantum
tibi patris mei antiquus rigor permisit, omnes bonas artes non
4 quidem conprendisti, attigisti tamen. utinam quidem uirorum
optimus, pater meus, minus maiorum consuetudini deditus uoluisset
te praeceptis sapientiae erudiri potius quam inbui! non parandum
tibi nunc esset auxilium contra fortunam, sed proferendum: pro-
pter istas, quae litteris non ad sapientiam utuntur, sed ad luxuriam
instruuntur, minus te indulgere studiis passus est. beneficio tamen
rapacis ingenii plus quam pro tempore hausisti. iacta sunt dis-
ciplinarum omnium fundamenta: nunc ad illas reuertere: tutam
5 te praestabunt. illae consolabuntur, illae delectabunt, illae si bona
fide in animum tuum intrauerint, numquam amplius intrabit dolor,
numquam sollicitudo, numquam adflictationis inritae superuacua
uexatio. nulli horum patebit pectus tuum: nam ceteris uitiis
iampridem clusum est. haec quidem certissima praesidia sunt et
quae sola te fortunae eripere possint.

1 XVIII. Sed quia, dum in illum portum, quem tibi studia
promittunt, peruenis, adminiculis quibus innitaris, opus est, uolo
interim solacia tibi tua ostendere. respice fratres meos, quibus
2 saluis fas tibi non est accusare fortunam. in utroque habes, quod
te diuersa uirtute delectet: alter honores industria consecutus est,
alter sapienter contempsit. adquiesce alterius fili dignitate, alterius
quiete, utriusque pietate. noui fratrum meorum intimos adfectus:
alter in hoc dignitatem excolit, ut tibi ornamento sit, alter in hoc
3 se ad tranquillam quietamque uitam recepit, ut tibi uacet. bene
liberos tuos et in auxilium et in oblectamentum fortuna disposuit:

3 implices 4 impedim̄ta 7 uulnus 12 imbui 13 esset auxiliū contra fortunā *cod.* contra fortunam esset auxilium *uulgo* 20 adflictationis *cod.* adflictionis *uulgo* 25 puenis *cod.* perueneris *uulgo* 26 meos *deteriores*: ut eos 29 fili[i] alteriu[s] (s *m. pr.*)

potes alterius dignitate defendi, alterius otio frui. certabunt in te
officiis et unius desiderium duorum pietate supplebitur. audacter
possum promittere, nihil tibi deerit praeter numerum. ab his ad 4
nepotes quoque respice: Marcum blandissimum puerum, ad cuius
conspectum nulla potest durare tristitia. nihil tam magnum, nihil
tam recens in cuiusquam pectore fuerit, quod non circumfusus ille
permulceat. cuius non lacrimas illius hilaritas supprimat? cuius 5
non contractum sollicitudine animum illius argutiae soluant? quem
non in iocos euocabit illa lasciuia? quem non in se conuertet et
abducet infixum cogitationibus illa neminem satiatura garrulitas?
deos oro, contingat hunc habere nobis superstitem: in me omnis 6
fatorum crudelitas lassata consistat: quidquid matri dolendum fuit,
in me transierit, quidquid auiae, in me. floreat reliqua in suo
statu turba: nihil de orbitate, nihil de condicione mea querar,
fuerim tantum nihil amplius doliturae domus piamentum. tene in 7
gremio cito tibi daturam pronepotes Nouatillam, quam sic in me
transtuleram, sic mihi adscripseram, ut posset uideri, quod me
amisit, quamuis saluo patre pupilla. hanc et pro me dilige.
abstulit illi nuper fortuna matrem: tua potest efficere pietas, ut
perdidisse se matrem doleat tantum, non et sentiat. nunc mores 8
eius conpone, nunc forma: altius praecepta descendunt, quae
teneris inprimuntur aetatibus. tuis adsuescat sermonibus. ad tuum
fingatur arbitrium: multum illi dabis, etiamsi nihil dederis praeter
exemplum. hoc tibi tam sollemne officium pro remedio erit:
non potest enim animum pie dolentem a sollicitudine auertere
nisi aut ratio aut honesta occupatio. numerarem inter magna 9
solacia patrem quoque tuum, nisi abesset. nunc tamen ex adfectu
tuo, quis illius in te sit cogita: intelleges, quanto iustius sit te illi
seruari quam mihi inpendi. quotiens te inmodica uis doloris in-
uaserit et sequi se iubebit, patrem cogita. cui tu quidem tot
nepotes pronepotesque dando effecisti, ne unica esses: consum-
matio tamen aetatis actae feliciter in te uertitur. illo uiuo nefas
est te, quod uixeris, queri.

---

4 .M. 6 furit *Gertz temere* 7 ilaritas 10 garrutilitas 12 ^do^lendū 13 auie 14 *post* querar *comma non punctum posuit Gertz* 17 posset (t *in ras.*) 18 pupillā hanc 19 pot͠ efficere (*praeter* po *in ras.*) 21 compone 22 assuescat (*prima* s *corr.*) 27 solacia (a *extrema in ras.*) 29 impendi 31 consumatio 33 queri

1 XIX. Maximum adhuc solacium tuum tacueram, sororem
tuam, illud fidelissimum tibi pectus, in quod omnes curae tuae pro
indiuiso transferuntur, illum animum omnibus nobis maternum.
cum hac tu lacrimas tuas miscuisti, in huius primum respirasti sinu.
2 illa quidem adfectus tuos semper sequitur: in mea tamen per-
sona non tantum pro te dolet. illius manibus in urbem perlatus
sum. illius pio maternoque nutricio per longum tempus aeger
conualui. illa pro quaestura mea gratiam suam extendit et quae
ne sermonis quidem aut clarae salutationis sustinuit audaciam, pro
me uicit indulgentia uerecundiam. nihil illi seductum uitae genus,
nihil modestia in tanta feminarum petulantia rustica, nihil quies,
nihil secreti et ad otium repositi mores obstiterunt, quo minus pro
3 me etiam ambitiosa fieret. hoc est, mater carissima, solacium quo
reficiaris: illi te, quantum potes, iunge, illius artissimis amplexibus
adliga. solent maerentes ea, quae maxime diligunt, fugere et liber-
tatem dolori suo quaerere: tu ad illam te, quidquid cogitaueris,
confer. siue seruare istum habitum uoles siue deponere, apud illam
4 inuenies uel finem doloris tui uel comitem. sed si prudentiam
perfectissimae feminae noui, non patietur te nihil profuturo maerore
consumi et exemplum tibi suum, cuius ego etiam spectator fui,
narrabit. carissimum uirum amiserat, auonculum nostrum, cui uir-
go nupserat, in ipsa quidem nauigatione: tulit tamen eodem tem-
pore et luctum et metum euictisque tempestatibus corpus eius
5 naufraga euexit. o quam multorum egregia opera in obscuro
iacent! si huic illa simplex admirandis uirtutibus contigisset anti-
quitas, quanto ingeniorum certamine celebraretur uxor, quae, oblita
inbecillitatis, oblita metuendi etiam firmissimis maris, caput suum
periculis pro sepultura obiecit et, dum cogitat de uiri funere, nihil
de suo timuit? nobilitatur carminibus omnium, quae se pro coniuge
uicariam dedit: hoc amplius est, discrimine uitae sepulcrum uiro
6 quaerere. maior est amor, qui pari periculo minus redimit. post
hoc nemo miratur, quod per sedecim annos, quibus Aegyptum

---

1 tacueram *deteriores*: taceo erā (*in marg. m.* 4 era) 2 illud (d *corr.*) 4 hac (*in ras.*) 5 affectus (*prior* f *corr.*) 7 maternoq; (q; *corr. ex* que) 8 questura 9 audatiā 12 quo (uo *corr.*) 15 alliga merentes 16 querere et, *quod superiores editores ante* quidquid *addiderant, deleuit Gertz* quicquid 17 apud (d *corr.*) 21 auunculū (*prima* u *corr.*) 24 naufraga euexit *dett.*: naufraga * uexit multorum *Gertz*: multa𝔄 30 sepulchrū 31 querere.

maritus eius optinuit, numquam in publico conspecta est, neminem prouincialem domum suam admisit, nihil a uiro petiit, nihil a se peti passa est. itaque loquax et in contumelias praefectorum ingeniosa prouincia, in qua etiam qui uitauerunt culpam, non effugerunt infamiam, uelut unicum sanctitatis exemplum suspexit et, quod illi difficillimum est, cui etiam periculosi sales placent, omnem uerborum licentiam continuit et hodie similem illi, quamuis numquam speret, semper optat. multum erat, si per sedecim annos illam prouincia probasset: plus est, quod ignorauit. haec 7 non ideo refero, ut laudes eius exequar, quas circumscribere est tam parce transcurrere, sed ut intellegas magni animi esse feminam, quam non ambitio, non auaritia, comites omnis potentiae et pestes, uicerunt, non metus mortis iam exarmata naue naufragium suum spectantem deterruit, quo minus exanimi uiro haerens non quaereret, quemadmodum inde exiret, sed quemadmodum efferret. huic parem uirtutem exhibeas oportet et animum a luctu recipias et id agas, ne quis te putet partus tui paenitere.

XX. Ceterum quia necesse est, cum omnia feceris, cogitationes 1 tamen tuas subinde ad me recurrere nec quemquam nunc ex liberis tuis frequentius tibi obuersari, non quia illi minus cari sunt, sed quia naturale est manum saepius ad id referre, quod doleat, qualem me cogites accipe: laetum et alacrem uelut optimis rebus. sunt enim optimae, quoniam animus omnis occupationis expers operibus suis uacat et modo se leuioribus studiis oblectat, modo ad considerandam suam uniuersique naturam ueri auidus insurgit: terras 2 primum situmque earum quaerit. deinde condicionem circumfusi maris cursusque eius alternos et recursus. tunc quidquid inter caelum terrasque plenum formidinis interiacet perspicit et hoc tonitribus, fulminibus, uentorum flatibus ac nimborum niuisque et grandinis iactu tumultuosum spatium. tum peragratis humilioribus ad summa prorumpit et pulcherrimo diuinorum spectaculo fruitur, aeternitatisque suae memor in omne, quod fuit futurumque est omnibus saeculis, uadit.

2 petiit *dett.*: petit. 3 praefectorum *deteriores*: pfecto2ꝝ 6 periculosi (si *in ras.*) 8 .XVI. 13 iam *Maduig*: eam 15 quę admodū (*in marg. m.* 2 inde exiret sed quemadmodum). *Quod Gertz desiderat* eum *ante* efferret, *Seneca consilio* exiret *et* efferret *nude iuxta posuisse uidetur* 23 optimae *Bongarsius*: optima 26 earum (e *fuit* c) 28 pspicit et octrone trib; (*omnia in ras.*) *cod.* hoc tonitribus *olim corr.* 31 aeternitatisque *Pincianus*: aeternitatis 32 omne *deteriores*: oīnem omnibus saeculis uadit *Pincianus*: uadit omnibus saeculis

L. ANNAEI SENECAE

DIALOGORVM LIBER XII.

AD POLYBIVM DE CONSOLATIONE.

1 I. [20] *** nostrae conpares, firma sunt: si redigas ad condicionem naturae omnia destruentis et unde edidit eodem reuocantis, caduca sunt. quid enim inmortale manus mortales fecerunt? septem illa miracula et si qua his multo mirabiliora sequentium annorum extruxit ambitio, aliquando solo aequata uisentur. ita est, nihil perpetuum, pauca diuturna sunt. aliud alio modo fragile est.
2 rerum exitus uariantur, ceterum quidquid coepit et desinit mundo quidam minantur interitum et hoc uniuersum, quod omnia diuina humanaque conplectitur, si fas putas credere, dies aliquis dissipabit et in confusionem ueterem tenebrasque demerget: eat nunc aliquis et singulas conploret animas. Carthaginis ac Numantiae Corinthique cinerem et si quid altius cecidit, lamentetur, cum etiam hoc quod non habet, quo cadat, sit interiturum: eat aliquis et fata tantum
3 aliquando nefas ausura sibi non pepercisse conqueratur. [21.] quis tam superbae inpotentisque adrogantiae est, ut in hac naturae necessitate omnia ad eundem finem reuocantis se unum ac suos seponi uelit ruinaeque etiam ipsi mundo inminenti aliquam domum
4 subtrahat? maximum ergo solacium est cogitare id sibi accidisse, quod omnes ante se passi sunt omnesque passuri. et ideo mihi uidetur rerum natura, quod grauissimum fecit, commune fecisse, ut crudelitatem fati consolaretur aequalitas.

---

1 nr̃e *B* si ñe *D* si uite (*m.* 2) *E* re dignas *B* 3 fecerunt *D* fecerint *BE* 4 multo *Neap.* multa *BDE* 5 annorum annorum *B* 9 antiquis *B* 10 nunc *DE* nuō *B* 12 altius *Muretus* aliud altius *BDE* 19 om̃is añ se passi sunt om̃sq; passuri *B* ante se passi sunt omnesque passuri *DE* 20 fecit *E*[1] fecerat *BDE*

II. Illud quoque te non minimum adiuuerit, si cogitaueris 1
nihil profuturum dolorem tuum nec illi, quem desideras, nec tibi:
noles enim longum esse, quod inritum est. nam si quicquam
tristitia profecturi sumus, non recuso quidquid lacrimarum fortunae
meae superfuit, tuae fundere. inueniam etiamnunc per hos ex-
haustos iam fletibus domesticis oculos quod effluat, si modo id
tibi futurum bono est. quid cessas? conqueramur, atque adeo 2
ipse hanc litem meam faciam: iniquissima omnium iudicio fortuna,
adhuc uidebaris in eo homine te continuisse, qui munere tuo tantam
uenerationem receperat, ut, quod raro ulli contigit, felicitas eius
effugeret inuidiam: ecce eum dolorem illi, quem saluo Caesare
accipere maximum poterat, inpressisti, et cum bene illum undique
circuisses, intellexisti hac parte tantummodo patere ictibus tuis.
quid enim illi aliud faceres? pecuniam eriperes? numquam illi 3
obnoxius fuit. nunc quoque, quantum potest, illam a se abigit
et in tanta facilitate adquirendi nullum maiorem ex ea fructum
quam contemptum eius petit. eriperes illi amicos? sciebas tam 4
amabilem esse, ut facile in locum amissorum posset alios substituere.
unum enim hunc ex his, quos in principali domo potentes uidi,
cognouisse uideor, quem omnibus amicum habere cum expediat,
magis tamen etiam libet. eriperes illi bonam opinionem? solidior 5
est haec apud eum, quam ut a te quoque ipsa concuti possit.
eriperes bonam ualetudinem? sciebas animum eius liberalibus
disciplinis, quibus non innutritus tantum, sed innatus est, sic esse
fundatum, ut supra omnis corporis dolores emineret. eriperes 6
spiritum? quantulum nocuisses? longissimum illi ingenio aeuum
fama promisit. id egit ipse, ut meliore sui parte duraret et con-
positis eloquentiae praeclaris operibus a mortalitate se uindicaret.

---

1 Illud quoque te *B* illud te quoque *DE* 2 nec illi quem *Neap.* nec illi quidem quem *BDE* 3 noles *BE* uoles *D* 7 bono *B* bonum *DE* 9 adhuc fortuna *B* in eo homine te *Maduig*: eum hominem *BDE* munere *B* mutuo *DE* 10 ulli contigit *D* ulli contingit *B* illi contingit *E* felicitatis eius eius *E* 13 circuisses *BD* circumisses *E* 15 abigit *Maduig* abiecit *B* subicit *D* abiicit *E* 16 felicitate adqrendi *D* *uerba* potest — quam *E in margine tantum habet* nullum ex ea maiorem fructum *D* 17 sciebas tam amabilem esse *E*[2] sciebam tam habilem ẽe se *B* sciebat tam habilem esse se *DE* 18 facilem *B* sustinere *D* 19 domo *B* 21 exciperes *E* sollidior *D* 22 adte *B* prope *E* 26 nocuisset *D* ingenio *Fickert dubitanter* ingena *B* ingenia *DE* 27 duraretur *D* 28 uendicaret *D*

quamdiu fuerit ullus litteris honor, quamdiu steterit aut Latinae linguae potentia aut Graecae gratia, uigebit cum maximis uiris, quorum se ingeniis uel contulit uel, si hoc uerecundia eius recusat,
7 adplicuit. [22.] hoc ergo unum excogitasti, quomodo maxime illi posses nocere. quo melior est enim quisque, hoc saepius ferre te consueuit sine ullo dilectu furentem et inter ipsa beneficia metuendam. quantulum erat tibi inmunem ab hac iniuria praestare eum hominem, in quem uidebatur indulgentia tua ratione certa peruenisse et non ex tuo more temere incidisse?

1 III. Adiciamus, si uis, ad has querellas ipsius adulescentis interceptam inter prima incrementa indolem: dignus fuit ille te fratre. tu certe eras dignissimus, qui ne ex indigno quidem quicquam doleres fratre: redditur illi testimonium aequale omnium
2 hominum. desideratur in tuum honorem, laudatur in suum. nihil in illo fuit, quod non libenter adgnosceres. tu quidem etiam minus bono fratri fuisses bonus, sed in illo pietas tua idoneam nacta materiam multo se liberius exercuit. nemo potentiam eius iniuria sensit, numquam ille te fratrem ulli minatus est. ad exemplum se modestiae tuae formauerat cogitabatque, quantum tu et orna-
3 mentum tuorum esses et onus: suffecit ille huic sarcinae. o dura fata et nullis aequa uirtutibus! antequam felicitatem suam nosset frater tuus, exemptus est. parum autem me indignari scio. nihil est enim difficilius quam magno dolori paria uerba reperire. etiam-
4 nunc tamen, si quid proficere possumus, conqueramur: quid tibi uoluisti, tam iniusta et tam uiolenta fortuna? tam cito te indulgentiae tuae paenituit? quae ista crudelitas est? in medios fratres inpetum facere et tam cruenta rapina concordissimam turbam inminuere, tam bene stipatam optimorum adulescentium domum, in

5 est enim *B* enim est *DE*; *cf.* 22 nihil est enim difficilius quisquis *B* ferre te *B* te ferre *DE* 6 dilectu *B* delectu *DE* 9 incedisse *D* 11 inceptam *D* 12 ne ex indigno quidem *Fickert* ne ex digno quidem *DE* nec ex digno quidem *B* nec ex indigno quidem *Neap.* 13 dolores frē *B* 15 adcognoscēs *B* 17 multo te liberius *B* iuriam *B* 18 illi *DE* 19 tu et *DE* et *B* 20 honus *BDE* sarcina *BDE* 21 nullis equa *B* nullis bene equa *DE*; *an fuit* paene aequa? 22 exeptus *E* 23 reperire *B* rependere *DE* etiamnunc *Haase* iam nunc *BDE* 25 cito te indulgentie *B* cito indulgentie *DE* 26 penituit *BDE* credulitas *B* 28 tam bene *B* tandem *DE* adolescentura *B*

nullo fratre degenerantem, turbare et sine ulla causa delibare
uoluisti? nihil ergo prodest innocentia ad omnem legem exacta, 5
nihil antiqua frugalitas, nihil felicitatis summae potentia, summa
conseruata abstinentia, nihil sincerus et tutus litterarum amor, nihil
ab omni labe mens uacans? luget Polybius, et in uno fratre quid
de reliquis possit metuere admonitus etiam de ipsis doloris sui
solaciis timet. facinus indignum! luget Polybius et aliquid propitio
dolet Caesare. hoc sine dubio, inpotens fortuna, captasti,
ut ostenderes neminem contra te, ne a Caesare quidem posse
defendi.

IV. [23.] Diutius accusare fata possumus, mutare non pos- 1
sumus: stant dura et inexorabilia. nemo illa conuicio, nemo
fletu, nemo causa mouet. nihil umquam ulli parcunt nec remittunt.
proinde parcamus lacrimis nihil proficientibus. facilius enim nos
illi dolor iste adiciet quam illum nobis reducet. qui si nos torquet,
non adiuuat, primo quoque tempore deponendus est et ab inanibus
solaciis atque amara quadam libidine dolendi animus recipiendus
est. nam lacrimis nostris, nisi ratio finem fecerit, fortuna non 2
faciet. omnis agedum mortalis circumspice: larga ubique flendi
et adsidua materia est. alium ad cotidianum opus laboriosa egestas
uocat, alium ambitio numquam quieta sollicitat, alius diuitias, quas
optauerat, metuit et uoto laborat suo, alium solitudo [alium labor]
torquet, alium semper uestibulum obsidens turba. hic habere se
dolet liberos, hic perdidisse. lacrimae nobis deerunt ante quam 3
causae dolendi. non uides, qualem nobis uitam rerum natura
promiserit, quae primum nascentium hominum fletum esse uoluit?
hoc principio edimur, huic omnis sequentium annorum ordo consentit.
sic uitam agimus, ideoque moderate id fieri debet a nobis,

---

1 degenerante *B* turbare *B* proturbare *D* perturbare *E* delibare *B* deliberare *DE* 5 quid de reliquis *Pincianus cum G* quicquid de reliquis *DE* quicquid derelinquis *B* 6 possit tuere *E* 9 nec a Cesare *E* 12 conuitio *B* 13 ulli parcunt *B* parcunt ulli *DE* 14 nos illi dolor iste adiciet quam illum nobis reducet *Curio* nos illis dolor iste adiciet quam illos a nobis reducet *B* nos illos dolor adiciet quam illas a nobis reducent *D* nos illis dolor iste adictiet quā illos (o *in ras.*) a nobis reducet *E* 15 sinos *B* 17 ad quem amara *D* quamdaȝ libidinē *B* 18 nisi *B* (*sed* ni *in rasura*) ne si *DE* 19 oms agendum mortales *B* quamuis agendum sit mortales *DE* 22 solitudo [alium labor] *Haupt* sollicitudo, alium labor *BDE*

quod saepe faciendum est, et respicientes, quantum a tergo rerum
tristium inmineat, si non finire lacrimas, at certe reseruare debemus.
nulli parcendum est rei magis quam huic, cuius tam frequens
usus est.

1 V. Illud quoque te non minimum adiuuerit, si cogitaueris
nulli minus gratum esse dolorem tuum quam ei, cui praestari
uidetur: torqueri ille te aut non uult aut non intellegit. nulla
itaque eius officii ratio est, quod ei, cui praestatur, si nihil sentit,
2 superuacuum est, si sentit, ingratum est. [24.] neminem esse toto
orbe terrarum, qui delectetur lacrimis tuis, audacter dixerim. quid
ergo? quem nemo aduersus te animum gerit, eum esse tu credis
fratris tui, ut cruciatu tui noceat tibi, ut te uelit abducere ab occupationibus
tuis, id est a studio et a Caesare? non est hoc simile
ueri. ille enim indulgentiam tibi tamquam fratri praestitit, uenerationem
tamquam parenti, cultum tamquam superiori. ille desiderio
tibi esse uult, tormento esse non uult. quid itaque iuuat dolori
intabescere, quem, si quis defunctis sensus est, finiri frater tuus
3 cupit? de alio fratre, cuius incerta posset uoluntas uideri, omnia
haec dubie ponerem et dicerem: siue te torqueri lacrimis numquam
desinentibus frater tuus cupit, indignus hoc adfectu tuo est.
siue non uult, utrique uestrum inhaerentem dolorem dimitte: nec
inpius frater sic desiderari debet nec pius sic uelit. in hoc uero,
cuius tam explorata pietas est, pro certo habendum est nihil esse
illi posse acerbius quam si tibi hic casus eius acerbus est, si te
ullo modo torquet, si oculos tuos, indignissimos hoc malo, sine
ullo flendi fine et conturbat idem et exhaurit.

4 Pietatem tamen tuam nihil aeque a lacrimis tam inutilibus
abducet, quam si cogitaueris fratribus te tuis exemplo esse debere
fortiter hanc fortunae iniuriam sustinendi. quod duces magni faciunt
rebus adfectis, ut hilaritatem de industria simulent et aduersas res
adumbrata laetitia abscondant, ne militum animi, si fractam ducis

---

2 ac recte *D* ac certe *E* 7 te autem non *B* 12 ut te uelit *Neap.* ut a te uelit *B* et priuate nolit *D* et priuate uelit *E* 16 dolori *B* doloris *D* doloribus *E* 17 defunctis *Muretus* defuncti *BDE* 19 dubie E^1 non dubie *BDE* 21 uestrum *Neap.* nostrum *BDE* 22 nec plus sic uellit *B* 23 pietas est *BDE* est *om. Fickert et Haase* 24 quam si tibi hic casus *BDE* quam hic si tibi casus *Fickert et* hic *incluso Haase* 26 exharit *D* 27 tam *Pincianus* iam *BDE* 28 abducet *uulgo* adducet *BDE* te tuis exemplo te *B* tuis exemplo te *DE*

sui mentem uiderint, et ipsi conlabantur: id nunc tibi quoque
faciendum est. indue dissimilem animo tuo uoltum et, si potes, 5
proice omnem ex toto dolorem: si minus, introrsus abde et con-
tine, ne appareat, et da operam, ut fratres tui te imitentur, qui
honestum putabunt, quodcumque te facientem uiderint animumque
ex uoltu tuo sument. et solacium debes esse illorum et consolator:
non poteris autem horum maerori obstare, si tuo indulseris.

VI. [25.] Potest et illa res a luctu te prohibere nimio, si 1
tibi ipse renuntiaueris, nihil horum, quae facis, posse subduci.
magnam tibi personam hominum consensus inposuit: haec tibi
tuenda est. circumstat te omnis ista consolantium frequentia et
in animum tuum inquirit ac perspicit quantum roboris ille aduersus
dolorem habeat et utrumne tu tantum rebus secundis uti dextere
scias, an et aduersas possis uiriliter ferre: obseruantur oculi tui.
liberiora sunt omnia iis, quorum adfectus tegi possunt: tibi nullum 2
secretum liberum est. in multa luce fortuna te posuit. omnes
scient, quomodo te in isto tuo gesseris uolnere, utrumne statim
perculsus arma summiseris an in gradu steteris. olim te in altio-
rem ordinem et amor Caesaris extulit et tua studia eduxerunt.
nihil te plebeium decet, nihil humile. quid autem tam humile ac
muliebre est quam consumendum se dolori committere? non idem 3
tibi in luctu pari quod tuis fratribus licet. multa tibi non permittit
opinio de studiis ac moribus tuis recepta. multum a te homines
exigunt, multum expectant. si uolebas tibi omnia licere, ne con-
uertisses in te ora omnium: nunc autem tibi praestandum est,
quantum promisisti. omnes illi, qui opera ingenii tui laudant, qui

---

1 tibi quoque *B* quoque tibi *DE* 2 dissimilem tuo *B* dissimilem animo *E* potest *E* 3 pice omnem ex toto dolorem *B* prohice omnem ex toto dolorem *E* omnem ex toto pro ice *D* abde *B* absconde *DE* contine ne *BE* continere *D* 4 te imittentur *B* ne imitentur *DE* quod honestum *DE* 5 te facientem *B* facientem te *DE* 7 si tui indulseris *B* si tuo non indulxeris *E* 10 psonam *B* partem *DE* 13 utrũ ne *B* secundis uti dextere *Bongarsius* secundis uti id extere *B* secundis uti et te exercere *D* secundi uti et te exercere *E* 15 sunt omnia *B* omnia sunt *DE* 18 perculsus *Gertz* percussus *BDE* Igradu *B* ingratus *DE* 19 eduxerunt *Maduig* deduxerunt *BDE* 21 consumandum *D* 22 uictu *D* tuis fratribus *B* fratribus tuis *DE* 23 moribus tuis *B* moribus *DE* 25 tantum tibi *DE* 26 omnes illi *interpunctione emendata Lipsius* omnis illi *DE* omnibus illis *B* omnes illis *Neap.* qui describunt *D* qui describant *B* quid scribunt *E*

describunt, quibus, cum fortuna tua opus non sit, ingenio opus est, custodes animi tui sunt. nihil umquam itaque potes indignum facere perfecti et eruditi uiri professione, ut non multos admirationis
4 de te suae paeniteat. non licet tibi flere inmodice: nec hoc tantummodo non licet, ne somnum quidem extendere in partem diei licet aut a tumultu rerum in otium ruris quieti confugere aut adsidua laboriosi officii statione fatigatum corpus uoluptaria peregrinatione recreare aut spectaculorum uarietate animum detinere aut ex tuo arbitrio diem disponere. [26.] multa tibi non licent, quae humil-
5 limis et in angulo iacentibus licent. magna seruitus est magna fortuna. non licet tibi quicquam arbitrio tuo facere: audienda sunt tot hominum milia, tot disponendi libelli. tantus rerum ex orbe toto coeuntium congestus ut possit per ordinem suum principis maximi animo subici, erigendus ipse es. non licet tibi, inquam, flere, ut multos flentes audire possis. ut periclitantium et ad misericordiam mitissimi Caesaris peruenire cupientium lacrimae possint, tibi tuae adsiccandae sunt.

1 VII. Haec tamen etiamnunc lenioribus remediis adiuuabunt: cum uoles omnium rerum obliuisci, Caesarem cogita. uide, quantam huius in te indulgentiae fidem, quantam industriam debeas: intelleges non magis tibi incuruari licere quam illi, si quis modo
2 est fabulis traditus, cuius umeris mundus innititur. Caesari quoque ipsi, cui omnia licent, propter hoc ipsum multa non licent: omnium somnos illius uigilia defendit, omnium otium illius labor, omnium delicias illius industria, omnium uacationem illius occupatio. ex quo se Caesar orbi terrarum dedicauit, sibi eripuit. et siderum modo, quae inrequieta semper cursus suos explicant, numquam

---

1 confortuna tuo *B* 2 itaque *Lipsius* ita *BDE* 3 perfecti *Pincianus* profecti *BDE* 4 de te suae *B* de se suae *DE* 5 non licet, ne *Haase* non licet nec *B* non licet tibi nec *DE* sompnum in partem *B* 6 quieti *Lipsius* quietis *BDE* 7 uoluptaria *BDE* uoluntaria *Fickert* 8 ex tuo arbitrio *B Neap.* tuo arbitrio *DE* 10 7īāgūlo *B* in angulo *DE* 12 ex orbe toto *B* ex toto orbe *DE* 14 subicit *B* erigendus ipse es *Lipsius* exigendus is est *B* erigendus is est *DE* 16 lacrimae possint *DE Haupt* lacrimae *B* 18 lenioribus remediis *B* leuioribus te remediis *DE* te leuioribus remediis *Gertz* 20 inte *B* uite *DE* 22 traditus *B* traditus fauor *DE* initium *B* 24 somnos *Spalding* domos *BDE* 25 euocationem *B* 26 se cesar orbi *B* cesar se orbi *D* cesar orbi *E* declinauit *B* sibi eripuit *BE* se sibi eripuit *D* 27 more *D*

illi licet nec subsistere nec quicquam suum facere. ad quendam 3
itaque modum tibi quoque eadem necessitas iniungitur: non licet
tibi ad utilitates tuas, ad studia tua respicere. Caesare orbem
terrarum possidente inpartiri te nec uoluptati nec dolori nec ulli
alii rei potes: totum te Caesari debes. adice nunc quod, cum 4
semper praedices cariorem tibi spiritu tuo Caesarem esse, fas tibi
non est saluo Caesare de fortuna queri: hoc incolumi salui tibi
sunt tui, nihil perdidisti, non tantum siccos oculos tuos esse, sed
etiam laetos oportet. in hoc tibi omnia sunt, hic pro omnibus
est. quod longe a sensibus tuis prudentissimis piissimisque abest,
aduersus felicitatem tuam parum gratus es, si tibi quicquam hoc
saluo flere permittis.

VIII. Monstrabo etiamnunc non quidem firmius remedium, 1
sed familiarius. si quando te domum receperis, tunc erit tibi
metuenda tristitia. nam quamdiu numen tuum intueberis, nullum
illa ad te inueniet accessum, omnia in te Caesar tenebit. cum ab
illo discesseris, tunc uelut occasione data insidiabitur solitudini tuae
dolor et requiescenti animo tuo paulatim inrepet. itaque non est 2
quod ullum tempus uacare patiaris a studiis: tunc tibi litterae
tuae tam diu ac tam fideliter amatae gratiam referant. tunc te
illae antistitem et cultorem suum uindicent. tunc Homerus et
Vergilius tam bene de humano genere meriti, quam tu et de
omnibus et de illis meruisti, quos pluribus notos esse uoluisti quam
scripserant, multum tecum morentur. tutum id erit omne tempus,
quod illis tuendum commiseris. tunc Caesaris tui opera, ut per
omnia saecula domestico narrentur praeconio, quantum potes,
conpone. nam ipse tibi optime formandi condendique res gestas
et materiam dabit et exemplum. [27.] non audeo te usque eo 3

---

1 illis *D* nec subsistere *Neap.* 7subsistere *B* subsistere *DE* suum *Neap.* sua *B* sui *D* suo *E* 3 astudia *B* 5 debes E^2 debeas *BDE* 6 praedices cariores sint fas *E* 7 esse *E* 8 sunt nihil *E* 10 quia longe *D* 12 permittit *E* 13 firmius *B* firmum *DE* 15 numtuum *B* intueberis *omittit E* 16 illa adte inuenient *B* te inuenient *D* 17 sollitudini *D* solicitudini *E* 18 inrepet *uulgo* inrepit *BD* imrepit *E* 19 nullum tempus *DE* uacare *omittit E* 20 actam *B* fidenter *E* 21 etcultorem *B* ei cultorem *D* 22 quam tu et de omnibus *D* quam et de omnibus *B* quantum et de omnibus *E* 24 erit *DE Neap. Gertz* exit *B* 28 usque eo *Neap.* usque *BDE*

producere, ut fabellas quoque et Aesopeos logos, intemptatum Romanis ingeniis opus, solita tibi uenustate conectas. difficile est quidem, ut ad haec hilariora studia tam uehementer perculsus animus tam cito possit accedere: hoc tamen argumentum habeto iam conroborati eius et redditi sibi, si poterit a seuerioribus scriptis
4 ad haec solutiora procedere. in illis enim quamuis aegrum eum adhuc et secum reluctantem auocabit ipsa rerum, quas tractabit, austeritas: haec quae remissa fronte commentanda sunt, non feret, nisi cum iam sibi ab omni parte constiterit. itaque debebis eum seueriore materia primum exercere, deinde hilariore temperare.

1 IX. Illud quoque magno tibi erit leuamento, si saepe te sic interrogaueris: utrumne meo nomine doleo an eius qui decessit? si meo, perit indulgentiae iactatio et incipit dolor hoc uno excusatus, si quoi honestum est, cum ad utilitatem respiciat, a pietate desciscere. nihil autem minus bono uiro conuenit quam in fratris
2 luctu calculos ponere. si illius nomine doleo, necesse est alterutrum ex his duobus esse iudicem: nam si nullus defunctis sensus superest, euasit omnia frater meus uitae incommoda et in eum restitutus est locum, in quo fuerat antequam nasceretur, et expers omnis mali nihil timet, nihil cupit, nihil patitur: quis iste furor est pro eo me numquam dolere desinere, qui numquam doliturus est?
3 si est aliquis defunctis sensus, nunc animus fratris mei uelut ex diutino carcere emissus, tandem sui iuris et arbitrii, gestit et rerum naturae spectaculo fruitur et humana omnia ex loco superiore despicit, diuina uero, quorum rationem tamdiu frustra quaesierat,

---

1 Aesopeos logos E^2 oesopeos longos *B* cesopeos longos *D* sopeos longos *E* 2 tibi uenustate *Pincianus* sibi uetustate *B* sibi uenustate *DE* conectas *E* connectas *B* nectas *D* 3 hehilariora *B* percursus *D* 4 amus *B* habeo *DE* 6 solitiora *B* procedere *DE* producere *B* 7 auocabit *Bongarsius* auocauit *B* aduocauit *DE* tractauit *D* 8 commentanda *uulgo* commendanda *BDE* non feret *Neap.* non fert *D* non referret *E* ut ferret *B* 9 delebis *B* 10 *malim* primum seueriore materia 11 te sic interrogaueris *DE* te interrogaueris *B Neap.* 12 utrum ne *B* *omittit* doleo *D* 13 si meo perit indulgentię *B* si modo perit indulgentiae *D* si modo perit indulgenti *E* qui hoc uno *DE* 14 si quoi honestum *Koch* quod honestus *BDE* quod honestum *G* ad huutilitatem *E* respiciat E^2 respicit *BE* respic̃ *D* 15 discessere *E* *omittit* uiro *D* 19 expsiōnis *B* 20 nihil cupit *omittunt DE* pro meo me numquam *BDE* 21 dolore *B* in dolore *DE* 22 est aliquis *B* aliquis est *DE* 24 ex loco superiore *BD* et loco superiore *E*

propius intuetur. quid itaque eius desiderio maceror, qui aut
beatus aut nullus est? beatum deflere inuidia est, nullum dementia.
[28.] an hoc te mouet, quod uidetur ingentibus et cum maxime 4
circumfusis bonis caruisse? cum cogitaueris multa esse, quae
perdidit, cogita plura esse, quae non timet: non ira eum torquebit, non morbus adfliget, non suspicio lacesset, non edax et
inimica semper alienis processibus inuidia consectabitur, non metus
sollicitabit, non leuitas fortunae cito munera sua transferentis inquietabit. si bene conputes, plus illi remissum quam ereptum est.
non opibus fruetur, non tua simul ac sua gratia. non accipiet 5
beneficia, non dabit: miserum putas, quod ista amisit, an beatum,
quod non desiderat? mihi crede, is beatior est, cui fortuna superuacua est, quam is, cui parata est. omnia ista bona, quae nos
speciosa sed fallaci uoluptate delectant, pecunia, dignitas, potentia
aliaque conplura, ad quae generis humani caeca cupiditas obstupescit,
cum labore possidentur, cum inuidia conspiciuntur, eos denique
ipsos quos exornant, et premunt. plus minantur quam prosunt.
lubrica et incerta sunt. numquam bene tenentur: nam ut nihil
de tempore futuro timeatur, ipsa tamen magnae felicitatis tutela
sollicita est. si uelis credere altius ueritatem intuentibus, omnis 6
uita supplicium est: in hoc profundum inquietumque proiecti mare,
alternis aestibus reciprocum et modo adleuans nos subitis incrementis, modo maioribus damnis deferens adsidueque iactans, numquam stabili consistimus loco. pendemus et fluctuamur et alter
in alterum inlidimur et aliquando naufragium facimus, semper
timemus. in hoc tam procelloso et ad omnes tempestates exposito 7
mari nauigantibus nullus portus nisi mortis est. ne itaque inuideris fratri tuo: quiescit. tandem liber, tandem tutus, tandem
aeternus est. superstitem Caesarem omnemque eius prolem, superstitem te cum communibus habet fratribus. antequam quic-

1 proprius *E* 3 uidentibus ingentibus *B* et maxime *E* 4 bonis circuisse *E* 6 suspitio *B* 7 et inimica *B* 7 consecrabitur *E* 9 est *post* ereptum *omittit E* 13 non speciosa *DE* 14 uoluptate fallaci *E* 15 adque *B* 16 eos denique ipsos *Haupt* eosdemque ipsos *DE* eis demque ipis (i *in litura*) *B* 21 improfundum *E* 22 altius estibus *E* et non alleuans *E* 23 modo *omittit B* assidue *E* 25 alidimur *D* illidamur *E* 26 quam procelloso *E* ad omnes *Gertz* in omnes *BDE* 29 Caesarem omnemque eius prolem superstitem *omittit B* 30 tecum *B*

quam ex suo fauore fortuna mutaret, stantem adhuc illam et
8 munera plena manu congerentem reliquit. fruitur nunc aperto
et libero caelo, ex humili atque depresso in eum emicuit locum,
quisquis ille est, qui solutas uinculis animas beato recipit sinu,
et nunc libere illic uagatur omniaque rerum naturae bona cum
summa uoluptate percipit. erras: non perdidit lucem frater
9 tuus, sed securiorem sortitus est omnibus illo nobis commune
est iter: quid fata deflemus? non reliquit ille nos, sed antecessit.
[29.] est, mihi crede, magna felicitas in ipsa felicitate moriendi.
nihil ne in totum quidem diem certi est: quis in tam obscura
et inuoluta ueritate diuinat, utrumne fratri tuo mors inuiderit an
consuluerit?

1 X. Illud quoque, qua iustitia in omnibus rebus es, necesse
est te adiuuet cogitantem non iniuriam tibi factam, quod talem
fratrem amisisti, sed beneficium datum, quod tamdiu tibi pietate
2 eius uti fruique licuit. iniquus est, qui muneris sui arbitrium danti
non relinquit, auidus, qui non lucri loco habet, quod accepit, sed
damni, quod reddidit. ingratus est, qui iniuriam uocat finem
uoluptatis, stultus, qui nullum fructum esse putat bonorum nisi
praesentium, qui non et in praeteritis adquiescit et ea iudicat
certiora, quae abierunt, quia de illis ne desinant non est timen-
3 dum. nimis angustat gaudia sua, qui eis tantummodo, quae habet
ac uidet, frui se putat et habuisse eadem pro nihilo ducit. cito
enim nos omnis uoluptas relinquit, quae fluit et transit et paene
antequam ueniat aufertur. itaque in praeteritum tempus animus
mittendus est et quidquid nos umquam delectauit, reducendum
ac frequenti cogitatione pertractandum est. longior fideliorque
4 est memoria uoluptatum, quam praesentia. quod habuisti ergo
optimum fratrem, in summis bonis pone. non est quod cogites,
quanto diutius habere potueris, sed quamdiu habueris. rerum

---

1 illa *D* 3 et humili *E* 4 qui *B* quo uel qui *DE* 5 libere illic *B* liber *D* libere *E* natura *E* 6 percipit *Goerenz* perspicit *BDE* perdidit *corr. G* perdit *BDE* 8 reliquid *B* ante cessit *B* 10 ne in toto quidem die *DE* me in totum quidem diem *B* 11 inuideat *BDE* an consulerit *BD* ante consulerit *E* 13 qua *B* quia *DE* es *Pincianus* est *BDE* necesse *B* necesse est *DE* 15 tibi pietate eius uti fruique *B* pietate eius uti fruique tibi *DE* 17 relinquit *B* reliquit *DE* 19 putat esse *DE* 28 uoluptandum *B* 30 sed *ante* quamdiu *omittit* *B*

natura illum tibi sicut ceteris fratribus suos non mancipio dedit,
sed commodauit: cum uisum est deinde, repetiit nec tuam in eo
satietatem secuta est, sed suam legem. si quis pecuniam creditam 5
soluisse se moleste ferat, eam praesertim, cuius usum gratuitum
acceperit, nonne iniustus uir habeatur? dedit natura fratri tuo
uitam, dedit et tibi: quae suo iure usa, a quo uoluit, debitum
suum citius exegit. non illa in culpa est, cuius nota erat condicio,
sed mortalis animi spes auida, quae subinde, quid rerum natura
sit, obliuiscitur nec umquam sortis suae meminit, nisi cum ad-
monetur. gaude itaque habuisse te tam bonum fratrem et usum 6
fructumque eius, quamuis breuior uoto tuo fuerit, boni consule.
cogita iucundissimum esse, quod habuisti, humanum, quod perdidisti.
nec enim quicquam minus inter se consentaneum est quam aliquem
moueri, quod sibi talis frater parum diu contigerit, non gaudere,
quod tamen contigerit.

XI. At inopinanti ereptus est. sua quemque credulitas de- 1
cipit et in eis, quae diligit, uoluntaria mortalitatis obliuio: natura
nulli se necessitatis suae gratiam facturam esse testata est. cotidie
praeter oculos nostros transeunt notorum ignotorumque funera.
nos tamen aliud agimus et subitum id putamus esse, quod nobis
tota uita denuntiatur futurum. non est itaque ista fatorum iniqui-
tas, sed mentis humanae prauitas insatiabilis rerum omnium, quae
indignatur inde exire, quo admissa est precario. [30.] quanto ille 2
iustior, qui nuntiata filii morte dignam magno uiro uocem emisit:
ego cum genui, tum moriturum sciui. prorsus non mireris ex hoc
natum esse, qui fortiter mori posset. non accepit tamquam nouum
nuntium filii mortem: quid est enim noui hominem mori, cuius
tota uita nihil aliud quam ad mortem iter est? ego cum genui,

---

1 sibi *BDE* ceteris fratribus suos *BDE* ceteris fratres suos *Maduig* mancipio *omiserunt DE* 2 deinde repetit *B* de iure repetit *DE* 5 habetur *DE* 6 que suo uite usa sunt *B* que suo iure usa fuit *D* que suo iure usu fuit *E* 9 nec nunquam *DE* cum *post* nisi *omittit E* 10 usum fructum *E* 11 leuior *D* 12 iocundissimum *BD* 13 aliquam *B* 16 At inoppinati *D* at inoppinanti *E* quemque *Neap.* queque *DE* quandoque *B* 18 est *post* testata *omittit E* 21 itaque factorum iniquitas *E* 23 inde exire quo *Haase* inde eximere quo *DE* inde eximere quod *B* admissa precatio *D* 25 cum genui tum *Neap.* cum geniti tum *B* cum genui eum *D* cum ingenii tamen *E* 28 cum genii tum *E*

3 tum moriturum sciui. deinde adiecit rem maioris et prudentiae
et animi: et huic rei sustuli. omnes huic rei tollimur. quisquis
ad uitam editur, ad mortem destinatur gaudeamus eo, quod
dabitur, reddamusque id, cum reposcemur. alium alio tempore
fata conprehendent, neminem praeteribunt. in procinctu stet ani-
mus et id, quod necesse est, numquam timeat, quod incertum est,
4 semper expectet. quid dicam duces ducumque progeniem et multis
aut consulatibus conspicuos aut triumphis sorte defunctos inexorabili?
tota cum regibus regna populique cum gentibus tulere fatum suum:
omnes, immo omnia in ultimum diem spectant. non idem uni-
uersis finis est. alium in medio cursu uita deserit, alium in ipso
aditu relinquit, alium in extrema senectute fatigatum iam et exire
cupientem uix emittit: alio quidem atque alio tempore, omnes
tamen in eundem locum tendimus. utrumne stultius sit, nescio,
5 mortalitatis legem ignorare, an inpudentius, recusare. agedum illa,
quae multo ingenii tui labore celebrata sunt, in manus sume, utrius-
libet auctoris carmina, quae tu ita resoluisti, ut quamuis structura
illorum recesserit, permaneat gratia tamen. sic enim illa ex alia
lingua in aliam transtulisti, ut, quod difficillimum erat, omnes
uirtutes in alienam te orationem secutae sint: nullus erit in illis
scriptis liber, qui non plurima uarietatis humanae incertorumque
casuum et lacrimarum ex alia atque alia causa fluentium exempla
6 tibi suggerat. lege, quanto spiritu ingentibus intonueris uerbis:
pudebit te subito deficere et ex tanta orationis magnitudine
desciscere. ne commiseris, ut quisquis pro exemplo ac modo
scripta tua mirabatur quaerat quomodo tam grandia tamque
solida tam fragilis animus conceperit.
1 XII. Potius ab istis te, quae torquent, ad haec tot et tanta,
quae consolantur, conuerte ac respice optimos fratres, respice

---

3 auitā *B* 6 timeat id quod *D* *omittit* est *post* incertum *E* 9 populique cum gentibus] *cf. ad Helu.* 7, 1 gentes populosque uniuersos 16 Imanu *B* 18 gratia tamen *B* ex *ante* alia *omittit E* 20 turtures *B* secuti *E* erit *uulgo* erat *BDE* 22 ex illa atque *D* et illa atque *E* 23 quanta spiritum *B* quo spiritu *E* uerbis *Bentleius* rebus *BDE* 25 decisscere *E* pro exemplo ac modo *Koch* exemplo ac modo *B* exemplo aut modo *DE* exempto modo *Maduig* 26 mirabatur *Gertz, item margo cod. Berolinensis* mirabitur *D et uulgo* mirabiliter *B* mirabilitur *E*

uxorem, filium respice. pro omnium horum salute hac tecum
portione fortuna decidit. multos habes, in quibus adquiescas:
[31.] ab hac te infamia uindica, ne uideatur omnibus plus apud
te ualere unus dolor quam haec tam multa solacia. omnis istos 2
una tecum perculsos uides nec posse tibi subuenire, immo etiam
ultro expectare, ut a te subleuentur, intellegis. et ideo quanto
minus in illis doctrinae minusque ingenii est, tanto magis obsistere
te necesse est communi malo. est autem hoc ipsum solacii loco,
inter multos dolorem suum diuidere: qui quia dispensatur inter
plures, exigua debet apud te parte subsidere non desinam totiens 3
tibi offerre Caesarem. illo moderante terras et ostendente quanto
melius beneficiis imperium custodiatur quam armis, illo rebus
humanis praeside non est periculum, ne quid perdidisse te sentias.
in hoc uno tibi satis praesidii, satis solacii est: attolle te et
quotiens lacrimae suboriuntur oculis tuis, totiens illos in Caesarem
dirige: siccabuntur maximi et clarissimi conspectu luminis. fulgor
eius illos, ut nihil aliud possint adspicere, praestringet et in se
haerentes detinebit. hic tibi, quem tu diebus intueris ac noctibus, 4
a quo numquam deicis animum, cogitandus est, hic contra for-
tunam aduocandus. nec dubito, cum tanta illi aduersus omnes
suos sit mansuetudo tantaque indulgentia, quin iam multis sola-
ciis tuum istud uolnus obduxerit, multa, quae dolori obstarent
tuo, congesserit. quid porro? ut nihil horum fecerit, nonne pro-
tinus ipse conspectus per se tantummodo cogitatusque Caesar
maximo solacio tibi est? di illum deaeque terris diu commodent. 5
acta hic diui Augusti aequet, annos uincat. quamdiu inter mortalis
erit, nihil ex domo sua mortale esse sentiat. rectorem Romano
imperio filium longa fide adprobet et ante illum consortem patris

---

1 omnium horum *B Neap.* horum omnium *DE* hac te cū *B* ac rerum *D* ac tecum *E* 5 periculosos *D* 8 *omittit* te *post* obsistere *D* 12 re (*ras.*) hum (*ras.*) preside *D* rebus humanis presidie *E* 13 nec est *B* 14 uno ubi tibi *DE* praesidii, satis solacii *Neap.* presidi solatii *BDE* 16 dirigere *D* et clarissimi *omittit E* luminis *Lipsius* numinis *BDE* 17 perstringet *D* 18 indiebus *B* 21 quin *DE* qui *B* 22 multa quae *Haase* non multa quae *BE* non multa quia *E* nonnulla quae *uulgo* 25 commodent E^2 acta hic diui Augusti aequet, annos uincat *Faber, Gronouius* commendent acta hic diui angustieque tam nos uincat *B* commendent et facient ut *D* commendent et faciat ut *E* 27 humano imperio *DE* 28 longua fide *B*

quam successorem adspiciat. sera et nepotibus demum nostris
dies nota sit, qua illum gens sua caelo adserat.
1 XIII. [32.] Abstine ab hoc manus tuas, fortuna, nec in isto
potentiam tuam nisi ea parte, qua prodes, ostenderis. patere illum
generi humano iam diu aegro et adfecto mederi. patere, quidquid
prioris principis furor concussit, in suum locum restituere ac
reponere. sidus hoc, quod praecipitato in profundum et demerso
2 in tenebras orbi refulsit, semper luceat. hic Germaniam pacet,
Britanniam aperiat, et patrios triumphos ducat et nouos. quorum
me quoque spectatorem futurum, quae ex uirtutibus eius primum
obtinet locum, promittit clementia. nec enim sic me deiecit, ut
nollet erigere, immo ne deiecit quidem, sed inpulsum a fortuna
et cadentem sustinuit et in praeceps euntem leniter diuinae manus
usus moderatione deposuit. deprecatus est pro me senatum et
3 uitam mihi non tantum dedit sed etiam petiit. uiderit: qualem
uolet esse existimet causam meam: uel iustitia eius bonam perspiciat
uel clementia faciat bonam: utrumque in aequo mihi eius
beneficium erit, siue innocentem me scierit esse, siue uoluerit.
interim magnum miseriarum mearum solacium est uidere misericordiam
eius totum orbem peruagantem: quae cum ex ipso [hoc]
angulo, in quo ego defixus sum, conplures multorum iam annorum
ruina obrutos effoderit et in lucem reduxerit, non uereor ne me
unum transeat. ipse autem optime nouit tempus, quo cuique
debeat succurrere: ego omnem operam dabo, ne peruenire ad
4 me erubescat o felicem clementiam tuam, Caesar, quae efficit,
ut quietiorem sub te agant uitam exules, quam nuper sub Gaio
egere principes: non trepidant nec per singulas horas gladium
expectant nec ad omnem nauium conspectum pauent. per te

---

1 aspiciat ***B*** accipiat ***DE*** demum *uulgo* deinde ***BDE*** 2 qua *uulgo* quam ***BDE*** afferat ***DE*** 4 nisi ex aperto qua ***E*** partem illum ***B*** 5 quisquis ***DE*** 8 pacet ***E***[2] placet ***BDE*** 9 apperiat ***B*** et pater ***B*** 10 quae ex uirtutibus eius primum oportet (obtinet ***Muretus***) locum ***B*** ex uirtutibus eius primum oportet (o3***D***) locum mihi ***DE*** 11 ut uellet ***E*** 13 leuiter ***DE*** 15 petit ***BE*** ***interpunctio post*** uiderit ***debetur Gertzio*** 16 existimet ***B*** et existimet ***DE*** iustitie ***B*** prospiciat ***DE*** 17 in eius ***D*** 18 me sciuerit siue ***DE*** 20 quae cum ***E*** quem cum ***D*** cum ***B*** ex ipso angelo ***B*** ex ipso hoç angulo ***DE*** 23 quo cuique *uulgo* quocumque ***BDE*** 25 efficit ***DE Neap.*** effecit ***B*** 27 princeps ***E*** trepidat ***E*** nunc psingulas ***B*** 28 expectat ***E*** pauet partem habet ut ***E***

habent ut fortunae saeuientis modum ita spem quoque melioris eiusdem ac praesentis quietem. scias licet ea demum fulmina esse iustissima, quae etiam percussi colunt.

XIV. [33.] Hic itaque princeps, qui publicum omnium homi- 1
num solacium est, aut me omnia fallunt, aut iam recreauit animum
tuum et tam magno uolneri maiora adhibuit remedia. iam te
omni confirmauit modo. iam omnia exempla, quibus ad animi
aequitatem conpellereris, tenacissima memoria rettulit. iam omnium
praecepta sapientum adsueta sibi facundia explicuit. nullus itaque 2
melius has adloquendi partes occupauerit. aliud habebunt hoc
dicente pondus uerba uelut ab oraculo missa. omnem uim doloris
tui diuina eius contundet auctoritas. hunc itaque tibi puta dicere:
non te solum fortuna desumpsit sibi, quem tam graui adficeret
iniuria. nulla domus in toto orbe terrarum aut est aut fuit sine
aliqua conploratione. transibo exempla uolgaria, quae etiamsi
minora, tamen innumera sunt: ad fastus te et annales perducam
publicos. uides omnes has imagines, quae inpleuere Caesarum 3
atrium? nulla non harum aliquo suorum incommodo insignis est.
nemo non ex istis in ornamentum saeculorum refulgentibus uiris
aut desiderio suorum tortus est aut a suis cum maximo animi
cruciatu desideratus est. quid tibi referam Scipionem Africanum, 4
cui mors fratris in exilio nuntiata est? is frater, qui eripuit fratrem
carcere, non potuit eripere fato. et quam impatiens iuris aequi
pietas Africani fuerit, cunctis apparuit: eodem enim die Scipio
Africanus, quo uiatoris manibus fratrem abstulerat, tribuno quoque
plebis priuatus intercessit: tam magno tamen fratrem desiderauit
hic animo, quam defenderat. quid referam Aemilianum Scipionem, 5
qui uno paene eodemque tempore spectauit patris triumphum
duorumque fratrum funera? adulescentulus tamen ac propemodum puer tanto animo tulit illam familiae suae super ipsum Pauli
triumphum concidentis subitam uastitatem, quanto debuit ferre

3 eius iustissima *E* 6 magno uulnere *B* magnum uulneri *E* 8 compellereris *DE* compelleris *B* tenacissimam memoriam *DE* 9 applicuit *D* 11 uelud *B* doloris tu *E* 16 innumera *Lipsius* mira *BDE* et ad annales *D* 17 ymagines *B* 19 in ornamentorum *DE* 22 frater qui (*non* sibi) eripuit *B* 23 patiens iuris et aequi *B* iuris aequi impatiens *DE* 27 defenderat *uulgo* defenderet *B* defenderit *DE* 31 ferre uim *DE*

uir in hoc natus, ne urbi Romanae aut Scipio deesset aut Carthago superesset.

1 XV. [34.] Quid referam duorum Lucullorum diremptam morte concordiam? quid Pompeios? quibus ne hoc quidem saeuiens reliquit fortuna, ut una denique conciderent ruina: uixit Sextus Pompeius primum sorori superstes, cuius morte optime cohaerentis Romanae pacis uincula resoluta sunt. idemque hic uixit superstes optimo fratri, quem fortuna in hoc euexerat, ne minus alte eum deiceret, quam patrem deiecerat. et post hunc tamen casum Sextus Pompeius non tantum dolori, sed etiam bello suffecit.
2 innumerabilia undique exempla separatorum morte fratrum succurrunt: immo contra uix ulla umquam horum paria conspecta sunt una senescentia. sed contentus nostrae domus exemplis ero. nemo enim tam expers erit sensus ac sanitatis, ut fortunam ulli queratur luctum intulisse, quam sciet etiam Caesarum lacrimas
3 concupisse. diuus Augustus amisit Octauiam sororem carissimam et ne ei quidem rerum natura lugendi necessitatem abstulit, cui caelum destinauerat: immo uero idem omni genere orbitatis uexatus sororis filium successioni praeparatum suae perdidit. denique ne singulos eius luctus enumerem, et generos ille amisit et liberos et nepotes, ac nemo magis ex omnibus mortalibus hominem esse se, dum inter homines erat, sensit: tamen tot tantosque luctus cepit rerum omnium capacissimum eius pectus uictorque diuus Augustus non gentium tantummodo externarum, sed etiam dolo-
4 rum fuit. Gaius Caesar, diui Augusti, auunculi mei magni nepos, circa primos iuuentae suae annos Lucium fratrem carissimum sibi princeps iuuentutis principem eiusdem iuuentutis amisit in adparatu Parthici belli et grauiore multo animi uolnere quam postea corporis
5 ictus est: quod utrumque et piissime idem et fortissime tulit. Ti.

---

1 cathargo *B* 3 Lucillorum *B* mortē *B* 5 reliquid *B* 8 euexerat *Gertz* erexerat *BDE* 13 contemptus *B* 14 expserit *B* illi *D* 16 Octauam *B* 18 uexatus *omittit D* 19 sui *D* 20 enimem̃ *B* 21 ac nepotes *DE* 22 tamen tot *B* nunc tot *DE* 23 capacissimum *Gruterus* pacacissimum *D* pacatissimum *BE* 25 G. Cesar *B* auunculi mei magni nepos *Maduig* auunculi mei ac nepos *B* auunculi mei adnepos *D* (abnepos *E*) 28 grauiorem *D* animi dolore *DE* 29 et piissime *BDE* piissime *uulgo, sed cf.* 18, 1 eademque et ornamenta maxima hominum sunt et solacia Ti. *addidit Lipsius*

Caesar patruus meus. Drusum Germanicum, patrem meum, minorem natu, quam ipse erat, fratrem, intima Germaniae recludentem et gentes ferocissimas Romano subicientem imperio in conplexu et in osculis suis amisit: modum tamen lugendi non sibi tantum, sed etiam aliis fecit ac totum exercitum non solum maestum, sed etiam attonitum corpus Drusi sui sibi uindicantem ad morem Romani luctus redegit iudicauitque non militandi tantum disciplinam esse seruandam, sed etiam dolendi. non potuisset ille lacrimas alienas conpescere, nisi prius pressisset suas

XVI. [35.] M. Antonius, auus meus, nullo minor nisi eo, a 1
quo uictus est, tunc cum rempublicam constitueret et triumuirali
potestate praeditus nihil super se uideret, exceptis uero duobus
collegis omnia infra se cerneret, fratrem interfectum audiuit. fortuna 2
inpotens, quales ex humanis malis tibi ipsa ludos facis! eo ipso
tempore, quo M. Antonius ciuium suorum uitae sedebat mortisque
arbiter, M. Antonii frater duci iubebatur ad supplicium: tulit hoc
tamen tam triste uolnus eadem magnitudine animi [M. Antonius],
qua omnia alia aduersa tolerauerat et hoc fuit ei lugere uiginti
legionum sanguine fratri parentare. sed ut omnia alia exempla 3
praeteream, ut in me quoque ipso alia taceam funera, bis me
fraterno luctu adgressa fortuna est, bis intellexit laedi me posse,
uinci non posse: amisi Germanicum fratrem, quem quomodo
amauerim, intellegit profecto quisquis cogitat, quomodo suos fratres
pii fratres ament. sic tamen adfectum meum rexi, ut nec relinquerem quicquam, quod exigi deberet a bono fratre, nec facerem, quod reprehendi posset in principe.

Haec ergo puta tibi parentem publicum referre exempla, 4
eundem ostendere, quam nihil sacrum intactumque sit fortunae, quae ex eis penatibus ausa est funera ducere, ex quibus erat deos petitura. nemo itaque miretur aliquid ab illa aut crudeliter fieri

---

2 intima Germane *BDE* 6 ad mortem *B* 7 non *ante* militandi *omittit E* 8 colendi *D* ille lacrimas *usque ad* pressisset *omittit E* 10 eo quo *B* 11 rem. p. *B* triumuira potestate *B* 12 et exceptis *BDE* et *om. E*[1] 15 mihi Antonius ciuilium suorum uitas edebat *DE* 16 fratris *E* iubebatur *uulgo* uidebatur *BDE* 17 M. Antonius *induxit Muretus* 18 quo *B* ei lugere *Neap.* eius lugere *BDE* 19 lectionum *E* sanguinem *BE* parem dare *E* 21 superno-luctu *B* est intellexit *E* est bis intellegit *B* 23 suos fratres *omittunt DE* 26 possit *B* a principe *D*

aut inique. potest enim haec aduersus priuatas domos ullam
aequitatem nosse aut ullam modestiam, cuius inplacabilis saeuitia
5 totiens ipsa funestauit puluinaria? faciamus licet illi conuicium
non nostro tantum ore, sed etiam publico, non tamen mutabitur.
aduersus omnis se preces omnisque querimonias exiget. hoc fuit
in rebus humanis fortuna, hoc erit: nihil inausum sibi reliquit,
nihil intactum relinquet. ibit uiolentior per omnia, sicut solita est
semper, eas quoque domos ausa iniuriae causa intrare, in quas per
6 templa aditur, et atram laureatis foribus induet uestem: [36.] hoc
unum obtineamus ab illa uotis ac precibus publicis, si nondum illi
genus humanum placuit consumere, si Romanum adhuc nomen
propitia respicit, hunc principem lassis hominum rebus datum, sicut
omnibus mortalibus, sibi esse sacratum uelit. discat ab illo clementiam atque mitissimo omnium principum esse mitis.

1 XVII. Debes itaque eos intueri omnes, quos paulo ante rettuli,
aut adscitos caelo aut proximos, et ferre aequo animo fortunam
ad te quoque porrigentem manus, quas ne ab eis quidem, per
quos iuramus, abstinet. debes illorum imitari firmitatem in perferendis et euincendis doloribus, in quantum modo homini fas est
2 per diuina ire uestigia. quamuis sint in aliis rebus dignitatium ac
nobilitatium magna discrimina, uirtus in medio posita est. neminem
dedignatur, qui modo dignum se illa iudicat: optime certe illos
imitaberis, qui cum indignari possent non esse ipsos exortes huius
mali, tamen in hoc uno se ceteris exaequari hominibus, non iniuriam, sed ius mortalitatis iudicauerunt tuleruntque nec nimis acerbe
et aspere, quod acciderat, nec molliter et effeminate. nam et non
3 sentire mala sua non est hominis et non ferre non est uiri. non

---

3 etiam ipsa festinauit pluuinaria *DE* illi licet *DE* conuitium *B* conuicia *DE* 4 ore *omittit E* 5 omnes se preceps omnesque *E* se princeps omnesque *D* querimonias *Pincianus* cerimonias *BDE* 6 relinquit *E* 7 uiolenter *Gertz* 9 et a terra laureatis *D* *uerba* et atram — uestem *Gruterus transponenda esse censet post* 7 solita est semper 10 optineamus *E* 12 hunc quidem *D* lapsis *DE* hominum in rebus *B* daȝ tam̄ *BG* 13 sacratum uelit *BE* sacratum uult *D* 14 atque mitissimo omnium principum esse mitis *DE* atque mitissimo omnium principum mitis *B* 16 ferte *B* 18 iuramus *B* uiuimus *DE* et perferendis *D* 20 quamuis sint in *Gertz* quamuis in *BDE* 21 discrimina adeant *DE* *Inde a uerbis* magna discrimina *incipit A* 23 exortes *A* exhortes *D* exsortes *E* ço exhoetes *B*

possum tamen, cum omnes circuierim Caesares, quibus fortuna
fratres sororesque eripuit, hunc praeterire ex omni Caesarum
numero excerpendum, quem rerum natura in exitium opprobrium-
que humani generis edidit, a quo imperium euersum atque adustum
funditus principis mitissimi recreat clementia. C. Caesar amissa 4
sorore Drusilla, is homo, qui non magis dolere quam gaudere
principaliter posset, conspectum conuersationemque ciuium suorum
profugit, exequiis sororis suae non interfuit, iusta sorori non
praestitit, sed in Albano suo tesseris ac foro et peruagatis huius-
modi aliis occupationibus acerbissimi funeris eleuabat mala. pro
pudor imperii! principis Romani lugentis sororem alea solacium
fuit. idem ille Gaius furiosa inconstantia modo barbam capillum- 5
que summittens, modo Italiae ac Siciliae oras errabundus permetiens
et numquam satis certus, utrum lugeri uellet an coli sororem,
eodem omni tempore, quo templa illi constituebat ac puluinaria,
eos qui parum maesti fuerant, crudelissima adficiebat animad-
uersione. eadem enim intemperie animi aduersarum rerum ictus
ferebat, qua secundarum elatus euentu super humanum intumescebat
modum. procul istud exemplum ab omni Romano sit uiro, luctum 6
suum aut intempestiuis auocare lusibus aut sordium ac squaloris
foeditate inritare aut alienis malis oblectare minime humano solacio.

XVIII. Tibi uero nihil ex consuetudine mutandum est tua, 1
quoniam quidem ea instituisti amare studia, quae et optime felici-
tatem excolunt et facillime minuunt calamitatem eademque et
ornamenta maxima hominum sunt et solacia. [37.] nunc itaque
te studiis tuis inmerge altius, nunc illa tibi uelut munimenta animi

1 circuierim *DE* circuerim *B* 4 impium *D* euersum *E*[1] auersum *A* aduersum *BD* aduersus *E* 5 mitissimi *A* peritissimi *B* piissimi *DE* G. Cesar *B* 6 dolere quod gaudere *B* 9 tesseris *A* cesseris *B* cessit *D* cesserit *E* et peruagatis huiusmodi *Koch* et peruocatis huiusmodi *A* et peruocatis et huiusmodi *BD* ex prouocatis et huiusmodi *E* 11 solacium fuit *A* soleatium fuit *B* solamen principis fuit *E* 13 horas *BE* 15 pulmaria *B* 16 adnimaduersione *B* 17 eadem eadem *B* 19 ab omni Romano sit uiro *A* ab omni mundano uiro *B* est ab omni Romano uiro *DE* 20 aut intempestiuis auocare *E Pincianus* (*cf.* 1, 3, 10) aut intempestiuis uocare *AB* intempestiuis uocare *D* aut intempestiuis seuocare *Gertz* sordidum ac *B* sordidum aut *D* 22 est ex consuetudine mutandum tua *DE* 23 instituti *B* et optime *Muretus* optime et *ABDE* 24 excolunt *Lipsius* extollunt *uulgo* 26 inmerge altius *Pincianus* immergere acrius *ADE* immergere atrius *B*

2 circumda, ne ex ulla tui parte inueniat introitum dolor. fratris
quoque tui produc memoriam aliquo scriptorum monimento tuorum.
hoc enim unum est *ex* rebus humanis opus, cui nulla tempestas
noceat, quod nulla consumat uetustas. cetera quae per con-
structionem lapidum et marmoreas moles aut terrenos tumulos in
magnam eductos altitudinem constant, non propagant longam
diem, quippe et ipsa intereunt: inmortalis est ingenii memoria.
hanc tu fratri tuo largire, in hac eum conloca. melius illum dura-
3 turo semper consecrabis ingenio quam inrito dolore lugebis. quod
ad ipsam fortunam pertinet, etiamsi nunc agi apud te causa eius
non potest, omnia enim illa, quae nobis dedit, ob hoc ipsum,
quod aliquid eripuit, inuisa sunt, tunc tamen erit agenda, cum
primum aequiorem te illi iudicem dies fecerit. tunc enim poteris
in gratiam cum illa redire. nam multa prouidit, quibus hanc
emendaret iniuriam. multa etiamnunc dabit, quibus redimat. deni-
4 que ipsum hoc, quod abstulit, ipsa dederat tibi. noli ergo contra
te ingenio uti tuo, noli adesse dolori tuo. potest quidem elo-
quentia tua, quae parua sunt, adprobare pro magnis, rursus magna
adtenuare et ad minima deducere. sed alio istas uires seruet
suas, nunc tota se in solacium tuum conferat. sed tamen dispice,
ne hoc iam quoque ipsum sit superuacuum. aliquid enim a nobis
5 natura exigit, plus uanitate contrahitur. numquam autem ego a
te, ne ex toto maereas, exigam. et scio inueniri quosdam durae
magis quam fortis prudentiae uiros, qui negent doliturum esse
sapientem: hi non uidentur mihi umquam in eiusmodi casum in-
cidisse. alioqui excussisset illis fortuna superbam sapientiam et ad
6 confessionem eos ueram etiam inuitos conpulisset. satis praestiterit

1 ex illa *B* 2 monimento *A* munimento *DE* monumento *B* 3 ex rebus humanis *Maduig* rebus humanis *uulgo* 4 constructiones *malit Gertz* 6 eductos *omittit E* 8 duratio *B* 9 inrito *omittit A* (*in margine adiecit m.* 2) 11 uobis *B* 14 multos *DE* 15 milli etiam *B* 17 uti noli *E* 19 istas *Gertz* ista *uulgo* 20 nunc tota se in solacium E^2 nunc tota in solatium *B* nunc tota in solatium se *DE* sed tamen *A* et tamen *BDE* despice *BDE* 21 a natura exigitur *DE* 26 alioquin excussis illis fortunam in superbam sapientiam *B* alioquin aut excuset aut fortunam superba sapientia *D* alioquin aut excusset fortunam superba sapientia *E* 27 etiam inuitos compulisset *A* etiam eos inuitos compulisset *B* confessionem ueram etiam eos complat inuitos *D* confessionem ueram etiam eos compellat inuitos *E*

ratio, si id unum ex dolore, quod et superest et abundat, excide-
rit: ut quidem nullum omnino esse eum patiatur, nec sperandum
ulli nec concupiscendum est. hunc potius modum seruet, qui nec
inpietatem imitetur nec insaniam et nos in eo teneat habitu, qui
et piae mentis est nec emotae: fluant lacrimae, sed eaedem et
desinant. trahantur ex imo gemitus pectore, sed iidem et finiantur.
sic rege animum tuum, ut et sapientibus te adprobare possis et
fratribus. effice, ut frequenter fratris tui memoriam tibi uelis oc- 7
currere, ut illum et sermonibus celebres et adsidua recordatione
repraesentes tibi, quod ita demum consequi poteris, si tibi me-
moriam eius iucundam magis quam flebilem feceris. naturale est
enim, ut semper animus ab eo refugiat, ad quod cum tristitia
reuertitur. cogita modestiam eius, cogita in rebus agendis soller- 8
tiam, in exequendis industriam, in promissis constantiam. omnia
dicta eius ac facta et aliis expone et tibimet ipse commemora.
qualis fuerit cogita qualisque sperari potuerit. quid enim de illo
non tuto sponderi fratre posset?

Haec, utcumque potui, longo iam situ obsoleto et hebetato 9
animo conposui. quae si aut parum respondere ingenio tuo aut
parum mederi dolori uidebuntur, cogita, quam non possit is alienae
uacare consolationi, quem sua mala occupatum tenent, et quam
non facile latina ei homini uerba succurrant, quem barbarorum
inconditus et barbaris quoque humanioribus grauis fremitus circum-
sonat.

---

1 ratio *ADE* oratio *B* si ad unum *D* habundat *B* 3 qui *B* quod *DE* 4 pietatem *A* immittetur *B* 5 nec emotae *A Pincianus* nec motae *BDE* heedem *B* et desinant *A* etiam desinant *DE* desinant *B* 6 gemitus pectore *A* pectore gemitus *BDE* idem *B* 8 frequenter *D Neap.* sequantur *B* consequenter *E* 10 repraesentes mihi *B* deinde *DE* 11 iocundam *B* 15 et facta *DE* ex aliis *BDE* 17 posset *E Pincianus* possit *ABD* 19 composui *AB* 20 uidebuntur *A* uidebitur *BDE* 21 uacare *BDE* uagare *A* tenent *ABE* teneat *D* 22 latina ei homini uerba *A* latina ei uerba homini *BDE*

Typis Fischer & Wittig. Lipsiae.